<doc doc.Title="Halq icadı" doc.Compiler="Qandımova Sabriye, Ümerov Nuzet" doc.Alphabet="Cyrillic" doc.Publication_year="2012" doc.Place="Lviv">

АКЪЫЛДАНЕ КИРПИ

Эвель заманларда эм къарада, эм де дерья-денъизлерде укюмдар олгъан бир султан гъает къыйын, чезильмез бир меселе къаршысында къала: къарада бир ерден башкъа ерге бармакъ, зияретлер, сеферлер япмакъ ичюн филь, деве, ат, къатыр, эшек бар.

Арабалар юре.
Я, дерья-денъизлерде арекет этмек, олардан ялдап кечмек ичюн не япмалы?
Иште шу суаль эр кунь онынъ мийини ёра, акъылгъа яткъан ич бир усул тюшюнип тапамай.

Бу тюшюнджелерден джаны янгъан укюмдар бир кунь сарайынынъ бутюн акъылданелерине — везирлер, алим-улемалар ве дигерлерининъ мушавере-меджлиске йыгъылмаларыны эмир эте.
Айтылгъан вакъыткъа бири къалмай эписи топланып келелер.
Султан озюнинъ тюшюндже ве мерамыны ортагъа къоя.
Меселени бирликте кенъешип, аль этмек кереклигини айта.
Саатларнен отура, тюшюне-ташыналар, амма акъылгъа яткъан ич бир шей айтып оламайлар.

Баягъы вакъыт кечкен сонъ шу укюмдар башкъа бир фикир тюшюнип чыкъара.
Сарайда айванат ве къушлар алемининъ тиллерини анълагъан акъсакъал алим бар экен.
Оны озь узурына чагъырып:

— Дерья-денъизлерде ялдап юрмекнинъ ёлларыны араштырып, бутюн сарай акъылданелеринен сёйлештим.
Амма ич бир шей чыкъмады.
Энди сен бу этрафлардаки айванлар ве къушларнынъ векиллерини топлап, шуларнен бир кенъешип бакъчы, — дей.

Алим султаннынъ дегенини япа.
Арсланлар, къапланлар, филлер, девекъушлар, акъкъулар эм де дигер махлюкъ ве махлюкъатларнынъ, къушларнынъ чокътан-чокъ векиллери йыгъылышып келелер.
Бу кенъеш-меджлис чокъкъа сюрсе де, нетидже бермей.
Ич бир махлюкъ бир теклиф берип оламай.

Олар тамам дагъылышайыкъ, деп тургъанда мушавереге, кеч олса да, кирпи ёргъалап келе.
О, босагъадан ичери атлап киреджекте сюрюне, тикенли топ киби юварланып, тыгъырып кете.
Алай айванлар, къушлар мыскъылнен шакъылдап кулелер.
«Бу тикен томары да не кельген экен?
Биз чезамагъан меселени шу матюв кирпи чезеджекми? — деп, чивильдешелер.

Кирпи исе, селям биле демеден, аман артына чевирилип, тюнъкюльдей-тюнъкюльдей къайта.
Акъсакъал алим: «О, гъалиба, бир шейлер сомурданып кетти...» — дей де, артындан чыкъа.
Кирпи къыскъа аякъларынен ёргъалап, ашыкъа ве «къах-къах», деп кете экен.
Бу сёзлерни эшиткен акъсакъалнынъ чырайы денъише, манълайына япышып: «Ах, сени къафа!» — дей.
Сонъ айванлар, къушларгъа бакъып:

— Сиз билесинъизми, кирпи не къадар акъыллы айван?
О, алим!
Шу къадар тюшюнип, меним биле акъылыма кельмеген терен сырлы меселени о тапып чыкъарды.
% Э, сиз онынъ устюнден кулесинъиз, о исе джаны агъырып кете де, «къаз-къаз» дей.
Бу кирпиджесине «къаз» дегени, — дей.
— Яни — къазнынъ сувда батмагъаныны хатырлата.
Я о не ичюн сувда батмай?
Чюнки, кокюс куреги бар.
Къазлар, папийлер, турналар ве сувда ялдагъан башкъа къушларнынъ да шай, куреклери бар да..!
Шай экен, бизге ана шу куреклерге ошагъан сув арабалары, оларны да ялдатыджы куречиклер япып, дерья-денъизлерге тюшмек керек...

Алим къувангъанындан акъылыны ойнатаяза ве султаннынъ узурына ашыкъа.
Айванлар, къушлар тааджипленип таркъалалар.

Айткъанларына коре, ильки сув арабасы иште шундан сонъ мейдангъа кельген, сонъ кет-кете, къайыкъ, геми деген буюк-буюк сойлары яратылгъан экен.

СУВ АЙГЪЫРЫ

Бир заманда яшагъан бир падиша кезинмеге чыкъкъанда, везирлеринен берабер базаргъа да кире.
Базарны сейир этип юрген вакъытта насылдыр бир адамнынъ бар сесинен:

— Эй, акъыл чокъ, сермия ёкъ!
Акъыл чокъ, сермия ёкъ! — деп багъырып юргенини корелер.
Бу сёзлер падишаны меракъландыра.
О, везирлерини ёллап: «Бар чагъырынъыз о адамны, не ичюн бойле багъырып юргенини билейик», — дей.
Везирлер барып, шу фукъаре адамны падишагъа алып келелер.

— Не ичюн ойле сёзлер айтып къычырып юресинъ? — деп сорай падиша ондан.

— Менде акъыл чокъ, сермия ёкъ, — дей фукъаре.

— Санъа не керек? — дей падиша.

— Бир къач дане атлы араба керек, — дей фукъаре.

— Яхшы.
Мен санъа бир къач араба берейим.
Акълынъ не къадар чокъ олгъаныны сонъ корермиз, — дей падиша.

Шай этип, падиша фукъареге арабаджыларыны йибере.
Фукъаре оларны шеэрнинъ четиндеки куль обасына алып кете ве андан денъиз ялысынынъ отлу бир ерине куль ташыта.
Бир къач куньден, ялыгъа етерлик дереджеде куль ташылгъан сонъ, фукъаре арабаджыларны къайтара.
Озю исе булутлы, айсыз геджелерни беклей.

Бойле геджелернинъ биринде о ялыдаки чалылар арасына гизлене.
Бираздан бакъса не корьсин, денъизден агъызында эльмаз ташлар олгъан сув айгъыры чыкъа.
О, этрафны ярыкълаткъан эльмаз ташларны ерге къойып, отлайджакъ ола.
Амма къыйметли ташлар куль ичине комюлип кетелер.

Сув айгъыры кери къайтып, денъизге чома ве агъызына эльмаз ташлар алып, кене ялыгъа чыкъа.
О, отлайым дегенде, ташлар кене кульге тюшип, комюлип кетелер.

Бойлеликнен, сув айгъыры бу арекетлерини токътамай текрарлап тура.
О, денъиз тюбюнде не къадар эльмаз ташы чыкъаргъан олса, эписи куль ичине комюлип кете.
Фукъаренинъ де макъсады бу экен.
О, пек къуванып, эвине къайта.

Эртеси куню кене ойле ола.
Отламагъа чыкъкъан сув айгъырынынъ кетирген къыйметли ташчыкълары эп кульге комюле.
Айгъыр отлап оламадан денъизге къайта бере.

Бойле чокъ геджелер кече.
Куль ичинде энди пек чокъ эльмаз топлана.

Фукъаре арабаджыларны бир даа ялы боюна кетирип, мында тёкюльген кульни арабаларгъа юклетип, озюнинъ азбарына ташыта.
Сонъ о, шу кульге топракъ къошып, ондан тола япа башлай.
Япып битирген сонъ толаларны къурутмакъ ичюн кунешке къаршы тизип къоя.
Толалар къуругъан сонъ фукъаре оларны арабаларгъа юклеп, падишанынъ сарайына алып кете.

Сарай азбарына кирген сонъ о, падишаны чагъырта.

Падиша: «Мени аягъына чагъырткъан ким?» — деп ачувлана.
Пенджере янына бара.
Бакъса, азбарда анавы фукъаре тура.
Онынъ янында исе тола юклю арабаларны коре.

— Бу да не мараснынъ шейи экен? — дей де, меракъланып азбаргъа чыкъа.

— Мен бу арабаларгъа юклеп, сизге эльмаз алып кельдим, падишам, къабул этинъиз, — дей фукъаре.

— Эльмаз дегенинъ, бу толалармы?
Не, мени кульмек истейсинъми?

Анавы дарагъачкъа асыладжагъынъдан хаберинъ бармы, пезевенк? — деп ачувлана падиша.

— Ёкъ, падишам, мен сизни алдатмайым, мына бакъынъыз, — дей де, фукъаре арабадан бир толаны алып, падишанынъ козю огюнде ортасындан экиге боле.

Падиша козьлерине инанмай.
Акъикъатен де, толанынъ ичинден йылтырап, эльмаз таш чыкъа.
Шу арада, фукъаре бир толаны даа алып парчалай.
Онынъ ичинден де эльмаз чыкъа.

Падиша севингенинден арабаларны бошатмакъны эмир эте.
Фукъарени исе озюнинъ одасына давет этип, ондан бу эльмаз ташларны насыл тапкъаныны сорай.
Фукъаре падишагъа эписини анълата.

— Сен бизим падишалыгъымызгъа буюк ярдым эттинъ, — дей де, падиша фукъареге эки торба алтын бере.

— Бунынъ бириси кетирген «толаларынъ» ичюн, дигери де сенинъ акълынъ ичюн, — дей.

Шай этип, фукъаре алтынларны эвине алып кете ве къорантасынен онъып-осип, бол-сал яшай.

ЁЛДЖУЛАР

Куньлернинъ биринде Судакъ дживарындаки бир койнинъ дёрт сакини — терзи, дюльгер, аякъкъапчы ве табиб Багъчасарайгъа барып, андаки базарда бираз пара къазанмагъа истейлер.
Аякъларына энъ къавий чарыкъларыны кийип, торбаларына алетлерини ве шифалы отларны алып ёлгъа чыкъалар.
Ёл узакъ — джаяв кетеджеклер.
Азмы кетелер, чокъмы кетелер, кунь батып къаранлыкъ баса.
Геджеси къоджаман дагълар дешетли девлерни анъдыра, ель увулдай, чакаллар улуй, занарсынъ эр бир терекнинъ астында бирер йыртыджы сакълангъан киби корюле.
Достлар дере ичине тюшип, атеш якъалар ве араларындан бирини невбетчиликке къойып, ятып юкълайлар.
Биринджи гедже невбетчилик япмакъ сырасы дюльгерге тюше.

Башта дюльгер атешке къорай ташлап отура, амма эп козьлери къапалгъаныны, юкъу баскъаныны сезип, бир ишнен мешгъуль олмакъны тюшюне.
Къолуна къалын бир агъач парчасыны алып, о ян бу ян айландыра ве джан сыкъысы бир къокълачыкъ ясап башлай.
Кескин пычагъы озь ишини усталыкънен беджере, дюльгер исе севимли тюркюлерини соза.
Кунеш нурлары ерни айландырып башлагъанда, къокълачыкъ да алемге кулип бакъа.
Экинджи гедже терзи невбетчи ола.
О, да юкълап къалмамакъ ичюн къокълагъа дюльбер урба тикмеге башлай.
Торбасындан йип, атлас парчачыкъларыны чыкъарып, къызгъа антер тике.
Къокъла бир кереден ойле дюльбер олгъан ки, терзи озь ишинден мемнюн олып: «Айгиди, тири олсайдынъ, шимди бу назик эллеринъни джайып бир хайтарма тёшер techнъ!», дей.
Учюнджи гедже невбетчиликке аякъкъапчы тура.
Достлары ясагъан ве урба кийдирген къокълачыкъны эллеринде айландырып, къызнынъ ялынаякъ олгъаныны коре.
Ушуйдир, гъарип, къана мен де озь усталыгъымны косьтерейим, деп къызгъа чызмачыкълар тикип башлай.
Эм тике, эм къокълачыкъкъа озь къызына сёйлеген масалларны айта.
Танъ аткъандже къызнынъ чызмачыкълары да азыр олалар.
Багъчасарайгъа энди барып чыкъаджакъларында дёртюнджи гедже башлана.
Бу сефер табиб невбетчилик япа.
Аркъадашлары керчектен де уста экенлер, бириси агъачны дюльбер къокълагъа чевирген, экинджиси кийиндирген, учюнджиси аякъларына чызма тиккен.
Къокъла санки джанлы, лякин джансыз.
Табиб къокъланы элине альш, бутюн бильген дуаларыны окъуй, куф-суф эте ве бакъса не корьсин, къокъланынъ башта башы къыбырдай, сонъ къоллары-аякълары арекетке келелер.
Табиб даа бир — энъ кучьлю дуасыны окъугъанда — къокъла тильге кире!
Онынъ татлы сесинден дюльгер, терзи ве аякъакъапчы да уяналар.
Къокъла оларгъа: — Саба шерифлеринъиз хайырлы олсун, агъалар.

Мени ясагъанынъыз, кийиндирип-къушандыргъанынъыз ичюн чокъ сагъ олунъыз.
Сизге, табиб агъам, мени тирильткенинъиз ичюн айрыджа тешеккюр! — дей.
Къокъла, достлар арз эткенлери киби эм хайтармагъа тюше, эм эски тюркюлерни йырлай, эм масал айта.
Бираз юрьгенлеринден сонъ достлар базаргъа да келип чыкъалар.
Оглериндеки тёшемелерге озьлери ясагъан шейлерни, урба ве аякъкъапларны тизелер, табибнинъ огюнде исе шифалы отлар ята.
Муштерилерни джельп этмек ичюн исе къокълачыкъны да ортагъа къоялар.
Тезден къокъланынъ этрафында базардакилернинъ эписи топлана.
Адамлар бойле муджизеден козьлерини узалмайлар.
Шакъамы я, агъач къокъла санки джанлы киби сёйлене, тюркю айта, ойнай!
Бу арада базаргъа ханнынъ везири де кельген экен ве эр кес мында не ичюн топлангъаныны бильмек ичюн якъынлаша.
Бойле муджизени хангъа да косьтермек кереклигини айта.
Ханнынъ балалары джанлы оюнджакъны корип, бабасына оны сатын алмасыны ялвараларар.
Хан усталаргъа бир кисе алтын теклиф эте, амма араларындан энъ уйкенлери олгъан табиб мына не айта:
— Улу ве къудретли Хан азретлери!
Биз бу къокъланы сатып оламамыз, чюнки о да, бизим эвлядымыздыр.
Биз бу къокъланы сизинъ балаларынъызгъа бахшыш этемиз, амма бир шартымыз бар — онъа джансыз къокълагъа дегиль де, джанлы достларына бакъкъанлары киби мунасебетте олсунлар ки, о, эр кеске къуванч багъышласын!
Хан койлю усталаргъа чокъ пара ве бирер ат багъышлай.
Усталар мемнюн олып, койлерине къайталар.
Бирер къой сойып койдешлерини зияфетке давет этелер ве шу зиярете джанлы къокъла акъкъындаки аджайип вакъианы тариф этелер.

КЪУШ ТИЛИНДЕН АНЪЛАГЪАН БАЛА

Бир заманда шеэрлернинъ биринде зенгин, лякин мераметсиз бир адам яшай экен.
Бу зенгиннинъ къадыны ве бир де пек чиркин огълу бар экен.
Анасынен бабасы баланы ич севмейлер.

Олар бу баланы бийсинмейип, дюльбер бир балалары олмасыны истейлер.
Бу сабийге ашны эр вакъыт айры берелер, оны хорлайлар.
Зенгиннинъ эвинде бир бульбуль де яшай экен.
Зенгин къадынынен берабер аш ашамагъа отургъанлары киби, бульбульчик токътамайып уча экен.
Бир кунь олар софра башында отурып аш ашагъанда, балачыкъ да къапы тюбюнде отурып, къаткъан-къуругъан отьмек парчасыны кемиргенде, бульбуль учмайып, ойле тесирли отьмеге башлай ки, зенгин онынъ сесининъ тесиринден шашмалап къадынына дей:

— Эгер шу къушнынъ айткъаныны ким де анълап манъа бильдирсе, онъа буюк эйиликлер япар эдим.
Чиркин бала бабасынынъ сёзлерине бойле джевап бере:
— Бабай, къушнынъ тилинден мен анълайым.
Лякин сизге айтмагъа къоркъам.
Анасынен бабасы балагъа къушнынъ не айткъаныны мытлакъа сёйлемесини эмир этелер.
Шай олса да, бала айтмагъа къоркъа.
Эгер сёйлемесенъ, сени ач къалдырырмыз, дейлер.
Бала кене къоркъа.
Бундан сонъ бабасы баласынынъ устюне атылып:
— Пезевенкнинъ баласы, айтаджакъсынъмы, ёкъмы?
Айтмасанъ богъарым сени, — дей де, баланынъ богъазына япыша.
Бала ахыр-сонъу айтмагъа меджбур ола.
Къуш шойле дей экен:
— Ойле заман келеджек ки, хор бакъкъан бу баланынъ элине бабасы сув тёкеджек, анасы исе юзьбез тутаджакъ.
Байнен къадыны севмеген балаларынынъ бу сёзлеринден сонъ терен тюшюнджеге, далалар ве баланы бус-бутюн башларындан аткъармагъа къарар берелер.
Къаранлыкъ бир геджеде, бала татлы юкъуда экенде, оны бир къайыкънынъ ичине къойып, денъизге йиберелер.
Тамам шу вакъытта бульбуль де къафестен учып кете де, барып баланынъ къайыгъына къона.
Бала исе къайыкъта саллана-саллана юкълай.
Саба уянгъанда о озюни денъиз ортасында корип агъламагъа башлай.
Шу ерде бульбуль онъа сёз къата:
— Агълама сен.
Узакътан бир геми келеята. О сени къуртараджакъ.

Акъикъатен де, чокъкъа бармай, уфукъта геми пейда ола. Геми эп къайыкъкъа якъынлаша ве къайыкътаки адамлар баланы корип, оны гемиге алалар.
Гемининъ саиби пек яхшы адам экен.
О, баланы севе, оны эвлятлыкъкъа ала ве озь баласы киби бакъа.
Бир кунь бала бабалыгъына шай дей:
— Баба, бульбуль якъында буюк фуртуна чыкъаджакъ, дей. Шунынъ ичюн аджеле суретте бутюн елькенлерни ачып, бир ялы кенарына къачайыкъ.

Геми саиби баланынъ сёзюне эмиет бермей.
Лякин бир къач сааттен сонъ ойле фуртуна котериле ки, гемининъ елькенлерини парча-кесек эте, аз къала гемини батыраяза.

Кене хайырлысы олып, геми де, адамлары да сагъ къалалар.
Фуртуна ятышкъан сонъ, янъы елькенлер такъыштырып, ёлларыны девам этелер.
Бираз вакъыттан сонъ бала кене бабалыгъына мураджаат этим:
— Баба, бульбулимнинъ айткъанына коре, якъынымызда он эки геминен айдутлар доланыша экенлер, — дей.
Гемининъ саиби бу кереси баланынъ сёзюни динълей ве гемини якъын адалардан бирисине айдап, онда сакълана.
Чокъ кечмеден олар он эки геминен денъиз айдутларынынъ авлакътан кечип кеткенлерини корелер.
Бираз вакъыттан сонъ, геми кене ёлгъа чыкъа ве аз кете, чокъ кете, дерья-денъиз тюз кете, тап сонъу, Ешиль юрт деген бир мемлекетке барып чыкъа.
Ешиль юрт мемлекети падишасынынъ сарайы огюнде учь йылдан берли учь къаргъа гедже-куньдюз багъырып-чагъырып тура экен.
Не къадар тырышсалар да, олардан къуртулып оламайлар.
Ким де-ким оны бу къаргъалардан къуртарса, кучюк къызыны ве падишалыгъынынъ ярысыны онъа багъышлайджагъыны беян эте.
Энди йигит чагъына кирген бу огълан падишанынъ ферманыны эшиткенинен, догъру сарайгъа барып, падишагъа озюнинъ ярдымыны теклиф эте.
Падиша разы ола.
Сонъ йигит къаргъаларны косьтерип дей:
— Эй, падишам, бу учь къаргъанынъ бириси анасы, экинджиси бабасы, учюнджиси исе оларнынъ баласыдыр.

Бабанен ана бу бала къайсымызнынъ, деп давалашалар.
Бабасы, бала меним, дей, анасы бала менимки дей.
Олар анълашалмай, сизге кельгенлер.
Даваларынынъ адалетче бакъылмасы ичюн риджа да булуналар.
Падиша!
Сиз айтынъыз, бу бала ангисининъдир?

Падиша дей:

— Бала бабанынъдыр.

Падиша сёзюни битирир-битирмез баба къаргъанен баласы бир тарафкъа, ана къаргъа дигер тарафкъа учып кетелер.

Бундан сонъ йигит падишанынъ янында къала.
Падиша кучюк къызыны ве мемлекетининъ ярысыны онъа бере.
Бираз вакъыттан сонъ йигит яш келиннен берабер сеяткъа чыкъа ве олар чешит ерлерге баралар.
Шеэрлернинъ бирисинде бир эвде мусафир олып къалалар.
Пакъыл киби бу эв йигитнинъ озь бабасынынъ эви олмасынмы?
Олар осип буюген баласыны танымайлар ве саба йигит бетини ювгъанда, бабасы онынъ элине сув тёке, анасы онъа юзьбез тута.
Амма йигит оларны таный ве озюни таныттыра.

Энди меджалсызлангъан эки къарт балаларына бир вакъытта япкъан феналыкъларына пек пешман олалар.

Йигит исе оларны аджып гонъюллерини ала, къучакълап-къучакълап опе.
Насыл олса да, сиз меним ана-бабамсынъыз, мен сизге омюр бою борджлум дей, оларны озюнен берабер алып кете ве омюрлернинъ сонъуна къадар бакъа.

БЕШСАЛКЪЫМ БЕЙ

Яш бир чобан озь эвининъ огюнде юзюм кутюги отурта.
Бир къач йылдан сонъ бу кутюкнинъ устюнде бир салкъым юзюм пейда ола.
Лякин юзюм салкъымы пишейим деп тургъанда, насылдыр бир джанавар оны ашап кете.

Экинджи йылы кутюкте эки салкъым юзюм пейда ола.
Лякин юзюмлерни кене де джанавар ашай.
Бир къач йыллар шай текрарлана.
Бешинджи йылы дегенде, кутюкте беш салкъым юзюм пейда ола.

— Энди бу йыл ягъма ёкъ, джанаварны мытлакъа тутарым, — деп чобан геджелери кутюк башында къаравул ята.
Юзюм салкъымлары алтын киби сарарып, кемалына келеяткъан бир вакъытта ымпыс-тымпыс юрип, Тильки келе ве башыны узатып, юзюмлерни ашамагъа азырлана.
Азырлана амма, Тилькининъ келеяткъаныны дуйгъан чобан, оны аман къуйругъындан къапычлай, бир къач керелер авагъа котериги ерге шыпыртып ура.

— Чобан агъа, этме-эйлеме, меним де санъа бир эйилигим олур, — деп инсан тилинен ялвармагъа башлай.
— Менден не истесенъ исте, эписини япарым, тек мени ольдюрме.

Тилькининъ инсанджасына сёйленгенине шашкъан чобан:

— Яхшы, Тильки акъай, джанынъны сакъламагъа разым, амма бунынъ къаршылыгъына манъа падиша къызыны алып берирсинъ, — дей.
— Лякин акъылда тут: башкъа тилькилер киби айнеджилик япып, мени алдатмакъ истесенъ, мен сени кене тутар да,税ринъден чекмениме якъа япарым, къафа тасынъны да кутюк устюне къоярым.

— Меним сёзюм — сёздир, — дей Тильки акъай.
% — Мен асылзаде тилькилерденим.
Айткъанымны япарым, амма бу эйилигим ичюн кутюктеки юзюмлерни де эр йыл мен ашарым.

Чобан бутюн бу айтылгъанларнен разы олып, Тильки акъайны бошатып йибере.
Тильки исе, бир баш олып, догъру падишанынъ сарайына кете ве къапы бекчилерине:

— Мен дюньянынъ энъ зенгинлеринден бири олгъан Бешсалкъым бейден падишанынъ къызына къуда олып кельдим.

Падиша азретлерине хабер этинъиз мени къабул этсин, — дей

Падиша, бу хаберни эшиткенинен, Тильки акъайны къабул этмеге азыр олгъаныны бильдире.
Тильки акъай исе, дёрт букленип падишагъа теменна эте ве тилини балландырып, нуткъыны башлай:

— Эй, падишаларнынъ падишасы!
Мени сизинъ узурынъызгъа Бешсалкъым бей ёллады.
Зенгинликте дюнья юзюнде акърaны олмагъан бу адам, къызынъызны къадын этип алмакъ истей.
Бейимнинъ байлыкъларынынъ сынъыры олмагъаны киби, зенгинлигининъ де эсабы ёкъ.
Девелерининъ сайысы къыркъ бинъдир, эшеклери элли бинъдир, атлары алтмыш бинъдир, къойлары етмиш бинъдир, эчкилери исе, беш йылдан берли сайып турсалар да, шу куньгедже сонъуна чыкъамадылар.
Алтын ве кумюшлерини сорама, олар чувал-чувал олып ахырда туралар.
Эй, падишам, Бешсалкъым бейнинъ зенгинликлерини айтмакъ ичюн ай ве йыллар да азлыкъ этер.
Падиша Тильки акъайнынъ баллы сёзлерини дикъкъатнен динълеп, шойле джевап бере:

— Яхшы.
Бешсалкъым бейге къызымны бермеге разым ве лякин бу йигит тойдан эвель озюнинъ батырлыгъыны косьтермек керек.
Бар, бейинъе айт, ачкозь девни тутып, еди башыны да кесип, манъа алып кельсин.
Бу дев мемлекетимизге аман бермей ве гедже-куньдюз бизлерни раатсызлап тура.

— Яхшы, падишам, арасы учь кунь биле кечмез, девнинъ еди башы да сарайгъа кетирилир, — деп Тильки акъай эвге къайтып кете.

Ёлда Тильки акъайнынъ огюне копеклеринен авгъа кетеяткъан бир авджы расткеле.
Тильки акъай дубарадан къуртулайым, деп аман къоба ичине кирип кете.
Кире, амма копек урювлери эп якъынлашмакъта.

Тильки акъай джаныны сакъламакъ ичюн артыны-огюне бакъмадан къоба бойлап кетебере.
Азмы кете, чокъмы кете, бир даа бакъса не корьсин, падишанынъ айткъан анавы еди башлы деви къобаны толдурып ятмакъта экен.
Дев еди башы устюндеки козьлерини Тильки акъайгъа тикип:

— А-а, озь аякъларынънен юрип кельдинъми? — деп, еди агъызнен бир вакъытта окюрип-сызгъырып, аякъкъа тура.
— Чокъ яхшы, чокъ яхшы, къарным ачыкъкъан эди, шимди мен сени...

Дев, бу сёзлерни айтып, Тильки акъайны къуйругъынен сарып ала да, яваш-яваш агъызына кетире.
Къалтырап къалгъан Тильки акъай:

— Эй, къоркъунчлы джанаварлар падишасы Сенинъ де сонъки кунюнъ етти.
Эджелинъ сени беклеп тура.
Мен санъа хабер кетирдим.
Олюмден къуртулмакъ даа кеч дегиль.
Бираз къуйругъымны бошат да, айтаджагъымны айтайым.
Шимди мени динълемесенъ, сонъ кеч олур, — дей.

Бу сёзлерни эшиткен дев, неге огърагъаныны бильмейип, аман къуйругъыны бошай.

— Тез ол, айт, насыл олюмдир, мени ким ольдюрмек истей?

— Падиша азретлери мемлекетиндеки бутюн аскерлерини топлап, сенинъ ерасты сарайынъны сарып алды.
Сени ольдюрмек ве эбедиен сенден къуртулмакъ истей.
Мына шимди бу аскерлер озьлерининъ кескин балта ве сюнгюлеринен къобагъа киреджеклер ве сенинъ еди башынъны да кесип, падишагъа алып бараджакълар.
Падиша азретлери сенинь башларынъны сарай аддында къазыкъларгъа отуртып къояджакъ.
Тез ол, вакъыт кечирме, гизлен.

— Акъыл бер, сен акъыллы бир айвансынъ, къайда сакъланайым? — дей дев.

— Къайда деп тургъанынъ не я?

Фуруннынъ ичине кир, нефес алма, къыбырданма, онынъ ичинден сени кимсе тапамаз.

Дев, Тильки акъайнынъ сёзюне уйып, фуруннынъ ичине кире, Тильки акъай исе, девни гизлегенден олып, фуруннынъ агъызыны тобаннен толдура да, алевлетип йибере.
Дев, тютюнге богъулып, яткъан еринде олип, джайылып къала.

Тильки акъай кене ёлуна реван ола.
Ёлда расткельген туджджарларгъа Бешсалкъым бейнинъ зенгинликлерини макътай, онынъ эвинде мусафир олгъанларгъа чувал-чувал алтын багъышлагъаныны айта.
Ёл бою макътавларыны сачып, ниает Тильки акъай чобаннынъ эвине къайтып келе.

— Шорбаджым!
Аваленъни ерине кетирдим: падиша азретлери къызыны санъа бермеге разы олды, лякин тойдан эвель ерасты падишасы девнинъ еди башыны ве терисини алып кельменъни эмир этти.

— Э-э, Тильки акъай, бойле бир ишни беджермеге меним меджалым етерми?

— Шорбаджым!
Бу о къадар зор бир иш дегильдир.
Мен ярдым этерим.
Лякин, мен ольген сонъ, меним джеседимни ач шакаларгъа ташламайджагъынъа ант эт, сёз бер.

— Тильки акъай, сен ольген сонъ сенинъ джесединъни алтын къафеске къойып, сарайда озь одамнынъ тёпесине асып тутаджагъыма ант этем, сёз берем.

— Айса къыркъ деве ве бир де балта алып меним пешиме тюш! — дей Тильки.

Чобан, къыркъ деве ве бир де балта алып, Тильки акъайнынъ пешине тюше.
Бара, бара девнинъ къобасына барып кирелер.
Къобанынъ ичи кесек-кесек алтын ве кумюш парчаларынен, чешит тюрлю къыйметли ташларнен толу экен.

Отуз докъуз девеге алтын юклеселер де, къобадаки алтынлар кене эксильмей.

— Энди, шорбаджы, балтанен пычагъынъны ал да, фурунгъа кир, девнинъ башларыны кесип, терисини сыдырып ал.
Къоркъма, дев озюнинъ арам джаныны энди чокътан теслим этти.
Чобан, девнинъ еди башыны кесип, терисини сыдырып, ала да, буларны къыркъынджы девеге юклей, сонъ девелерни айдап, падишанынъ сарайына келелер.
Падиша, алтын юклю девелерни ве къоркъунч девнинъ башларынен терисини корип, Бешсалкъым бейнинъ зенгинлигине ве батырлыгъына шашып къала.
Оны озь киеви ве вариси, деп илян эте.

Бутюн падишалыкъта къыркъ кунь, къыркъ гедже той-дюгюн чалына.
Ич кимсеге белли олмагъан чобан, падишалыкъта баш везир ола.
Бешсалкъым бей, деп намы бутюн мемлекетке даркъай.

Арадан бир къач йыл кече.
Бешсалкъым бей озюне буюк эйиликлер япкъан Тильки акъайны текмиль эсинден чыкъара.
Тильки акъайнынъ бунъа джаны агъырып, Бешсалкъым бейни сынап бакъмакъ истей.
Ымпыс-тымпыс сарай азбарына сокъулып, падиша одасынынъ пенджереси алдында джайылып ята: дерсинъ олип къалгъан!
Падишанынъ хызметкярлары бу, хаберни деръал падишагъа бильдирелер.
О исе:

— Не бакъып къалдынъыз?
Тез ол, шу сасыкъ джесетни чёплюкке атынъыз! — деп эмир бере.

Тильки акъайны къуйругъындан тутып, чёплюк обасы ичине кетирип аталар.
Аталар, амма Тильки акъай экинджи куню сабасы кене падишанынъ пенджереси алдында джайылып ята.
Бу хаберни эшиткен падиша:

— Бу не маразнынъ тилькиси, сасымагъа башкъа бир ер тапмадымы? — дей. — Тез ол, шу сасыкъ, джесетни ач шакалларгъа ташланъыз, бир даа оны козюм корьмесин.

Тильки акъайны къуйругъындан тутып, орман ичине атсалар да, учюнджи куню сабасы кене падишанынъ пенджереси алдында пейда олып, джайылып ята.
Энди учюнджи кере айны бир хаберни эшиткен падиша пек яман ачувланып:

— Тез ол, бу сасыкъ лешни алынъыз да, терен бир чукъургъа комюнъиз! — дей.
% — Эгер о, меним пенджерем алдында бир даа пейда олса, эм тилькини, эм де сизни къуюгъа ташлатып, устюнъизни ташнен къапаттырырым.

Падиша, бу сёзлерни айтмакъта олгъан арада, Тильки акъай джанланып, эки аягъы устю не тура да:

— Эй, чобан огълу чобан! — дей.
% — Берген сёзюнъни унуттынъмы?
Ольген сонъ мени алтын къафесте тутаджакъ сен дегильми эдинъ?
Эйиликке къаршылыгъынъ кемликми?
Чобан эдинъ, кене де чобан олып къал! — дей.

Тильки акъай бу сёзлерни айта да, гъайып олып кете.
Бир ань ичинде сарай чобаннынъ эвине чевириле.
Бешсалкъым бей де кене эвельки киби чобан олып къала.

ТУВАРДЖЫНЫНЪ АКЪЫЛЛЫ КЪЫЗЫ

Куньлерден бир кунь падишалардан бири халкъны топлап:

— Дюньяда къаттыдан къатты, кучьлюден де кучьлю, татлыдан да татлы недир? — деп сорай.

Падиша бу суаллерге догъру джевап берген адамгъа буюк бахшыш адай.

Озюни эр кимден акъыллы деп сайгъан баш везир:

— Падишам, демир эр шейден къаттыдыр, арслан эр кестен кучьлюдир, шекер эр шейден татлыдыр, — дей.

Падиша бу джеваптан къанаатленмеген.
Онынъ янына шу везирден башкъа даа чокъ адамлар келип, суаллерге озьлериндже джевап берелер.
Лякин падиша кимсенинъ айткъанына къанмай.
Бу хабер энди аман-аман эр ерге джайрай.
Узакъ койлернинъ биринде яшагъан бир туварджы да падишанынъ бу суалини эшите ве келип озь къорантасына айта.
О туварджынынъ он алты - он еди яшларында дюльбер бир къызы бар экен.
Бу къыз падишанынъ суалини эшиткенинен, бабасына:

— Бабам, мен бу суаллерге джевап берейим.
Лякин сиз падишагъа барып айткъанда, падиша «буны кимден огрендинъ?» — деп сораса, меним айткъанымны айтманъыз, озюм тюшюнип таптып, дерсинъиз,— дей.

Бабасы:

— Я падиша къабул этерми, къызым? — дегенде.

Къызы:

— Къабул этер.
Тек сиз меним айткъанымны айтмазсынъыз, — дей.

Туварджы, къызынынъ айткъанына разы олып:

— Айды, айт бакъайым, — дей.

Къыз джевапларыны айтып башлай: — Дюньяда, къаттыдан къатты — атнынъ туягъыдыр.
Кучьлюден кучьлю — ельдир, татлыдан да татлы — тильдир.

Бабасы буларны эзберлеп, падишагъа кете.
Изин алып, онынъ узурына кире де:

— Падишам, эмир этсенъиз сизинъ суаллеринъизге джевап берир эдим, — дей.

Падиша:

—Къана, айт туварджы — деп разылыкъ эмирини бере.

— Падишам, дюньяда къаттыдан къатты — атнынъ туягъыдыр, кучьлюден кучьлю — ельдир, татлыдан татлы тильдир, — дей.

Падиша туварджынынъ джевапларындан къанаатленип:

— Бу джевапларны санъа ким огретти.
Сен оларны къайдан огрендинъ? — деп сорай.

Туварджы озю бильгенини, озю тюшюнип тапкъаныны, ич бир кимсенинъ огретмегенини айта.
Амма, падиша онъа инанмакъ истемей, «эгер сен догърусыны айтсанъ, санъа алтын багъышларым» —дей.
Къарт, падишанынъ зорлагъанына даяналмайып, догърусыны айтмагъа къарар бере.

— Догърусыны айтсам, бу джевапларны манъа къызым огретти,— дей.

Падиша туварджыгъа бир торба алтын бере де, къызыны сарайгъа кетирмесини эмир эте.
Туварджы эвине къайтып, къызына падишанынъ эмирини бильдире.
Амма къызы кетмеге разы олмай.
Туварджы падишагъа барып.
Къызынынъ кельмек истемегенини айта.
Падиша къызгъа везирини ёллай.
Онынъ макъсады шу акъыллы къызны озюне къадын этип алмакъ экен.

Везир туварджынынъ эвине барып.
Къызгъа:

— Къызым, падиша азретлери санъа эвленмек истей, сен пек бахтияр оладжакъсынъ, — дей. — Сен падишагъа бармакъ керексинъ.
Падишагъа ред этмек олмаз, сен ич бир шейсиз бу ишке разы олурсынъ.

Къыз:

— Яхшы, лякин меним падишадан истеклерим бар.

Эгер падиша оларны ерине кетирсе, мен онъа бармагъа разылыкъ беририм, — дей.

Везир:

— Не истеклернинъ бар, къызым? — дей.
Къыз:

— Падишагъа барсанъыз, айтынъыз, о манъа: он беш бала, йигирми дживан, отуз дели, къыркъ акъыллы, элли къоюн, алтмыш таякъ, етмиш тавукъ, сексен сыгъыр, докъсан папий, юз йымырта берсин.
Мына меним падиша дан истеклерим булардыр, — дей.

Везир:

— Эй, къызым, бойле уфакъ-тюфек шейлерни тапмакъ падиша ичюн зор иш дегильдир, — дей де, шу ерден чыкъып кете.

Везир падишагъа барып,
къызнынъ истеклерини айта.
Падиша истеклернинъ манасыны анълай.
О, туварджынынъ къызына ачувлана, лякин везирге ич бир шей айтмай.

Везир, шимди падишанынъ эмири олур — деп беклеп тура, амма падиша ич бир джевап бермей.
Везир бунъа раатсызланып, бир даа падишагъа бара.

— Падишам, сиз бу шейлернинъ чаресини тапмайсынъызмы ёкъса?
О, бир къыйын шей дегиль де, мен буны озь бойнума алайым, — дей.

Падиша даа зияде ачувланып:

— Сен асыл да бу лафларнынъ манасыны анъладынъмы? — деп сорай.

Везир

— Бу лафларнынъ манасы ойле агъыр дегиль де, гъалиба, падишам, — дей.

Падиша:

— Сен отур да, динъле, анъларсынъ, — дей.

Везир отурып падишаны динълей.

Падиша:

— Он беш бала дегени — он беште бала эдинъ демектир.
Йигирми дживан дегени — йигирмиде дживан эдинъ демектир.
Отуз дели дегени — отузда деликъанлы эдинъ;
къыркъ акъыллы дегени — къыркъта акъылбалигъ олдынъ,
элли къоюн дегени — эллиде къойдайын ювашландынъ;
алтмыш таякъ дегени — алтмышта таякъны элинъе алдынъ;
етмиш тавукъ дегени — етмиште тавукъ къадар такъатынъ оладжакъ;
сексен сыгъыр дегени — сексенде сыгъыр киби матювлешеджексинъ;
докъсан папий дегени — докъсанда папийдайын кепек ашайджакъсынъ;
юз йымырта дегени — юзге киргенде йымырта киби тез гъайып оладжакъсынъ демектир.
Бу лафларынен о, манъа кельмек истемегенини бильдирген, — дей.

Падиша бу сёзлерни айткъаны киби бир даа къашларыны сыта ве везирине хатып этип:

— Сен, къабакъбаш бу сёзлернинъ манасыны анъламадынъмы — дей.

Везир исе, адий бир туварджынынъ къызындан биле акъылсыз олгъаныны анълап:

— Энди анъладым, падишам, — дей де, утангъанындан, ер ярылса, ернинъ тюбюне кирмеге разы олгъан дереджеге келе.

ИНДЖИ САЧКЪАН АДАМ

Джинаетчи ханнынъ хазинесини хырсызлай.

О чокътан-чокъ алтын ве чокъ къыйметли шейлерни алып къача.
Эписинден зияде хан апайынынъ боюнджагъына окюне, чюнки онынъ ичинде энъ къыйметли инджилер ве башкъа дюльбер ташчыкълар бар экен.

— Джинаетчини тапып, джезаламасам, мен хан дегилим, — дей о озь озюне.

Ондан сонъ, о, бутюн хансарайнынъ къаравулларыны, озюнинъ динълейиджилерини ве козьчюлерини топлай да, шойле эмир эте:

— Не япсанъыз япынъыз, лякин джинаетчини тапынъыз!
Тапмасанъыз — башынъызны кесерим!

Бутюн къаравуллар, динълейиджилер ве козьчюлер дюньянынъ чевре-четини араштырып башладылар.
Лякин джинаетчини тапмадылар.
Козьчюлернинъ бириси къыйметли юзюкли ве юзюгининъ устюнде пек дюльбер эльмаз олгъан адамнен расткелише.
Озюнинъ башыны къуртармакъ ичюн, динълейиджи джинаетчини якъалап сарайгъа алып кете.

Везирлерини топлап, хан джинаетчини соргъугъа тута:

— Сен бу юзюкни къаерден алдынъ?
Догърусыны айт.
Айтсанъ, мен сени азат этерим ве къыйметли бахшыш берерим.
Айтмасанъ, — пешман этерсинъ!

— Эй икметли хан!
Алланынъ адынен емин этем ки, мен намуслы кишим ве догърусыны айтарым.
Бу юзюкни мен базарда ят адамдан сатын алдым.
Сизинъ юзюгинъиз олгъаныны бильген олсам, ич бир вакъыт сатын алмаз эдим.

О адамны сизге кетирир эдим ве о, сизге эписини айтар эди.
Мен исе ич бир шей бильмейим.

Хан онъа инанмады ве бичарени джезалады.

Укюм этиледжекни мейдангъа кетирдилер, джеллят балтасыны къайрады.
Бу вакъыт бичаре бакъыра:

— Языкъ ки, шимди мен къабаатсыз оледжем!
Мен ойле бир шей билем ки — оны ич кимсе япып олмаз!

— Сенинъ бильгенинъ недир?
Недир? — деп сорадылар баш везир ве къады.

— Мен ерге инджи экмеге билем, — деди бичаре.
Манъа джан багъышласанъыз, хан чокъ парагъа инджи сатын алмагъа меджбур олмаз я да денъизден чомуп инджи арамагъа чомуджыларны кира этмеге буюк масраф этмез.

Буны эшитип, везир ве къады олюм джезасыны токътаталар ве аджайип хаберни хангъа илян этелер.
Хан исе бу адамны озюне тез кетирте.

— Сенинъ айткъанынъ догъру олса, мен озюмнинъ эмиримни ред этерим ве сени ольдюрмем.
Лякин сен манъа озюнънинъ усталыгъынъны, санатынъны косьтереджексинъ.

Бу аджайип сачувны корьмек ичюн хан ве онынъ везирлери чёльге келелер.

— Манъа эки огюз, сабан, тырнавуч ве айдавджы балачыкъ беринъиз, — дей укюмлю.

Истегенини алгъан сонъ, о ерни сюре ве тырнай.
Ондан сонъ хангъа:

— Энди инджини сачмакъ мумкюн, лякин буны тек намуслы адам япаджакъ.
О озюнинъ омрюнде кимседен ич бир шей хырсызламагъан, ич кимнинъ акъкъыны ашамагъан, ич бир вакъыт хиянетлик япмагъан адам оладжакътыр.
Мен исе — ич бир вакъыт хырсызламадым, лякин шимди мени ханнынъ хазинесинден къыйметли шейлерини алып къачты деп къабаатлайлар.
Онынъ ичюн инджи сачмагъа меним акъкъым ёкъ.

Бундан сонъ, сачувны баш везирге теклиф эте.

Лякин о, озюнинъ гунасыз олмагъаныны билип, ред этип башлады:

— Меним ханым, мен омрюмде экиннен мешгъуль олмадым.
Инджи дегиль, богъдай биле экмедим.
Мен къоркъам бойле укюмет ишини бозмагъа.
Онынъ ичюн, бу эмиетли иштен мени бошатынъыз.

— Яхшы, онынъ ичюн инджини сайгъылы ве итибарлы къады эксин, — деди хан.

— Эй акъыллыларнынъ акъыллысы, — деди къады.
Къадылар ич бир вакъыт экмедилер, не ашайт, не инджи.
Меним ишим — къадылыкъ.
Къадылар гунасыз дегиллер, дей халкъ.
Меселя, инджи чыкъмаса, осьмесе — ким инаныр махкеменинъ догърулыгъына?
Ёкъ, ёкъ, ёкъ, манъа риджа этменъиз.
Алланен риджа этем.
Мени бу шерефтен къуртарынъыз.

— Муфтиге бакъып, сиз, энъ намуслы, энъ инсафлы адамсыз, онынъ ичюн сиз экеджексинъиз инджини! — деди хан.

Лякин муфти де салмакълы, эсаслы сылтав тапа ред этмеге.

Бундан сонъ хан башкъа ярдымджыларына ве везирлерине риджа этмеге меджбур ола.

— Бизим улу, къудретли ве адалетли ханымыз!
— деди энъ зийрекли ве акъыллы везирлерининъ бириси,
— сиз озюнъизнинъ мераметинъизнен ве алидженаплыгъынъызнен бизге буюк ишанч, шан эттинъиз, — бу девлет ишини бизге теклиф этип.
Лякин биз истеймиз ки, — сиз озюнъиз джюмерт къолунъызнен бу инджини махсуллы тарлагъа экинъиз!

Энди ханнынъ озю бу игренч алдан чыкъмагъа меджбур олды.
О озюнинъ везирлери, къадылары ве муфтилери киби, гунасыз дегиль эди.
Онынъ ичюн озю де меджбур олды ред этмеге.

Ондан сонъ къабаатлангъан адам хангъа риджа эте:

— Улу ве адалетли хан!
Корьгениме ве анълагъаныма коре, сизинъ бутюн везирлеринъиз ве башкъа ярдымджыларынъыз — намуссыз, виджинсыз адамлар экен.
Лякин мени, намуслы ве къабаатсыз, ич яманлыкъ этмеген адамны, сиз ольдюрмеге истейсиз!
Бу адалетли ишми?

— Яхшы.
Мен озюмнинъ эмиримни лягъу этем, — деди хан.
Эльбетте, сен намуслы ве къабаатсыз адамсынъ, онынъ ичюн бар эк инджини.

Бу адам сюрюльген тарлагъа бара ве инджи эке.

Ишини битирген сонъ, о хангъа айта:

— Энди мен озюмнинъ экинимни къорчалайджам, джинаетчилер я да къушлар хырсызламасынлар.
Даа, манъа учь ай керек бу инджи тарласыны козьлемеге ве къорчаламагъа.
Учь айдан мында тюрлю ве къыйметли инджи осер.

Шу арада хан къулларына эмир этип, тарланынъ ортасында чалаш яптырта ве онынъ янына къаравул къоя — инджи сачувджы адам къачмасын, деп.

Бир къач кунь кечкен сонъ, инджи сачкъан адам къача.
Гедже о къаравулны юкълаткъан иляджнен сыйлай ве башкъа мемлекетке къача.
О яхшы биле эди ки, инджи ич бир вакъыт осьмейджек, чюнки инджини отьмек киби осьтюрмеге имкян оладжагъына инангъан адам, — акъылсыз кишидир!

ВАСИЕТ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, Къарасувбазар шеэри янында, Акъ-къая дагъынынъ этегинде уста бир чёльмекчи яшагъан.
Бу чёльмекчининъ ясагъан аджайип бардакъларына буллюр чокъракъ сувуны толдурып, бир афта, бир ай, бир йыл тутсанъ биле, о кене, чокъракътаки киби, буллюр, салкъын ве лезетли къала экен.

Чёльмекчини бардакъларыны зенгинлерге бир кумюшке, фукъарелерге исе бир капикке саткъаны ичюн де севе ве урьмет эте экенлер.

Бу чёльмекчининъ бирден-бир огълу бар экен.
О, огълуна, балалыкъ чагъындан башлап, усталыгъынынъ сырларыны огреткен.
Уста чёльмекчи, куня сайын дегиль, саат сайын оськен огълуна севине эди, бабасы киби яхшы бир уста оладжагъы корюне эди.
«Ишимни девам эттиреджек бири оладжакъ», — деп къувана эди бабасы.
Куньлернинъ биринде чёльмекчи агъыр хасталыкъкъа огърагъан.
Олюм янына келип, шойле деген:

— Сен омюр бою адамларгъа яхшылыкъ япып кельген адамсынъ, бу себептен дюньядаки ишлеринъни битирмек ичюн даа бир кунь берем...

Уста олюмден къоркъмады, тек муляйим-муляйим кулюмсиреди.
О, омрю ичинде о къадар аджайип савутлар ясагъан.
Онынъ ясагъан савутлары деерлик эр эвде бар.
Адамлар оларны къуллангъанджа оны хатырлайджакъ, адыны анъаджакъ...
Чёльмекчини тек бир шей раатсызлай экен — бу да озь огълу.
Сонъки вакъытларда огълу ишине эмаллыкънен янаша экен.
Сыкъ-сыкъ шеэрге кете, вакътыны анда кечире экен.
Чёльмекчи огълуны янына чагъырып:

— Огълум, якъында оледжем, — деген. — Бу дюньяны терк этем.
Мен санъа озь усталыгъымны ашладым, урьметнен анъылгъан адымны санъа къалдырам, адамларнынъ анъындан силинмесине изин берме.
Мына бу сандыкъ ичинде мени сонъки ёлгъа озгъармакъ ичюн бутюн керекли шейлер бар.
Анавы бардакъ ичинде исе омюр бою чалышып топлагъан параларым бар.
Сен де яхшы чалышсанъ, бу пара санъа янъы эв къурмагъа да, эвленмеге де, балаларынъны осьтюрип буютмеге де етер.
Дюньяда эр шей ола.

Агъыр вазиетке къалгъан киби олсанъ, санъа ярдым керек олса, Зейнеп аланъа бар, о санъа ярдым этер.

Экинджи куню уста кечинген.
Оны адетлеримиз боюнджа урьметнен дефн эткенлер.
Онынънен сагълыкълашмакъ, сонъки ёлуна озгъармакъ, яхшы сёзлернен анъмакъ ичюн пек чокъ адам топлашкъан.

Бабасынынъ дувалары кечирильген сонъ, огълу, ишини девам эттирмек ерине, бардакътаки параларны алып, шеэрге кеткен.
Анда озюне фаэтон, атлар, паалы урбалар сатын алгъан, янъы достларны пейда эткен ве бол-сал, истегени киби яшап башлагъан.
Чалгъыджыларны тутып, янъы достларынен фаэтонда кезинип юрген, бабасы агъыр эмекнен къазангъан параларны аджымай, сепип-сачып, джойгъан.

Арадан бир йыл кечер-кечмез, бабасынынъ паралары биткен.
Парасы биткенинен, достлары да онъа сыртларыны чевиргенлер, ондан четленип юрмеге башлагъанлар.
Йигит фаэтоныны, атларыны саткъан, амма бу паралар да чокъкъа етмеген.
Атта бир пите сатын алмагъа парасы къалмагъан кунь де кельген...
Бойле къара куньге огърагъан йигит Зейнеп аласыны хатырлагъан.
О тувгъан коюне къайтып, догърудан-догъру Зейнеп аласынынъ эвине баргъан, онъа бабасынынъ васиетини айткъан.
Аласы сандыкътан анахтар чыкъарып, огълангъа узаткъан ве шойле деген:

— Эвинъизде кучюк бир одачыкъ бар, бабанъ анда озюнинъ иш урбаларыны сакълай эди.
Оданынъ къапысыны ачып, ичине кир, къалгъаныны озюнъ тапарсынъ.
Огълан бабасынынъ эвине барып еткен.
Килитни ачып одагъа кирген, бакъса, не корьсин: оданынъ ортасында курьсю тура, онынъ узеринде исе тавандан асылгъан йип...
Огълан бабасынынъ сонъки сёзлерини хатырлагъан: «Эмекнен къазанылгъан параларны билип масраф этмеге огренъ, эгер огренмесенъ, сенден адам олмаз...»

Огълан ичинден: «Демек, бабам, эгер адам олмасанъ, озь-озюнъни асмакътан гъайры башкъа ёлунъ ёкъ», — демеге истеген.

Огълан курьсюге минген, башыны ильмекке кечирген — ве асылгъан!
Лякин джаны ичинден чыкъып етиштирмеген, йип узюльген, огълан ерге йыкъылгъан, таванда пейда олгъан тешиктен исе алтынлар тёкюлип башлагъан...

Огъланнынъ эси башына кельгенинен, параларны джыймагъа башлагъан ве, бабасынынъ диваргъа асылгъан оглюгине бакъып, ярындан башлап, янъы омюр башлайджагъына ант эткен.
О да, бабасы киби, Акъ-къая дагъы этегиндеки топракъны къазып чыкъараджакъ, чамур азырлайджакъ, ве ойле чанакъ-чёльмек ясайджакъ ки, адамлар оларгъа бакъып, эм бабасынынъ адыны анъаджакълар, эм: «Бакъынъыз, къарт чёльмекчининъ огълу да акъикъий уста олгъан!» — деп айтаджакълар.

АКЪЫЛЛЫ КЪЫЗ

Бир ханнынъ огълу озюне къыз къыдырып, ёлгъа чыкъа.
Бир чокъ шеэр ве койлерни кечкен сонъ, кучюджик бир эвнинъ алдында агъач парлап отургъан бир къызны расткетире.
Сорамадан-сокъмадан азбаргъа кире.
Къыз, чагъырылмагъан бу мусафирни корьгенинен:

— Ой, бу къулакъсыз эвнинъ Алла белясыны берсин, —дей.

Хан огълу бу сёзнинъ манасыны анълап оламай, лякин сорап бильмекни озю ичюн ляйыкъсыз бир шей таный.
О, къызнынъ янына барып:

— Бабанъ къайда, ананъ къайда, не пиширесинъ? — деп сорай.

Къыз:

— Бабам ер девирмеге, анам бирни эки этмеге кетти, — дей. Пиширген ашым беши минер, беши энердир.

Хан огълу бу сёзлернинъ манасыны анълап бильмек ичюн чокъ тюшюнип бакъса да, акъыл кестиралмай ве азбардан чыкъып кетмеге меджбур ола.

Кете-кете, озен янында сабан сюрген бир къартчыкъны раскетире.
Селямлашалар.
Хан огълу эшиткен сёзлерини къартчыкъкъа айта ве маналарыны анълатып бермесини риджа эте.

— Эй, огълум, бойле шейнинъ манасыны да анълап оламадынъмы? — деп кулюмсирей къарт.
— Къыз, сени сынап бакъкъан, сен исе тильсиз эшек киби къулакъларынъны салындырып, агъыз ачып къалгъансынъ.
Динъле!
Къулакъсыз эв — копексиз эв демектир.
Эвде копек олгъанда сен сорамадан-сокъмадан азбаргъа кирмез railnъ.
Бабасы ер девирмеге, яни сабан сюрмеге кеткен, анасы да бирини эки этмеге, яни эбанайлыкъкъа кеткен.
Беши энер, беши минер дегени де, бакъла шорбасы пиширем демектир.
Бакъла пишеяткъанда, онынъ ярысы энер, ярысы да сув устюне чыкъар.
Сонъ, насыл, анъладынъмы?

Хан огълу шу дередже адий шейлернинъ асылына озь акълынен иришмегенине утанып, ёлуна реван ола.
Козь огюне къызны кетирип тюшюнген сайын, къызгъа муаббети арта.

Хан огълу сарайгъа къайтып кельген сонъ, везирлерден энъ акъыллысы деп эсаплангъан бирини чагъыра да:

— Алтыны не яптынъ? — деп сорай.

Везир, хан огълунынъ къыз алдында шашып къалгъаны киби къулакъларыны салындыра да:

— Насыл алтыны?
Анълап оламайым, ачыкъ айтынъыз, — дей.

— Эй, сени, даа везирлернинъ энъ акъыллысы эсаплана, — дей хан огълу.

Озю исе «Раббиге шукюр, менден де акъылсызлар бар экен», деп къувана.
Сонъ сёзюни девам этип:
— Айды, бойле шейни тюшюнип тапмакъ сенинъ акъыл ишинъ дегиль, бар да фелянча ердеки койлюден сорап биль, о везир олмаса да, санъа баягъы акъыл огрете билир, — дей.

Везир неге огърагъаныны бильмей, ёлгъа чыкъа.
Экинджи куню сабанджы койлюнинъ янына барып токътала.
Агъыз арамакъ макъсадынен:

— Сен алтыны не яптынъ? — деп сорай.

Къарт озюни сыкъмадан, джевабыны такъыштыра:

— Алтыны тарттым, создым, он экиге етиштиралмадым: дагъларны бувакъ басты, ашагъысына туман чёкти, дегирменим де бозулды, алым пек мушкюль олды, — дей.

Везир бу сёзлернинъ манасыны анъламакъ ичюн чокъ тюшюне, лякин акъыл кестиралмай ве ахыр-сонъу койлюнинъ озюнден сорап бильмеге меджбур ола:

— Къартым, бу сёзлернинъ манасы недир? — дей.

Къарт кулюмсиреп:

— Акъылсызлардан бири де сен экенсинъ де, къардашым,— дей.

— Бойле адий шейлерни анълап оламагъанынъ худжур бир шей.
Ана отькен кунь де тыпкъы сенинъ киби бир анъкъав кельген эди.
Айттым, лякин анъладымы- ёкъмы, бильмейим.

Везир, сёз хан огълу акъкъында кеткенини дуйып, юректен къувана.
«Токъта сен, огълан, мени маскъара эттинъ, мен де сени дубарагъа огъратырым», деп тюшюне.

— Айт, къартым, эр бир сёзюнъиз ичюн беш алтындан тёлерим, истесенъиз, мына пешин беш алтын берейим, —дей.

Къартчыкъ озюне узатылгъан алтын кисенини кери итеп:

— Акъыл базарда сатылып алынгъан бир шей дегильдир,

— дей де, сёзюни девам эте:

— Алтынынъ манасы алты айдыр;
алтыны тарттым, создым, он экиге етиштиралмадым дегеним де, алты ай чалаштым, он экиге етиштиралмадым, демектир.
Дагъларны бувакъ басты дегеним, мына башымнынъ сачлары агъарды, демектир.
Ашагъысына туман чёкти дегеним, козьлерим арув корьмей, туманлы коре башладым демектир.
Эбет де бундан сонъ меним алым мушкюль олмай насыл олсун?

Везир къартчыкънынъ джевапларыны эшитип, шашып къала.
Сагълыкълашкъанда мерагъыны къандырмакъ макъсадынен:

— Къартым, якъынларда сизинъ койге бир яш йигит келип кетмедими? — деп сорай.

— Санъа ошагъан бир матюв келип кеткен эди.
О, меним къызым Теслиенен лаф этмеге ынтылгъан.
Къызнынъ айткъанларындан бир шей анълап оламагъанындан, манъа келип акъыл таныштты.

Везир, сарайгъа къайтып келе.
Алгъан джевабыны хан огълуна айта.
Хан огълу везирнинъ якъасыны кене де бошамай:

— О къарткъа бар да, шу койнинъ энъ акъыллы къызынынъ адыны билип кель, — дей.

Везир къопая берил:

— О къызнынъ ады Теслиедир, — дей.

— Я бабасы ким экен?

Везир хан огълуны мыскъыллап:

— Онынъ бабасы сизге акъыл огреткен сабанджы койлюдир, — деп джеваплана.

Хан огълу, утангъанындан, ер ярылса, ернинъ астына кирип кетмек дереджесине келе, ачувлана, везирни айдап йибереджек ола, лякин насыл да олса, озюни эльге ала, бираз тынчлангъан сонъ:

— Мен сени шу къызгъа къудалыкъкъа йиберем, — дей.
— Барып о къызнынъ бабасына айт, къызыны келин этип сарайгъа тюшюрмек истейим.
Эминим, койлю къызы бойле бир теклифке къувана-къувана разылыкъ берир.

Везир кете.
Шу куню сабанджынынъ эвинде къонып, не ичюн кельгенини айта.
Везир:

— Ана, къартлыгъынъда хан огълунынъ къайнатасы оладжакъсынъ, — деп иляве эте.

Къартчыкъ къуванмай, чырайыны сытып, тюшюнджелерге дала.
Сонъ, везирге айланып:

— Къызымдан сорайыкъ, о не десе, шу олур, — дей де къызыны чагъырта.
Къызына хан огълунынъ теклифини бильдире.

Везир:

— Хан огълу даа якъынларда сизинъ эвинъизге келип кеткен эди, сени корип дели-диване олып къалды, — дей.

Къыз, бабасынынъ алдында тиз чёкип:

— Бабай, чокътан ёкъкъа бармам, ёкътан чокъкъа учып барырым, — дей де, эвден чыкъып кете.

Везир къартчыкътан :

— Къызынъыз не айтты, хан огълуна бармагъа разылыкъ бердими? — деп сорай.

Къартчыкъ анълата:

— Къызым: чокътан ёкъкъа бармам деди, яни малы чокъкъа, акъылы ёкъкъа ерге чыкъмам, деди.
Ёкътан чокъкъа учып барырым, деди, яни малы ёкъкъа къуванып ерге тиерим, деди.

Шай этип сабанаджы къызы хан огълунынъ къудасыны къайтарып йибере.

Койлю ве шейтан

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир кой де бир койлю бар экен.
Онынъ да бир тарласы бар экен.
Къыш битип, баарь де келе, койлюнинъ исе экмек ичюн урлукъ сатын алмагъа парасы ёкъ экен.
Бичаре койлю тарланынъ бир четинде отурып, агъыр кокюс кечире.
Шу арада бу ерде шейтан пейда ола, о, койлюнинъ янында токътап ондан сорай:

— Хайыр ола, мухтерем койлю, не бу къадар агъыр кокюс кечиресинъ?

— Урлукъ алмагъа парам олгъанда, топрагъым ёкъ эди.
Энди топрагъым бар, амма урлукъ алмагъа парам ёкъ, — дей койлю.

— Эгер мен санъа урлукълыкъ пара берсем, сен манъа оладжакъ берекетнинъ ярысыны берирсинъми? — деп сорай шейтан.

Койлю тюшюнип бакъа ве разы ола.
Олар тарлагъа мысырбогъдай экелер.
Мысырбогъдай осе, пише.

Энди етишкен берекетни насыл пайлаштырсалар да, бирисининъ джаны агъырмаса?

— Къайсы ерини зияде бегенесинъ, оны ал, — дей койлю шейтангъа.

Шейтан мысырбогъдайгъа бакъа, сабакълары чокъ, олар узун ве къалын, къочанлары исе аз, эр бир сабакъта экишер, учер дане.
«Зияде олгъан къысмыны алайым» — деген къараргъа келе шейтан.

Берекетни пайлаштыралар: шейтан бир оба сабакъны ала, койлю исе бир маджар къочан юклеп алып кете.
Койлю мысырбогъдайны базаргъа чыкъара ве яхшы акъчагъа сата.
Шейтангъа исе бир оба сабакъ ичюн бир къач капик берелер.

Шейтаннынъ джаны агъырып:

— Сенде намус де ген шей ёкъ экен, мени алдаттынъ, — дей койлюге.

Койлю исе:

— Я сен озюнъ сайладынъ, бегенгенинъни алдынъ да.
Айды, джанынъ агъырмасын, бир даа берабер экейик де, джанынъ истегенини алырсынъ — дей.

Анълашып тарлагъа сарымсакъ экелер.
Бааръ энди кучьке кире, тарлада исе сарымсакънынъ сабакълары ем-ешиль олып котерилелер.
Берекетни пайлашмакъ вакъты келе.

Шейтан:

— Бу кереси мен озюме топракънынъ устюнде оськен тарафыны аладжам, — дей.

— Яхшы, манъа тамырлары да етер, — деп разы ола койлю.

Шейтан сарымсакънынъ сапларыны кесип, оларны дестелеп багълай ве базаргъа алып бара.

Койлю исе сарымсакъны чыкъарып, сепетлерге толдура, къышта сарымсакъ паалы олгъанда, оны базаргъа чыкъарып сата.
Шейтан кене джёремеге огърай, бир капик биле къазанмай.
Бутюн кунь базарда отурып бир багъ сабакъ биле саталмай.

«Эй, ахмакъ шейтан, я сарымсагъынъ къайда?» — деп эриштирелер муштерилер.

Койлю оны бу кереси де алдаткъаныны анълагъан шейтан, оны ёлда тутып, алекет котере:

— Виджданынъ ёкъ!
Мен санъа эки йыл хызмет эттим, амма бир капик къазанмадым! — дей.

Шейтан койлюни джезаламакъ къарарына келе.
Ёлнынъ кенарында балабан бир таш ята экен, шейтан о ташны котерип ала, амма ерге ташлап етиштиралмай.
Койлю таш къапаткъан чукъурда бардакъ яткъаныны коре ве аман чапып барып бардакъны ала.
Бакъсалар — бардакъ алтын толу экен!

— Айды, алтынны экиге пайлаштырайыкъ! — теклиф эте койлю.

— Ёкъ, — дей шейтан, — бу кереси алтынны ким буюк олса, о аладжакъ!
Мен сенден буюк, демек, бардакъ меним олмакъ керек.

— Я сен къач яшындасынъ? — деп сорай койлю.

— Бу йыл тамам эки юз яшыны толдурдым! — дей гъурурнен шейтан.

— Олгъаны-оладжагъымы?! — тааджиплене койлю. — Хаберинъ олсун, эки юз йыл эвельси ольген меним энъ кучюк къардашым тамам юз яшында эди!

— Мен сенинъ тарланъда эки йыл чалыштым.
Демек, эки кере сайламагъа акъкъым бар!
Меним сонъки сёзюм — айды, бири-биримизни невбетнен аркъаларымызда алып юрейик ве йырлайыкъ.
Ким енъсе, алтыннынъ эписи онынъки олур, — дей шейтан.
Койлю шейтаннен давалашып отурмай, оны омузларына отурта да сокъачыкъ бойлап адымлай.
Шейтан учь кунь вс учь гедже койлюнинъ омузларында отурып йырлай.
Дёртюнджи кунь сусып къала.
Шейтан бильген йырларынынъ эписини йырдап битире.

Энди койлю шейтаннынъ елькесине отура.
Ёл дагъ этеклери бойлап созула, койлю де озь йырыны соза:

Аяй-ай, дагъ башлана.

Аяй-ай, дагъда дагъ осе.

Аяй-ай, дагъда къызылчыкъ пише...

Бутюн кунь шейтан дагъ бойлап кете, койлю де бутюн кунь дагъда корьген, бильген шейлери акъкъында уйдурып йырлай.
Экинджи куню ёл озен бойлап созула.
Койлю де бутюн кунь озен акъкъында, онынъ салкъын сувлары, аджайип балыкълары акъкъында йырлай.
Сонъ олар чёль ичинден кечелер, койлю кене корьген шейлери акъкъында: «Аяй-ай, бу чёллернинъ гузеллиги...» деп озь йырларыны соза.

Бешинджи куню шейтаннынъ сабыр-такъаты бите:

— Тюш, етер!
Сенинъ йырларынъдан къулакъларым чынълай! — дей.

Койлю исе:

— Шаштынъмы шу?!
Мен бильген йырларым бир йылгъа етеджек.
Юр, ёлумызны девам этейик, — дей.

Шейтан койлюни аркъасындан ташлап, сёгюне-сёгюне, артына-огюне бакъмай къача.
Бунынънен оларнынъ достлугъы бите.
Алтын толу бардакъ да койлюге къала.

Чобан огълу

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир падишанынъ учь къызы бар экен.

Бир кунь падишагъа везири учь къавун кетире.

— Падиша азретлери! — дей везир. — Чобатар къавун пишкен, шыралангъан, оны кечиктирмей ашамакъ керек.
Бу махсуллар вакътында орькенден узюлип, ашалмаса, тургъан еринден солып, бурюшип къалырлар.

— Не демек истейсинъ?
Фикиринъни ачыкъ айт! — дей падиша.

— Сизинъ учь къызынъыз бар, падиша азретлери.
Уйкени чагъына кельди.
Оны эвлендирмек керек.
Сонъ ортанджысынынъ, даа сонъра кучюгининъ тоюны япмалы.

Падиша бунъа разы олгъан сонъ, деллял онынъ ферманыны бутюн мемлекетке бильдирген:
«Эй, адамлар, сонъундан, эшитмедим деменъиз.
Падишалыкънынъ эр бир сакини падиша къызларынынъ сарайы огюнден кечмеси эмир этиле. Падишанынъ уйкен къызы кимни алтын топнен урса, о йигит падишанынъ киеви оладжакътыр!»

Бойледже, падишанынъ уйкен къызы алтын топнен ургъан йигитке нишанланып, къыркъ кунь, къыркъ гедже той этип, эрге чыкъа.
Олар дост-муаббет яшайлар.

Невбет ортанджы къызына келе.
О да аптеси киби, бегенген йигитини топнен ура.
Оларнынъ тойларыны да япып, эки генчни бири-биринен къавуштыралар.

Вакъыт кечтикче падишанынъ кучюк къызы да чагъына ете.
Кене деллял багъыртыла.
Сарай огюнден мемлекетнинъ бутюн эалиси кече.
Лякин къыз ич кимсени бегенмей.

— Бу насыл олды?
Ёкъса сарай огюнден кечмегенлер къалдымы, — дей падиша.

— Къаз кумесини темизлеген тазбаш огълан къалды, — дейлер.

О да эмир муджиби, сарай огюнден кечеяткъанда, падишанынъ кучюк къызы таз огъланынъ башына алтын топнен ура.
Буны шу саат падишагъа бильдирелер.
Падиша тааджиплене ве:

— Олмайджакъ шей, къызым янълышкъандыр.
Падишалыкъынынъ бутюн эалиси бир кере даа сарай огюнден кечирильсин! — деп эмир бере.
Лякин экинджи кересинде де, падишагъа, къызы топнен таз огъланны ургъаныны айталар.
Баба къызыны узурына чагъыртып:

— Сен озюнъе кимни ляйыкъ корьдинъ, къомшу мемлекетлернинъ падишалары мени куледжеклерини, акъаретлейджеклерини тюшюнмединъми? — дей.

— Такъдир ойле экен, баба.
Меним борджум таби олмакъ, — дей къызы.

— Такъдирге баш эгмек истесенъ, бар къаз кумесине.
Санъа той япмам, джиез бермем! — дей падиша.

— Сагълыкънен къалынъыз, баба! — дей къыз ве башкъа бир сёз айтмадан, сарайдан чыкъып кете.

Кунеш дагълар артына сакълангъан сонъ «тазбаш огълан» башындаки ишкенбени чыкъарып, дюльдюлине минип, байырлар этегинде, гуль багъчалар четинде джесаретликлер косьтере.
Буны дефаларджа сейир эткен къыз, къоркъу бильмез йигитнинъ гурь сия сачларыны, далфидан боюны бегенген, онъа гизлиден севда олгъан экен.

— Мен кельдим, — дей къыз араба къапы огюнде токътап.
— Бабам той япмайджакъ, джиез бермейджек.
Къабул этсенъ, апайынъ олурым!

— Ичери киринъиз.
Ляйыкъ корьсенъиз, сизни апайым этип алмагъа разым,— дей огълан.

Къыз, йигитнинъ дегенине коне ве ичериге кире.

Арадан азмы кече, чокъмы кече, куньлернинъ биринде къомшу къыралдан бу падишалыкъкъа дженк илян этильгени акъкъында хабер келе.
Падиша аскерлерини дженкке азырлай.
Эки киеви де дженкке кетмек тедаригини корелер.

«Тазбаш огълан» апайына:

— Барып бабанъа айт, манъа, дженкке кетмек ичюн бир ат берсин, — дей.

Къыз бабасына келип, къоджасынынъ истегини бильдире.

— Анда, эски аранда, къарт мали оладжакъ.
Оны алсын да, къайда истесе анда кетсин! — дей падиша.

Йигит къарт малиге минип, ёней ве ёлда бир батакълыкъ ичинде аселет батып къала.
Падишанынъ киевлери ве аскерлери онынъ янындан куле-куле кечип кетелер.
О исе, орман ичинде сакълы тургъан дюльдюлине атланып, учурымлы бир юксекликтен урушны сейир эте.

Падишанынъ аскерлери кери чекип, магълюбиетке огърайджакъ бир вакъытта, дженк мейданында учар ат устюнде бельгисиз бир йигит пейда ола.

О, падиша аскерлерини кериде къалдырып, къырал аскерлерини сагъына-солына къакъыштырып, къырып башлай.
Тап сонъунда душман аскерлери уруш мейданындан къачмагъа меджбур олалар.
Падиша: «Эшкъ олсун пельвангъа.
Учь киевим олгъандже, бир дане бойле огълум олгъан олса эди», — деп тюшюне.

Падишагъа, пельван сол элинден ялангъаныны бильдирелер.
О, пельваннынъ ярасыны багъламакъ ичюн озь пошусыны берип йибере.

Падиша гъалебе къазанып, аскерлеринен берабер къайтаяткъанда, «Тазбаш огълан батакълыкъ ичинден чыкъалмай, салланып тургъаныны коре.

Падиша, онынъ уйкен киевлери, аскерлер огъланны мыскъыллап, чешит куфюр сёзлернен акъаретлеп, онынъ янындан куле-куле кечип кетелер.

Йигит къаз кумесине къайтып кельген сонъ, эки кунь турмадан юкълай.
Къарысы, онынъ джебинден корюнип тургъан, бабасынынъ пошусыны таный ве пошуны догъру сарайгъа, бабасына алып бара да:

— Мынавы пошунъызны акъайымнынъ джебинден таптым, — дей,

Падиша айретте къала:

— Бу насыл ола я?
Къана, тез ол, акъайынъны чагъыр, мында кельсин! — дей.

Къары-къоджа падиша узурына келелер.

— Бу пошуны сен кимден алдынъ? — деп сорай падиша «Тазбаш» киевинден.

— Кимседен.
Дженкте сол элимден яраландым.
О вакъытта кимдир кетирип багълады, — дей киеви.

— Сол элинънинъ ярасыны косьтерчи!

Ишнинъ асылына анълагъан падиша:

— Сен озюнъ ким оласынъ? — деп сорай.

— Темиркъая чобаннынъ огълу Бектемир олам, дей огълан.

— Аферин бабанъа.
Мемлекетке садыкъ йигит тербиелеген.

Тиле мурадынъны, джанынъ не истей? — дей падиша.

— Бизге ич бир шей керекмей.
Бизим зенгинлигимиз, бири-биримизге олгъан севгимиздир, — дей йигит.

Падишанынъ текрар талабына джевап оларакъ:

— Ойле исе, падишалыкъта зулумлыкъ ёкъ этилип, эр ким мусавий укъукъта яшамасыны истерим.
Истегим будыр, — дей Бектемир.

Падиша йигитнинъ истегини ерине кетирмеге сёз берген.
Аякин, сёзюне садыкъ падишалар ялынъыз масалларда олгъан, дейлер.

КИМ АКЪЫЛЛЫДЖА?

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир падиша яшагъан экен, онынъ везири исе къарт ве пек акъыллы адам экен.
Вакъты кельгенде, бу везир ольген ве падишагъа янъы везирни къарт везирнинъ эки ярдымджысындан бирисини сайламакъ керек олгъан экен.
Падиша, къайсы бирисини къояйым экен деп, чокъ тюшюнген.
Сечип алгъан адамында янъылса, озю пешман этеджек.
Асылзаделеринен де меслеатлашмагъа чокъ истемеген.
Дегерли везирни сечип алмагъа падишанынъ озюнде акъылы етмеген, деп айтырлар.

Падиша сынав кечирмек къарарына кельди.
О, къарт везирнинъ ярдымджыларыны янына чагъырып, шойле бир суаль бере:

— Омюрде байлыкъмы ёкъса талий биринджи ерде тура?
Сиз насыл фикирдесинъиз?

Асылзаделер тюшюнджеге далгъанлар.
Сонъ бириси шойле деген:

— Эбет байлыкъ, падишам.
Сиз мемлекетимизнинъ энъ зенгин адамысынъыз шунынъ ичюн де мемлекетимиз чечекленмекте.
Сизинъ боллугъынъыз акъкъында шурет чокъ мемлекетлерге етти.
Икметлилер исе: «Саип зенгин ве джумерт олса, хызметчилери де бахыт ве эйиаллылыкъта яшайлар», — дегенлер.

Экинджи асылзаде тюшюнген сонъ шойле деген:

— Мен исе, Алий азретимиз, омюрде талий байлыкътан муимдир, деп саям.
Бабанъызны хатырланъыз.
О, тахткъа отургъанда, мемлекетимизде ачлыкъ ве къалабалыкълар уюом сюре эдилер.
Эр бир бай озюни хан деп сайгъан ве падишагъа бойсунмагъа истемеген.
Амма бабанъыз, акъылы ве талийи саесинде боюнларыны эгмеге истемеген байларны енъди ве мемлекетни бирлештирип олды.
Эр шейде талий онъа ярдым: урушларда да, тиджаретте де, тек озь адамларынынъ дегиль къомшуларынынъ ишанчыны къазанувда да.
Бабанъыз, акъылы ве талийи саесинде сизге кучьлю ве зенгин девлет къалдырды...

Падиша кимнинъ тарафыны аладжагъы акъкъында тюшюнджеге далгъан.
Козю пенджереге тюшкенде, сарайынынъ ашханесине эр кунь одун ташыгъан одунджыны корьди.

— Барсын, экинъизнинъ аранъыздаки бу даваны бу адам чезсин, — деген падиша. — Оны сынап бакъынъыз.

Биринджи олып, одунджынынъ янында омюрде энъ муим шей байлыкъ деп сайгъан асылзаде баргъан.
Одунджыгъа бир алтын динар багъышлагъан.
Одунджы онъа узатылгъан динарны корип, тааджипленген:

— Бу мукяфатны манъа не ичюн бересинъиз? — деп сорагъан о асылзаделен.

— Пек эмексевер ве гъайретли адам олгъанынъ ичюн, — деп джевап берген асылзаде.
— Сен чокъ йыллардан берли — ягъмур, къар ягъамы, сувукъмы, сыджакъмы — сарайгъа одун ташыйсынъ, сарай ашханесини бир кунь биле одунсыз къалдырмадынъ.
Бу агъыр ишинъден сени бошатам.
Азачыкъ раатлан, истегенинъ киби яша.

Асылзаде сарайгъа къайткъан сонъ шойле деген:

— Мен бу адамгъа олгъаны-оладжагъы бир алтын динар багъышладым.
Фукъаре ичюн бу буюк байлыкъ.
Ярын о мында энди кельмез...

Падиша :

— Айса, ярынгъадже бакъайик, — деген.

Одунджы исе о арада омузындаки агъыр юкни ташлап, эвине къайтаджакъ олгъан.
Ёлда адам бир тюкянгъа кирген, сатыджыгъа алтыныны берип, бир кумюшлик чешит тюрлю лезетли шейлер бермесини риджа эткен.

Сатыджы онынъ айткъанларыны эписини теразеде чекип азырлагъан.
Одунджы бу шейлерни торбасына къояджакъта, сатыджы:

— Малым ичюн башта парасыны оде, сонъ алырсынъ,— деген.

Одунджы сымарлагъан малы ичюн параны энди бергенини не къадар исбатлайджакъ олса да, онъа кимсе инанмагъан.
Эр кес онынъ устюнден кулип, тюкяндан къувып чыкъаргъанлар.

Экинджи куннинъ сабасына одунджы кене орманговъа баргъан, одун кесип топлангъан ве кене сарайгъа алып баргъан.
Оны къапы янында тааджипленген асылзаде къаршылап алгъан ве алтыныны неге масраф эткенини сорагъан.
Одунджы онъа эр шейни олгъаны киби айткъан сонъ, о онъа энди бинъ дане кумюш динар багъышлагъан.

Одунджы кумюш толу торбасыны аркъасына урып, эвине къайтаджакъ олгъан.
Ёл бою ярын къадынынен берабер базаргъа бараджагъы, бу парагъа ашаладжакъ шейлерни, урба, ат, сыгъыр ве къойлар, тавукъ алып эвге кельген сонъ, бахытлы ве эйиаллылыкъта яшайджакълары акъкъында хаяллангъан.
Одунджы энди эвине якъынлашаяткъанда, тёпеден устюне къартал атылып, аркъасындаки торбасыны тавшан беллегеп чекип алгъан ве кене тёпеге учып кеткен.

Сабасына одунджы кене сарайгъа о дун алып кетмеге меджбур олгъан.
Сарайнынъ къапысы огюнде оны кене тааджипленген асылзаде къаршылап алгъан.
Одунджы онъа эр шейни олгъаны киби айтып берген, бир шейни гизлемеген.
Бундан сонъ асылзаде хызметчисине яхшы бир атны кетирмеге эмир эткен, атнен берабер одунджыгъа бир торба алтын да берген.

Одунджы атны алгъан ве югенинден тутып, эвине тараф ёл алгъан.
Эм кете, эм хаяллана.
Янъы эв къураджагъы, зенгин урбалар аладжагъы, бутюн къомшулары, атта энъ зенгин сойлары биле онынъ янындан кечкенде башларындаки къалпакъларыны чыкъараджакълары акъкъында хаяллангъан…

Одунджы орман ичинде кете экен.
Апансыздан тереклер арасында къашкъыр чапып чыкъкъан, ат къоркъкъанындан одунджынынъ къолундаки югенни узип, къачып кеткен.
Одунджы атны чокъ арагъан, амма ойле де тапмагъан.
Эм атсыз, эм парасыз къалгъан.

Дёртюнджи куню одунджы омузындаки одунларнен кене сарайгъа кельгенини корьген падиша шойле деген:

— Бу адам учь кере бизден къолунда байлыкънен къайтты, амма ойле де зенгин ве бахытлы олгъангъа ошамай.
Энди онъа талийини сынамакъ невбет кельди.
Экинджи асылзаде одунджынынъ янына келип, онъа кетирген одунлары ичюн бир кумюш берген ве шойле деген:

— Бахтынъны сына да бакъ, бу парагъа ёлунъда биринджи расткельген шейни сатын алып бакъ.

Одунджы эвине къайтаяткъанда, ёлунда агълап отургъан бир яш чобанны расткетирген.
Одунджы ондан:

— Санъа не олды?
Не ичюн агълайсынъ?

Яш чобан шойле джевап берген:

— Шорбаджым базаргъа къой сюрюсини айдап кетирмекни авале этти.
Гедже исе чёльде сюрюмизге къашкъырлар атылды, бутюн сюрюм дарма-дагъын олды, къойлар къачып кеттилер.
Энди бутюн байлыгъым — мына бу чобан таягъы...

Одунджы асылзаденинъ айткъаныны хатырлагъан ве чобангъа деген:

— Бу таягъынъны манъа сат, мен санъа онынъ ичюн бир кумюш берерим.

Одунджы таякъны сатын алып, омузына къойып кете, эвинде оны ач къорантасы беклегени, къомшу байгъа барып ялвармакъ керек оладжагъы акъкъында тюшюне экен.
Ормандан, къарт алма тереги янында кечкенде, бир къач алма аладжакъ олып, таякъ аткъан, бакъса, не корьсин, алма ерине огюне кумюш динарларнен толу кисе тюшкен.
Албу ки, къартал алып къачкъан кисеси экен.

Одунджы параны эвине алып кельген, къадыны исе:

— Бу талий, оны санъа Алла берди,— деген.
Ярын джума, къомшу койдеки джамиге намазгъа барып, Аллагъа дуа эт, бергенлерине сагъ ол, де.

Одунджы къадыны айткъаныны динълеген, эртеси кушо танъ аткъанынен къомшу койге ёл алгъан.
Ёлуны къыскъартмакъ ичюн тарла ичинден кеткен.
Чалылар янындан кечкен вакъытта ат кишнегенини эшиткен.
Одунджы чалыларны ачып бакъса, не корьсин!
Онъа багъышлангъан ат тура, аякълары йипке сарылгъан, янында исе от устюнде торбасы ята.
Одунджы атны бошатты, торбаны устюне юкледи, озю де аткъа минип, эвине къайтты.

Падиша одунджыны учь кунь беклеген, амма о ойле де бир даа сарайда корюнмеген.
Иште, бундан сонъ падиша везирликни бириндджи ерге талийни къойгъан асылзадеге ишангъан..

БАХТ АРАЙЫДЖЫЛАР

Бу пек чокъ заманлар эвельси олып кечкен вакъиа олгъанына бакъмадан акъикъатен де олдымы, ёкъмы, шимди айтмакъ кучь, амма, койлернинъ биринде учь йигит, учь дост яшагъан экен.
Олар чокъусы кой сакинлери киби, пек фукъаре экенлер.
Араларында энъ яш сою пек эмексевер ве чокъ пара къазаныпп, эки ат, эки огюз, эки сыгъыр сатын алмакъ, эв къурмакъ арз эткен олса, къалгъан эки досту ёлдан алтын ве къыйметли ташларнен толу киселерни тапып, койлеринде энъ зенгин ве намлы адамлар олмакъны арз эте экенлер.

Шу эки йигит ёлларында алтын ве къыйметли ташчыкъларнен толу киселерни тапмагъан сонъ, озьлерине къысмет ве бахт араштырмакъ ниетинен дюньяны доланмакъ къарарына кельгенлер.
Учюнджи, энъ яш союны, къандырмакъ ичюн чокъ тырышкъанлар, ниает, о да разы олгъан.

Арадан азмы, чокъмы вакъыт кечкен, чокъ мемлекетлерни айланып, чокъ диярларны корьгенлер, куньлернинъ биринде исе буюк бир шеэрге келип чыкъкъанлар.
Ёлларында биринджи расткельген къавеге кирип, къалгъан параларына бирер фильджанчыкъ къаве сымарлагъанлар, бираз раатлангъан сонъ исе бахт ве къысмет акъкъында лаф этип башлагъанлар.

— Эй, достчыкъларым, — деген араларындан энъ буюги, — бу мемлекетнинъ падишасы пек зенгин, деп айталар.
Мукъаддес девенинъ бу огълу мени мусафирликке чагъырып: «Билем, Али, сен пек, фукъаресинъ.
Менден бахшыш оларакъ мына бу къыйметли ташларнен толу кисени ве бу атны санъа багъышламагъа истейим.
Бунынъ киби атны бутюн падишалыгъымда башкъа тапмазсынъ!» — деген олса эди.
Кисени алып, аткъа минер де бир къач куньден сонъ эвимде олур эдим!

Экинджиси достуны дикъкъатнен динълеген сонъ, шойле деген:

— Бу делибаш мени сарайына чагъыртып: «Эй, Османнынъ огълу, хазинемден санъа бир торба алтын ве аремимден яш эсиремни санъа багъышлайым.

Ал да, эвинъе къайт!» — деген олса, не олур эди.

Учюнджиси, араларында энъ яш сою, кулюмсиреген де, шойле деген:

— Дюньяда бу энъ къызгъаныч шакал сизинъ истеклеринъизни ерине кетиреджегине инанасынъызмы?!

Учь достнынъ бу мемлекет падишасынынъ ярамай бир адети олгъанындан хаберлери ёкъ экен.
Падиша исе усьтюне адий эснаф урбасыны кийип, шеэрни кезинмеге, хызметкярлары онынъ акъкъында нелер айткъанларыны динълемеге севе экен.
Иште, оларнынъ бахтсызлыкъларына, шу куню де падиша везиринен берабер шу къаведе, къомшу къона башында отурып, къаве иче, бахт арайыджыларнынъ лафларыны динълей экенлер.

Эртеси куню сарай бекчилерининъ эмири оларны тапып, шойле деген:

— Падишамыз мемлекетине учь задекян эджнебий кельгенини эшиткен ве онынъ мусафирченлигини ред этмеменъизни риджа эте.

Достларнынъ уйкенлери къоркъкъанларындан къалтырап башласалар да, зенгин олмакъ истеклери пек буюк олгъанындан учюнджи достларыны да къандырып, бекчилернинъ эмри артындан мазлум олып кеткенлер.

Падиша оларны къабул эткен, мусафирченлигини косьтеререк, шойле деген:

— Боллугъым акъкъында эшиткен олсанъыз керек, узакътан кельген мусафирлерим, сиз менден не алмагъа истейсинъиз?

Достларнынъ уйкени шойле деген:

— Эй, мусульманларнынъ эмири!
Биз фукъаре адамлармыз, диярымыздаки яшайышымыз пек агъыр олды, шунынъ ичюн де бахт арап, сизинъ мубарек падишалыгъынъызгъа кельдик.

Мен мукъаддес къолунъыздан къыйметли ташларнен толу кисени ве ель киби чапкъан атны бахшыш алмакъ истер эдим...

— Я тюневин къаведе бу бахшышынъны алмакъ истеген адамны насыл адландырдынъ? — деп сорагъан падиша.

— Гуналарны багъышламакъ — эмирлернинъ такъдири, — ялварды достлардан уйкени, падишанынъ аякъларына йыкъылып. — Мераметли олунъыз, аджынъыз мени, мен сизге мукъаддес девенинъ огълу дедим.

— Беринъиз онъа истегенини, — эмир эткен падиша.

Соруджыгъа къыйметли ташларнен толу кисени ве падишанынъ атханесинден яхшы, Арабистандан кетирильген атны кетирип бергенлер.

— Я сен не истейсинъ? — деп сорагъан падиша экинджисинден.

— Эй, падишаларнынъ улусы!
Алла-Тааля манъа эв, садыкъ къадын бермеди.
Сизден бир кисе алтыннен, дюльбер къулларынъызнынъ бирисини сорамакъ истер эдим...

— Истегенинъни алырсынъ, амма башта тюневин къаведе мени насыл адландыргъанынъны айтырсынъ!

— Мераметлигинъ боллугъынъдан да арткъач олсун! — ялваргъан соруджы. — Алидженап гъадабынънынъ къыгъылчымлары манъа токъунмасынлар.
Мен сизге Делибаш дедим.
Алла-Тааля манъа бу ахмакълыгъымны багъышласын!

— Беринъиз онъа истегенини, — эмир эткен падиша.

Учь достнынъ экинджисине алтын толу торбанен падишанынъ ареминден къыз ве атта даа бир атны кетирип бергенлер.

— Энди менден бахшыш сорамагъа сенинъ невбетинъ кельди, — деп мураджаат эткен падиша учюнджи досткъа. — Санъа да дегерли бахшыш бермек керек, гъалиба.

— Манъа сизден бир шей керекмей, — деген йигит дегерликнен.

— Етти, утанмаз быралкъы! — багъыргъан падиша. — Арам аякъларынъа юз таякъ урулмасы акъкъында арз этесинъ, гъалиба!
Истегенинъни алырсынъ!

Падишанынъ хызметкярлары йигитни тутып сюйреп алып кеткенлер ве табанларына юз таякъ ургъанлар.

Учь дост шеэр къапысындан чыкъып кеткенлер.
Бириндживи Арабистандан кетирильген ат устюнде, къойнунда къыйметли ташларнен толу кисенен.
Экинджиси де ат усьтюнде, огюнде дюльбер къыз, янбашындан асылгъан торбанынъ ичинде исе алтынлар чынъылдай.
Учюнджиси исе вуджудында падишанынъ зенгин бахшышыны алып кетерек, зорнен адым ата.

Уйкени кучюк достуны аджыгъан да, атындан тюшип усьтюне яралы достуны отурткъан.
Озю исе янында, атны югенинден тутып кеткен.

Падиша башыны огюнде эгмеге истемеген йигиттен ахтыманыны алгъан олса да, тынчланмагъан, къатты юрекли падишанынъ гъадабы сёнмеген.
Эджатларынынъ адетлери мусафирни шеэр сынъырларында ольдюрмеге имкян бермегенлер.
О, бекчилернинъ бирисини чагъырып, ёлджуларнынъ артындан етмеге эмир эткен.

— Шеэримизнинъ къапысы артында учь ёлджуны корерсинъ: экиси ат устюнде, учюнджиси исе джаяв кете.
Оны етип, ольдюрирсинъ!

Бекчи, ат усьтюне минип, ёлджулар артындан ёлгъа чыкъкъан.
Шеэрден чыкъкъанынен оларны еткен ве ат янында джаяв кеткеннинъ башыны къылычынен кескен.

— Мына санъа падишанынъ бахшышы, — деген кучюги достунынъ къабири усьтюне таш парчасыны ерлештиререк.

Бекчи исе сарайгъа къайтып, падишагъа эмирини эда эткени акъкъында бильдирген.
Лякин падиша ольдюрмеге истеген адамы ерине башкъасы эляк олгъаныны анълагъан.

— Не гунасы бар, — деп кульген падиша, — бар да, кене артларындан етип, ат усьтюнде янъгъыз, янында къызсыз кеткен союны ольдюр! — деп эмир эткен.

Бекчи кене ёлджуларнынъ артындан ёлгъа чыкъкъан.

Достлар исе баягъы ёл кечкен сонъ атлары болдургъанларыны дуйып, бираз токъталгъанлар.

— Къыз азчыкъ сенинъ атынъ усьтюнде отурсынъ, — деген. — Атым ёрулды, бираз раатлансын.

Олар энди ёлларыны девам эткенлер, артларындан бекчи еткен де, ат усьтюнде янъгъыз олгъан атлыны къылычынен урып, башыны кескен ве кери айланып кеткен.

— Падиша мераметининъ сынъыры ёкъ экен...— мугъайып айткъан кучюги, достуны къабирге къояракъ.

Бойледже, олар къызнен берабер ёлларыны девам эткенлер.

Кунь къонып башлагъан, энди геджелемек ичюн ер араштырмакъ керек олгъан.
Ёлджулар ёлдан бираз авлакъта бир къобаны корьгенлер ве онъа кирип, ятмагъа тедарик корьгенлер.
Гедженинъ бир маалинде йигит юкъу арасы насылдыр фысылды эшитип, уянгъан: «Чыкъар мени мындан, мерхаметли ёлджу...» Йигит яткъан еринден аякъкъа атылып тургъан — сес-солукъ ёкъ.
Кене ятаджакъ олып, энди башыны ташкъа таяндыргъанынен, кене фысылды!
Йигит таш устюне яйдыргъан кийизни четке чекип, къулагъыны ташкъа тийдирген ве фысылды таш ичинден чыкъкъаныны анълагъан.

Йигит, ташны къоба ичинден тышкъа чыкъарып, къаягъа атып, экиге сындыргъан.

Шу ань таш ичинден пармакъ буюклюгинде бир адамчыкъ чыкъкъан ве йигитнинъ козю алдында бир тирсек къадар оськен.

— Я сен кимсинъ? — тааджипленип сорагъан йигит. — Сени бу таш ичине ким сакълап къойды?

— Меним адым Кичкене.
Адамларгъа ярамайлыкъ япмагъа имкян бермегеним ичюн къарт Джин мени тылсымлады, — деген Кичкене. — Мени эсирликтен азат эткенинъ ичюн сагъ ол!
Таш ичинде пек чокъ вакъыт отургъаным ве тылсымларнынъ чокъусыны унуткъаным.
Амма бириси акълымда къалды.
Шунынъ ичюн энъ буюк истегинъни ерине кетире билем!

Йигит бираз тюшюнген сонъ, шойле деген:

— Бу мемлекетнинъ падишасы саба юкъусындан уянса, кузьгюге бакъкъанда, озюнинъ юзю ерине узун къулакълы къатырны корьгенини истейим...

Кичкене къолларыны бири-бирине ышкълагъан, усьтлерине уфюрген ве насылдыр тылсымлы сёзлерни фысылдагъан.
Шу ань къоллары арасында атешчик алевленген де, сёнген.

— Истегинъни ерине кетирдим, — деген Кичкене ве козьден гъайып олгъан.

Йигит исе къызнен берабер эвине къайткъан, бутюн алтынлары ве ташларыны учь тенъ къысымгъа больген, экисини достларынынъ ана-бабаларына алып кетип берген.
Озь къысымына исе эв къургъан, озюнен берабер кетирген къызгъа эвленген, топракъ сатын алгъан ве багъча асрап башлагъан, богъдай осьтюрген, балкъурт асрап, бал чыкъаргъан.

Куньлернинъ биринде оларнынъ коюне якъын шеэрге мал сатын алмакъ ичюн базаргъа баргъан, анда бир базиргяннен таныш олгъан.
Шу базиргян къомшу мемлекетте яшай экен.
Йигит падиша акъкъында сорагъан.
Базиргян исе шойле джевап берген:

— Эки йыл эвельси падишамыз гъайып олды!
Айткъанларына коре, кимдир узакъ дагъда онъа таштан юксек бир къале къургъан ве гъарез падишаны анда тута экен.
Падишанынъ башы гъадабындан джанавар башына чевирильген, козьлери атеш киби парылдай, башында исе бойнузлары ве къатыр къулакълары бар.

Йигит Кичкенени миннетдарлыкънен хатырлап, кулюмсиреген.

КЪЫЗГЪАНЫЧ ВЕ ХАСИС

Бир заманларда койлернинъ биринде бир бай адам яшагъан.
Онынъ лагъабы Къызгъаныч экен.
Лагъабыны бойле деп нафиле къоймагъанлар: ягъмурлы куньде ондан бир мешребе сув сорап алмакънынъ биле чареси ёкъ экен.
Узакътан мусафирлер кельсе, бир пите чыкъара, оны уфачыкъ парчачыкъларгъа болип, оларны сыйлай, бу питени бир сюрю къойгъа сатын алгъаны, оны азиз бир адамдан сатын алгъаны, бу адам онъа питени бергенде онынънен бинъ адамны тойдурмакъ мумюон деп, ишандыргъаны акъкъында айта экен.

— Ашанъыз, азиз мусафирлерим, сыйланынъыз, — дей экен о кулюмсиререк. — Ашанъыз да, айтынъыз, бу азиз адам пите коктен сепильген ундан пиширильди деп, мени алдатмагъанмы, оны ашап бакъкъан адамнынъ козьлери даа яхшы кореджек, къоллары даа кучьлю оладжакъ, череси исе даа дюльбер оладжакъ экен...

Мусафирлер къуру питени ашап-ашап, бири-бирине бакъа ве эр бириси, ичинден:
«Керчек экен! Черем денъишип башлагъан, демек пите тесир этип башлагъан», — деп тюшюне экен.
Ве шорбаджыгъа бир агъыздан тойгъанларыны айтып, сыйлагъаны ичюн миннетдарлыкъларыны бильдире экенлер...

Куньлернинъ биринде бу Къызгъаныч Акъярда къызгъанычлыкъта ве хасисликте ондан кери къалмагъан бир адам яшагъаныны эшитип къалгъан ве акъикъатен де ойлеми экен деп, озю тешкерип бакъмакъ къарарына кельген.

Устюне энъ яхшы джуббесини кийген, башыны янъы сарыкъ саргъан, къолуна къыйметли орьнекли къолтаягъы алгъан ве ёлгъа чыкъкъан — барсын, бу хасис онъа мусафирликке олмайджакъ бир фукъаре дегиль де, намлы ве зенгин адам кельгенини анълаосын.

Хасис мусафирни къуванчнен къаршылап алгъан, эвине кирсеткен, тёрге отурткъан, сагълыгъы, къорантасы, бала-чагъасы, торунлары, якъын ве узакъ сой-акърабалары, койлериндеки намлы адамлары, тарлалардаки ве багъ-багъчалардаки берекет, ава акъкъында сораштыргъан.
Сораштырмагъа шей къалмагъан сонъ исе шойле де ген:

— Сайгъылы мусафирим, сизни озь эвимде, ляйыгъынджа сыйламагъа истер эдим, амма чёюн къазаным чатлады, шеэримизнинъ энъ яхшы чёюнджыларына сымарлагъан къазаным исе даа азыр дегиль.
Шунынъ ичюн сизни базарымызгъа давет этмеге истейим.
Анда энъ яхшы ашчыларымызнынъ пиширген пилявлары, кебаплары, чибереклеринден, джанынъыз истеген шейлерден ашап бакъарсынъыз ве усталыкъларына къыймет кесерсинъиз...

Базаргъа кельгенлеринен, мусафир шойле деген:

— Азиз къонакъбай, базарынъызда энъ лезетли къатыкъ сатылгъаны акъкъында лаф та бизим коюмизге де етти, башта бу къатыкънынъ дамыны ашап бакъмакъ истер эдим...
Хасис базардаки къатыкъ сатыджысыны тапкъан ве:

— Бу намлы адам манъа мусафирликке узакълардан кельди, оны сенинъ аджайип къатыгъынънен сыйламагъа истейим, — деген.

— Мусафиринъизни манъа алып келип, догъру япкъансынъыз! — джевап берген къуванчнен къатыкъчы. — Меним къатыгъымнынъ намы бутюн Къырымгъа джайрагъан! Оны тек тазе къаймакънен тенъештирмек мумкюн!

— Тазе къаймакънен дейсинъми? — деп сорады Хасис.
Эгер сен къатыгъынъны тазе къаймакънен тенъештирсенъ, демек къаймакъ къатыкътан яхшы экен де!
Айса мусафиримни тазе къаймакънен сыйлайым.
Азиз мусафир ичюн нелер япмазсынъ!

Хасис мусафирини къаймакъ сатыджысы янына алып баргъан ве:

— Мусафиримни энъ тазе, энъ татлы къаймакънен сыйламагъа истейим! — деген.

Къаймакъ сатыджысы муштериге къуванып:

— Меним къаймагъым киби къаймакъны бутюн базарны айлансанъыз, тапмазсынъыз, — деген.
— Ондан да яхшы ве файдалы тек зейтюн ягъы ола биле.

— Зейтюн ягъы дейсинъми? — къувангъан Хасис. — Айса, сагълыкъ ичюн къаймакътан файдалы ве лезетли зейтюн ягъы олса, азиз мусафиримни онынънен сыйлайджам!

Хасис мусафирини ягъ сатыджысы янына алып кельген ве шойле деген:

— Бизге энъ яхшы, сагълыкъ ичюн энъ файдалы ягъынъдан бер! — деген.

Сатыджы, къувангъанындан, шойле де ген:

— Меним ягъым бутюн Къырымда сагълыкъ ичюн энъ файдалыдыр!
О, дагъдаки чокъракъ суву киби, буллюр ве темиз.

— Дагъ чокърагъындаки сув киби, дейсинъми? — деп сорагъан Хасис сатыджыдан ве мусафирини сув сатыджылары янына алып кеткен.
% Сув сатыджылары янына келип сорагъан:
% - Дагъ чокърагъындан сув кимде бар?

— Меним яныма келинъиз, — деген сувджыларнынъ бириси.
— Сувны Демирджи дагънынъ этегиндеки кумюш чокъракътан алып келем.
Бир мешребе сувумдан ичсенъиз, шу чокъракъ янында бир ютум нефес алгъан киби олурсынъыз!
— Демек, чокъракъ янында нефес алгъанынъ бир мешребе сувдан файдалы экен деп бир даа сорады Хасис сувджыдан ве кетмеге истемеген мусафирини дагънынъ этегине сюйрекледи.

Чокъмы кеттилер, азмы, ниает, дагъ чокърагъы янына келип еткенлер.
Бираз раатланмакъ ичюн отургъанларында, оларны чокъракътан сув алгъан къарт корьген экен ве шойле деген:

— Дагънынъ тёпесине котерилип, анда бир ютум нефес алгъан олса эдинъиз, Къырымда энъ темиз, сагълыкъ ичюн энъ файдалы ава насыл олгъаныны анълар эдинъиз!

Хасис, мусафирине раатланып, нефесини ерине кетирмеге биле вакъыт бермеген ве енъинден тутып, дагънынъ тёпесине чекмеге башлагъан.
Мусафирнинъ сабыры тюкенди, даянамагъанындан, ерге отургъан ве бираз озюне кельген сонъ шойле деген:

— Сайгъылы достум, санъа джумертлигинъ ичюн джан-юректен тешеккюр бильдирем!
Эвиме къайткъан сонъ сенинъ мусафирченлигинъ акъкъында эр кеске айтырым.

Олар къучакълашкъанлар, бири-бирине сагълыкъ-селяметлик тилеп, эр бириси озь ёлуна мингенлер.
Ач, болдургъан-талгъан къызгъаныч ёл бою кете ве: «Дюньяда энъ къызгъаныч, энъ айнеджи адам меним деп, янълыш беллеген экеним», — деп тюшюне экен.

БИР КЪАШЫКЪ ТУЗ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир падишанынъ учь къызы бар экен.
Куньлернинъ биринде падиша озюнинъ энъ буюк къызыны чагъырткъан да, ондан:
— Къызым, сен мени не къадар севесинъ? — деп сорагъан.
Къызы бабасына:
— Баба, мен сизни бир дюнья къадар севем, — деген.
Эртеси куню падиша ортанджы кьызына да айны шу суальны берген.

— Мен сизни бутюн дюньядан да зияде севем, — деп джевап берген ортанджысы.
Падиша учюнджи куню энь кучюк къызындан сорагъан:

— Къызым, я сен мени не къадар севесинъ?

— Бабачыгъым, мен сизни бир къашыкъ туз къадар севем, — деп джевaплангъан кучюк къызы.

Падиша энъ севимли къызынынъ джевабыны эшитип, онъа пек джаны агъыргъан ве ачувлангъан.
О, озюнинъ везирине:

— Саба сарайгъа биринджи ким де тиленип кельсе, кучюк къызымны онъа беринъиз! — деп эмир эткен.

Эртеси куню сабадан падишанынъ сарайы огюнде бир йигит пейда олгъан.
Къызны меджбур этип, онъа бергенлер.
Бойледже, йигит къызны озь эвине алып кельген.
Къыз йигитке бир алтын берген де онъа:
— Базардан ашамагъа бир шейлер алып кель, — деген.
Йигит онынъ айткъаны киби япкъан.
Бундан сонъ олар яхшы бир эв къургъанлар ве муаббет яшап башлагъанлар.
Оларнынъ бир огъланлары олгъан.
Бала бираз буюген сонъ сарайгъа, къартбабасына къатнап башлагъан.
Бир кунь о, къартбабасына шойле деген:

— Къартбаба!
Мен сизге пек чокъ келем, я сиз бизге не ичюн ич кельмейсинъиз?

Падиша торунынынъ сёзюне тааджипленип, онъа:

— Сиз мени мусафир этип оламазсынъыз, — деген.
— Чюнки манъа, эвинъизге везирлерим, аскерлеримнен берабер бармакъ керек оладжакъ.
Бала эвге келип, къартбабасы не деген олса, эписини анасына айткъан.
Анасы исе огълуна:
— Къартбабанъа барып айт, о не къадар адамнен кельсе кельсин, оларнынъ эписи мемнюн олып къайтырлар, — деп тенбиелеген.

Падиша торунындан къызынынъ теклифини эшитип, оларнынъ эвине бармагъа разы олгъан.
Къызы бабасынынъ келеджек кунюне къыркъ тюрлю емек пишире.

Емеклернинъ отуз докъузыны пек лезетли азырлагъан, къыркъынджысыны исе тузсыз пиширген.

Падиша келип отургъанынен, онынъ огюне шу тузсыз пиширильген ашны кетирип къойгъанлар.
Падиша ондан бир къашыкъ къапкъанынен, къашыгъыны софра усьтюне ташлагъан.
Бу арада одада къызы пейда олгъан.
— Баба, не ичюн ашкъа буюрмайсынъыз? — деп сорагъан.
Падиша къызына:

— Не, сен мени масхара этмек ичюн чагъырдынъмы? — дей.

Къызы исе озюни сыкъмадан:
— Не ичюн бойле дейсинъиз? — деген.
— Мен сизни аслы да масхара этмек истемедим, аксине, сизге бир къашыкъ тузнынъ къыйметини анълатмакъ истедим.

Шундан сонъ падиша озюнинъ янълышыны анълап, къызындан афу сорагъан ве буюк той япкъан.

УСТА ЙИГИТКЕ ЕТМИШ УНЕР ДЕ АЗЛЫКЪ ЭТЕР

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, эвель бир заманларда Солхат деген шеэрде бир туджджар яшай экен.
Онынъ Алим адлы бирден-бир огълу бар экен.
Огъланчыкъ иск зеинли ве зийрек олып осе.
Не ичюн кунеш къыздыра, ай исе къыздырмай?
Ель не ичюн эсе, о, кучьни къайдан ала?
Не ичюн озеннинъ суву татлы, денъизнинъ суву исе тузлу?
Огъланчыкъ буларнынъ эписини бильмеге истей, эписине джевап къыдыра.

Огълу он алты яшыны толдургъан сонъ, бабасы онъа бинъ алтын бере ве керван иле узакъ диярларгъа озгъара.
Барсын йигит дюньяны корьсин, алыш-вериш япмагъа огренсин, бабасынынъ байлыгъына байлыкъ къошсын, дей бабасы.
Азмы кете, чокъмы кете, бир заманда керван етмиш эснаф ве санат гурьлеген бир шеэрге келип токътай.
Унер огренмек, аджайип шейлер яратмакъ санатыны менимсемек ичюн адамлар бу шеэрге бутюн дюньядан келелер.

Мында язмагъа, сызмагъа, окъумагъа, чалгъы алетлери чалмагъа, демир дёгмеге, джесюр аскер олмагъа огренмек мумкюн экен.
Он йылда бир кере шеэрнинъ башы — халиф ярыш отькере: етмиш кунь ичинде инсан озюнинъ етмиш унерини, хусусан шахмат оюнында санатыны нумайыш этмек керек экен.

Бу шеэрде белли усталар яшайлар, эр бир эснафнынъ озь цехи, эр бир цехнинъ салефнамеси, озь байрагъы, озь тамгъасы, мусафир къабул эткен эвлери, озь базарлары бар экен.
Туджджарлар керван сарайда токътайлар ве эр бири озюне керек олгъан базаргъа ёл ала.
Йигит исе шеэрни сейир этмеге истей.
О, шеэр бойлап кезингенде дюльбер пармакълыкънен къоралангъан бир багъчанынъ янында токътай.
Багъчада чокъ чыракълар яна, масалар башында отургъан йигитлер насылдыр оймалы шекиллерни сюрип ойнайлар.
Алим къапы огюнде тургъан хызметкярдан сорай:

— Агъа, айтсанъыз, багъчада отургъанлар кимлер ве олар не япалар я?

— Бу йигитлер шахмат ойнамагъа огренелер,— дей хызметкяр.

— Я бу мектепке насыл этип кирмек мумкюн?

— Мында кирмек мумкюн, амма окъумакъ ичюн чокъ пара тёлемек керек.
Юз кунь ичюн юз алтын!
Бир кунюнъ — бир алтын!
Бундам сонъки юз кунь ичюн куньде эки алтын бермек керек.
Учюнджи юз кунь ичюн куньде учь алтын ве иляхре.

Алим багъчагъа кире, юз алтын берип, чебер устанынъ реберлигинде шахмат ойнамагъа огренип башлай.
Бойлеликнен юз кунь кече, мектепнинъ энъ айтувлы усталарынынъ бириси биле Алимни енъип оламай.
Мектепнинъ башы йигитни янына чагъырып, догъма Солхат шеэринде олгъан Алим юксек уста унванына наиль олгъаны акъкъында онъа Фетва — Диплом такъдим эте.

Бойлеликнен, Алим беш йыл девамында бир мектепнен дигер мектепке авушып, чокъ унер огрене, кисесинде бир алтын къалгъанда исе деведжи олып бир керваннен эвлерине къайта.
Устюнде чул-чубур, къолунда таягъынен кельген огълуны корьген бабасы пек кедерлене:

— Мен сенинъ элинъе арттырырсынъ деген умютнен байлыкъ бердим, сен исе тилендджи олып къайттынъ!
Мен о параларны фукъарелерге даркъаткъан олсам, эйи олур эди, — дей афакъанланып.

Куньлернинъ биринде баба ве огъул эснаф сыралары бойлап юрелер.
Демирджилернинъ янына баралар, бабасы демирджининъ не къадар чеберликнен чалышкъаныны сейир этип:

— Сени демирджиге шегиртликке бермек керек эди!
Бельки, сен де яхшы демирджи олып чыкъардынъ, — дей.

Огълу индемей.
О, демирджининъ янына барып, онынъ къолундан чокъмарыны ве къызгъан демирни ала ве ондан гуль ясай!
Йигитнинъ усталыгъында демирджи уста биле шашып къала:

— Бизим шеэрде экинджи бойле устаны тапмазсынъ, — дей о.

Баба ве огъул чалгъы алетлери ясагъан усталарнынъ янына баралар.
Огълу кеманени къолуна алып бир ава чала.
Сантырны ала — сантыр чала, сазны ала — саз чала, къавалны ала — къавал чала, сонъра усталаргъа бакъып:

— Алетлеринъизнинъ сеси ярамай! — дей.

О, усталар азырлагъан тахтачыкъларны ала, олар туткъал ве бояны насыл къайнаткънларыны козете де, оларнынъ янълышшларыны косьтере, оларгъа бу ишлерни насыл япмакъ кереклигини анълата.
Усталар айретте къашп, бу улу уста къайдан кельгенини туджджардан сорайлар.

Баба ве огъул джанбазлар ве курешчилер озь усталыкъларыны нумайыш эткен мейдандан кечелер.

Батыр адлы пельван озь ракъиплерининъ куреклерини ерге мыхлагъаныны сейир этелер.
Пельван эр кесни енъе, курешни алып барыджы кисесинден бир алтын чыкъарып:

— Мен бу алтынны енъильмез Батырнынъ куреклерини учь сефер ерге тийсеткен адамгъа береджем, — дей.

Бабасы чевирилип бакъкъандже огълу энди даиреге чыкъа.
О, пельваннынъ къаршысьнда санки эркекнинъ къаршысындаки бала киби тура.
Олар къол тутушалар, бабасы исе къоркъусындан козьлерини юма.
Козьлерини ачып бакъса не корьсин — пельван ерде ята.
Курешни сейир эткен адамлар агъызларыны ачып да етиштиралмайлар.
Пельван учь сефер де ракъибине къаршылыкъ косьтереджек ола, лякин учь сефер де ерге мыхлана.

Огълу бабасынынъ янына келе де, алтынны онъа узатып:

— Баба, мени бакъыр бир капик биле къазанып оламайджакъ, дие къоркъкъан эдинъ, — дей.

Олар эвлерине къайтып келелер, бабасы сандыкътан бинъ алтын чыкъарып огълуна дей:

— Мен санъа берген параларны зая масраф этмегенинъни корем.
Амма сен меним бирден-бир огълумсынъ.
Дедем туджджар, къартбабам туджджар, бабам туджджар эди, сен де сюлялемизнинъ ишини девам эттирмек керексинъ.
Мен санъа кене бинъ алтын берем.
Ёлунъа реван ол да, озь несилинъе мунасип олгъанынъны исбат эт.
Бу куньлерде зенгин бир туджджарнынъ керваны Солхаттан Къытайгъа кете экен, иште, о туджджар Алимни озюне ярдымджы этип алмагъа разы ола.

Чин мемлекетине алып баргъан ёл туджджарнынъ тувгъан шеэринден кече экен.
Керван келип мында токътай.

Туджджар Алимни озь эвине давет эте, къадыны ве къызынен таныш эте.
Алим къызны корьгенинен онъа севда ола.
Бир афтадан сонъ, керван шеэрден кетеяткъанда, бабасыны озгъармакъ ичюн къыз анасынен берабер ёлгъа чыкъып, керваннынъ артындан чокъ вакъыткъадже явлугъыны саллай...
Деве айдавджыларындан бириси Алимге бакъып:

— Шорбаджымызнынъ къызы бабасыны бойле сыджакълыкънен озгъаргъаны биринджи кередир, — дей.
Бу къарт хызметкяр къызнынъ кимге явлукъ саллагъаныны анълай, эбет.
Гедже, керван эснафлар шеэринден кечеяткъанда, Алим къарт хызметкяргъа, мында къалгъанымны шорбаджынъа айтырсынъ.

Алим даа бир къач йыл девамында янъы эснаф ве санатларны огрене.
Акъчасы биткен сонъ кене эвлерине къайтаджакъ ола.
О, базаргъа барып озюне ат алмагъа истей ве мейдандан кечеяткъанда хаберджининъ сесини эшите:

— Гузель шеэримизнинъ сакинлери!
Эшитмедим, деменъиз.
Бизим халиф, Алла ондан разы олсун, онынъ къыйметли омюрини узун этсин, шеэримизге дюньянынъ энъ яхшы шахматчыларыны давет этти!
Ярын ярыш башлана, бу оюнда усталыгъы коклерге котерильген шеэрлилернинъ эписи бу мейдангъа келип, ярышта иштирак этебиле.
Ярышны юткъан озюнинъ чекиси къадар алтын мукяфат аладжакъ.
Ярышнынъ гъалиби халифнинъ озюнен тутушмагъа разы олса, о, халифнинъ къыйметли мисильсиз олгъан шахматларынен мукяфатланаджакъ! — деп багъыра хаберджи.

Экинджи щю Алим озюнинъ энъ яхшы урбаларыны кие, къолуна шахмат эснафында берильген весикъа иле мейдангъа таба ёл ала.
Алим ярышлашаджакъ шахматчыларнынъ джедвелинде къыркъынджысы ола.
Ярыш къыркъ кунь ве къыркъ гедже девам эте.

Алим дюньянынъ энъ айтувлы шахматчыларыны енъе, энди халифнен тутушмакъ вакъыты келе.
Хаберджи, шахмат къыралларынынъ тутушувы учюнджи гъалебегедже девам этиледжегини бильдире.
Биринджи оюнны — Алим, экинджисини халиф юта.
Учюнджи оюнны — Алим, дёртюнджиси кене халиф юта.
Аль этиджи бешинджи оюн бутюн кунь девам эте, Алим гъалип чыкъа!
Халиф аджайип оюн ичюн Алимге озь шахсий шахматларыны эдие эте.
Бундан да гъайры, о буюк ве кучьлю бир деве кетирмекни ве онынъ устюне котергени къадар алтын ве зийнетлер юклемекни эмир эте.

Алим халифнинъ къолундан мукяфатлар алгъан куню шеэрге Алимни мында кетирген туджджар келе.
О, Алимге онынъ керванына къошулып эвлерине къайтмасыны теклиф эте.
Алим разы ола.
Экинджи куню туджджар бу шеэрде озь ишлеринен бираз вакъыт къалмасы керек олгъаны анълашыла.
О, Алимге керваигъа баш олып, оны туджджар яшагъан шеэрге алып бармасыны теклиф эте.
Бундан да гъайры, о, Алимге онынъ къызына эвленип, онынъ вариси олмасыны да теклиф эте.
Бу йыллар девамында яш къызны хатырлап тургъан Алим бу теклифлерге къуванчнен разы ола.
Туджджар къадынына мектюп ёллай ве къадыным тойгъа азырлансын, деп яздым, дей Алимге.

Алим ёлгъа чыкъа.
Бараджакъ шеэрлерине бир куньлюк ёл къалгъанда, Алим къоюн джебинден мектюпни чыкъара, не ичюндир бу мектюп Алимни бутюн ёл раатсызлай.
Туджджар оны оплап, пек ялтакъланды, бунда бир сыр бар, гъалиба, деп шубелене.
Алим мектюпни ачып окъуй ве шашкъанындан агъызы ачылып къала!
Туджджар къадынына алтын акъкъында хабер этип, баргъан геджеси мусафирни гъайып этмесини эмир эткен...

Алим бу мектюпнинъ ерине башкъасыны яза, онда, мени беклемей къызымызны зенгин мусафирге къоджагъа бер, дей туджджар.

Алим аман-эсен шеэрге етип келе, мектюпни бере, бу йыллар девамында оны беклеген къызнен корюше.
Той къыркъ кунь ве къыркъ гедже девам эте, къыркъ биринджи кунь дегенде туджджар да къайтып келе.
Олгъан шейге разы олып, киевинден афу сорамакътан гъайры башкъа чареси къалмай.
Арадан ярым йыл кечкен сонъ, Алим яш къадыны иле тувгъан Солхат шеэрине къайта.
Бабасы онынъ къыйметли бахшышларындан айретте къала.
Эр шейден зияде исе ана-баба оларнынъ гонълюне яткъан яш келинге къуваналар.
Бу вакъытта узакъ Мысырдан Солхат шеэрине айтувлы эким келе.
О, Алимнен якъынджа таныш олгъан сонъ, оны озюне ярдымджы этип ала.
Бир йыл шегиртликтен сонъ, Алим озюнинъ намлы оджасындан бир шейде артта къалмай.
Бабасы исе, санъа етмиш унер азлыкъ этип, энди етмиш биринджисини огренесинъ, дие сёйлене экен.

Бизим Солхат шеэримизде, уста йигитке етмиш унер де азлыкъ этер, деген аталар сёзю, иште, о вакъыт пейда олгъандыр.

АДЖЫ ВЕ ЙЫМЫРТАДЖЫ

Эвель заманда адамларнынъ бириси аджылыкъкъа кете экен.
Пароходгъа минеджек вакъытта бир йымыртаджыдан он дане йымырта сатын ала.
Онынъ парасы пек теренде экен.
Шу аньде пароход кочеджек олгъанындан йымырталарнынъ парасыны берип етиштиралмай, чапып пароходгъа мине де, ёнеп кете.

О адам Меккеге бара, аджы адыны ала.
Лякин он йымыртанынъ акъчасыны берип оламагъанына пек раатсызлана, виджадан азабы чеке.

Аджылыкътан къайткъанда кене шу шеэрге тюше, онъа йымырта саткъан адамны араштырып тапа.
О вакъыт акъчасыны бералмагъаны ичюн йымыртаджыдан афу сорап, онъа он йымырта ичюн 50 капик бере.

Йымыртаджы исе аджыдан он къат зияде пара сорай.

Аджы бунынъ себебини сорагъанда, йымыртаджы шойле джевап бере:

— Мен о он йымыртадан он чипче чыкъарыр эдим, он чипче исе шимди он дане тавукъ олур эди, — дей.

Аджынен йымыртаджанынъ давасы махкемеге тюше.
Олар экиси де къадыгъа баралар.

Къады оларнынъ давасы неден ибарет олгъаныны динълеп, озю буларнынъ бир-де-бириси къабар бермезми экен деп, оларнынъ козьлерине джылпын-джылпын къарай ве айны заманда дава китабыны акътара.
Къады не къадар тюшюнсе де, китабыны не къадар акътарса да, даваны чезип оламай.

Ниет, даванынъ бакъылмасы муфтиге авале олуна.
Муфти даваджыларны динълей, чокъ тюшюне-ташына, амма даваны о да чезип оламай.

Даванынъ чезильмегенинден виджан азабы чеккен Аджы ёлгъа чыкъамай.
Йымыртаджы да онынъ якъасыны бошамай.
Бу дава чокъ узангъанынындан себеп бутюн мемлекетке даркъай.
Эр кеснинъ агъзында юре.

Куньлерден бир кунь муфти шеэрде кезингенде бир сюрю балагъа расткеле.
Балалар озь аралары насыл оюн ойнамасыны тюшюне экенлер.
Араларындан бириси тура да:

— Айдынъыз, аджынен йымыртаджынынъ давасыны ойнайыкъ, — дей.

Балаларнынъ эписи разы олалар.
Энъ акъыллысыны къады сайлайлар, эки даваджы айырыла ве къалгъанлары даваны динълемеге отуралар.
Меракълангъан муфти де бир кенарда отурып, балаларнынъ оюныны сейир этмеге башлай.

Къады олгъан бала аджыдан сорай:

— Аджы эфенди!
Сиз меним узурыма насыл бир анълашылмагъан ишнен кельдинъиз?

«Аджы» бала:

— Къады эфенди, мен аджылыкъкъа кете эдим.
Гемимиз ёнейджекте шу йымыртаджыдан он дане йымырта алдым.
Йымырталарнынъ акъкъыны — 50 капик акъчаны берип етиштиралмадым.
Чюнки шу арада геми ёнеп кетти.
Аджылыкътан къайткъанда иште шу йымырталарнынъ акъчасыны берем.
О, исе алмакъ истемей.
Менден йымырталар ичюн он къат зияде истей.
Сизге риджа этем, бу меселени акълыджа аль этинъиз.

«Къады» бала, «аджы»гъа бакъып шойле дей:

— Бир кимсенинъ акъкъыны ашамакъ истемеген акъикъий аджы экенсинъиз.
Меккеге аджылыкъкъа барып, башына сарыкъ саргъанларнынъ чокъусы аджы дегиль де, гаджидир. %
Бабаларымыз да шай дейлер.

Сонъра йымыртаджы баладан сорай:

— Йымыртаджы!
Сёйле бакъайым, сен не себептен он къат зияде акъ истейсинъ?

Йымыртаджы бала дей:
— Къады эфенди, эгер бу аджы шу он дане йымыртаны менден алмагъан олса, мен он йымыртадан он дане чипче алыр эдим, олар да шимди он дане тавукъ олур эдилер.
Шунынъ ичюн.

— Я сенинъ бу аджыгъа саткъан йымырталарнынъ пишкен эдими, чий эдими?

— Пишкен эди, къады эфенди.

Къады балагъа ачувланып багъыра:

— Ой сени, ахмакъ!
Не, акълынъны ойнаттынъмы?
Пишкен йымыртадан чипче чыкъармы?

Динълеп тургъан балалар шу ерде йымыртаджы баланы тутып уралар.

Балаларнынъ оюнларыны кенардан сейир эткен муфти аман аледь-аджеле озюнинъ дава бакъкъан ерине ашыкъа ве даваджы йымыртаджынен аджыны озь узурына чагъыра.
Олар етишип келелер ве муфти оларгъа даваларынынъ текрар бакъыладжагъыны анълата.

Муфти йымыртаджыдан сорай:

— Йымыртаджы!
Бу аджыгъа саткъан йымырталарынъыз пишкен эдими, чий эдими?

— Пишкен эди, муфти эфенди, — дей йымыртаджы.

Муфти бу кересинде ачувнен:

— Ах сени, ахмакъ эриф!
Пишкен йымыртадан чипче чыкъкъаныны сен не вакъыт корьдинъ? — деп, йымыртаджыгъа ерсиз давасы ичюн джеза берильмесини укюм эте.

Тезек

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен.
Кениш чёльде бир къартнен къартийнинъ къорантасы яшагъан.
Огъуллары къой, сыгъыр, деве сюрюлерини бакъып юргенлер.
Келинлери малларны сагъа, сагъгъан сютлеринден къатыкъ, къумыс, пенир, ягъ япкъанлар, бавурсакълар пиширгенлер.
Къарт терилерни сепилеп, олардан сыджакъ джуббелер, къалпакъ, чызма ве чарыкълар тиккен.
Къартий торунларынен берабер чёльге чыкъып, мал кубресини топлагъан, тезеклер ясап оларны кунеште къуруткъан сонъ обалап къойгъан.

Къартий сонъки тезек обасыны эвден якъын бир ерде обалай.
Энъ тёпесине тегиз союны дегиль де, къоюн юньлерине булгъалангъан томалакъ тезекни къоя.
Ве онъа адий тезек демей, къолубокъ дегенлер, яни бокътан ясалгъан тезек.
% «Къол» - бу эль, ве «бок» - ириндир.
% Къолубокъ - иринден япкъан тёгерек тезек.
Къышта сувукълар тюшкен сонъ, айванларны къошаргъа къапайлар, къоранта исе оджакъ этрафында топлана, оджакъта алевленип янгъан тезек эвни къыздыра.

Башта энъ узакътаки обаларнынъ тезеклерини якъалар ве тек эрте баарьде эвнинъ янындаки обаны якъып башлайлар.
Энъ сонъуна къолубокъны якъалар, иште, о вакъыт керчектен де баарь келе!

О йылы баарьнинъ башында шиддетли, сувукъ еллер уфюре.
Обанынъ тёпесиндеки томалакъ тезек ерге тюшип, санки къамчылангъан дандюрик киби чёль бойлап тыгъырып кете.

Тезек тыгъыра-тыгъыра кете, онынъ къаршысына исе ач Аюв чыкъа.
Аюв дагъдан тюшип, чёльде озюне ем къыдыра.
Аюв тезекни токътата, о оны томалакъ пенир беллей ве:

— Расткельгенимиз не къадар яхшы олды.
Мен энди къач куньден берли ач юрем.
Сени ашасам не ола я... — дей.

Тезек исе:

— Шаштынъмы шу, Аюв, мен ашалгъан шей дегилим...
Устюм къоюн юнюнен къаплангъанына бакъма, ичим бокъ толу, мен адий тезек.
Ашасанъ, олюрсинъ, балаларынъ исе орталыкъта бакъымсыз къалырлар...

Аюв тезекни къокълап бакъа, керчектен де пенир къоркъусы ёкъ.
Демек, догъру сыны айта.
Аюв тезекке бир панджа ура.

Томалакъ тезек тыгъырып кете.
Тезек тыгъыра-тыгъыра ёлуны девам эте.

Онынъ къаршысына исе ач Къашкъыр чыкъа.
Тезекни токътатып ондан сорай:

— Къайда ашыкъасынъ?

— Ель эскен тарафкъа, — дей тезек.

Къашкъыр исе:

— Мен бир къач куньден берли ач юрем, сен исе бир къасеветинъ ёкъ, чёль бойлап кезинесинъ.
Яхшысы, мен сени ашайым, — дей.

Тезек онъа бойле джевап бере:

— Шаштынъмы шу, Къашкъыр агъа!
Мен ашалгъан шей дегиль де.
Устюм къой териси олгъанына бакъма, ичимдеки эт дегиль, адий кубре.
Мен тезегим.
Мени ашасанъ, зеэрленир олюрсинъ, балаларынъ оксюз къалырлар...

Къашкъыр тезекнинъ о ян бу яныны къокълай — эт къокъусыны дуймай.
Тезекке бир тепме ура, гъарип тезекни ель тыгъыртып алып кете.

Тезек тыгъыра-тыгъыра ёлуны девам эте.
Бир вакъыт онынъ къаршысына Тильки агъа чыкъа.
О, тезекни токътатып, о яна бу яна чевирип бакъа ве дей:
— Мен къач куньден берли чёльде ач чапкъалап юрем, исленген бу эт парчасы исе бир гъамсыз тыгъырып юре.
Шимди къапынырмыз!

Тезек исе онъа:

— Ашама сакъын!
Мен ашалгъан шей дегилим.
Мен адий тезек.

— Манъа масал айтма, — дей Тильки агъа.
— Санки дерсинъ, мен исленген этни кубреден айырып оламайджам! — дей де тезекни ялмап юта.

Ашай, юткъуна ве тааджиплене:
— Худжур бир эт...
Къуру, датсыз...

Тильки агъа ёлуны девам эте.
Амма кеткен сайын ярамай ола.
Юреги былана, къуса, ичи-ичеги узюле...
Сув олса эди, амма якъын этрафта бир озенчик де ёкъ.
Тильки агъа йыкъылып ятып къала, зорнен нефес ала.
Бу вакъыт чёль узеринде Къартал учып юре.
Тёпеден Тилькини корип онынъ устюне къона ве онынъ джеседини котерип, яш къарталчыкъларны беклеген ювасына алып кете.
Бойлеликнен, Тильки агъанынъ озю ем ола.

Чёльде:
«Эр бир тыгъыргъан шей джанлы олмай, эр бир къокъугъан шей ашалмай» деп нафиле айтмагъанлар.

ПАДИША ВЕ ОНЫНЪ ДЖУЙРЮГИ

Бир девлет падишасынынъ севимли джуйрюги бар экен.
Бу джуйрюги байрам къошуларында эр кесни озып кельген, падишанынъ алып баргъан дженклеринде онынънен бирге олып, къач кере джаныны да къуртаргъан, авджылыкъта онъа ярдым эткен экен.

Кель заман, кет заман, бир кунь падишанынъ джуйрюги агъыр хасталана ве атбакъыджы оны не къадар чокъ бакъса да, бир шей файда бермей.
Атбакъыджы падишагъа келип:

— Улу падишам!
Сизинъ джуйрюгинъиз пек ярамай хасталанды ве оны энди кимсе къуртарып оламаз... — дей.

Падиша буны эшиткен сонъ:

— Мына бу алтыннен толу кисени ал да, энъ яхшы табиблерни чагъыр.
Олар джуйрюгимни къуртарсынлар!
Бакъ, джуйрюк ольсе, башсыз къалырсынъ.
Джуйрюгим ольгени акъкъында ким хабер этсе, мен онынъ башыны кесип ташламагъа эмир береджем! — деп тенбиелей.

Куньлер, геджелер кече, джуйрюк исе бетер зайыфлаша.
Табиблер дюнья къадар иляджлар бере экенлер — бир ярдымы олмай!
Атбакъыджы энди башсыз къаладжагъындан къоркъып башлай.
Падишагъа келип, джуйрюги ольгени акъкъында айтмакъ керек оладжагъыны анълай.

Атбакъыджыны куськюн алда корьген апайы:

— Санъа не олды, акъай, не ичюн кедерли юресинъ, кейфинъ де чокътан бозукъ, неден къоркъасынъ аджеба? — деп сорай.

Атбакъыджы падишанынъ севимли джуйрюги хасталангъаны акъкъында, барып да о ярын ольсе бу акъта хабер этеджек адамны падиша насыл джезалайджагъы акъкъында айтып бере.
Атбакъыджынынъ апайы бутюн гедже козь юммай, акъайыны бу джезадан насыл къуртармакъны тюшюне.
Эртеси куню падишанынъ севимли джуйрюги джан бере.
Падиша озь хызметчилеринен кенъешкенде атбакъыджы сарайнынъ къапыларына келип янында тура.
Падиша оны корип озюне чагъыра:

— Сонъ, севимли джуйрюгим тюзельдими? — деп сорай ондан падиша.

— Табиблер о, тюзелип башлады, деп айталар, — джеваплана атбакъыджы, — Лякин джуйрюгинъиз нечюндир бир шей ашамай, бир шей ичмей...

— Я не ичюн ашамай экен?

— Бельки де кунь бою янбашында яткъаны ичюн онъа ашамагъа да онъайтсыздыр.

— Янбашында ятамы? — деп тааджиплене падиша, — Я не олды онъа?

— Бильмейим, — джеваплана атбакъыджы, — О аякъларыны узатып индемей ята.
Бельки де о аш-сувдан вазгечмеге ант эткендир.

Бу пек акъыллы джуйрюк де, сизден башкъа онынъ устюнде даа кимсе отурмады... — Я онъа не олды экен? — деп тааджиплене падиша.
— Мени онынъ янына алып барынъыз! — деп эмир бере. — Мен онъа не олгъаныны озь козьлеримнен корьмек истейим!

Падиша ве онынъ хызметчилери ат аранына баралар.
Падиша джуйрюги джансыз яткъаныны корип:

— Меним севимли джуйрюгим ольгени акъкъында нечюн манъа айтмадынъ? — деп атбакъыджыгъа ачувланып джекире.

Атбакъыджы исе:
— Эй, улу падишам, эгер де ким джуйрюгинъиз ольгени акъкъында айтса онынъ башыны кесмеге эмир береджегинъизни озюнъиз айткъан эдинъиз де! — деп джеваплана.

Падиша бираз тюшюнген сонъ:

— Демек, мен бу хаберни биринджи олып озюм айттым, шаймы... — деп кулип йибере.

Падишанынъ сёзлеринен янында тургъан бутюн хызметчилери разы олалар.
Падиша атбакъыджыгъа бахшыш берип оны эвге сагъ-селямет озгъара.

Фалджы Наджие

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, узакъ бир падишалыкъта фукъаре бир башмакъчы яшай экен.
Онынъ къорантасы буюк олгъаны себебинден, балаларыны ашатмакъ, кийиндирмек, окъутмакъ ичюн о саба танъдан акъшам къаранлыгъына къадар чалыша.
Башмакъчынынъ Наджие адлы къадыны бар экен.
О пек ишкир къадын олып, балаларыны да бакъа, акъайына да ярдым эте, эвини де бакъып етиштире экен.

Алланынъ эмри иле вакъты-сааты кельгенде башмакъчы оле.
Наджие къаарь-къасевет ичинде къала.
Балаларны насыл бакъмалы, оларны насыл этип адам этмели?

Бир кунь арандаки эски шейлерни къарыштыргъанда къартанасынынъ юнь чорабыны тапа, чорапнынъ ичинде бир тююмчик сакълы экен.
Наджие тююмчикни чезип бакъса, сантырач явлукънынъ ичинде бир авуч сырлы бакъла бар экен.

Бу да не экен, деп чокъ тюшюне ве хатырлай!
О даа кучюк къызчыкъ олгъанда къартанасынен берабер базаргъа бара эди.
Къартанасы базар къапусы огюнде отурып, сантырач явлугъыны чезе, бакълаларыны сепе — фал бакъа эди.
Къартанасыны ольген энди чокътан, амма шеэрлилер Айше фалджыны даа хатырлайлар...

Наджие сырлы бакълаларгъа бакъып, бу бакълаларнынъ эр бири нени бильдиргенини хатырламагъа тырыша...
Эвде бир отьмек уфагъы биле къалмагъанда исе, бакъла тююмчигини ала да, базаргъа таба ёл ала.
Бир четте отурып, огюне тёшей, устюне бакълаларыны обалап, отурып беклей...

О куню бир койлю атыны джоя.
Къыдыра, къыдыра тапалмай, ёрулып эвине къайтып келе.
Къадыны онъа:

— Я сен базарнынъ къапусы огюнде отургъан фалджылардан сорамадынъмы?
Къайда къыдырмакъ кереклигини, бельки, олар айтырлар? — дей.

Койлю къадыны айткъаны киби япа, базаргъа келип фалджы къадынгъа мураджаат эте, джоюгъы акъкъында икяе этип, бир алтын бере де:

— Эгер атымны тапмагъа ярдым этсенъ, мен санъа бундан учь кере артыкъ акъча беририм, — дей.

Наджие бакълаларны авучына топлап, явлукънынъ устюне ташлай, бакъса — бакълалар учь обачыкъ олып тюшелер, обачыкъларнынъ артына исе кучюк бир бакълачыкъ тыгъырып кете...
Бичаре Наджие тюшюне, тюшюне де, акълына кельгенини айта:

— Мына, шеэрнинъ четиндеки юксек учь байырны коресинъми?
Сенинъ атынъ иште о байырларнынъ артында отлап юре!

Койлю севинч-къуванч ичинде ёлуна реван ола.
Байырдан-байыргъа ярым кунь кете, энъ юксек байырны кечип, озеннинъ ялысында отлагъан атыны коре!

Экинджи куню сабасына Наджие кене базаргъа келип ерлешкенде, онынъ янына койлю келе, фал догъру чыкъкъаныны ичюн «сагъ ол» деп, ваде эткен учь алтынны да бере.
Озю исе таныш-билишлернинъ эписине, базарнынъ къапусы огюнде отургъан фалджыны макътай.
Наджие фалджынынъ намы бутюн шеэр ве онынъ чевресине даркъала.

Куньлернинъ биринде айдутлар падиша сарайындан онынъ къызыны хырсызлайлар.
Оны башкъа мемлекетлерге алып кетип, буюк акъчагъа сатаджакъ олалар.
Падишанынъ хызметкярлары къызны къыдырып бармагъан кошелери къалмай, лякин оны бир ерде тапып оламайлар.
О вакъыт падиша падишалыкънынъ бутюн фалджыларыны топламакъны эмир эте.

— Фал бакъмакъ ичюн мен сизге къыркъ кунь ве къыркъ геджелик муддет берем.
Эгер къызымны тапсанъыз — алтынгъа комерим!
Тапмасанъыз, эпинъизни джеллят этерим! — дей падиша фалджыларгъа.

Падиша эр бир фалджыны айры одагъа ерлештирмелерини, оларгъа къыркъар бардакъ емек ве бирер бардакъ татлы шербет бермелерини эмир эте.
Тек бир фалджы Наджиеге балаларынынъ янына къайтмагъа изин бериле.
Озюни ве аш, шербет толу бардакъларны эвине алып кетип ташлайлар.

Айдутлар исе падиша къызыны шеэрден авлакътаки къобада сакълайлар, озьлери де падиша сарайы янында, базарда,

джамиде адамлар хырсызлангъан къыз акъкъында не айткъанларыны динълеп юрелер.
Падиша бутюн фалджыларны топлагъаныны эшитип, айдутлар бу хаберни аман буюклерине етиштирелер.
Эр кестен зияде фалджы Наджиеден сакъынмакъ кереклигини де айталар.
Падишанынъ къызы къайда сакълы олгъаныны ве оны ким хырсызлагъаныны Наджиеден гъайры кимсе айтып оламайджагъыны тенбиелейлер.
Айдутларнынъ башы тюшюнджеге дала ве:

— Биз бу къадыннынъ эр бир арекетини козьэтип турмакъ керекмиз.
Эр акъшам бир де биринъиз онынъ эвине кирип, айткъан эр бир сёзюни къачырмай динъленъиз, — дей.

Къаранлыкъ тюшкенинен айдутларнынъ бириси фалджынынъ чардагъына чыкъып таванында бир тешик оя ве къулагъыны бу тешикке къойып, динъленип ята.
Къоранта акъшамлыкъ емекке азырлыкъ коре, къызлары аш толу бардакъны алып келе, анасы исе:

— Мына, бириндживи энди кельди...
Оны не япмалы?
Къыздырайыкъмы я да бойле ашайыкъмы? — дей.

Айдут бу лафларны эшитип, табана къувет берип къача.

Буюклерине келип:

— Фалджы, мен оны козьэткенимни аман сезди.
Мен чардакъта даа ерлешип етиштиралмадым, о, балаларына: «Мына, бириндживи энди кельди.
Не япайыкъ, къызартайыкъмы яда бойле ашайыкъмы?!» — деди.
Худжур бир къоранта...адам ашайлар! — деп шикяетлене.

Башлыкълары айдуткъа инанмай, экинджи куню энъ акъыллысыны ёллай.
О, акъшам чардакъкъа чыкъып, тешикке къулагъыны къойып динъленип ята.
Шу арада:

— Мына, экинджиси де кельди...

Не япайыкъ, къыздырайыкъмы я да бойле ашайыкъмы? — деген сёзлерни эшите.

Айдутнынъ отю патлап, буюклерине чапып бара да:

— Тюневин сен нафиле инанмадынъ!
Мен даа чардакъкъа чыкъып етиштиралмадым, фалджы:
«Мына, экинджиси де кельди, —деп айтты,меним акъкъымда айтты, эбет.
Сонъ: — Не япайыкъ, къызартайыкъмы я да бойле ашайыкъмы?» — деп сорады.

Айдутларнынъ буюклери бу сёзлерге инанмай, пек ачувлана ве:

— Сиз айдут дегиль де, къоркъакъсынъыз!
О бичаре къадын падиша къызыны биз хырсызлагъанымызны къайдан бильсин?! — деп бу кереси фалджынынъ эвине озю бармакъ къарарына келе.

Къаранлыкъ тюшкенинен о, чардакъкъа чыкъып, тавандаки тешикке къулагъыны къойып ята.

Шу арада Наджие балаларны арандан емек олгъан бардакъны ве шербет толу бардакъны алып кельмек ичюн ёллай.
Огълу энъ буюк бардакъны алып келе, буны корьген Наджие:

— Мына, энъ буюги де кельди…
Оны абрамакъ къыйынджа оладжакъ… — дей.

Айдутларнынъ башы, фалджы къадын олар акъкъында эр шейни бильгенини анълай.
Чардакътан тюшип, къапыны къакъа, оны эвге давет этелер.
Айдут:

— Наджие ханым, мен ханнынъ къызыны хырсызлагъан айдутларнынъ башы олам.
Сиз артыкъ эр шейни бильгенинъизни анъладым, шунынъ ичюн де келинъиз, яхшыджасына анълашайыкъ.
Падишагъа айтып, бойнумызны урманъыз, мен сизге падишанынъ къызы къайда олгъаныны айтайым…
Истегенинъиз къадар акъча беримиз, — деп ялвара.

— Яхшы, — разы ола фалджы Наджие, — мен сизинъ риджанъызны ерине кетиририм, лякин бир шартым бар: сиз бу падишалыкъны терк этип, бир даа мында къайтып кельмейджексинъиз.

Айдут къадыннынъ айткъанларына разы ола.
О, падишанынъ къызыны къайда гизлегенлерини айта ве бу падишалыкъны эбедий терк этеджеклерине сёз бере.

Экинджи куню фалджы къадын сарайгъа келип, падишагъа онынъ къызы къайда олгъаныны бильдире.
Падиша аман атына миндип, везир ве хызметкярларынен берабер дагъгъа таба ашыкъа.
Иште, бу ердеки къобаларнынъ биринде сакълангъан къызыны тапа.
Падиша къызы тапылгъаны мунасебетинен падишалыкъта къыркъ кунь ве къыркъ гедже той япалар.
Падиша бутюн фалджыларны сарай багъчасына топлай, софралар донатып, оларны зияфет эте.

Падиша джемаат ортасында фалджы къыдынгъа сагъ ол айтып, ваде эткен мукяфатыны бермек ичюн багъчагъа келе.
Багъчагъа кетеяткъанда секирген чегерткини корип, оны тутаджакъ ола.
Чегертки биринджи кере секирип кете, экинджи кере де секирип кете, учюнджи кереси тутула.
Падиша туткъан чегерткисини авучы ичине сыкъып багъчагъа келе.
Келе де:

— Меним авучымда не олгъаныны тапкъан падишалыгъымнынъ баш фалджысы оладжакъ! — дей.

Фалджылар падишанынъ огюнде бирер-бирер кечелер, амма онынъ авучында не сакълангъаныны кимсе тапалмай.
Невбет артыкъ Наджиеге келе.
О, падишанынъ къаршысына келип тура, амма не айтаджагъыны бильмей.

Къадын шашмалай, озь ичинден исе:
«Чегертки киби къолгъа тюштинъ, иште» — деп тюшюне ве:

— Эй падишам, не айтайым?!
Чегертки бир секирди — къолгъа тюшмеди!

Эки секирди — кене къуртулды!
Учюнджи кереси исе къолгъа тюшип, авучнынъ ичине сыкъылды, иште! — дей.

Падиша кулип, авучыны ача, авучынынъ ичинде исе чегертки секирип чыкъа ве къачып кете.

Падиша Наджиени падишалыкънынъ баш фалджысы этип тайинлейджек ола, лякин къадын падишагъа озь миннетдарлыгъыны бильдирип, ред эте.
Падиша къызыны тапмакъ ичюн озюнинъ фалджы истидатларынынъ эписи гъайып эткенини ве артыкъ фал бакъып оламайджагъыны айта.

Падиша онъа инана.
Наджие ве онынъ балалары ичюн буюк эв къурмакъны эмир эте ве онъа чокъ бахшышлар бере.

Айдутлар да сёзлери устюнде турып, Наджиеге бир кисе алтын ве къыйметли бахшышлар къалдырып кетелер.

Фалджы Наджие озь балаларны бакъып, аякъкъа турсата.
Огъланларыны эвлендире, къызларыны акъайгъа бере, торунлар коре.
Вакъты-сааты кельгенде бу дюньяны терк эте, лякин фалджы Наджие акъкъындаки чешит уйдурма икяелерни аля даа эшитмек мумкюн...

КЕМАНЕ, ДАРЕ ВЕ КЪАВАЛ

Кемане сокъакъ бою кете эди.
Аркъасында богъчасы, богъчасынынъ ичинде исе онынъ бутюн йырлары.
Чокъмы кете, азмы кете — болдурып, ёл кенарындаки ташчыкъкъа отурып, тюшюнджеге дала.
Онынъ бутюн дюньяда бир досту биле олмагъанына, богъчадаки йырларынынъ да эписи бири-биринден аджыныкълы олгъанына окюнип окюр-окюр агълай.
Агълап тойгъан сонъ, кене ёлуны девам эте.

Кете-кете кемане баягъы ёл кече.
Бирден къулагъына бир гурюльти эшитиле.
Башыны котерип бакъса, байырдан ашагъы Даре тыгъырып тюше.

Озю де ойле бир гурюльтинен келе ки, дерсинъ огюз сюрюси чапа.
Даре Кеманени корип токътай:

— Селям алейкум, Кемане.
Огъурлар олсун, къайда кетесинъ я?

— Козьлерим бакъкъан тарафкъа, — деп джеваплана Кемане.

— Мен де о якъкъа кетем.
Айды, берабер кетейик.
Бири-биримизге аякъдаш олурмыз.

Кетелер.
Даре, онынъ пешинден Кемане.
Узакътан аджыныкълы бир ава эшитиле.
Якъынджа келип бакъсалар — чалы тюбюнде Къавал отура ве яваштан инълей.
Экиси де бир кереден:

— Селам алейкум, Къавал бей!
Не олды я?
Пек эфкярлы йырлайсыз?

Къуванмагъа шей ёкъ, — дей Къавал.
— Къашкъырлар бутюн къой сюрюсини богъып, чобанларны да таладылар.
Оларны аджыйым.
— Юр бизнен, бири-биримизге аркъадаш олурмыз, — деп теклиф эте Даре.

Энди учевлешип кетелер.
Козь къаранлыгъы тюшкенде бир дагънынъ янына келип чыкъалар.
Атеш якъып къызыналар, раатланалар.
Азачыкъ озьлерине кельген сонъ, къана, берабер йырлап бакъайыкъ, дейлер...

Кемане яваштан чалып башлай, онынъ артындан Даре истер-истемез домпулдай, Къавал да инълей-инълей оларгъа зиль тута.
Бу агъыр ве аджыныкълы нагъмеден бутюн дагъны къаарь-къасевет сарып ала, атеш де сёне, чегерткилер де суса, атта коктеки йылдызлар биле сёне...

Сабасына достлар кете-кете бир койге барып чыкъалар.
Бу койнинъ сакинлери бол берекет алгъан, амбарларны толдурып, энди Алтын Кузьнинъ догъгъан куню — Дервизагъа азырлана экенлер.
Этраф койлерден мусафирлер чагъыргъанлар, софралар донаткъанлар.
Эр кес ашай, иче.
Лякин недир етишмей, не етишмегенини койлюлернинъ озьлери де анълап оламайлар...

Иште, бу арада Кемане, Даре ве Къавал пейда олалар.
Оларны корип: «Бизге етишмегени бу экен!
Чалгъысыз байрам байрам олурмы?» — дей койлюлер.
Достларны тёрге кечирелер.
Ашаталар, ичирелер.
Мусафир эткен сонъ, шенъ бир ава чалмакъны риджа этелер.
Авагъа джошып эр кес оюнгъа тюше.

Адамлар сабагъадже ойнап йырлайлар.
Сонъра эвлерине, озь койлерине къайталар.
Шенъ чалгъыджылар: Кемане, Даре ве Къавал акъкъында эйи хабер бутюн алемге даркъай.

О йылы кузь узун ве сыджакъ ола.
Эр бир койде байрам, той-джыйын отькериле.
Чалгъыджы достларнынъ къаарь-къасеветке вакъытлары къалмай.

Эвинъде бутюн керегинъ олса, эр кес сагъ-селямет олса, амбарлар толу олса, айванлар токъ, бакъылгъан олса адамлар да джумерт ве мусафирчен олалар.
Эр бир койде, койлюлер чалгъыджыларны озгъарыр экенлер, багъышлагъан къуванчлары, эмеклери ичюн хатырларыны пек хош эткенлер.

Достлар, къазангъанларыны топлап топракъ алалар, эв къуралар, багъ етиштирелер.
Бу буюк дюльбер эвнинъ янындан кечкенлер: «Бу Кемане, Даре ве Къавалнынъ эви», — дейлер.
Куньлернинъ биринде достларны буюк ве зенгин тойгъа чагъыралар.
Той гедже-куньдюз бир афта девам эте.
Кемане келин ве онынъ джариелери ичюн шенъ йырлай.

Къавал киев ве онынъ достларыны шенълендире.
Даре исе — ортагъа кучь сынашмакъ ичюн чыкъкъан пельванларгъа зиль тута.

Бир афта девам эткен той да бите.
Киевнинъ бабасы чалгъыджыларны разы этип, оларгъа алтын бере.
Толу бир даре алтын.
Достлар пек хош олып эвлерине къайталар.
Кельген сонъ алтынларны пайлаштырмакъ къарарына келелер.
Алтынларны къонанынъ устюне обалап, этрафына отуралар.
Эр бири обадан бирер алтын алып, озь янына топлап башлай.
Алтынларны учь къысымгъа болелер, лякин ортада бир алтын капик къала...

Достлар къона устюнде къалгъан алтынгъа бакъып, не япаджакъларыны бильмейлер.
Бир алтынны учьке насыл боледжеклерине чаре тапмай, шашмалап къалалар.

— Аранъызда энъ сесли, энъ итибарлы меним, — дей Даре.

— Демек, алтынны мен алмакъ кереким.

— Ёкъ, —дей Кемане. — Къальплерни сызлаткъан, энъ назик сес киминъки?
Меним сесим.
Демек алтын меним оладжакъ.

— Бакъ сен бу къопай чораларгъа! — секирип тура Къавал.

— Киев ве онынъ достларыны ким шенълендирген эди?
Мен.
Алтын да меним олмакъ керек.

Достлар чокъ вакъыткъадже тартышып, давалашалар.
Амма бир сёзге келип оламайлар.
Тюшюне-тюшюне, шу алтын капикни багъчагъа тереклернинъ тюбюне комип, барып адамлардан акъыл танышмакъ къарарына келелер.
Олардан анги бириси бу алтынгъа ляйыкъ олгъаныны адамлар айтсынлар.

Озь байлыгъыны ташлап кетмеге бириси де истемей.
Эр бири озь алтынларыны алып ёлгъа чыкъа.
Олар гедженинъ бир маалинде атеш этрафында отургъан адамларгъа расткелелер.
Бу — зияфет башында отургъан айдутлар экен.
Чалгъыджыларны корип пек къуваналар.
Оларны ортагъа алып, чалынъыз дейлер.
Чалгъыджылар исе индемей туралар.
«Сиз бизни кейфлендирмеге истемейсинъизми!», — деп ачувлана айдутларнынъ башы.
Кемане оларгъа бойле джевап бере:

— Сайгъылы айдут азретлери!
Биз гонълюнъизни хош этермиз, амма башта сиз давамызны чезмек керексинъиз: бизим анги биримиз баш, анги биримиз энъ итибарлы?
Демек алтын да онынъки олмалы.

— Бу даваны чезмеден эвель, биз бу алтын насыл олгъаныны корьмек керекмиз...

Айдутларнынъ башы шейтан киби айнеджи экен.
Даванынъ къокъусыны бир кереден анълай...

Кемане озь алтынлары сакълагъан богъчаны ача.
Атешнинъ ярыгъында алтынлар гуя коктеки йылдызлар киби парылдайлар.
Айдутлар алтынларны корип Кеманенинъ устюне атылалар.
Онынъ теллерини къопаралар, къулакъларыны сындыралар, багъры эзелер.
Алтынлар ичюн ойле котек чыкъаралар ки, достлар зорнен къачып къуртулалар.

Учюнинъ де кейфи ёкъ, кетелер.
Баягъы кеткен сонъ яйлада йылкъыджыларны расткетирелер.
Адамларнынъ башлары эгик, кейфлери ёкъ, отуралар.
Сатмагъа айдагъан ат сюрюси къашкъырлардан къоркъып, озюни яргъа аткъан.
Йылкъыджылар энди атларнынъ шорбаджыларына насыл джевап бередже клерни тюшюнип, гъам-къасевет ичинде отуралар.

Олар чалгъыджыларнен селямлашып, ал-хатыр сорагъан сонъ, бир ава сымарлайлар, амма чалгъыджылар индемей туралар.
Иылкъыджыларнынъ энъ уйкени: «Сиз бизни урьмет этип, къасеветимизни савултмакъ истемейсинъизми?», —дей.
Къавал онъа бойле джевап бере:

— Сайгъылы йылкъыджы эфендилер!
Биз мытлакъы чалармыз, амма сиз башта бизим давамызны чезмек керексинъиз: анги биримиз баш, анги биримиз алтынгъа ляйыкъ...

Къана о алтын?, — деп сорай бир йылкъыджы. — бельки онынъ ичюн дава котермекнинъ аджети ёкътырдыр?

Бу акъаретли сёзлерни эшиткен Къавал даяналмай.
Торбасыны чезип, йылкъыджынынъ огюне озь байлыгъыны сепе.
Йылкъыджылар алтынларны корелер, бутюн дюньяларыны унутып, оларны джыйып башлайлар.
Къавал ачувланып, озь байлыгъыны къорчаламагъа атыла, амма йылкъыджылар оны да, достларыны да дереге котерип аталар...

Сабасына достлар дереден зар-зорнен тырмашып чыкъалар.
Бири-бирине къолтутып, яваш-яваш кетелер.
Буюк ёлда оларгъа кой пельванлары расткеле.
Олар да котектен когерген, шишкенлер.
Ялынаякъ, усьтлеринде тек шалварлары бар экен...
Олар базар куню ярмалыкъкъа, башкъа курешчилернен кучь сынашмакъ, баш мукяфатны къазанмакъ ичюн баргъан экенлер.
Амма куреш вакътында оларнынъ арабаларыны да, атларыны да, урбаларыны да айдутлар алып къачкъанлар.
Курешчилер не къадар тырышсалар да баш мукяфатны къазанып оламагъанлар.
Энди маскъара олып койлерине къайталар.
Койдешлеримизнинъ козьлерине бу сыфатта насыл корюнир экенмиз деп, ойланып кете экенлер...

Пельванлар чалгъыджыларны корип пек къуваналар.
Оларны сарып алып, шенъ бир ава чалмакъны риджа этелер.
Чалгъыджылар исе индемей туралар.

Пельванлар ачувлана: «Сиз энди акъчасыз чалмагъа да истемейсизми?».

— Биз истеген аванъызны чалырмыз, — дей Даре, — амма сиз башта давамызны чезинъиз: бизим арамызда энъ яхшы ким, энъ мунасип ким, алтын кимнинъ олмалы...

Курешчилер бири-бирине бакъалар.
Оларнынъ буюги бойле дей:

— Сизинъ даванъызны чезмеден эвель, биз алтын керчектен де алтын олгъанына эмин олмакъ керекмиз.
Бельки о, алтын дегильдир...

Бу сёзлер Даренинъ джанына тис.
О, торбасыны чезип, ёлгъа бутюн барлыгъыны сепе.
Пельванлар алтынны корип, къуванчларыны ичлерине сыгъдырмайып, багъырып алтынгъа атылалар.
Даре оларнынъ бирини, дигерини четке чеке, амма къайда!
Олар дарени тепмелейлер, мешин кольмегини йыртып, ойле фырландыралар ки, Кеманенен Къавал оны ёл четиндеки арыкътан зорнен къыдырып тапалар.

Бутюн байлыкъларыны джойып, котек ашап, бир алтынгъа ола не къадар акъаретлерге огърап, чалгъыджылар эвлерине къайталар.
Шу алтынны къазып алып базаргъа кетелер.
Догъру эснафчылар устаханесине кирелер.

Оларны анда низам-тертипке кетирелер.
Кеманеге янъы садеф къулачыкълар къоялар, янъы теллер чектирелер, эзильген якъларына лак сюртелер.
Дареге янъы мешин кольмек кийдирелер, ялкъылдагъан зильчиклер такъалар.
Къавалнынъ исе козьчиклерини буллюр шыранен ювып, янъы тончыкъ кийдирелер.

Достлар бир ерге топланып, бири-бирине бакъып къалалар, озьлерини танып оламайлар: о къадар дюльбер олгъанлар.
Кемане къувангъанындан артыкъ даянып оламай: янъы телизлерини черте.
Даре онъа зиль тута.
Къавал да янъгъыравукъ нагъмесинен достларгъа къошула.

О куню базарда олгъан бутюн халкъ шенъ чалгъыджыларны динълемеге топлана.

Иште, о куньден берли достлар бир даа давалашмайлар.
Татлы-муаббет яшайлар.
Шимди де шай яшайлар.
Кой-койден кезип той чалалар, байрамларда адамларны шенълендиреледер.
Олар эр даим къуванч, йыр олгъан ерде, къайтарма янъгъырагъан ерде булуналар.
Бу ханлыкъта Кемане, Даре ве Къавалдан да итибарлы ве намлы кимсе олмагъан...

УЧЬ КЪЫЗНЫНЪ КЪУРНАЗЛЫГЪЫ

Фукъаренинъ бири шорбаджысынынъ ерини сюреяткъанда, сабаннынъ тюрени бир бардакъкъа урулып, оны парлай.
Фукъаре бакъса не корьсин, бардакънынъ ичи алтын толу.
О, бу алтынларны джебине толдурмакъ ичюн ерге эгиле.
Эгиле амма, бу арада шорбаджысы келип къала ве меселени анълап:

— Меним топрагъымдан тапылгъан алтын — менимдир! — деп бутюн алтынларны тутып ала.

Заваллы фукъаре башыны тёбен алып, тюшюне-тюшюне эвине къайтып келе.
Онынъ бири-биринден дюльбер учь къызы бар экен.
Бу къызлар бабаларынынъ эфкярлангъаныны корип:

— Баба, сизге не олды? — деп сорайлар.

Фукъаре, башына келип кечкен шейни къызларына айта.
Къызлар озь аралары бираз мушаверелешкен сонъ:

— Баба, чокъ тюшюнменъиз, биз о зенгинден сиз тапкъан алтынларнынъ эписини къайтарып алырмыз, — дейлер.

Экинджи куню сабасы къызлар озьлерининъ энъ яхшы урбаларыны кийип, къушаналар ве эр бири озюне бир лагъап уйдура.
Буюк къыз:

— Меним адым «Меним киби» олсун, — дей.

Ортанджасы:

— Меним адым «Менден бетер» олсун, —дей.

Кучюги де:

— Меним адым «Не ерде ойнайыкъ» олсун, — дей.

Иште, бойле этип, къызлар зенгиннинъ эвине кетелер.
Зенгиннинъ къапы бекчиси олардан ким олгъанларыны ве къайдан кельгенлерини сорай.
Буюк къыз:

— Биз Ирандан кельдик.
Иран падишанынъ къызларымыз, бу ерлерни кезип корьмек истеймиз, — дей.
Къызлар озьлерининъ лагъапларыны айталар.

Зенгин, бу хаберни эшиткенинен, эвден чапып чыкъа да, мусафир къызларны буюк бир сайгъынен къаршылап ала.
«Иран падишасынынъ къызлары» шерефине буюк бир зияфет япа.
Зенгин озюне урьмет косьтерген бойле мусафирлерге къуванып, къарардан зияде ичип, сархошланып къала.
Къызлар, бабалары тапкъан алтынны явлукъкъа сарып алалар ве чыкъып кетмеге азырланалар.
Бу арада кучюк къызнынъ козюне зенгиннинъ устрасы илише:

— Мен бу мусафир севген адамгъа озюмнинъ хатырамны къалдырмакъ истейим, — деп, устраны ала да, онынъ сакъалынынъ бир тарафыны тыраш эте, экинджи тарафыны тырашсыз къалдыра.

Ортанджысы: — Мен де сырадан къалмагъа истемейим, — деп зенгиннинъ мыйыгъынынъ бир тарафыны тыраш этип ала.

Буюги: — Я меним сизден не эксиклигим бар, — деп зенгиннинъ къашлары ве баш сачларынынъ ярысыны тыраш этип ала.

Къызлар кулюше-кулюше эвлерине къайтып кетелер.

Зенгин исе, бираздан сархошлыкътан айынып, о якъ-бу якъкъа бакъа, амма къызларны корьмей, азбаргъа чыкъа ве къапы бекчисинден:

— Меним кибини корьмединъми? — деп сорай.
Къапы бекчиси, маймунгъа ошагъан шорбаджысына бакъып, кульюоден къатып къала да:

— Сенинъ кибини, шорбаджы, даа омрюмде корьмедим, — дей.

Зенгин соравларыны девам этип: — Я, Менден бетерни де корьмединъми? — дей.

Къапы бекчиси, шорбаджысы шакъа этедир беллеп:

— Сенден бетери, шорбаджы, дюньяда тапылмаз, — дей.

Зенгин текмиль шашмалап башлай: — Я, Не ерде ойнайыкъны корьмединъми? — деп багъыра.

— Эй, шорбаджы, менден сорагъанынъыз не, истесенъиз сокъакъта ойнанъыз даа! — дей.

Зенгин шашып-шашмалагъанындан, сакъалыны сыйпайджакъ ола — бакъса, сакъалынынъ ярысы ёкъ.
Мыйыгъыны бураджыкъ ола — бакъса, мыйыгъынынъ ярысы ёкъ.
Къаарь-къасеветтен къолунен башына япыша — бакъса, баш сачынынъ да ярысы ёкъ.

Зенгин, яйгїара къопарып:

— Тут, тут! — деп къапы бекчисине эмир эте.

— Кимни тутайым, шорбаджы?

— Кимни дегенинъ не?
Тез ол, Меним кибини тут!

Къапы бекчиси, бу адам делирген, гъалиба, деп шорбаджысыны къучакълап тута.

— Ёкъ, ёкъ, мени дегиль.

Менден бетерни тут!

Къапы бекчиси шорбаджысыны къучагъындан чыкъармайып:

— Туттым, туттым, шорбаджы, сенден бетери бир ерде ёкътыр, — дей.

— Я, не ерде ойнайыкъ?

Къапы бекчиси:

— Эй, шорбаджы, бу алынъызнен даа ойнамакъ истейсизми? Юрь, эвге киринъиз! — дей де оны дели санып, эв ичине къапай.

МУДЖИЗЕЛИ БАЛЫКЪ

Заман заман экенде, эвель заман экенде, Къара денъизнинъ ялысында бир къарт балыкъчы яшагъан.
Онынъ бирден-бир огълу бар экен.
Олар пек фукъаре экенлер.
Бутюн байлыкълары — къайыкънен эски балыкъ агъы.
Оны да токътамай ямамакъ керек ола экен.
Бу ишни огълу япа экен.
О, агъны ялыда, сув янында яйдыра, эм ямай, эм йырлай экен.
Сеси де о къадар яхшы экен ки, оны эшиткен адам бир даа эшитмек истей экен.
Йырлары да бир вакъыт текрарланмай, къарт балыкъчынынъ озю биле эр вакъыт тааджиплене, огълу бу къадар йырларны къайдан огрене экен, деп.
Бу йырларны огълу озю токъуй, деген фикир къарт балыкъчынынъ акълына биле кельмей экен.
Йырларнынъ эзгиси, денъизни динълегенде догъа, сёзлерини исе озю токъуй.
Эм йырлары о къадар яхшы олып чыкъа ки, атта чагъалалар ве юнус балыкълары ялыгъа якъын топланып, динълей экенлер.

Денъиз сакинлери ялыда балыкъ агъыны ямап, аджайип йырларны йырлагъан йигит акъкъында бильселер керек.
Куньлернинъ биринде йигит, агъыны тамирлеп битирген сонъ, бабасы оны сынамагъа истеген экен.

Агъны сувгъа ташлагъан, чекип чыкъарып, къайыкънынъ ичине бошаткъан сонъ исе гъает тааджипленген: о къадар йылдан берли балыкъ тута, амма бойле сою агъына бириндджи кере тюшкен!
Къарт ялыгъа келип тюшкен сонъ янына огълуны чагъыргъан:

— Бакъ, огълум, насыл аджайип балыкъ агъымызгъа тюшти!
Сен оны бакъып тур, мен исе падишагъа барып айтайым.
Бельки, о, бу балыкъ ичюн бизге чокъ пара берир, янъы агъ алыр эдик.

Къарт кеткен, йигит исе балыкъны сейир этип тааджипленген: пуллары кумюш, къуйругъы исе алтын, козьлери исе — эки балабан ешиль зюмрют!
Балыкъ исе вира чапалана, джаныны къуртармагъа тырыша.
Йигит бу муджизели балыкъны аджыгъан.
Падишаны ашчысы бу аджайип балыкъны къавурып, софрасына къояр, деп тюшюнген.
Падишанынъ балыкънынъ дюльберлиги акъкъында хабери биле олмаз.
Иигит ойле тюшюнген ве, балыкъны алып, денъизге ташлагъан.

Арадан чокъ вакъыт кечмей, денъиз ялысына къаравуллар озгъарувында падишанынъ везири кельген.
Йигитнинъ бабасы оны къайыкънынъ янына алып келе — къайыкънынъ ичинде исе балыкъ ёкъ.

— Падишамызгъа бахшыш бермеге истеген муджизели балыгъынъ къана? — деп сорагъан везир.

Йигит башыны салындырып, везирге:

— Дюльбер балыкъны аджыгъанымдан, оны денъизге къайтарып ташладым, — дей.
Везир, ачувланып, къарт балыкъчыны къыркъ кере къамчынен урмагъа, огълуны исе багълап, къайыкъ ичинде денъизге ташламагъа эмир берген.
Къарт балыкъчы ялынынъ четинде турып, далгъалар къайыкъны алып кеткенлерини агълап-агълап, сейир эткен.

Къоллары, аякълары багълы алда яткъан йигит исе къайыкъ далгъалар устюнде салланып турмай, санки дерсинъ, оны бир де-бириси айдагъан киби, сув устюнде кеткенини сезген экен.
Экинджи куню, йигит, къайыкъ сувгъа толгъаныны корип, олюмге азырланды.
Къайыкъ исе ялыгъа келип токътагъан ве бурнунен къумгъа комюльген.
Къайыкъ янына насылдыр йигит якъынлашкъан, огълангъа ялыгъа чыкъмагъа ярдым эткен, сонъ къолу аягъыны чезген ве эвине давет эткен.

Яш балыкъчы озюне кельген сонъ, къуртарыджысьнен бири-бирине бир тамчы сув киби ошагъаныны, янларындан кечкен адамлар, гуя бири-биринден айырып оламагъан киби, де онъа, де аркъадашына бакъкъанларыны тааджипнен анълагъан.
Куньлерден биринде йигитлер шеэрге чыкъып, деллял шеэр дивары устюнде турып, нелердир багъырып айткъыныны эшиткенлер.
Йигитлер токъталып, деллялнынъ айткъанларына динълендилер.
Албуки, ханнынъ бирден-бир къызы бар экен.
Бугунь о, он алты яшыны толдура экен, амма догъгъанындан берли даа бир сёз айтмагъан экен.
Хан, оны бу хасталыкътан къуртаргъан адамгъа истеген мукяфатыны бермеге ишандыра экен.
Амма алдатмагъа истегенни исе олюм джезасы беклей экен.

Достлар тааджипленгенлер ве бахытларыны сынамакъ истегенлер.
Олар хан сарайына якъынлашкъан да, йигит яш балыкъчыгъа шойле деген:

— Мен бу къызны тедавийлемек истейим.
Къартбабам яхшы эким эди ве манъа да базы бир шейлерни огретти.
Хан къызыны тедавийлеп олсам, бахшышларыны озьара пайлашырмыз.

Балыкъчы разы олды ве генч хан сарайына ёл алды.
Сарайгъа кельген сонъ онъа къызны косьтермелерини риджа этти.
Хан къызына хызмет эткен къул къадын шойле деген:

— Нафиле бу ерге кельдинъ, йигит.
Мында диярымыздаки энъ намлы экимлер келип, къызны тедавийлемеге тырышкъан эдилер.
Эгер хан сизге инанмаса, башынъызны кесер.

Огълангъа падишанынъ къызыны косьтергенлер ве о, къызнынъ дюльберлигине айрет къалгъан.
Къызнынъ чырайы ап-акъ, козьлери исе пек мазун экен.
Йигит къызнынъ огюнде башыны эгген ве шойле деген:

— Эгер меним суалиме джевап берсенъиз, мен сизни яхшы этерим.
Биз учь агъа-къардашмыз.
Энъ буюк агъамыз — чёльмекчи.
О, чамурдан дюльбер акъкъуны ясады.
Ортанджымыз акъкъулар ялдагъан гольге барып, олардан тюшкен тюйлерини топлап, чамурдан ясалгъан къушны яраштырды.
Кучюк къардашымыз исе аджайип чокъракъ тапып, къушны онынъ сувуна батырды ве, къуш джанланды!
Акъкъу къанатларыны яйып, къакъты ве башкъа акъкъулар сюрюсине къошулып, учып кетти.
Эр биримиз бу муджизе айны онынъ къолундан чыкъкъаныны исбатламагъа башладыкъ.
Къана, дюльбер, айтчы, бакъайым, къайсы биримиз акълымыз?

Къыз, мазунлыкънен кулюмсиреген, бир де-бир шей айтаджакъ олгъан, амма агъызыны ачып оламагъан.
Козьлеринден буллюр киби, козьяшлар акъкъан.
О, агъзыны косьтерип, башыны саллагъан.
Йигит ачувланып:

— Джеллят башымны кескенини истейсинъми?
Айса, озюнъ башсыз къал! — багъырып, къоркъузаджакъ олгъан.

Йигит белине асылы ханджерни чыкъарып, къызгъа ураджакъ киби этти.
Къоркъкъанындан, падишанынъ къызы ерге йыкъылып, бар кучьнен багъыргъанда, ачылып къалгъан агъызы ичинде йыланнынъ башы корюнди.
Йылан фысылдады!

Йигит исе, шашмаламады, шу ань йыланнынъ башындан тутып, чекти.
Къызны йыландан къуртаргъан сонъ, башыны кесип ташлады.
Къыз, озюне кельген сонъ, башы кесильген йыланнынъ узун бедени къыбырдагъанына дешетнен бакъты.
Сонъ козьяшларыны силип, шойле деди:

— Энди омюрлик сенинъ къулунъ оладжам.
Мына бу юзюгимни ал да, бабама алып кет ве джанынъ истеген шейинъни ондан сора...

Йигит къызнынъ юзюгини алып, башта достуна къайтты.
Балыкъчы исе энди оны тири кореджегине умютини джойып башлагъан.
О, ичине сыгъмагъан къуванчындан достуны къучакъламагъа, опьмеге башлагъан, тюш олмасын деп, къолларыны, омузларыны, башыны тутып бакъкъан.

Йигит балыкъчыгъа хан сарайында олып кечкен шейлер, падишанынъ дюльбер къызы акъкъында икяе эткен, сонъ юзюкни достуна узатып, шойле деген:

— Бу падиша къызынынъ юзюги.
Оны ал да, сарайгъа бар.
Падиша къызыны санъа акъайгъа бермесини сора!
— Я къызны сен къуртардынъ да.
Меним онъа ич бир тюрлю алякъам ёкъ да!
Йигит шойле деген:

— Мен падишанынъ къызына эвленип оламайым.
Бабанънынъ балыкъ агъына тюшкен анавы балыгъым.
Сен исе мени денъизге къайтарып йиберген эдинъ.
Мен, сесинъе, йырларынъа мефтюн олып, эр сефер ялыгъа якъынджа ялдап келе ве сени динълеп, балыкъ агъына насыл тюшкенимни дуймай къалдым.
Падишанынъ бекчилери сени йиплернен багълап, къайыкъ ичинде сувгъа ташлагъан сонъ, достларым, юнус балыкъларына къайыкъны башкъа ялыгъа алып кетмелерини ялвардым.
Сени, къардашым деп, севдим, шунынъ ичюн де вакътынджа инсангъа чевирильдим.
Амма меним вакъытым бите, денъизге къайтмакъ керек!
Сагълыкънен къал!

Эгер де бир де-бир вакъытта ярдымыма мухтадж олсанъ, ялыгъа чыкъып йырла.
Сесинъни эшитип, келирим.

Йигит, ойле деген сонъ, достунен сагълыкълашып, оны бир даа къучакълагъан ве денъиз тарафкъа кеткен.
Балыкъчы исе сарайгъа, падишанен корюшмек ичюн кеткен, алтын юзюкни косьтерип, къызыны онъа акъайгъа бермесини риджа эткен.
Падиша ве онынъ этрафындакилери, балыкъчы йигит падишанен тувгъанлашмакъ истегенини бильген сонъ, зияде гъадаплангъанлар!
Падиша йигитни зиндангъа ташламакъны эмир эткен.

Къыз исе, бабасынынъ бойле япкъаныны бильген сонъ, о авгъа кеткенини беклеген ве бу арада йигитни азат эткен.
Олар денъиз ялы сына къачкъанлар.
Йигит къаягъа котерилип, достуны ярдымгъа чагъырмакъ ичюн йырламагъа башлагъан.

Падиша, авдан къайтып, къызынынъ япкъаныны бильген сонъ, оларнынъ артындан адамларыны ёллагъан.
Балыкъ ялыгъа якъын ялдап кельгенде, падиша бекчилерининъ ат чапышы энди эшитиле эди.
Балыкъ юнус балыкъларыны чагъырып, йигитнен къызны къаршы ялыгъа алып кетмелерини риджа эткен.

Балыкъчынынъ огълу, ёлгъа чыкъмаздан эвель, падишанынъ къызындан фукъаре эвчик ичинде яшайджагъыны, ашны озю пиширеджегини, чамашырны озю юваджагъыны, балыкъ агъларыны тамирлейджегини, балаларыны озю бакъаджагъыны билеми, деп сорагъан.
Падишанынъ къызы исе онъа шойле джевап берген:

— Аремде къул олгъандже, балыкъчынынъ севгили къадыны олайым.

Падиша нафиле ерде ялыда чапкъалап, къылычыны саллагъан.
Юнус балыкълары яшларны эп огге алып кете эдилер, тезден олар затен козьден гъайып олдылар.
Падиша оларнынъ артындан озюнинъ дженкявер гемилерини ёллайджакъ олгъан, амма балыкъ ойле фуртуна котерген ки, падиша зорнен олюмден къуртулгъан.

Сабасына юнус балыкълары яшларны ялыгъа кетирип тюшюргенлер.
Къарт балыкъчы, эвчиги янында отурып, бирденбир огълу эляк олгъанына агълагъанындан, козьлери яштан къурумагъан.
Апансыздан огълуны ве янында зенгин урбаларгъа кийинген падиша къызыны корип, шашкъан.
Огълу бабасыны къучакълагъан, опькен ве сонъра оны къызнен таныштырып, башына тюшкенлерини икяе эткен ве эвленмеге бабасынынъ разылыгъыны сорагъан.
Бойле этип, яшлар эвленгенлер.

Балыкъчынынъ яш къадыны озюнинъ бутюн зийнетлерини саткъан, олар ялыда янъы эв къургъанлар, балабан къайыкъ, янъы балыкъ агъыны сатын алгъанлар.
Балыкъчы балыкъ туткъан, къадыны оны сатмагъа азырлагъан, къарт исе тутулгъан балыкъларны шеэр базарына ташып саткъан.
Иште, олар бойле яшагъанлар.

Афтада бир кере, акъшам, кунеш озюнинъ алтын сачларыны денъизге тюшюргенде, балыкъчы ялыгъа чыкъып, йырламагъа башлай эди.
О, денъиз акъкъында, озюнинъ тувгъан топрагъы, дияры акъкъында, севги, достлукъ акъкъында йырлай экен.
Ве, йырлагъан сайын, козьлерине сув ичинде садыкъ досту — денъиз падишасы огълунынъ алтын балыкъ къанатларыны корьген киби ола экен.

САДЫКЪ ДОСТЛУКЪ АКЪКЪЫНДА

Кучюк бир шаркъ мемлекетинде кимсеге инанмагъан, расткетирген адамны душман деп сайгъан къоркъакъ бир Хан яшай экен.
Бу Ханнынъ табиаты ярамай олгъаны ичюн онынъ ич бир якъын досту биле ёкъ экен.
Эгер де къулларындан бириси онъа догъру теменна этмесе онъа къыйыш козьнен бакъса, къабаатлыны аман зиндангъа ташлай экенлер.
Я да, дейик, Ханнынъ козь-къулакъчылары онынъ акъкъында бир де-бир осал лаф айткъан адам устюне чакъсалар — бу гъарипни мейдангъа чыкъарып дарагъачта аса экенлер.

Хан мейданда олып кечкен идъам джезаларыны козетмек ичюн балабан ташлардан сарай ве онынъ янында юксек бир къулле къура.
Сарайгъа ябанджылардан бириси кирип оламасын деп этрафыны бири-бири артында тургъан учь диварнен къоралай.
Лякин бусы да онъа аз корюне.
Ахыр-сонъу Хан ким де ким онынъ акъкъында осал лаф айткъан адамны онъа косьтерсе бу чакъыджы алтыннен мукяфатланаджакъ деген ферман имзалай.

Чокъкъа бармай ханлыкъта кулькю ве шакъа-къоратааларнынъ арды узюле, йырлар янъгъырамай, байрамлар нишанланмай къала.
Ве эр кунь мейданда бир де-бир чакъыджынынъ етиштирген сёзлери нетиджесинде кимнидир дарагъачта асалар.

Бир кунь эки дост, экиси де къомшу шеэрге базаргъа ёл алалар.
Бириси сатылышкъа къашкъавал ве ягъ, дигери багъчасындан джыйылгъан мейваларны алып бара.
Ёлда оларгъа даа бир койдешлери къошула.
Олар озьара лакъырды этип сарай янындан кечкенде, мейданда азыр даа бир къабаатлы адам асыладжагъы акъкъында эшителер.
Бу арада достлардан бириси эгер бойле джинаетлер девам этселер бир къач йылдан сонъ мемлекетте Хан, Къады ве Джелляттан гъайры кимсе къалмаз деп сёйлей.

Достлар бутюн кунь базарда булунып, озь малларыны саткъан сонъ эвдекилерине бахшышлар алалар.
Тек оларгъа ёлда къошулгъан учюнджи койлю бир шей сатып оламай ве бош къолларнен эвге къайта.
Ёлда о койдешининъ Хан акъкъында айткъан лафыны ве ханнынъ ферманы акъкъында хатырлап, аман сарайгъа чапа.
Къады онынъ кетирген сёзлерини динълеп, оларны дефтерине язып алып, чакъыджы койлюге хызмети ичюн бир алтын динар тёлей.
Чакъыджы базаргъа къайта лякин койдешлери акъчасы къайдан пейда олгъаныны анъларлар деп къоркъып бахшышлар алмай.
Учь койдеш базар къапысындан энди чыкъаяткъанда Ханнынъ бекчилери «къабаатлы койлюни» тутып, оны зиндангъа ташлайлар.

Онынъ досту махкеме ненен битеджегини беклеп, ич бир ерге кетмей.
Учюнджиси, чакъыджы сою, эвге бир озю къайта.

Саба «къабаатлыны» зиндандан чыкъаралар ве къады Ханны эм де онынъ садыкъ хызметчилерини ошеклеген койлю асувгъа укюм этиле деген эмирини окъуй.

Койлюни дарагъачнынъ янына кетирип, бойнуна йип багълайлар.
Къады олюм джезасына укюм этильген койлюден онынъ сонъки арзусы акъкъында сорай.
Койлю бираз тюшюнген сонъ къадыгъа озь къорантасынен ведалашмагъа истегенини айта.
Къады истегенини динълеген сонъ:
— Эгер де бу мейданда булунгъанлардан бириси укюм этильгеннинъ ерине кечип, кунеш къонмагъандже бу ерде къалмагъа разы олса, онъа койге барып якъынларынен ведалашмагъа рухсет этилир, — деп джевап бере.

Олюм джезасына укюм этильген койлюнинъ досту къадынынъ сёзлерини эшитип, шартларыны ерине кетирмеге разы олгъаныны айта.

Койлю озь коюне барып ете ве акъикъатны сёйлемей къорантасынен ведалаша.
О, койден энди чыкъкъанда кучьлю сагъанакъ ягъып башлай ве шеэрге алып баргъан ёл бутюнлей батакъкъа чевириле.
Сым-сылакъ ве ёрулгъан койлю орман ёлунен бармагъа къарар ала.
Лякин койлю энди ормангъа киргенде къаердендир пейда олгъан айдутлар оны тутып, элини-аягъыны багълай ве орманнынъ ичине алып кетелер.
Олар койлюни озьлерининъ ёлбашчысы узурына кетирелер.
Койлю даяналмай окюр-окюр агълап башлай.
Айдутларнынъ ёлбашчысы тааджипленип:

— Оледжегинъден къоркъмай акъчанъны аджыйсынъмы, олян? — деп сорай ондан.

— Акъчаны ич аджымайым, — дей койлю, — Чюнки, инанынъыз ки, менде акъча ёкъ.
Мен шимди йипни озь бойнуна багълап, мейданда дарагъач астында тургъан достумны аджыйым.

Эгер де кунеш къонгъандже мен къайтмасам оны меним ериме асарлар.

— Я сен Хангъа не яптынъ ки? — деп сорай ондан айдутларнынъ башы.

— Мен эгер де адамларны асмагъа девам этселер, бир къач йылдан сонъ мемлекетте Хан, Къады ве Джелляттан гъайры кимсе къалмаз, деп айттым.
— Сен догъру айткъансынъ, — деп кулюп йибере айдутларнынъ башы.— Я сенинъ бу лафынъны хангъа ким еткизген?

— Койдешим.
О бизнен берабер базаргъа баргъан эди...

— А-а... тюневин биз бир адамдан алтын динарыны чекип алдыкъ. Бу сенинъ айткъан койдешинъ олса керек.

Айдутларнынъ башы озь адамларына аткъа минип, койлюни шеэрнинъ къапылары янына кетирип анда къалдырмагъа эмир бере.
Къады джелляткъа баш кесмеге энди изин береджекте мейданда койлю пейда ола.
О, дарагъачкъа котериле, достуны къучакълай ве йипни озь бойнуна багълай.

Хан койлю озь вакътында къайтып кельгенине тааджиплене.
О, достнынъ лафына инангъан адамны шимди насыл этип асаджакъларыны къулледен сейир этеджек эди.
Хан достлукъ деген шейге ич бир вакъыт инанмагъан, омюринде бир садыкъ досту биле олмагъан.
Хан хызметчилеринден бириси аркъалы къатильни токътата ве койлюнинъ аятыны сакълап къала.

Эки койлю дост эвге къайтаяткъанда, орман ичинден келеяткъан инъильтилерни эшителер.
Олар ким инълегенини корьмек ве онъа ярдым керек олса ярдым этмек ичюн орман тарафына чапалар.
Олар тереклер янында бир терен чукъурнынъ ичинде яткъан учюнджи койдешлерини корелер.
Олар оны чукъурдан чыкъаралар,гъарип аякълар устюнде зорнен тура, урбасы йыртылгъан, бети къоллары когерген.

Айдутлар оны тили астындан алтын динарыны чыкъармагъандже котеклегенлер.

ГУЛЬДЖИАН

Къадимий заманларда мемлекетлернинъ биринде бир дев пейда ола.
Дев адий дегиль де, демирден экен.
О дешетли сесинен айкъырып, афан-туфан котерип, мемлекетлернинъ башына мисли корюльмеген фелякетлер кетире.

Адамлар девни ольдюрмек къарарына келелер.
Олар эллерине къазма курек, балта алып, дев авына чыкъалар.
Лякин вуджуды демирден олгъан девге ич бир шей япып оламайлар.

Бундан сонъ чал сакъаллы къартлар адамларнынъ авалесинен падишанынъ узурына келелер.
Къартлардан бири:
— Падиша азретлери, умметинъиз башына фаджиалы аллар кельмекте.
Мемлекетимизде пейда олгъан демир дев багъчаларымызны, экинлеримизни таптады, сувларымызны ичип къурутты!
Балачагъамыз ашсыз-сувсуз къалды, — дей.

— Ойле экен, не ичюн девни ольдюрмейсинъиз? — деп сорай падиша.

— Падиша азретлери, эллерине силя тутмагъа чареси олгъан адамларнынъ эписи девге къаршы чыкътылар.
Лякин дев демирден олгъаны ичюн оны ольдюрмекнинъ чаресини тапамадылар.

Падиша юмругъыны кокюсине урып:

— Мен о девге дюньянынъ къач буджакъ олгъаныны косьтеририм! — дей.

Девге къаршы аскер топлай.
Лякин оны енъип оламай.
Демир дев аскерлерни тар-мар этип ташлай.

Бундан сонъ къарт везирлерден бири падишагъа шойле дей:

— Падиша азретлери, биз девни ольдюрип оламамыз, чюнки о демирден.
Оны тек атешке иритип ёкъ этмек мумкюн.
Бу ишни мемлекетимизде яшагъан бир къарт демирджи япабилир.

Падишанынъ эмиринен демирджини сарайгъа алып келелер.

— Сен меним падишалыгъымда пейда олгъан демир девни иритмек керексинъ, — дей падиша къарткъа.
— Санъа къыркъ кунь мулет!
Эгер эмиримни эда этсенъ, иритильген демирнинъ эписи сенинъ олур.
Барып да къыркъ куньде девни иритмесенъ, башынъ кесиледжек!

Заваллы къарт падишанынъ залым эмирини озюнинъ бирден-бир къызы Гульджиангъа келип айта.
Баба-бала къасеветке далалар.

Демирджи алкъа ве зынджырлар япа.
Дев сыгъаджакъ къадар терен оджакъ къаздырып, этрафына таштан дивар чектире ве якъарлыкъ азырлай.
Лякин бутюн чарелер корюльгенине бакъмадан, баба-бала демир дев ирийджегине озьлери де инанмайлар.

Геджелернинъ биринде Гульджиан «Бабамнынъ джаныны насыл этип къуртарсам экен» деп ойлана ве «Дертке дерман» дагъына барып, имдат сорамакъ къарарына келе.
Эм шойле де япа.
Эрте танъда юкъуда олгъан бабасына дуйдурмадан, дагъ этегине келе.
Гульджиан шу дагъ огюне тиз чёке ве:

— Эй къудретли «Дертке дерман» дагъы!
Бу дюньяда екяне бабамны олюмден къуртармагъа ярдым эт! — дей юректен.
Шу ань дагъ кенарындаки къувуштан:

— Демир девни иритмек ичюн атешке инсан къаны тёкюльмек керек! — деген сес эшитиле.

Къыркъынджы куню авджылар демир девни тузакъкъа тюшюрелер.
Оны зынджыр ве алкъаларнен багълап, оджакъны туташтыралар.
Лякин демир девге атеш де тесир этмей.
Аксине, о бирден силькинип, зынджыр ве алкъаларны къопара да къачмагъа азырлана.
Шу вакъыт дивар устюнден оджакъкъа агъач ташлап Гульджиан:
— Эльвида, бабам!
Эльвида халкъым! — деп озюни атешке ташлай.
Демир дев ирип башлай.
Бойле этип, Гульджиан бабасыны олюмден, халкъны демир девнинъ хышымындан къуртара.

Яхшы да къабакъ къадар дегиль

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен.
Бир койде бир къартнен бир къартий яшай экен, оларнынъ бирден-бир огъуллары бар экен.
Огъуллары догъгъанда ана-баба пек къувана — къартлыкъта оларны бакъаджакъ огъуллары бар да!
Огъланчыкълары осер-буюр, ер къазар, айван бакъар, кьышлыкъ одун топлар, олар, къартлар, исе раатланырлар!
Мына огъуллары да осип-буюди, ана-баба энди къартайды, амма раатлыкъ не экенини аля даа бильмейлер.
Огъуллары азбаргъа чыкъып, кунешнинъ сыджакъ нурлары астында отларнынъ устюнде созулып ята, гъарип къартлар исе эп чалышалар.
Огълан яткъан еринде хаяллана — шеэрге бараджакъ, ёлда исе чалыларнынъ тюбюнде алтын толу торба тападжакъ...

Кель заман, кет заман, къартлар олелер, огълан янъгъыз къала.
Бабасындан ас а балыкъ къалгъан топракъны, айванларны сатып, акъчасыны масраф эткен сонъ, энди не япайым экен, деп тюшюнджеге дала.
Бакъса, къомшулары къышкъа тедарикленелер.
Дагъдан сепет-сепет фындыкъ, джевиз, алма, армут, къызылчыкъ кетирелер, къышлыкъ одун ташыйлар.

Къолтугъына буюк бир чувал къыстырып дагъда доланып юре.
Юре-юре буюк джевиз тереги тюбюнде токътай.

Устюнде пек номай джевизи бар.
Амма оларны насыл джыяджакъсынъ?!
Терекке чыкъмаздан эвель, бираз ятып раатланаджакъ ола.
Джевиз тереги тюбюнде ятып хаяллана:
% Эгер эр бир джевиз къабакъ къадар олса, бир джевизнинъ ашы бир афтагъа етер эди!
Афтада бир келирсинъ, бир джевиз-къабакъ къопарырсынъ, весселям, бир афтагъадже ич бир тюшюндженъ олмайджакъ!

Хаяллана, хаяллана юкъугъа далгъаныны сезмей къала.
Тюшюнде о, балабан джевиз-къабакъны шеэрге алып кельген ве оны падишанынъ сарайына давет эткенлер.
Падиша бу джевизнинъ ерине онъа падишалыгъынынъ ярысыны береджек ола, огълан исе разы олмай, бутюн падишалыкъны ве падишанынъ къызыны бермелерини талап эте.
Буны эшиткен падиша ойле ачувлана ки, йигитнинъ башына бир таякъ ура!

Огълан атылып тура, неге огърагъаныны анъламай, бакъса, манълайында онынъ башына теректен тюшкен джевиз къадар шишик пейда олгъан.
Огълан терек тюбюнде отурып манълайыны сийпай ве:
«Яхшы да, джевиз къабакъ къадар дегиль» — деп къувана.

АЛТЫНЫ ЧОКЪ, ШЕНЪЛИГИ ЁКЪ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир бай ве бир фукъаре — дивардаш эки къоранта бар экен.

Къаранлыкъ тюшкени киби, бай, аилесинен берабер эвге къапалып, азбаргъа, балабан борюбогъар копегини йибере экен.

Дивар артындаки къомшусы исе, яз акъшамлары азбарда софра къурып, ур патласын, чалгъы чалып, шенъ-шерамет яшай экен.
Бай кимерде копек авулдысына азбаргъа чыкъкъанда, фукъаренинъ шенълигини эшитип, шашып къала экен.

— Олян, къомшу — дей бай сою бир кунь фукъаресине, — баш кестирем, джебинъни ярым саат къармаласанъ ярым ша тапылмаз.

Ойле экен, сенинъ къорантанъа бу къадар шенълик къайдан келе?

— Эгилип кирер эвим олгъан сонъ, ялмап ютар ашым олгъан сонъ, джувурып джурген балаларым олгъан сонъ, меним даа не къасеветим оладжакъ?

— Сенинъ балаларынъ тезден бойгъа еткен йигитлер оладжакълар. Сен оларнынъ келеджегини тюшюн.
Мен санъа бир бардакъ алтын багъышлайым, огъулларынъ ичюн сакъла, — деп, бай фукъареге бир бардакъ алтын бере.

Фукъаре алтынны эвине алып келип, апайы ве балаларына косьтере.
Олар алтынны не япмагъа бильмейип, ахыр-сонъу азбарнынъ бир кошесине комелер.

Шу куньден башлап, фукъаренинъ азбарында не кулькю, не де чалгъы эшитиле.
Гъарип фукъаре десенъ, тёшегине кирген сонъ да, козьлерине юкъу кирмей.
Бай къомшусы исе, оны корьген сайын янындан кулюмсиреп кече.

Айнынъ битер геджеси бу ал фукъаренинъ джанына барып тие.

О, алтын толу бардакъны байгъа алып келе де:

— Ма, ал бу бахшышынъны!
Сен манъа бир бардакъ алтын дегиль де, бир бардакъ дерт багъышлагъан экенсинъ, — дей ве алтын толу бардакъны ташлап, чыкъып кете.

Бираздан сонъ фукъаре азбарындан кене эвелькиси киби кулькю, шенълик ве чалгъы сеслери эшитиле.

ХЫРСЫЗ АМЕТ ВЕ ЯНКЕСИДЖИ МЕМЕТ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир балабан шеэринде Зейнеп деген къыз яшай экен.
Зейнепнинъ анасы-бабасы ольген сонъ онъа асабалыкъкъа эвлери къалгъан экен.

Иште, бу Зейнеп деген къыз озюни кечиндирмек ичюн эвининъ бир къысмыны кирагъа бермек къарарына кельген.
Куньлерининъ биринде онынъ эвине Амет адлы бир адам келип, кирагъа эв алмагъа истегенини айткъан.
Амма тек куньдюз келип юкълайджагъы, геджелери исе чалышаджагъы акъкъында айткъан.
Зейнеп бу адам геджелери бир ерде къаравуллыкъ япа деп беллеген, амма къайда чалышкъаныны сорамагъан.

Арадан бир афта кечкен сонъ даа бир адам келип, кирагъа эв сорагъан.
Ады Мемет экен.
О, куньдюзлери эвде олмайджагъыны, гедже исе юкъламагъа келеджегини айткъан.
% Зейнеп акъыллы къыз олгъанына бир оданы бирден эки адамгъа берип, эки кере зияде пара ала биледжегини акъылы кести.
 % Эм ойле де япты.

Зейнеп тек бир шейни: Амет къаравул олып чалышмагъаныны, геджелери хырсызлыкъ япып, куньдюзлери юкълагъаныны бильмеген.
Мемет исе янкесиджиликнен (джеп хырсызы) огърашкъан.
О, саба эрте эвден чыкъып кете ве къаранлыкъ тюшкендже шеэр базарларында юрип, зенгин алыш-веришчилернинъ киселерини хырсызлай экен.

Мемет де, Амет де яш эв саибесини бегенгенлер.
О, оларны лезетли ашларнен сыйлай, эвини темиз-пак тута, тёшек ятакълары да даима темиз ола экен.
Аметнен Мемет къызгъа севда олып, къудалыкъ япмагъа башлагъанлар.
Бириси кунь баткъандже севгиси акъкъында айтып, акъайгъа чыкъмагъа чагъыра, экинджиси исе акъшамдан сабагъадже.

Зейнеп эвинде яшагъан бу адамлар ненен огърашкъанларыны билип къалгъан сонъ тюшюнджеге далгъан ве бир де бириси бу хавфлы зенаатыны ташлагъан союна акъайгъа бармакъ къарарына кельген.
Бойледже эм муштерилерини сакълар, эм де бекленильмеген киевлерден къуртулыр, деп тюшюнген.

Куньлернинъ биринде Амет эвге чапып кельген ве вакътынджа шеэрден къачмагъа меджбур олгъаныны айткъан.
Зейнеп онъа урбасыны денъиштирмеге тавсие эткен, ёллукъ янына ярым отьмек, тёгерек пенирнинъ ярысыны, бир баш сарымсакъ берип, шеэр къапысынадже озгъаргъан.

Зейнеп энди эвине къайтып киргенде Мемет чапып кельген, къоркъкъанындан юреги патлайязгъан.
О да шеэрден вакътынджа къачмагъа меджбур олгъаныны айткъан.
Зейнеп экинджи киевни де ёлгъа азырлап, озгъаргъан.
Мемет де Аметнинъ артындан, айны шу ёлдан ашыкъып кеткен.

Баягъы ёл юрген сонъ болдургъан Амет чокъракъ янында, терек талдасында отурып раатланмакъ къарарына кельген.
Торбасындан отьмекни, пенирни, сарымсакъны чыкъарып, бираз къалынаджакъта, янына Мемет де келип етишкен.
Аметнен селямлашып, янына отургъан, торбасындан отьмеги, пенири, сарымсагъыны чыкъаргъан.
Амет исе тааджипнен Меметнинъ торбасына козь ташлагъан ве олар бири-бирине бир тамчы сув киби ошагъанларыны корьген, отьмеги де онынъ отьмегининъ ярысы, пенири де онынъ пенирининъ ярысы, атта сарымсакъ биле тыпкъы онынъкиси киби.
Амет янъы танышындан ким олгъаныны ве къайда ёл туткъаныны сорагъан.

Мемет къайдан олгъаныны, къайсы сокъакъта ве насыл эвде яшагъаныны, бу эв онынъ нишанлысынынъ эви олгъаныны айткъан.

— Токъта, токъта, сайгъылы! — деген Амет. — Бу эвде мен яшайым да, нишанлым деп айткъан къызынъ исе — меним нишанлым да!

Тааджипленген Мемет къулакъларына инанмагъан.
О, болюнген отьмеклерни алып, бири-бирине къошкъан — бутюн отьмек чыкъкъан.
Пенирлерни алып, бири-бирине къошкъан, бутюн бир тёгерек олып чыкъкъан...

Зейнеп киевлеринден чокъ вакъыт хабер-тебер алмагъан, амма бир кунь ола экиси де къайтып кельгенлер.
Къыз, бу сефер олардан къолайнен къуртулып оламайджагъыны анълагъан сонъ, шойле деген:

— Къайсы биринъиз озь ишининъ устасы олгъаныны исбатласа, онъа акъайгъа барырым! — деген.

Аметнен Мемет къызнынъ къойгъан шартына разы олгъанлар.
Башта Мемет сынавдан кечеджек олгъан ве Аметнен берабер шеэр базарына чыкъкъанлар.
Базарда башкъа мемлекеттен кельген зенгин адамны козьге алгъан.
Бу адам ерли алыш-веришчиге алгъан малы ичюн пара тёлеп, къалгъан алтынларыны кисесине къойып, къойнуна сакълагъан.

— Энди не япаджагъымны бакъ, — деген Мемет Аметке.

Бу сёзлерни айткъан сонъ о эджнебийнинъ янына барып кисени къойнундан ойле усталыкънен чыкъарды ки, эджнебий бир шей дуймагъан.
Сонъ башкъа сокъакъкъа айланып алтынларны сайып чыкъкъан, докъуз алтынны озюне къалдыргъан, къалгъанларыны исе кене кисеге толдургъан ве ичи не озюнинъ кумюш юзюгини де ташлагъан.

— Энди не оладжагъыны бакъ! — деген о Аметке.
Мемет тюкянлар арасында юрген эджнебийнинъ янына къайтты, кисени къойнуна къайтарып тыкъкъан ве четке чекильген.
Бираздан сонъ Мемет кене бу адамнынъ янына келип, якъасындан туткъан.

— Ах сени, хырсыз! — багъыргъан о эджнебийге. — Манъа, эдепли туджджаргъа чапкъылмагъа истединъми?
Къаравул, ярдымгъа келинъиз!

Султанымызгъа садыкъ олгъан адамларны ынджыталар!

Шу ань къаравуллар чапып кельгенлер ве Мемет тирелип тургъан эджнебийни къадыгъа чеккелеп алып кеткен.

— Эй, икметли ве парагъа сатылмагъан шеэримизнинъ къадысы! — Мемет, этрафтакилери эписи эшитсинлер деп багъыргъан. — Бу динсиз эджнебий меним ичинде алтынлар олгъан кисемни хырсызлады!

— Эй, сайгъылы къады! — деди эджнебий. — Бу адам сени алдата.
Къойнумда озюмнинъ кисем бар.
Эр кес шаат олсун, оны озь къолумнен Сизге берем.
Озюнъиз ачып бакъынъыз.

— Ичинде не къадар алтыны бар эди, мухтерем? — деп мураджаат эткен къады эджнебийге.

— Ичинде тамам бинъ алтын, урьметли!
Буны сарраф да тасдикълай биле.
Параны манъа о бозгъан эди.
Эгер ичинде бир капик биле эксик олса, бу парадан озюм ред этерим!

— Я сен? — деп сорады къады Меметтен. — Бу киседе къач алтын бар?

— Аллагъа ант-емин этем! — деген янкесиджи. — Кисенинъ ичинде докъуз юз докъсан бир алтыннен устюнде тамгъам олгъан юзюгим олмакъ керек!

Къады киседеки алтынларны огюндеки табакъкъа бошаткъан ве, ашыкъмай, сайып чыкъкъан.
Анда акъикъатен де докъуз юзь докъсан бир алтыннен тамгъалы кумюш юзюк олгъанына эмин олгъан сонъ къады гъает тааджипленген.

Къады, къанунгъа коре, Меметке алтынларнен юзюкни узатып, яланджы эджнебий исе отуз кере таякънен урулып, джезаланмасыны эмир эткен.

Киевлер эвге къайтып кельген сонъ, Зейнепке кисенен олып кечкен вакъианы икяе эткенлер ве айткъанларыны исбатлап, этегине алтынларны бошаткъанлар.

— Бу алтынлар, — деген Мемет, — усталыгъымнынъ исбаты!

Зейнеп Меметни макътагъан ве дюньяда даа бир янкесиджи оны усталыгъында енъип оламайджагъыны айткъан.
— Энди исе сенинъ невбетинъ, — мураджаат эткен о Аметке.
— Бар да чевиклигинъни косьтер!

Амет геджени беклеген, сонъ йип ве ченгеллерни алгъан, Меметни чагъыргъан ве экиси султан сарайына ёл алгъанлар.
Сарайнынъ юксек диварына якъынлашкъанларынен, Амет ченгеллерини атып, диваргъа саплагъан, диварнынъ устюне чыкъкъан сонъ устюне Меметни де котерип алгъан.
Бундан сонъ олар султаннынъ хазинеси сакълангъан ерни арамагъа башлагъанлар.

Мемет джесюр хырсызнынъ аркетлерине бакъып, пек къоркъкъан.
Амет исе джебинден майманчыкъларны чыкъарып, къалын демир къапынынъ килитини ачкъан.
Олар экиси хазинеге киргенлер ве Амет оданынъ ичинде олгъан зенгипликлер арасындан зийнетлернен толу дюльбер бир къутучыкъны алгъан.
Султаннынъ ашханесинден кечкенде, Амет, къоркъудан тилини джойгъан Меметнинъ къолуна къызартылгъан къазнен ичинде шарабы олгъан бардакъны ве устьлеринде султаннынъ тамгъасы олгъан эки къадени туттургъан.

Султан юкълагъан пенджереге келип еткен сонъ, Амет Меметке пенджере тюбюнде гизленип, оны беклемекни эмир эткен.
Мемет, къоркъкъанындан, онъа ялвармагъа башлагъан:

— Санъа Аллагъа ялваргъаным киби, ялварам! — фысылдагъан о, отю патлайязгъан алда.
— Йибер мени, эвге къайтайым.
Къызны озюнъе ал, мен разым.

— Билемиз сизинъ киби сойларыны! — кульген Мемет. — Шимди ред этесинъ, амма эвге къайткъанынънен эр шейни унутырсынъ.
Токъта, султаннынъ озюнден сорап бакъайым, къайсы биримиз бу къызны алмагъа ляйыкъ?

Амет, явашчыкътан пенджереден атлап, оданынъ ичине кирген.

Анда тахта устюнде юкълагъан султанны, янында исе яш хызметкяры отурып, табанларыны къашыгъаныны корьген.
Хызметкяр, юкълап къалмайым деп, къокъулы сакъыз чайнай экен.
Амет, явашчыкътан аркъасындан якъынлашып, бурну астына юкълаткъан иляджны тыкъып, къокълаткъан.
Хызметкяр бир тамам юкълап къалгъан сонъ, Амет оны котерип, янында тургъан балабан сепет ичине отурткъан ве тавандаки ыргъакъкъа ильген, озю исе ерине отурып, султаннынъ табанларыны къашымагъа башлагъан.

— Султаным, — явашчыкътан мураджаат эткен о юкъламсырагъан султангъа. — Бир дакъкъагъа уянсанъыз, сизге бир масални икяе этер эдим.

Султан козьлерини бираз ачкъан киби олды, амма этрафтаки денъишмелерни сезмей, яры юкъуда:

— Айт, динълейим. — деген...

Амет икяесини Меметнен насыл корюшип танышкъанындан, къыз оларнынъ огюне насыл шарт къойгъанындан, зияде чевиклиги ве энъ уста къылыгъынен айырылгъангъа акъайгъа бармагъа сёз бергенинден башлады.
О султангъа бу шейлерни икяе эткен арада къорккъанындан акъылыны джояязгъан Мемет бар сеснен Аллагъа дуа окъумагъа башлагъан.

— Къазнынъ лезетини бакъсанъ бундан яхшы олур эди,— деп ташлагъан онъа Амет икяеси арасында.
Сонъ султангъа насыл Мемет базарда эджнебийни усталыкънен алдаткъаны, экиси сарайгъа кирип, хазинеге далгъанлары акъкъында, султаннынъ ятакъханесине кирип, хызметкярыны юкълаткъаны акъкъында икяе эткен.

Иште, Амет отурып, султаннынъ табанларыны къашый, онъа меракълы-меракълы икяелер айта.
Юкъла, султаным, юкъла, бир шей юкъунъны бозмасын.

Арада Меметке таба чевирилип:

— Сонъ, насыл, султангъа азырлангъан къаз лезетлими, онынъ софрасына къоюладжакъ кибими? — деп сорагъан.

Амет, Мемет икяесини девам эткен арада къойнуна къазны сокъып, къокъудан еринде къатып къалгъан.
Султаннынъ джелляты башыны насыл кескенини тасавур эте экен.
Амет исе султангъа якъынджа эгилип, явашчыкътан:

— Эй, акъыллыларнынъ акъыллысы султаным, айтынъыз бакъайым, бу эки хырсызнынъ къайсы бириси дюльбер Зейнепни алмагъа ляйыкъ?

Султан яры юкъуда:

— Эбет, Амет!
О бу ярышта мувафакъиетнен гъалип чыкъты ве дюльбернинъ акъайы олмакъ укъукъыны къазанды,— деп джевап берген.

— Султаннынъ къарарыны эшиттинъми? — деп сорагъан Амет Меметке тараф башыны чевирип.

— Эшиттим, эшиттим, — фысылдады Мемет къалтырай, къалтырай.
Аллагъа ялварам, ал, ал оны, тек мени бу ерден йибер!
Ракъиби бириндджи ерни онъа бергенине эмин олгъан Амет султаннынъ ятакъханесинден чыкъты ве кельген ёлларынен эвге къайткъанлар.
Куньдеши узериндеки гъалебесини исбатлап, къызнынъ огюне хазинеден хырсызлагъан къутуны, къавурылгъан къаз ве шарап бардагъынен эки кумюш къадени къойгъан.

Султан саба юкъудан уянса, садыкъ хызметкяры тавангъа асылгъан сепет ичинде хурулдап юкълагъаныны корьген.
Башкъа хызметкярларыны чагъырып, оны ерге тюшюрмеге эмир эткен.

— Я сен бу сепетке насыл тюштинъ? — деп сорагъан хызметкярындан султан ачувнен.

Хызметкяры исе бир шей анъламагъан адам киби, этрафына бакъып, бир шей акъылында олмагъаныны айткъан.
Бундан сонъ султан гедже олып кечкен шей тюш олмагъаныны, табанларыны ким къашыгъаныны ве ким масал айткъаныны анълагъан.
Деръал везирлерини чагъырып, оларгъа олып кечкен вакъиа акъкъында икяе эткен.

Хазинесинден энъ зияде бегенген къутусы гъайып олгъанына эмин олгъан сонъ хырсызны тапып кетирмеге эмир эткен.

Делляллар бир афта шеэрнинъ мейданларында, базарларында юрип, султаннынъ ферманыны окъугъанлар, ферман — да исе султан хазинеден къутусыны хырсызлагъан адамгъа къабаатыны багъышлагъаны ве атта мукяфат береджеги акъкъында айтыла экен.

Амет яш къадынынен меслеатлашкъан сонъ къутуны алып, сарайгъа баргъан.
Султан оны кулюмсиреп къаршылап алгъан ве шойле деген:

Мемлекетимнинъ энъ уста хырсызы, бойле джесюр арекетни япмагъа сени не меджбур этти?
Айт, гъадабымдан къоркъма!

Амет султангъа кене эр шейни олгъаны киби айткъан.
Икяесини битирген сонъ султан кулькюсини токътатмай, шойле деген:

— Сен киби ачыкъкозь, беджерикли адамгъа хырсызлыкънен огърашмагъа ляйыкъ дегиль.
Хазиненинъ баш бекчисининъ ери и и алмагъа ляйыкъсынъ.
Бу куньден башлап, хазинемден бир капик биле гъайып олмайджагъына эминим!
Бойле этип, Амет Султаннынъ везирлеринден бириси олды.
Ве эльбетте, Меметни озюне ярдымджы алып, эджнебийни тапмагъа, онъа ичинде бинъ алтыны олгъан кисесини къайтармагъа эмир эткен.

АКЪЫЛЛЫ ЭШЕК

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир шеэрде уста бакъырджы яшагъан экен.
Онынъ пек акъыллы бир эшеги бар экен.
Бакъырджы акъыллы эшегини пек севе экен ве къаведе отурып, къаве ичкен сайын эшегинен макътанмагъа севе экен.

— Эшечигим, Алла омрюни узун этсин, падишамызнынъ хызметчилеринден бинъ къат акъыллы!

Онъа инанмагъанларгъа исе бахис теклиф эте экен: эшеги усьтюне озю ясагъан къуманларны, чанакъ-чёльмеклерни юклеп ёлгъа чыкъара экен.
Арадан бир саат кечкен сонъ бахис эткенлер базаргъа келе экенлер, эшек исе юкю такъымынен шорбаджысыны энди анда беклей экен!

Куньлернинъ биринде бакъырджы озюнинъ назик малыны эшеги усьтюне юклеп, базаргъа кеткен.
Ёлу падишанынъ сарайы янындан кече экен.
Падишанынъ сарайы исе устюнден копюр кечкен озеннинъ ялысында ерлешкен экен.
Копюрден кечильгенинен базар ве атлар къошулары кечкен мейданы ерлешкен экен.
Бу мейданда эр йыл девлеттеки энъ чевик атларнынъ къошулары кечириле эди, ве эр йыл бу къошуларда падишанынъ озю де иштирак эте экен.

Куньлернинъ биринде бакъырджы, огюнден усьтю къуманлар, чанакъ-чёльмеклер юклю эшегини айдап кете экен.
Копюрге якъынлашкъанда устюнден кечмек ичюн кумюш пара тёлеп, эшегине энди барып еткенде, бирден эшегининъ аягъы агъачлар арасында кирген ве о йыкъылгъан, бакъырджы да, онъа сюрюнип, усьтюне йыкъылгъан.
Эшекнинъ усьтюндеки бутюн юк авдарылып, эзильген.
Бакъырджы бош къолнен эвине къайтмагъа меджбур олгъан.
Бир ай къорантасы парасыз отургъан, сувнен отьмек ашагъан.
Бир айдан сонъ исе о, эшеги устюне янъы бакъыр савутларны юклеп, кене базагъа ёл алгъан.
Амма копюр янына кельгенлеринен, эшеги токътап къалгъан!
Бакъырджы онъа ялварып да бакъкъан, югенинден чекип еринде де къыбырдатаджакъ олгъан, тепменен де урып бакъкъан, амма эр шей нафиле!
Эшеги огге бир адым биле атмагъа истемеген.
Бакъырджы ачувлангъанындан эшегининъ устюне къычырмагъа башлагъан:

— Инат айван!
Падишанынъ Алла сагълыгъыны берсин, везирлеринден бинъ къат акъыллы олгъанынъны билем!
Я сен де эвимизде не капик, не отьмек уфагъы биле къалмагъаныны анъламакъ керексинъ де!

Ёкъса, копюр усьтюнде турып, садакъа сорагъанымны, я да бир-де-бирининъ джебине далгъанымны истейсинъми?
Тек бизим акъылсыз везирлеримиз копюрден кечкенимиз сайын бизден пара сыдырмагъа билелер.
Амма копюр не алгъа кельгенини корьмейлер, оны тамир этмеге истемейлер!

Бакъырджы эшегини сёгип отургъан вакъытта падиша балконгъа чыкъып, насылдыр фукъаре онынъ везирлери акъкъында ярамай сёзлер айткъаныны эшиткен.
Ачувланып, шу багъыравукъ адамны сарайгъа кетирмелерини эмир эткен.

Бакъырджыны сарайгъа, падишанынъ огюне кетирдилер.
О, падишанынъ огюнде тиз чёккен.
Падиша исе шойле деген:

— Меним садыкъ везирлеримни акъаретлемеге санъа ким изин берди?!
Озюнънинъ олмайджакъ эшегинъни бу акъыллы адамларнен тенъештирмеге не акъкъынъ бар?
Ве бундан сонъ бекчилерине бу арсызны таякъларнен котеклеп, зиндангъа ташламагъа эмир эткен.

Амма бакъырджы падишанынъ гъадабындан къоркъмагъан ве шойле деген:

— Эй, акъыллыларнынъ акъыллысы олгъан алий азретимиз!
Эшегим, Алла-Тааля оны манъа багъышлагъанына шукюрлер олсун, севимли везирлеринъден акъыллы, деп нафиле айтмагъандырым.
Меним агъзымнен сарайынъ узеринде учып юрьген мелеклер сёйлегенлерине инан!
Тамам бир ай эвельси эшегимнен берабер копюр усьтюнден кечкенимизде, копюрнинъ вакъыттан чюрюген агъачы сынды.
Эшегим, аз къалды, аякъларыны, башыны сындырмагъа, бутюн ясагъан чанакъ-чёльмеклерим, къуманларым эзильди, бир ай къорантам ач отурмагъа меджбур олды.
Шундан сонъ акъыллы эшечигим, озюнъиз корьгенинъиз киби, бу копюр усьтюне басмагъа биле разы олмай.
Не оп, не сёгюнч тесир этмей.
Тезден ат къошулары башлайджакъларыны да о манъа хатырлатты.

Бу къошуларда энъ тез, энъ чевик атчылар иштирак этеджеклер.
Сиз де, дженап азретлери озюнъизнинъ йылдырым киби атынъыз усьтюнде байрамгъа ашыкъып, бу копюрден чападжакъсынъыз, я барып да, Алла косьтермесин, омрюнъиз узун олсун, севимли атынъызнынъ аягъы анавы тешикке кирип къалса, аягъы сынса, мемлекетимиз, озюнинъ шанлы падишасыз къалса?
Везирлеринъизнинъ хызметчилери копюрден кечкен адамлардан пара алалар да, куньде бинълернен дихрем топлайлар.
Сизинъ къыйметсиз джанынъызны къайгъырып, бу куньгедже копюрни тамир этмек мумкюн дегиль эдими?
Бундан сонъ озюмнинъ акъыллы эшегимни бу акъылсызларнен насыл этип тенъештирмейим?
Олар тек озь джеплерини толдурмакъны къайгъыралар!

Падиша бакъырджынынъ айткъанларыны сабырнен динълеген сонъ, хызметкяры копюрге барып, онынъ айткъанлары догърумы, яланмы, деп тешкермеге эмир эткен.
Хызметкяры, эмирини эда этип, кери къайткъан сонъ бакъырджынынъ айткъанларыны тасдыкълагъан.

Падишагъа бакъырджынен разы олмакътан гъайры башкъа шей къалмагъан.
О, бакъырджыгъа торба алтын берип, эвине къайтаргъан.

Бу вакъиадан сонъ бир гедже копюрни гъайрыдан, демир киби къавий эмен агъачындан ясап чыкъкъанлар.
Бу копюр падишанынъ озюне де, варислерине де хызмет эткен.

ДОКЪСАН ДОКЪУЗ АЛТЫН

Бир маалледе бир зенгиннен бир фукъаре ян-янаша яшагъанлар.
Олар джамиге кельгенде фукъаре дуанынъ сонъунда сакин сеснен: «Яраббим, манъа эйилик эйлеп, юз алтын берменъни риджа этем.
Амма берсенъ тек юз алтын олсун, зияде олмасын!
Эгер сен ниязымны ерине кетирсенъ мен он баш къойны къурбан чалып бутюн койни дуагъа чагъырырым», деп эр сефер айта экен.

Зенгин фукъаренинъ бу риджасыны даима динълеп бир кунь текмиль тюнъюльген сонъ онъа бир къурназлыкъ этмек къарарына келе.
Зенгин кисеге докъсан докъуз алтын къойып, озь хызметкярына фукъаре эвде олмагъанда онынъ эвине барып бу кисени тавангъа асып къоймасыны эмир эте.

Эки къомшу джамиден къайтып кельгенде фукъаре эвине кире ве тавандан саркъып тургъан кисени коре.
Фукъаре кисени алып ичини бошата ве алтынларны дане-дане сайып чыкъа.
Эписи олып докъсан докъуз алтын!
Фукъаре бинъ шукюр айтып Алла бахшышынен макътанмакъ ичюн аман зенгин къомшусына чапа.
Чюнки зенгин бутюн койдешлер алдында фукъарени даима мыскъыллай эди.
Фукъаре зенгинге кисени косьтере ве:

— Алланынъ мерхаметине инанасынъмы?
Сен устюмден кулип Алла бир вакъыт дуаларымны эшитмез деген эдинъ.
О исе дуаларымны эшиткен ве бакъ манъа не къадар алтын берген! — дей.
— Амма сен юз алтын сорагъан эдинъ де, киседе исе олгъаны-оладжагъы докъсан докъуз алтын! — джеваплана зенгин.
— Я киссемде не къадар алтын олгъаныны къайдан билесинъ? — деп сорай фукъаре.

— Яхшы, къомшум, олгъаны киби айтайым.
Мен санъа шакъа эттим.
Бу киседеки алтынлар менимкидир.
Сен юз алтын ерине докъсан докъуз алтынны алырсынъмы-ёкъмы, деп бакъаджакъ олдым.
Сен тек юз алтын алырым, деп емин эткенинъ акълынъдамы?..
Алла-Тааляны алдаткъансынъмы ёкъса?!

— Токъта къомшум, сен параны сайгъанда кисе акъкъыны унуткъансынъ, о исе йипектен тикильген ве фияты бир алтындан эксик дегиль!

Зенгин бу сёзлерни эшиткен сонъ:

— Сонъ, не олгъан, о меним кисем!

Эгер оны манъа къайтарып бермесенъ, сакъын, шеэрге къадынынъ янына барырмыз.
Къады озю бакъсын да къарар чыкъарсын!
— Яхшы, — деп джевап бере фукъаре, — мен къадыгъа бармагъа разым, о озю къарар чыкъарсын.

Эртеси куню саба, ава пек сувукъ олгъан маальде къомшулар шеэрге ёл алалар.
Зенгин паалы къушакънен къушангъан къалын тон кийген, ат устюнде кете.
Ипрангъан халат кийген фукъаре исе арыкъ бир эшекке минген.
Олар яры ёлны кечкен сонъ фукъаре токътап: — Олды мен энди кетмейджем.
Кемиклергедже бузладым, эвге къайтаджам.
Санъа сыджакъ олса керек, бакъ насыл къалын тонунъ бар...

Лячаре, зенгин озь тонуны фукъареге бере.
Тоннынъ фияты бир алтындан азчыкъ эксикче эди...
Фукъаре тонны кие ве паалы къушакънен къушана.
Зенгин исе тешильген халат кие.
Кете-кет, эки къомшу баягъы ёл оза, энди шеэр де узакътан корюне башлай.
Фукъаре эшегини кене токътата:
— Етер энди, мен башкъа бармайджам!
Эвге къайтам.
Бакъ сен насыл яхшы кетесинъ, сенде токъ джуйрюгинъ бар, астынъда эгеринъ бар, мен исе эшекнинъ арыкъ аркъасында о турам, бутюн кемиклерим агъыра.

Лячаре, зенгин джуйрюкни сонъ бир алтынгъа да сатын алырым, деп озь джуйрюгини фукъареге бере.
Фукъаре аткъа мине, зенгин исе эшекке.
Бойле этип олар экиси шеэрге кирип къадынынъ янына келелер.
Къады оларгъа озь шикяетини бирер-бирер айтып бермесини эмир эте.

Кисе акъкъында башта зенгин айтып бере.
Фукъаре исе оны динълеген сонъ:

— Урьметли къады эфенди!
Бу адам акъикъий яланджыдыр.
О, Алла-Таалянынъ адыны биле лекелемектен утанмай!

Юзьсюзлигине бакъынъыз, манъа Алладан бахшыш оларакъ берильген кисе онынъки эмиш.
Мына бу атымны да онынъки, деп айтабиле.
Зенгин даяналмай:
— Урьметли къады эфенди!
Бу тиленджи тек кисемни дегиль, атымны да озюне аладжакъ ола! — деп къычырып айта.
Фукъаре исе куле де:
— Коресинъизми, урьметли ве адалетли къады эфенди!
Бу яланджы адам манъа тиленджи, деп айта.
Оны динълесенъиз мына бу тонумнен паалы къушагъым да онынъки олып чыкъа...
Зенгин текмиль шашкъан сонъ:
— Меним устюмдеки эски халат сенинъки дегиль, менимки, деп айтаджакъ оласынъмы!?
Ах, сени тиленджи!
Мен сени...

Къады зенгинни шу ерде токътатып:

— Эгер бу урьметли адамны даа бир кере яманласанъ мен аскерлерге сени диреккe байлап къыркъ кере таякънен котеклемеге эмир беририм...
Ниает, эки къомшудан ангиси акълы олгъаныны бильмек ичюн къады оларгъа кисени чыкъарып косьтермелерини риджа эте.
Фукъаре ичинде докъсан докъуз алтын яткъан кисени къадыгъа узата.
Къады алтынларны сайып чыкъкъан сонъ кисенинъ устюнде арапча язылгъан сёзлерге косьтерип:
— Мында не язылгъаныны манъа ким айтыр? — деп сорай олардан.
Зенгин тек омузларыны къысты — кисенинъ устюнде не язылгъаныны окъумагъа акълына биле кельмеди.
Фукъаре исе къурназджасына кулип йиберди.
Бир кунь о, базарда юрьгенде кисе саткъан сатыджыдан малынынъ фиятыны сорагъан эди.
Сатыджы фиятыны айткъан.
О вакъыт фукъаре кисе устюнде нелер нагъышланып язылгъаныны да сорагъан эди.
Сатыджы кисенинъ устюнде Къурандан алынгъан сёзлер язылгъаныны анълатты.
Арапчадан бу сёзлер: «Алла сени къорчаласын!» деген мананы бильдире экенлер.

Фукъаре кульди ве:
— Урьметли къады эфенди!
Бу кисенинъ устюнде: «Алла сени къорчаласын!» деп язылгъан.
Къады фукъареге алтын толу кисени къайтаргъан сонъ зенгинни дегерли адамны къаралагъаны ичюн къыркъ кере таякънен котеклемеге эмир бере.
Къадынынъ къарары аман ерине кетириле.
Къомшулар койге къайткъан сонъ, зенгин таякълардан къалгъан яра излери тюзельмегендже озюнинъ йымшакъ тёшегинде ятты.
Фукъаре исе сёз бергени киби он баш къойны къурбан чалып бутюн койни дуагъа чагъыра.

Коселернинъ давасы

Эвель заманларнынъ биринде Джаманакъ коюнде докъуз косе, Такъылда бир косе олгъан.
Бу коселер, сыгъырларымызны бирликте бакътырайыкъ, деп бир туварджы туткъанлар.
Туварджынынъ акъкъыны тёлемек вакъты кельген, Джаманакъ коселери баш тартмагъанлар, озь пайларыны бергенлер.
Такъыл косеси исе баш тарткъан, бермейим деген.
Джаманакъ коселери:
— А-а, бермейджек оламы? — деп ачувланалар.
— Айса биз онъа джемаат котеги чекермиз, дейлер.
Джаманакъ коселери, чокъмар таякъларыны алып, Такъыл косесини котеклемеге кетелер.
Кетелер амма, джемаат котеги ашайджагъыны эшиткен Такъыл косеси, сыгъырыны ала да, койден зува.

Кель заман, кет заман, куньлерден бир кунь Такъыл косеси бир сюрю мал айдап, коюне къайтып келе.
Буны эшиткен Джаманакъ коселери, хош кельдиге барайыкъ, азыр малларны къайдан алгъаныны да билирмиз, дейлер.

Джаманакъ коселери, Такъыл косесининь азбарындаки малларны корьгенлеринен, куньджюликтен тап делиреджек дереджеге келелер.

Селям-келямдан сонъ, Джаманакъ коселеринден бири:

— Сормасы айып олмасын, бу къадар малны къайдан алдынъ? — дей.

Такъыл косеси, мыскъылнен йылмайып:

— Койден чыкъып кеткен сонь, сыгъырымны сойдым, гонюнден тасма тильдим, бу тасмаларны Акъмесджитке алып кеттим, базарда саттым, тасмасына бир алтын алдым.
Э, тасма сатып байымакъ зор бир ишми?!

Джаманакъ коселери бирагъыздан:

— Айса биз де ойле япайыкъ,— тасма сатмакъ эльверишли иш экен,— дейлер.

Такъыл косеси оларны къызыштырып:

— Эбет, кяр кетирген иш, тасмасы бир алтын, базарлыкъ этсенъиз эки де берирлер,— дей.

Кяр пешине тюшкен Джаманакъ коселери, эвлерине къайтып келелер, баса-бас сыгъырларыны соялар, гоньлеринден тасма тилелер ве Акъмесджитке тасма сатмагъа кетелер.
Лякин Акъмесджитни дёрт-беш кере айланып чыкъсалар да, —
«Тасма! тасма!» деп богъаз керселер де, тасма алыджы тапылмай.

Ана, Джаманакъ коселери, сонъки параларыны масраф этип, ач ве ачувлы бир алда, койлерине къайтып келелер.
Такъыл косесини, котеклемек дегиль, ольдюреджек олалар.
Оракъ, чалгъы, балта, чапанен силяланып, Такъыл косесини ольдюрмеге кетелер.
Такъыл косеси бу сеферинде гъафлет къалып къачамай ве къапкъангъа тюше.
Джаманакъ коселери онынь якъасындан тутып:
— Биз сени ольдюреджекмиз, сонъки сёзюнъни айт! — деп джекирелер.

Такъыл косеси:

— Э, не япайым, къабаатым олгъан сонъ ольдюреджектирсиз даа! — дей.

— Амма меним сизге бир риджам бар, умют этем ки, ерине кетирирсиз.

Джаманакъ коселери:

— Тез айт, о да насыл риджадыр? — дейлер.

— Мени къолунъыздаки шу къоркъунчлы силяларнен ольдюрменъиз.
Сандыкъкъа къой да, денъизге ташланъыз, эйиси богъулып олейим.

Джаманакъ коселери Такъыл косесини сандыкъкъа къойып, денъиз кенарына алып баралар ве сандыкъны денъизге итеп йибермек ичюн дагъгъа сырыкъ кесмеге кетелер.
Сандыкъ ичиндеки Такъыл косеси бу арада якъынларда къойларнынъ мунъредшкенини эшитип.
Богъаз керип къычырмагъа башлай:

— Истемейим, истемейим, ольдюрсенъиз де алмам, къалдырсанъыз да алмам...

Чобан сандыкъкъа якълашып:

— Не багъырасынъ, не берелер де, не алмам дейсинъ? — деп сорай.

— Манъа зорнен падишанынъ къызыны бермек истейлер, мен исе алмам, меним озюмнинь севимлим бар, истемейим, истемейим,— дей.

Чобан, сандыкънынъ къапагъыны ачып, косени сандыкътан чыкъара.

— Сен истемесенъ, мен истейим, къойларны бакъып тур, мен сандыкъкъа кирейим, — дей.

Такъыл косеси, къойларны айдап, догъру азбарына алып бара.
Бу арада келип къалгъан Джаманакь коселери, сырыкънен сандыкъны денъизге итеп йиберелер ве озьлери, Такъыл коюнден кечип Джаманакъкъа бармакъ ичюн ёлгъа чыкъалар.

Бакъсалар не корьсинлер, Такъыл косеси азбар ичинде къой сагъып отура.

— Олян, биз сени ольдюрген эдик, сен кене къайдан мараздан чыкъып кельдинъ,— дейлер.— Бу къойларны къайдан алдынь?

— Сизинъ киби достларым олгъанда байымакъ зор меселеми, — дей Такъыл косеси.— Сиз сандыкъны итеп йибергенде мен "гъыркъ-гъыркъ" деп сув тюбюндеки къойларны сая эдим.
Сув тюбюнде къой сюрю-сюрю.
Эр бирисинде къыркъ къой.
Къыркъ сюрю къойны сайып, эвге кетирдим.

Ачкозь коселер:

— Денъизде даа къой къалдымы? — деп сорайлар.

— Ялыда къум — денъиз тюбюнде къой,— деп Такъыл косеси Джаманакъ коселерини къызыштыра.
Тез-тез бирер сандыкъ яптырынъыз да, къой зияретине кетинъиз.

Джаманакъ коселери бирер дане сандыкъ яптырып, денъиз ялысына янаштырып къоялар.
Бундан сонь Такъыл косесине келип:

— Ярдым эт, сандыкъларны денъизге ите,— дейлер.
Такъыл косеси:

— Эйиликке кемлик япылмаз, ярдым этейим,— дей.
— Эндиден сонь бизим арамызда бир вакъыт дава олмаз,— деп къоша.

Такъыл косеси бири-бирининъ артындан сандыкъларны денъизге итеп йибере.
Сандыкълар, бираз вакъыт ялдай-ялдай да, сонъ, батып кетелер.

АХМАКЪ КЪАШКЪЫР

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир ахмакъ къашкъыр бар экен.

Бу ахмакъ къашкъыр койден узакъ буюк дагъларда юре, не расткетирсе иписини тутып ашай экен.

Азмы кече, чокъмы кече, куньлерден бир кунь о, пек яман хасталана.
Хасталыгъынынъ себеби, дигер айванларны ынджыткъаным ичюндир, деп тюшюне ве озь-озюне:

— Хасталыкътан турсам, ич бир айванны ынджытмам,— дей.
Чокъ кечмей, о яхшы ола.
Шундан сонъ, хаста олгъанда берген сёзюни бутюн айванларгъа бильдирмеге къарар бере.
Кете-кете дагъда бир алан ичинде отлап тургъан бир бузавгъа расткеле.
Бузав ондан къоркъып къачмагъа ынтылгъанда, къашкъыр онынъ огюне чыкъып:

— Къоркъма, достум, мен артыкъ сизни ынджытмамагъа сёз бердим,— дей.
Бузавнынъ бунъа чокъ инанаджагъы кельмей.
Амма къашкъыр сагълыкълашып кеткен сонъ инана.

Къашкъыр бираз даа кеткен сонъ, эки къочкъаргъа, сонъ бир аткъа расткеле.
Оларгъа да, артыкъ ич бирисини ынджытмайджагъыны айтып, сёз берип къайта.
Къашкъыр догъру къобасына келе.
Баягъы ял алгъан сонъ, о озюнинъ зияде такъкъаттан тюшкенини, пек ач олгъаныны, къурсагъынынъ гъырылдагъаныны дуя.

Не япайым экен, деп тюшюне:

— Бабам, дедем ойле яшап ольген де, мен не ичюн бу къадар мерхаметли олам я, — деп къайтып, атны ашамагъа къарар бере.

Къашкъыр артыкъ ич бир шейге къулакъ асмай, догъру аткъа кете.
Ат кене эвельки еринде отлай экен.
О, къашкъырны корьгенинен, меселени анълай ве бир айнеджилик тюшюне.

Къашкъыр онынъ янына келип:

— Мен сени ашамагъа къарар бердим, —дей.

Ат къашкъыргъа:

— Ашасанъ аша, лякин арт аягъыма бир мых кирди, о мени чокътан раатсызлай, башта оны чыкъарманъны риджа этем, — дей.

Къашкъыр бунъа разы ола.
Атнынъ аягъындан мыхны чыкъармакъ ичюн арт аякъларына якълаша, шу арада ат къашкъыргъа яхшы бир тепме яндыра, ахмакъ къашкъыр юварланып кете.
Баягъы вакъыткъа къадар эсини топлап оламай ята.
Бираз эси башына келе башлагъан сонъ, тентир-ментир еринден турып кете.
Кете-кете, къочкъарларгъа расткеле.
Энди оларны ашайджакъ ола.
Къочкъарлар экиси бири-биринен тюртюшип отура экенлер.
Бир даа бакъсалар, къашкъырнынъ кельгенини корип, меселени анълайлар, амма тюртюшмекни вазгечмейлер.

Къашкъыр догъру оларнынъ янына келип:

— Сизни ашамагъа къарар бердим, —дей.

Къочкъарларнынъ бириси:

— Гузель амма, сен башта бизни акълаштыр да, сонъ ашасанъ аша.
Мына бу бизим бабамыздан асабалыкъ къалгъан топракъ.
Биз оны пайлашмакъ ичюн чекишемиз.
Риджа этемиз, болип беринъиз, — дей.

Къашкъыр разы ола ве топракъны больмек ичюн, къочкъарларнынъ арасына кире, къочкъарлар бундан файдаланып, экиси эки тарафтан озьлерининъ сюйрю бойнузларынен къашкъырны тюртип, эсини ала ве озьлери къачып кетелер.

Къашкъырнынъ алы пек феналаша.
О, зайыфлаша, сонъ дередже такъаттан кесиле.
Сонъки ишанчы олгъан бузавгъа кете.
Баргъан сонъ, бузавгъа да, оны ашайджагъыны айта.

Бузав:

— Бойнузымнынъ янында бир яра бар, башта оны къопарып ташла да, сонъ аша, хасталанмазсынъ, —дей.
Къашкъыр разы олып, онынъ бойнузынынъ янына башыны узаткъанда, бузав бутюн кучюни топлап, бойнузларынен къашкъырны къакъыштырып йибере ве къачып кете.

Юварланып, джайылып къалгъан къашкъыр тап акъшам устю, кунеш къонайым деген бир вакъытта озюне келе ве эсини топлай.
Энди о, аштан да вазгече, тек джаныны къуртарып, къобасына барып етмекни арзулай.
Арзулай амма, бир даа бакъса не корьсин, бир сюрю чобан копеги авулдап, онъа къаршы келелер.
Къашкъыргъа исе делиги бинъ алтын олып корюне.
О, дос-догъру тавшангъа чапып бара.

— Тавшанчыкъ, тавшанчыкъ, джаным-козюм тавшанчыкъ, ач къапынъны, мени ювагъа ал, — дей. — Ант-емин этем, сени богъмам, парчаламам.
Копеклер келе, мени бу йыртыджылардан къуртар, сени омюрбилля унутмам.

Къоркъусындан къалтырап къалгъан тавшан, къапысыны даа зияде пеките де:

Къоркътынъмы, къашкъыр агъа? — деп эриштире. — Сенинъ панджанъа тюшкенде биз де шай къоркъа эдик.

Шу арада келип еткен чобан копеклери къашкъырны парча-кесек этип ташлайлар.

АЛТЫН АЛМА

Эвель заманда зенгин бир падиша узакъ бир мемлекеттен алтын алма терегини кетирип отурта.
Терек алты-еди йылдан сонъ мейва берип башлай.
Лякин терек йылда бир алма бере.
О да энди сарарып, ярын узермиз дегенде ёкъ ола.

Къач йыллар бойле кече.

Амма падиша бир кере биле алманынъ берекетини алып оламай.
Падишанынъ учь огълу бар экен.
Бир кере, алма къувамына кельгенде, падиша буюк огълуны янына чагъырып:

— Огълум!
Сен яхшы силялан, атынъа мин де, багъчагъа бар, алтын алманы къаравулла, ёкъса оны кене гъайып этермиз,— дей.

Огълу силяларыны такъып, атына мине ве багъчагъа кете.
Бутюн гедже ат устюнде алтын алма терегининъ этрафында юре, лякин танъ маалинде пек юкъусы келип, ат устюнде бешон дакъкъа юкълай.
Козюни ачса, алма ёкъ.
Башыны ашагъы асып, эвге къайтып келе.
Бабасына меселени олгъаны киби айта.
Баба пек эфкярлана.

Келеджек сене алма кене ола.
Узьмек вакъыты кельгенде, экинджи огълу силяланып, атына минип кете.
Алманы хырсызламакъ истеген киши терекке чыкъмагъа меджбур.
Ойле олгъанда, терек-нинъ этрафыны тикенлернен сармакъ керек деп, чокътан-чокъ тикенлер кетирип, терекнинъ этрафында юксек къора япа ве ятып юкълай.

Саба ачыла, йигит турып бакъса тикенлер тура.
Оларгъа кимсе токъунмагъан.
Амма теректе алма ёкъ.
Бу огъул да башы ашагъы, эвге къайтып келе.

Падиша пек ачувлана.
«Бир алманы кьорчалап оламадынъуз» — деп ата-тута.
Бир йыл даа кече.
Энди алманы къорчаламагъа башкъа ишанчлы адам ёлламасам олмайджакъ,— дей.
Буны эшиткен кендже огълу:

— Ёкъ, баба, бу йыл алманы къорчаламагъа мен кетеджегим, — дей.

Падиша:

— Ёкъ, огълум, агъаларынъ бир шей япып оламадылар, сен исе яшсынъ, къач йылдан берли алтын алманы гъайып этемиз, бу сефер беджерикли бир адам ёллап, алманы алып кельмек керек,— дей.

Огълу бабасына:

— Сиз мени пек севем дейсинъиз, амма севмейсинъиз, — дей. — Севсенъиз нечюн алтын алманы кетирмеге мени ёлламайсынъыз?

Акъикъатен де, падиша кендже огълуны пек севе ве онынъ сёзюнден чыкъмай эди.

— Айды, огълум, анълашылды, алманы бу йыл да алмайджакъмыз,— дей.— Бар, сен де бир алма гъайып этип кель!
Вакъты-саати келе.
Кендже огъул силяланып, аткъа мине, багъчагъа барып, терекнинъ этрафында айланып юре.
Танъ маалинде оны да юкъу баса.
Юкъуны къачырмакъ ичюн, къылычыны чыкъара, бир пармагъыны аз-бучукъ кесе, яранынъ устюне туз сепе, онынъ аджджысы юкъуны къачыра, саба ярыкъланып башлай.
Кендже огъул козюни теректен алмай, бакъып тура.
Бир даа бакъса, коктен терек узерине бир булут якъынлаша.
Булутнынъ ичинден бир къол чыкъа.
Узанып алтын алманы узе, шу арада кендже огъул тюфекнен къолны козьлеп ата.
Къол булуткъа кирип кетсе де, къаны акъа-акъа кете, кендже огъул да онынъ пешинден кете.
Кунеш догъа, котериле, кендже огъул эвге къайтып кельмей.
Агъалары атларына минип, къардашыны къыдырып кетелер.
Багъчагъа келелер.
Не къардашлары бар, не де алма.
Терек астында къан корелер.
Къан тамлап кеткен тарафкъа кетелер.
Атларыны айдаштырып, кендженинъ артындан етелер, кендже агъаларыны корип, токътай.
«Не кельдинъиз?
Къайтынъыз! — дей.— Мен душманны ярааладым, шимди пешинден кетем.
Ишнинъ астындан озюм чыкъарым.

Сиз къайтынъыз».

Агъалары ондан буюк олып, бир иш беджералмагъанларындан утанып, кери къайтмагъа истемейлер.
«Ёкъ, биз сени: ’ьнен берабер кетип, санъа ярдым этмек керскмиз» — деп, кендженен кетелер.

Акъшам якъынлагъанда, къан изи терен къуюгъа тюшкенини сезелер.

Кендже агъаларына:

— Мен бу ерде къаравуллап турайым, сиз къайдан олса да энъ аздан йигирми къулач йип талып кетиринъиз,— дей.

Агъалары кетип.
Койден йип кетирелер.
Уйкен огъул йипни белине багълай ве «къуюгъа мени йиберинъиз», — дей.
Иберелер.
Къуюнынъ ярысына тюшмезден эвель: «Чыкъарынъыз мени! — Яндым! — деп къычыра.
Оны тёпеге чекип чыкъаралар.

— Къую ичинде пек сыджакъ, чыдамакънынъ чареси ёкъ,— дей о.
Экинджи агъасы:

— Мени йиберинъиз,— дей.

Къуюгъа оны тюшюрелер.
Он къулач кече, о да:

— Мени мындан чыкъарынъыз,— деп къычыра.
Оны да чекип чыкъаралар.
Йипни белине кендже огъул багълай. — Бельки мен де, даяналмай, къычырырым, лякин къулакъ асманъыз, къана йиберинъиз мени.
Сиз шу ерде беклеп турынъыз, — деп къуюгъа тюше.

Иигирми къулач йип бите, аягъы ерге тие, буюк бир магъара бою кете.
Бакъса, бир къапы...оны ачып, ичериге кире.

Дюнья дюльбери бир къыз нагъыш нагъышлап отура.

— Меним душманым къайда? — деп сорай огълан.

— Бильмейим,— дей къыз,— бильсе, къардашым биледжек, бираз даа кетсенъиз, онынъ одасыны корерсинъиз,— дей.
Бираз даа кете.
Оданы тапып, ичериге кире.
Козьлерни къамаштырыджы дюльбер къыз, элинде алтын алма.
Онынънен ойнап отура.

— Меним душманым къайда?
Манъа оны косьтеринъиз,— дей кендже.

— Бильмейим, дей къыз. — Бильсе, къардашым биледжек.
Ондан соранъыз.
Янашада онынъ одасы.

Кендже огъул кете.
Оданы тапып, ичериге кире.
Бакъса, айнынъ он дёрти киби гузель бир къыз, элинде алтын алма...
оны тёпеге атып-тутып, ойнамакъта.

— Меним душманым къайда? — деп сорай кендже огълан.
Къыз йигитни корип, айретте къала:

— Сиз мында насыл кельдинъиз? — дей. — Бу, учь башлы девнинъ ватаны.
О, шимди яраланып кельди, юкълай!
Биз, учь апте-къардаш къызлармыз.
Дев бизни озюне эсир алды.
Ялварам сизге, тез мындан къачынъыз, озюнъизни телеф этменъиз.
Девни ольдюрмек мумкюн де гиль.
Оны къыркъ парча этсенъ де ольмей.
Кене яшай...

— Гузель къыз, ялварам сизге, манъа ярдым этинъиз.
Бир шей этип, онынъ олюм сырыны билинъиз.
Мен оны ольдюрейим, сизлерни де бу азаптан къуртарайым.
Девнинъ янына барынъыз.
Окюр-окюр агъланъыз.

О, не ичюн агълайсынъ деп сорар, сиз онъа, джаным дуя, бириси келип, сизни ольдюреджек, сиз ольсенъиз, мен сизсиз насыл яшарым, денъиз.
О, бельки сизге озюнинъ ольмезлик сырыны ачар.

Къыз бара.
Дев уянгъан.
Раатланмакъта экен.
Къыз девнинъ огюнде агълап башлай.
Дев:

— Санъа не олды, джаным, не ичюн агълайсынъ? — деп сорай.
Къыз: — Сонъ вакъытларда менде бир къоркъу пейда олды.
Санки бириси келип сизни ольдюреджек.
Мен сизсиз насыл яшарым,— дей.

— Сен раатсызланма, дюньяда мени ольдюреджек къувет ёкъ, чюнки мен джанымны янымда алып юрмейим,— дей дев.— Бу сырымны тек санъа айтам, бундан кимсенинъ хабери олмасын.
Меним джаным магъаранынъ сонъунда, бир одада тешикли сандыкъ ичинде бир гогерджин олып тура.
Не вакъыт о гогерджиннинъ башы кесилир, о вакъыт мен олерим.
Оны ким япып оладжакъ?
Бу магъарагъа кимсе кирип оламаз, мени ольдюралмаз.
Сен къасевет этме, яшагъанынъ киби шенъ яшайбер.
Мен сенинъ джанынъ истеген шейлерни кетирем ве кетиреджегим.

Къыз келип, бу лафларны кендже огълангъа айта.
О, аман магъаранынъ сонъундаки оданы тапа.
Сандыкъны урып парлай.
Гогерджиннинъ башыны кесип ата, дев исе ятакъ одасында олип къала.
Кендже огълан къызларны къуюгъа кетире.
Буюк къызнынъ белинден багълап, тёпеге — буюк агъасына:

— Бу сенинъ къысметинъ.
Чек! —деп къычыра.
Экинджи къызнынъ белинден багълай да кучюк агъасына:

— Чек агъа, бу сенинъ къысметинъ!— деп къычыра.

Ниает, йипни кендже къызнынъ белине багълайджакъта

къыз:

— Тёпеге башта сиз чыкъынъыз, сонъ мени чыкъарырсынъыз. Ёкъса, агъаларынъыз мени корьселер, сизни мындан чыкъармазлар десе де кендже огълан:

— Ёкъ, олар меним догъмуш агъаларым.
Бойле иш япмазлар,— деп йипни къызнынъ белине багълай ве:

— Чекинъиз!
Бу да меним къысметим,— деп къычыра.
Агъалар къызны тёпеге чекип чыкъаралар.
Онынъ дюльберлигине шашып, сейир этип къалалар.
Эки агъа аман мушавере этелер: биз оны юкъарыгъа чыкъарсакъ, озюнинъ япкъан къараманлыкъларыны бабагъа айтыр, бизни масхара этер.
О себептен, къардашымыз къуюда къалмакъ керек.
Биз бабамызгъа хырсызны таптыкъ, онынънен урушкъанда къардашымыз ольди, дермиз.
Бабамыз бунъа инаныр, дейлер.
Къызларны да бабагъа ойле демеге меджбур этелер.
Эвге къайтып келелер.
Баба:

— Меним кенджем къайда? — деп сорай.
Уйкен огъуллары агъламсырап: — Алтын алманы хырсызлагъан учь башлы девнинъ озю магъарада я шай экен.
Учюмиз де онынънен уруштыкъ, шу вакъытта къардашымыз эляк олды.
Биз девни ольдюрдик.
Бу къызларны да азат эттик.
Дев бу къызларны хырсызлап алып кеткен, магъарада тутмакъта эди,— дейлер.

Падиша севимли огълу эляк олгъанына пек ынджына, агълайсызлай, башыны къайда ураджагъыны бильмей.
Онынъ ичюн яс тута.

Бу якъта кендже огълан, агъаларым йипни йибереджек деп, чокъ беклесе де, къую тюбюне йип тюшмей.

Къыз догърусыны айткъан экен.

— Не ичюн мен онынъ сёзюни динълемеген экеним,— деп эфкярлана.
Аякин энди кеч ола.
Къайтып магъарагъа келе, оны яхшы этип козьден кечире.
Бир къапыны ачып, ичериге кире.
Бакъса, бир акъ сакъаллы адам дюньяда корюльмеген дюльбер бир къара атны темизлемекте.
О, кендже огъланны корип, шашып къала.

— Огълум, сен бу ерге насыл кирдинъ?
Мында алты адамдан башкъа кимсе аякъ баскъаны ёкъ.
Эгер сени дев корьсе, шу дакъкъада парча-парча этер,— дей.

Кендже огълан кулюмсирей.

— Мен девни ольдюрдим, магъарадаки къызларны ер юзюне чыкъардым.
Лякин озюм магъарада къалдым.
Манъа сизинъ ярдымынъыз керек, мындан чыкъмакъ ичюн кьуюдан башкъа ер бармы?
Оны айтыныъыз, — дей.

Къарт:

— Биз мында учь агъа-къардашмыз,— дей.— Бильсе энъ кучюгимиз биледжек, чюнки о девнен бир къач керелер авгъа барды.
Янаша одада ортанджы къардашымыз яшай.
Бар да, ондан сора.
О, санъа кенджемизнинъ одасыны косьтерир.

Я наш ад аки одагъа кире.
Анда сачы-сакъалы оськен адам кумюш тюсли бир атны темизлеп тура экен.
Бу да таныш олмагъан адамны корип, шашып къала.
Девнинъ ольдюрильгенини эшитип, пек севине.
Сонъра къардашынынъ одасыны косьтере.
О, алтын тюсте дюльбер атны темизлемекте ола.
Кендже огълан онынънен селямлаша.
Олып кечкен вакъиаларны айга.
О да, девнинъ ольдюрильгенини эшитип, пек къувана ве:

— Мен магъарадан чыкъув ёлуны билем,— дей.
Агъаларыны топлап, эписи бирден магъарадан чыкъалар.
Кендже огълан оларгъа, артыкъ азат экенлерини бильдире.
Сакъаллы агъа-къардашлар севинелер.
Кендженинъ бетинден-козюнден опелер.

— Огълум!
Сен бизге буюк эйилик яптынъ, бизни дев эсаретинден къуртардынъ, биз де санъа бир яхшылыкъ япмакъ керекмиз.
Биз пери несилинденмиз.
Къолумыздан эр тюрлю иш келе.
Къана, айт, не истегинъ бар,— дейлер.

Кендже:

— Сагъ олунъыз, шимдилик башкъа истегим ёкъ,— дей.

— Ойле олса, биз санъа сакъалларымыздан бирер тель берейик, санъа ярдым керек вакъытта ангимизни чагъырмакъ истесенъ, сачны якъарсынъ, шу дакъкъада сенинъ янынъда олурмыз ве не истегинъ олса, оны ерине кетирирмиз,— дейлер.

Кендже сачларнынъ учюни учь джебине сакълай.
Сагълыкълашып, озь эвине кете.
Елда бир чобангъа расткеле.
Пек ач олгъанындан, чобангъа бир алтын берип, къана, бир къозунъны сойса, ашайыкъ, дей.
Чобан аман бир семиз къозуны сойып, къавура, бу арада кендже огълан къозунынъ къарыныны темизлеп, ондан озюне бир такъие тике де, башына кие.
Санки бир таз огълан ола.
Сонъра чобангъа озюнинъ къыйметли урбасыны берип, чобаннынъ урбасыны алып кие, сагълыкълашып шеэрге таба ёл ала.

Азмы кете, чокъ мы кете, ахыр сонъу шеэрге келип ете.
Таз бала олып келювден макъсады — агъаларынынъ не ишнен огърашкъанларыны бильмек эди.
Чокъ вакъыт иш къыдырып юре.
Кимсе кендженин ишке алмай.
Юре-юре, таз баланынъ урбалары кир-кифос ола.
Корьген адам ондан игрене.

Ниает, къарт бир налбанд оны тамакъ токълугъына корюк чекмеге ала.

Бир кунь деллял шеэр сокъакъларына чыкъып, джума куню падишанынъ уйкен огълу эвленеджегини, бу себептен эр кес мейданлыкъта топланмакъ кереклигини бильдире.

Ниает, джума куню де келип ете.
Налбанд къарт тойгъа кетмеге азырлана ве огълангъа:

— Айды, огълум, мейдангъа барайыкъ, тойны сейир этейик,— дей.

— Ёкъ, баба,— дей кендже, меним урбаларым ярамай, озюм де тазым.
Мени эр кес кулер.
Сиз барсанъыз, корьгенинъизни манъа да айтырсынъыз.
Мен де барып корьген киби олурым.
Къарт кете.
Таз огълан аман шеэр кенарына чыкъа, магъарада къара атны бакъкъан къартнынъ сакъал телини якъа.
Шу дакъкъада огюнде къарт пейда ола.

— Не истегинъ бар, огълум,— деп сорай къарт.

— Сизинъ магъарадаки къара атны эм де онъа ярашыкъ урба ве силя истейим,— дей кендже.

— Баш устюне, огълум!
Шимди... — деп къарт гъайып ола.
Эки дакъкъадан сонъ бу истек эда олуна.
Огълан аман кийине, къушана, аткъа минип, мейдангъа келе.

Адет муджиби, келинни юксек бир ерге отурта экенлер.
Киев аткъа минип, къызны косьтерип, иште, джемаат, мен бу къызгъа эвленем, эгер кимнинъ де бу къызгъа гонъюли олса, чыкъсын мейдангъа, дер экен.

Киев шу сёзлерни айткъанынен, къара атлы йигит мейданнынъ ортасына чыкъа.
Эр кес тааджиплене.
Падишанынъ огълу бу йигитке окъ ата.
Кендже бир усулыны тапып, окътан къуртула.
Невбет кендженинъ озюне келе.

О, токъал уджлы окъ атып, агъасыны яралай.
Агъасы аттан йыкъыла.
Шу арада кендже козьден гъайып олып кете.
Кетирип урбаларыны ве атыны сабысына теслим эте, озюнинъ урбаларыны кийип келип, тюкянгъа кирип отура.
Чокъкъа бармай налбанд къарт да келе.

— Эй, огълум, бугунь дюньяда ич корюльмеген иш олды. Баргъан олсанъ, озь козюнънен корерэдинъ,— дей къарт.

— Не олды, я баба? — деп сорай кендже.

— Не оладжакъ, дюньяда падиша огълуна къаршы чыкъкъан адам олмагъан эди, бугунь къара аткъа мин ген бир йигит чыкъты.
Падишанынъ огълунен окъ атыштылар.
Падиша огълунынъ бир эткен хайыры олса керек, къара атлы огълан оны окънынъ токъал уджунен атты, падиша огълу аттан йыкъылды.
Эгер сюйрю тарафынен аткъан олса, о ерде ольдюреджек эди.
Озю де йылдырым киби козьден ёкъ олып кетти,— дей къарт.

Той бир афта девам эте.
Экинджи афтасы деллял кене чыкъып къычыра:

— Огюмиздеки джума куню падишанынъ экинджи огълу эвлене, онынъ тоюна бутюн шеэр эалиси давет этиле,— дей.

Джума кушо де келе.
Падиша, шу йигит кене келебилир деп, мейданны чокътан-чокъ атлы аскерлернен сарып ала.
Йигит кельсе, оны якъалайджакълар.
Налбанд бу дефа огълангъа чокъ ялвара, юр, барайыкъ, бельки шу йигит кене келир, сен де корерсинъ, десе де, ёкъ баба, мен бу къыяфетнен барып, озюмни кульдиртмем, сизинъ корьгенинъиз манъа да олур деп, кетмей.

Къарт кете, огълан кене шеэр кенарына чыкъа.
Экинджи, кумюш тюсли атны бакъкъан къартнынъ сакъал телини якъа.
Къарт етип келе.
Ондан шу атны ве онъа ляйыкъ урбанен силя истей.
Истеген шейлери деръал азыр ола.

Кендже кийинип, мейдангъа якъын бир аралыкъта гизленип тура.

Падишанынъ экинджи огълу къоркъа-къоркъа мейдангъа чыкъа.

— Мен шу къызгъа эвленем, менден башкъа онъа гонъюли олса, чыкъсын мейдангъа, дегенинен, таз огълан атына бир къамчы ура.
Ат бир сычрагъанда аскерлернинъ башлары устюнден кечип, кендже агъасынынъ огюнде пейда ода.
Агъасы оны козьлеп окъ ата.
Лякин кендже атнынъ астына айланып, окътан къуртула.
Озю исе токъал уджлу окъ атып, агъасыны яралай.
Агъасы аттан йыкъыла.
Кендже исе йылдырым тезлигинен къачып кете.
Падиша аскерлери онынъ атынынъ аякълары астындаки тозны корип къалалар.

Кендже атны ве урбаларыны сабысына теслим этип.
Озюнинъ джарты урбасыны кийип, тюкянына келип отура.

Къарт келе.
Эй, огълум, бугунь башкъа бир йигит кумюш киби йылтырагъан ат устюнде кельди, урбалары десенъ, козьлерни къамаштыра эди.
О да падишанынъ огълуна токъал удж\ы окъ атып яралады.
Киев аттан йыкъылды.
Падиша аскерлери буны да тутамадылар, йылдырым тезлигинде къачып кетти, дей.

Артыкъ невбет учюнджи къызгъа келе.
Оны къомшу падишанынъ огълуна нишанлагъанлар.
Той куню тайин олуна.
Деллял кене де шеэр бою юрип, тойгъа чагъыра.
Кечкен тойларда меджхуль йигитнинъ япкъан ишлери бутюн мемлекетке дагъыла.
Бу сонъки тойгъа о къадар чокъ адам топлана ки, мейдангъа сыгъмай.
Къарт таз огълангъа:

— Айды, огълум, бу, падишанынъ сонъки тою, барайыкъ, сен де бир сейир эт, бельки шу йигит кене келир, сен де

корерсинъ десе де, таз огълан кене, ёкъ баба, мен бармайым, сиз барынъыз.
Кельген сонъ манъа айтырсынъыз, мен де корьгеним киби олурым, дей.
Къарт кете, таз огълан аман шеэр четине чыкъа ве магъарада алтын атны темизлеген къартны чагъыра.
Атны ве онъа келишкен урбанен силя азырлап бермесини истей.
Къарт онынъ истегини ерине кетире, огълан кийинип-къушанып, мейдангъа келе.
Мейдан учь сыра аскерлернен сарылгъан.
Киев ат устюнде мейдангъа чыкъа.

Мен шу къызгъа эвленем.
Менден башкъа бу къызгъа кимнинъ де гонъюли олса.
ортагъа чыкъсын дегенде, кендже огълан атына бир къамчы ура, ат аскерлернинъ устюнден атлап, мейданнынъ ортасына чыкъа.
Киев онъа окъ ата, кендже чабикликнен кене атнынъ астына айлана, окътан къуртула.
Аман кевдесини догърултып, киевге ойле кучьлю окъ йибере ки, кокюсинден кирип, аркъасындан чыкъа.

Аскерлер алтын тюс атнынъ устюндеки кишини тутмакъ ичюн мейданны сарып алалар.
Кендже исе догъру падишанынъ огюне барып, атындан тюше, тиз чёкип, сагъ элини кокюси устюне къойып, башыны эге.
Экиси къучакълашалар.

— Я, огълум, агъаларынъ сени магъарада душман къолундан шейит кетти дедилер де, сен исе сагъ-селяметсинъ,— дей.

— Сагъ-селяметим, баба!
Мен душманны яраладым, сонъра ольдюрдим.
Учь къызны эбедий эсирликтен къуртардым.
Агъаларым мени олюмге махкюм этип, магъарада къалдырды, севген къызым-ны алып кеттилер.
Шу къыз бугунь башкъасына къоджагъа чыкъмакъта.
О себептен мен киевни ольдюрдим.
Мен озь кучюмнен азат эттигим къызгъа эвленмек истейим, мен онынъ ичюн джанымны аямадым,— дей кендже огъул.

Падиша буюк огъулларынынъ кенджеге япкъан феналыгъына пек ачувлана.

Оларны дарагъачкъа астырмакъ истей.
Кендже разы олмай.

— Ёкъ, баба, олар сизинъ огъулларынъыз, меним агъаларым, — дей. — Оларны дарагъачкъа астырманъыз!
Эльбетте, агъаларымнынъ япкъаны пек агъыр джинает, лякин оларны астырсанъыз, ондан озюнъиз ве пади шалы гъымыз не файда кореджек?
Ёкъ, баба, сизинъ падишалыгъынъызда кимсе асылмасын ве кесильмесин.

— Я къанун?
Тертип?
Низам?
Булар олмаса, адамлар бирибирининъ гъыртлагъыны кемирип битирирлер, — дей баба.

— Къанун, тертип, низам...
джеза деген шейлер олсун.
Ольдюрювлер олмасын...

Баба суса.
Чокъ тюшюне.
Сонъра огълундан:

— Шимди менден истегинъ не? — деп сорай.

— Меним истегим къызгъа эвленюв! — дей кендже огъул.
Шу куню мейданда кендженинъ тою ола.

АСАН ОГЪЛУ УСЕИН

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен.
Падишалыкъларнынъ биринде Асан деген адам яшай экен.
Онынъ Усеин деген огълу бар экен.
Усеиннинъ зенааты: дагъдан кийик айванлар авлап, озюне кечиниш чыкъара экен.

Куньлернинъ биринде, эр вакъыттаки киби, Усеин окъуны алып, дагъгъа авджылыкъкъа кете.
Чокъ вакъыт дагъ ичинде долана.
Амма урмагъа бир къуш биле тапмай.
Артыкъ умютини кесип башлагъан вакъытта, бир терекнинъ устюнде мисли корюльмез аджайип къушны корип къала.

Усеин, окънынъ яйыны чекип, къушкъа козьлеп ата ве къанатындан урып яралай.
Къушны урдым беллеп, алмакъ ичюн чапып баргъанда, къуш инсан киби сёйленмеге башлай:

— Эй, мераметли авджы!
Санъа ялварам, мени ольдюрме.
Меним джанымны багъышла, бельки сенинъ бир керегинъе ярарым.
Мен етмиш эки бучукъ тюрлю тиль билем.
Эгер сен мени падишагъа сатсанъ, къаршылыгъына чокъ алтын алырсынъ.

Къушнынъ бойле сёйленгенине Усеин тааджиплене.
О, аджайип къушны алып, догъру падишанынъ сарайына бара.
Падиша къушны корип, онынъ гузеллигине, етмиш эки бучукъ тиль бильгенине айретте къала.
Усеинге къушнынъ агъырлыгъы къадар алтын берип ала.
Озюни де сарайда хызмет ичюн алып къала ве бутюн хызметчилери устюне баш тайин эте.
Арадан азмы, чокъмы вакъыт кече, Усеиннинъ сарайда къазангъан сайгъы ве итибарыны сарай халкъы, везирлер куньлеп, оны падишанынъ козюнден чыкъармагъа чаре арап башлайлар.

Бир кунь везирлерден бири, фурсат тапып, падишанынъ къулагъына:

— Эй, падишам, сен бу къушчыкъкъа агъырлыгъы къадар алтын бердинъ, ич олмаса онынъ эвельки саиби санъа филь тишинден бир сарай ясатсын,— деген.
Бу фикир падишагъа пек хош кельген.
О, Усеинни узурына чагъыртып, онъа филь тишинден бир сарай яптырмасыны эмир эткен.
Эгер яптырмаса, башыны джеллят этеджегини айткъан.
Авджы Усеин падишанынъ бу сёзлерине пек къасеветленген.
Чаре тапмай къанатлы достуна барып, падишанынъ эмирини анълаткъан.

Къуш Усеинге:

— Сен ич де кедерленме, меним мераметли шорбаджым, бу ойле кучь меселе дегиль.

Дагъ ичиндеки гольден бир чокъ филь сюрюлери келип сув ичелер.
Сен падишадан юз къопкъа шарап истеп ал ве шу гольнинъ ичине тёк.
Филлер о шарапны ичкенлери киби, саргъушланып йыкъылырлар.
Сен къыркъ адам алып, оларнынъ тишлерини къырып топларсынъ.
Къырылгъан тишлерден падишагъа истеген сарайыны яптырырсынъ,— деген.

Асан огълу Усеин къушнынъ сёзлерини динълеп, айткъанларыны япа ве озю де къыркъ адамнен чалылар арасына сакъланып, филь сюрюлерининъ кельмесини беклей.

Чокъ вакъыт кечмеден бинълернен филь сюрю-сюрю, гольге янашып, татлы шарап къарышыкъ сувны къана-къана ичкенлер.
Ичип тойгъан сонъ аякъта турмагъа меджаллары къалмайып, ерге йыкъылалар.
Чалылар арасында сакъланып тургъан авджы Усеин озь адамларынен бирликте чыкъып бинълернен фильнинъ къыйметли тишлерини пычып алгъанлар.

Усеин булардан ойле бир сарай яптыргъан ки, оны сейир этмек ичюн узакъ мемлекетлерден биле падишалар кельгенлер.
Бундан сонъ падиша Усеинни даа зияде севген, озюне даа якъын туткъан.

Лякин везирлернинъ козьлеринден даа зияде чыкъкъан.

Куньлернинъ биринде везирлер падишагъа:

— Эй, къараларнынъ, дерьяларнынъ саиби, севгили падишамыз!
Сен дюньянынъ энъ гузель къызларыны озюнъе никях этип алмакъ керексинъ.
Джин падишасынынъ дюнья гузели киби дюльбер къызы бар экен.
Эбет, сен оны озь ареминъе алмакъ керексинъ.
Усеинге эмир этсенъ о, санъа джин падишасынынъ шу къызыны кетире билир.

Хан, везирлернинъ сёзюне къанып, Усеинни узурына чагъыргъан.
Онъа джин падишасынынъ къызыны кетирмекни эмир эткен.
Усеин бунъа эвелькисинден да зияде элем эте, чюнки бу эмирни ич де эда этмек мумкюн дегиль.

Усеин догъру къанатлы достуна барып, меселени анълатмагъа меджбур ола.

— Эй, меним джанымны багъышлагъан къыйметли достум, къасеветленме,— дей онъа къуш.
— Бу иш о бириден къыйынджа, лякин дюньяда чареси тапылмагъан бир шей ёкъ.
Бар падишадан беш юз къантар эт, беш юз къантар бал исте.
Джин падишасына еткенде, елда бир сюрю шаин къушларына расткелирсинъ, оларны бу этнен сыйларсынъ.
Оларгъа бу тарыны сеперсинъ.
Даа о якъкъа кеткен сонъ бинъ балкъурткъа расткелирсинъ.
Оларны да бу балнен тойдурырсынъ.

Усеин падишагъа барып, ондан бу шейлерни истеген.
Падиша онъа беш юз къантар эт, беш юз къантар тары, беш юз къантар бал берген.
Усеин буларнынъ эписини алып, арабаларгъа юклеп, ёлгъа чыкъкъан.
О, джин падишасынынъ къызыны тапып кетирмек ичюн кеткен.

Усеин ёл бою кете ве бир кунь юрген сонъ дагъ ичиндеки аланлыкъ ерде кучюк эвге расткеле.
Ичери киргенинен, анда фурунджынынъ оба-оба къалач пиширгенини коре.

— Достум, бу къадар чокъ къалачны кимге пиширесинъ я? — деп сорай.

— Мында ойле бир адам яшай, бир отурышта бир фурун къалачны ашап тура.
Иште, мен бу къалачларны онъа азырлайым,— дей фурунджы.

Олар бойле лакъырды этип тургъанда, ичериге шу тоймаз эриф сюрип кире.
Усеин онынъ омузыны таптап, къалачларны косьтере ве:

— Аферин, батыр агъа! — дей.

Тоймаз батыр онъа:

— Асыл батыр Асан огълу Усеиндир,— деп джевап бере.

— Асан огълу Усеин дегенлери меним,— дей онъа Усеин.

— Мен джин падишасынынъ къызыны арамагъа кетем.

— Ойле олса, Усеин батыр, мени де ал янынъа.
Меним де санъа бир файдам тие биле,— дей Тоймаз батыр.

Усеин разы ола ве Тоймаз батыр зарланып, эки фурун къалачны тез-тез ашап берабер ёлгъа чыкъалар.
Эки батыр азмы юрелер, чокъмы юрелер, еди кунь, еди гедже ёл юрген сонъ къаршыларына бир батыр даа чыкъа.
Бу батыр бир юмрукънен буюк къаяны тоз-туфан эте экен.
Ойле ура экен ки, эм парчасы он верст узакъкъа атыда экен.

— Аферин, батыр агъа! — деп къычыргъан Усеин онъа.
Дагъ девирген Усеинге айланып:

— Не айтасынъ сен, достум.
Меним батырлыгъым не о?
Батыр дегенде, Асан огълу Усеин батырдыр!
Онъа аферин десенъ де ярашыр,— деген.

Авджы Усеин онъа:

— О сенинъ айттыгъынъ Асан огълу Усеин батырынъ меним.
Биз мына бу Тоймаз батырнен экимиз джин падишасынынъ къызыны арамагъа кетемиз,— деген.

— Ойле исе, мени де озюнъизнен алынъыз,— дей Дагъ девирген батыр.

Бойледже, батырларнынъ учю де ёлгъа чыкъалар.
Азмы кетелер, чокъмы кетелер, еди кунь-еди гедже ёл юрелер.

Секизинджи куню елда бир сюрю шаин къушына расткелелер.
Усеин батыр беш юз къантар этни оларгъа дагъыта ве къушлар этнинъ зерресини биле къалдырмай ашайлар.
Этлерни ашагъан сонъ, шаинлернинъ бейи Усеин батырнынъ омузына келип къона.

— Эй, мераметли адам!
Ашаткъанынъ ичюн тешеккюр этип, санъа бир шаин къанаты багъышлайым.
Эгер бир сыкълетке къалсанъ, бу къанатны учь кере къашларынъа силерсинъ.
Мен къайда олсам да, о дакъкъада тайфамны алып имдаткъа етиширим,— дей о.

Усеин севинч иле шаиннинъ берген къанатыны алып ёлуны девам эте.
Бираз вакъыт даа ёл юрген сонъ къаршыларына бинъ кере бинъден зияде къырмыскъа сюрюси чыкъа.
Усеин оларны токътатып, беш юз къантар тарыны сепе ве къырмыскъалар тарыны бир къалдырмай ашайлар.

Араларындан етекчилери чыкъып:

— Эй, мераметли адам!
Бу къырмыскъа чёпини ал.
Эгер кеткен ёлунъда зорлукъкъа къалсанъ, бу чёпни учь кере къашынънынъ устюне сюртерсинъ.
Мен къайда олсам да, о дакъкъада ярдымгъа етиширим,— дей ве Усеинге кучючик къырмыскъа чёпчигини узата.

Усеин батыр бу чёпчикни алып, ёлуны девам эте.
Азмы кете, чокъмы кете, еди кунь, еди гедже юрелер.
Секизинджи куню къаршыларына бинъ кере бинъден зияде балкъурт сюрюси чыкъа.
Усеин оларгъа беш юз къантар бални бере.
Балкъуртлар бални бир тамчысыны биле къалдырмай ашайлар.
Балкъурт бейи Усеиннинъ къулагъы янына учып келе де:

— Эй, мераметли адам!
Сенден Алла разы олсун!
Бизни балнен сыйлагъанынъ ичюн санъа бу къанатны бахшыш берем.

Меним ярдымым керек олса, оны къашларынъа сюртерсинъ, шу дакъкъада бутюн аскерлеримнен ярдымгъа учып келирим, — дей.

Усеин батыр бу къанатны да алып, аркъадашларынен берабер ёлуны девам эте.
Азмы кете, чокъмы кете.
Еди кунь, еди гедже даа юрелер.
Секизинджи куню джин падишасынынъ сарайына барып чыкъалар.
Усеин батыр падишагъа селям берип, къол къавуштыргъан сонъ:

— Эй, джин мемлекетининъ буюк падишасы!
Мен ер падишасындан сенинъ къызынъа къудалыкъкъа кельдим, дей.

— Пек яхшы, батырлар, хош кельдинъиз, сефа кельдинъиз! — дей джин падишасы.
— Мен онъа къызымны бермеге разым.
Лякин ойле шартнен ки, мен сизге беш меселе беририм, оларны чезип олсанъыз, къызны алырсынъыз.
Чезип оламасанъыз, къабаат озюнъизде олур.
Учюнъизни де къазыкъкъа сапларым, пек къоркъунчлы, агъыр олюмнен олерсинъиз.
Падиша къыркъ къопкъалыкъ чапчакъны косьтерип:

— Биринджи шартым, мына бу чапчакънынъ къатыыны бир нефесте ашап битиреджексинъиз,— дей.

Тоймаз батыр огге чыкъып:

— Бу да ишми!
Мен оны бир отурышта ялынъыз озюм ашарым ве дуймам биле,— дей.

Падиша агъызыны ачып етиштирмей, Тоймаз батыр бир отурышта чапчакънынъ къатыгъыны сюзип ала.

Падиша Тоймаз батырнынъ бу унерине тааджипте къала.

— Эшкъ олсун батыргъа!
Санъа дюньяда аш да етмейджек экен,— деп онынъ омузыны таптай.

— Ойле исе экинджи шартымны динъленъиз,— дей падиша.
— Къаршыдаки къаяны коресинъизми?
Иште, оны андан джояджакъсынъыз.
О къая тургъан ерни тегизлеп, анда богъдай экеджексинъиз.

Дагъ девирген батыр: — Амма да меселе!
Манъа о къаяны девирмек не? — деп, къаягъа бир юмрукъ яндыра ве къая тоз-туфан олып, парчалары он верст узакъкъа атылып кете.
Ерини де аякъларынен тегизлеп, богъдай сачып бере.

Буны корьген падиша:

— Эшкъ олсун пельвангъа!
Амма да такъатынъ бар экен! — деп, Дагъ девиргеннинъ аркъасыны таптай.
Сен бутюн дагъларны да девиреджек экенсинъ.
Айды, сиз эки меселени яхшы чездинъиз.
Учюнджисини чезмек къолай беллейсинъизми?
— Акъшам меним бир тайым олюм алында къатып къалды.
Бугунь акъшамгъа къадар Меккеден земзем сувы кетирип, оны тирильтинъиз,— дей о.

Буны эшиткен батырлар тюшюнджеге далалар.
Меселе керчектен де кучь.
Лякин Усеиннинъ хатирине ёлда шаин къушынынъ берген къанаты тюше.
О, къанатны къоюнындан чыкъарып, учь кере къашына силе.
Шу дакъкъада узакътан сия бир булут киби шаин сюрюси учып келе.
Шаинлер о къадар чокъ экенлер ки, атта кунеш ярыгъы кесилип, орталыкъ къаранықълаша.
Усеин шаинлернинъ бейине Меккеден земзем сувы кетирмек ичюн ярдым сорап риджа эте.
Шаинлер сюрюси шу ерде Меккеде земзем сувы кетирмеге кете.
Олар акъшамгъа къадар агъызларына земзем сувы алып келелер.
Усеин бу сувны чапчакъкъа топлап, къатып къалгъан тайнынъ устюне тёккени киби, тай тирилип тура.
Джин падишасы бу ишни корип, айретте къала ве энди батырлардан къоркъып башлай.

Падиша Усеинге дёртюнджи шартны сёйлей:

— Мына сизге он чувал тары берем.
Буларны сабагъа къадар ич бир янълышсыз сайып чувалларгъа толдураджакъсынъыз,— дей.

Усеин, гъает кучь бу меселени насыл япмалы деп, чокъ тюшюнген, ташынгъан.
Тап сонъу къырмыскъалар етекчиси берген чёпчик хатирине тюше.
Усеин батыр къоюнындан чёпни чыкъарап, къашынынъ устюне сюрте ве шу дакъкъада булут киби олып, къырмыскъалар сюрюси келип чыкъа.
Оларнынъ етекчиси Усеиннинъ огюне келип:

— Эмиринъизге азырым,-дей.

— Эй, къырмыскъалар падишасы, мени бир зорлукътан къуртар,— дей Усеин.
— Джин падишасы бу он чувал тарыны сабагъа къадар сайып чувалларгъа толдурмакъны эмир эте.
Къырмыскъалар тары обасына уджюм этелер ве еписи агъызларына бирер тары алгъанда, ерде бир шей къалмай.
Къырмыскъалар агъызларындаки тарыларны шу ердеки чувалларгъа толдуралар.
Етекчи озь аскерлеринин ъ сайысыны бильгенинден, он чувалда къач тары олгъаныны айта.

Джин падишасы бу ишке даа зияде шаша.
Энди ортагъа энъ агъыр бешинджи меселени къоя.

— Ярын мен сизге докъуз юз докъсан къыз косьтеририм.
Меним къызым да оларнынъ арасында оладжакъ.
Сен оларнынъ ичинден бир доланышта меним къызымны сечип алсанъ, оны падишанызгъа алып кетерсинъ, сечалмасанъ, бутюн япкъан ишлеринъиз нафиле олур.
Сонъ мен сизни олюмнен джезаларым.
Тюшюнмек ичюн бир гедже муддет берем,— дей Усеинге.

Асан огълу Усеин бу сонъки шартны эда этмек ичюн азмы тюшюнген, чокъмы тюшюнген, сонъ акъылына балкъурт берген къанат тюшкен.
Усеин къоюнындан шу къанатны чыкъарып, учь кере къашына сюрткен.

Козь юмып ачкъандже, булут киби олып, балкъурт сюрюси кельген.
Вызылтылары къыркъ вёрст ерде эшитиле экен.
Балкъуртлар келип Усеиннинъ къаршысына къоналар.
Оларнынъ бейи:

— Эмир этинъиз, эфендимиз,— деген.

— Эй, балкъуртлар бейи, бизни белядан къуртар,— деп Усеин онъа падишанынъ шартыны анълата.

— Балкъурт бейи онъа:

— Эй, мераметли адам!
Мен санъа севине-севине ярдым этерим.
Лякин бильмейим, меним ордумда падишанынъ къызыны бильген бармы, ёкъмы? — дей.

— Ёкъ, падишамыз, арамызда джин падишасынынъ къызыны бильген ёкътыр,— деп джевап берелер балкъуртлар.

— Ойле исе не япмалы?

— Падишамыз, мени багъышланъыз, сарайымызда меним анам, къарт топал къурт къалды.
О, омюринде чокъ шей корьген, бельки джин падишасынынъ къызыны да корьгендир,— дей балкъуртчыкъ.

— Кетинъиз де, шу дакъкъасы оны омузларынъызгъа къойып алып келинъиз!— деп эмир эте балкъурт бейи.

Балкъуртлар шу саат сарайларына учып кетелер.
Козь юмып ачкъандже къанатларынынъ устюне къойып къарт балкъуртны алып келелер.
Балкъурт бейи ондан:

— Эй, итибарлы къартийимиз!
Сен джин падишасынынъ къызыны таныйсынъмы? — деп сорай.

— Насыл танымайым?
Эбет, таныйым.
Мен чечек-чечектен учып кезгенде джин падишасынынъ къызы чайырда чечек топлай эди,— дей къарт балкъурт.

— Ойле олса, санъа бир риджа.
Ярын джин падишасы, бири-бирине бир тамчы сув киби бенъзеген докъуз юз докъсан докъуз къыз топлайджакъ.
Буларнынъ арасындан сен падишанынъ къызыны сечип, бу батыргъа косьтерип олурсынъмы? — деп сорай балкъурт бейи ондан.

— Не ичюн япалмам? Эбет япарым, падишам.
Мен къызны танып тапкъан сонъ, онынъ башы этрафында учь кере доланыр ве башына къонарым.
Батыр меним корип, къызнынъ элинден тутып алып чыкъар, — деп джевап бере къарт балкъурт.

Эртеси куню сарайнынъ къапылары ачылгъанда, сарай ичинден бири-биринден дюльбер, бири—бирине бир тамчы сув киби бенъзеген, эписи бир дайын кийинген, бир къыяфетте докъуз юз докъсан докъуз къыз чыкъкъан.
Буларнынъ арасындан падишанынъ къызыны Усеин дегиль, дюньяда ич кимсе сечип оламаз эди.
Къарт топал балкъурт сюрюден айырылып чыкъа ве догъру падиша къызынынъ башы устюне учып бара.
Онынъ этрафында учь кере айлана, Усеин балкъуртны корип, шу къызнынъ янына бара ве джебинден явлугъыны чыкъарып, къызнынъ омузы устюне къоя.
Сонъра падишагъа айланып:

— Иште, падишам, сенинъ кïызынъ будыр! — дей.

Джин падишасы отургъан еринде буз-бузлай.
О, озь козьлерине инанмай.
Чюнки бу къадар къызлар арасындан озь къызыны озю биле зорнен танып оладжакъ эди.
Падиша къызынынъ эльден кетеджегине пек яна, кедерлене, лякин не япсын, озю сёз берген.
Падиша сёзю — пейгъамбер сёзю, дегенлер.

Бойледже, батырлар джин падишасыны енъгенлер.
Падиша, артыкъ берген сёзюни ерине кетирмектен башкъа чаре къалмай.
О, алтындан геми яптырып, къызыны ве учь батырны шу гемиге къойып ёлландыра.

Асан огълу Усеин ве аркъадашлары Тоймаз батыр, Дагъ девирген батыр джин падишасынынъ дюнья дюльбери къызыны алып, озь падишаларына келелер.
Геми ялыгъа якъынлашкъанда, падиша озь везирлеринен берабер къыйметли мусафирлерни къаршылап чыкъа.
Олар гемининъ янына кельгенлеринен везирлернинъ эписи бирден копек сыфатына чевирилип авламагъа башлайлар.
Падишанынъ озю исе балабан домузгъа чевирилип юварланмагъа, хырылдамагъа башлай.
Асан огълу Усеин оларнынъ эписини айдап денъизге ташлай.
Джин падишасынынъ къызыны достлары батырларнен берабер сарайгъа алып келе.
Сонъра сарай хызметчилерине буюк зияфет къурунъыз, бутюн халкъны чыгъырынъыз, деп эмир бере.
Асан огълу Усеин къыркъ кунь, къыркъ гедже той япып, джин падишасынынъ къызына эвлене.
Эки батыргъа да сарайдан бирер къыз берип, татлы омюр кечирелер.

ТАЗ БАШ КОСЕ ВЕ АЙНЕДЖИ ДЕЛИ ХАЯ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, Чадыр дагънынъ тюбюнде пек ачкозь бир Таз Косе яшай экен.
Куньлерден бир кунь бу Косенинъ эвине яш бир ыргъат келип, иш сорай.
Косе:

— Я сен мында къайдан мараздан кельдинъ? — деп сорай.

— Къомшу койден кельдим,— дей ыргъат.

— Адынъ не?

— Адым Дели Хая.

Косе къурсагъына япышып, къакъылдап куле: «Ады Дели Хая олгъан сонъ, озю де Корбек эшеги киби ахмакъ бир махлюкъ олса керек.
Эшек — эшектир, аш истемез, сув истемез, гедже-куньдюз ишлей берир».

Косе шойле тюшюнип, Дели Хаяны ыргъат тутмакъ ве бир къач айлар бедавадан ишлеттирмек истей.

— Я сен насыл бир ишке къадирсинъ?

Дели Хая чокъ тюшюнип отурмадан:

— Не айтсанъыз, оны япарым, — дей.

— Шай олгъанда, мени динъле! — дей Косе.
— Гедже-куньдюз ишлерсинъ, айткъанымны япарсынъ, бергенимни ашарсынъ.
Агъыз ачмадан, сёз къайтармадан ишлемек керексинъ.
Барып да ачувланаджакъ олсанъ, мен сенинъ еди къат теринъни сыдырып алырым.
Эгер мен ачувлансам, сен меним ялынъыз бир къат теримни сыдырып алырсынъ.
Сонъ насыл, разысынъмы?

Дели Хая:

— Разы олмай не япайым, шорбаджы?
Сабадан берли агъзыма бир шей къоймадым, эбет разым,- деп джеваплана.

— Айса мына не: бу копекни ал да, оны чёль ичине йиберебер.
Сонъ огюзлерни сабангъа екип, копек юрген ёл боюнджа сабан сюр.

Аш беклеген Дели Хая иш алып, чёльге кете ве бутюн кунь огюзлерни копек пешинден чаптырып, сабан сюре.

Къаш къаранлыгъы тюше башлагъанда къыр устюнде Косе пейда ола.

— Ал бу отьмекни де, аша! — деп къыр устюнден бир отьмек ташлай.
Ташлай амма, Дели Хая етип кельгендже, отьмекни копек алып къача.

Косе, Дели Хаянынъ зытына басып:

— Тойдынъмы, Дели Хая? — деп сорай.
— Манъа ачувланмайсынъмы?

— Тойдым, шорбаджы, тап кекирмеге башладым, — дей Дели Хая.
— Сизге не ачувланайым, ашынъыз ичюн сагъ олунъыз.

Косе эвине къайта, Дели Хая исе бош къурсагъыны тутып, кене ач къала.

Не япмалы?
Сабаны беклемелими?

Дели Хая эминликнен пычагъыны чыкъара, огюзлерден бирини соя ве балабан бир атеш якъып, кебапнен кейфлене.

Сабасына Косе келип бакъса не корьсин, огюзлернинъ бири ёкъ олгъан.

— Эй, Дели Хая, анавы огюзни отавгъа йибердинъми? — деп сорай.

— Ёкъ, шорбаджы, экинджи огюз отавгъа дегиль де, о бир дюньягъа кетти.
Гедже афатлы бир боран къопты, огюзни ерге йыкъты.
Ачкозь топракъ оны аман ютып йиберди.
Ана, коресинъми, аягъы корюнип тура,— дей Дели Хая.
Ачувындан къарпыз киби къызаргъан Косе, ыргъатыны урмакъ ичюн къолуны котере, лякин бирден къолуны кери тартып ала: ачувланып къавильде енъильгени алда, ыргъаты онынъ бир къат терисини сыдырып аладжакъ!

Дели Хая:

— Шорбаджы, бельки манъа ачувланадырсынъыз? — деп сорай.

Таз Косе зорнен ачувыны ятыштырып:

— Джаным, не ичюн ачувланайым я, —дей.
— Айды, экинджи огюзнинъ ерине озюнъ екиль де, топракъны сюребер.

Дели Хая экинджи огюзнинъ ерине кечип, сабанны тарткъычламагъа башлай.

Акъшам Косе кене къайтып келе.

Бакъса не корьсин, энди биринджи огюзи де ёкъ, экинджиси де!

Косе ачувнен:

— Копек огълу копек, меним сонъки огюзим къайда? — деп багъыра.
Дели Хая:

— «Янъгъыз башыма яшап не япайым», деди де, биринджи огюзнинъ пешинден о бир дюньягъа кетти,— дей.
Сен, шорбаджы, ачувланасынъ, гъалиба?

— Джаным, неге ачувланайым я? — дей де, эвине къайтып кете.

Эртеси куню Таз Косе, ыргъатыны чагъырып, онъа янъы иш авале эте.

— Кумеске бар да, козюнъе къайсы бир тавукъ къараса, оны сойып, мында кетир.

Дели Хая кумеске кире.
Бакъса, бутюн тавукълар онъа бакъып туралар.
Дели Хая бутюн тавукъларны сойып чыкъа да, сыртына урып, шорбаджысына алып бара.
Косе, ачувындан не япаджагъыны бильмей:

— Олян, серсем эриф, сен кене не яптынъ? — деп багъыракълай.
Дели Хая озюни сыкъмадан:

— Не яптынъ дегенинъиз не я, шорбаджы, айткъанынъызны яптым даа!
Мен бир тавукъны сояджакъ эдим.
Бакъсам, эписининъ козьлери манъа тикильген.
Бизлерни де союнъыз, деп туралар.
Мен оларны аджыдым, шунынъ ичюн эписининъ башыны кесип ташладым.
Бельки сиз манъа ачувланадырсынъыз?

Таз Косе:

— Джаным, неге ачувланайым я? — дей де, теренден кокюс кечире.

Бир къач куньлерден сонъ Таз Косе, ыргъатына янъы бир иш авале эте.

— Къойларны янъы орюшке айдап бар.
Яхшы бакъ, къойларны озенден кечиргенде аякъларындаки терилери сыланмасын!

Дели Хая:

— Баш устюнде, шорбаджы, айткъанларынъызны сёзю-сёзюне беджеририм,— дей де, къойларны янъы орюшке айдай, озен ялысына келип еткенде, бутюн къойларнынъ аякъ терилерини сыдырып котере ве озенден кечире.
Экинджи ялыгъа чыкъкъан сонъ, терилерини кене къайтара.

Бир къач куньден орюшке Таз Косе келип:

— Сонъ, насыл, Дели Хая, къойлар озенден сагъ-селямет кечтилерми, аякълары сыланмадымы? — деп сорай.

— Эр шей ёлунда, шорбаджы, ич бир къоюнынъызнынъ терисине сув тиймеди.

Косе тааджипленип:

— Я сен бу ишни насыл яптынъ? — дей.

— Озен ялысына келип, къолларымны котердим, дуа эттим, Алладан Джебраильни ярдымгъа йибермесини риджа эттим.
Шу дакъкъасы башым устюне Джебраиль келип къонды.
Атеш якъып озеннинъ сувуны къурутмакъ истедик.
Бир къач ерде атеш якътыкъ.
Языкъ ки, агъач етмеди.
Бундан сонъ Джебраиль, меляикелерни чагъырайыкъ, деди.
Кок юзюндеки бутюн меляикелер ярдымгъа кельдилер.
Олар, къойларны бир ялыдан экинджи ялыгъа ташыдылар.
Акълары не керек, яхшы ишледилер.

Таз Косе къойларны озь козюнен корьмек истей.
Бакъса не корьсин, къойларнынъ аякълары шишкен, иринлешкен, къангъа быланып къалгъан.

— Олян, сен не яптынъ шу, къойларнынъ аякъларына не олды?

Дели Хая озюни сыкъмадан джевап бере:

— Къулакъ асма, шорбаджы, олуджы шейдир.
Меляикелер къойларны озенден кечиргенде, шу ахмакъ айванлар пек яман къоркътылар ве тюртюшип, аякъларыны ал къангъа боядылар.

Акъшамгъа таба къойлар текмиль алсызланып, къалалар.
Таз Косе, къутургъан къашкъыр киби ачувланып, сюрю ичинде чапкъалап юре.
Дели Хая исе, онынъ зытына басып:

— Шорбаджы, бельки сиз манъа ачувланадырсынъыз? — деп сорай.

Косе не айтсын, ачувлангъаныны бильдирип, озь терисини сыдыртсынмы?
Зар-зорнен нефес алып:

— Джаным, неге ачувланайым я! — деп ташлай.

Дели Хая къопая берип:

— Эмин олунъыз, шорбаджы, мен келеджекте де намус ве ырызнен ишлерим,— дей.

Бир къач куньден сонъ Таз Косе Дели Хаяны кене эвине чагъырып:

— Огюзлер гъайып олды, къойлар ольдилер, — дей.
Дели Хая шорбаджысынынъ кедерине къошулып:

— Э, не япайыкъ, эпимизнинъ сонъумыз шудыр,— дей.
— Алла рахмет эйлесин!

— Энди сабангъа екмеге огюзимиз ёкъ, лячаре, огюз ерине озюнъ екиледжексинъ.
Мына санъа бир бардакъ къаймакъ.
Ишлегенде ашарсынъ.

Лякин, акълынъда тут, иштен къайткъанда, бардакъ кене толу олсун.

Таз Косе бир элинен бардакъны узата, экинджи элинен де Дели Хаягъа шамар яндыра.

Шашып къалгъан Дели Хая:

— Шорбаджы, шамарнен вакъытсыз сыйлагъанынъыз да не ичюн? — деп сорай.

Таз Косе:

— Бу шамар пейдир,— дей.
— Бардакъны бош кетиргенинъ алда, энди учь шамар дегиль де, эки шамар ашарсынъ.

Дели Хая ачувлангъаныны бильдирмей, къаймакъ бардагъыны алып, ишке кете.
Акъшам устю бардакъны топракънен толдурып, Косенинъ эвине кьайтып келе.
Косе, Дели Хаяны корьгенинен:

— Бардакъ къайда?
О, кене толумы? — деп сорай.
Дели Хая:

— Бардакъ мында, о, айткъанынъыз киби, толу,— деп бардакъны Косеге узата.

Косе, топракъ толу бардакъны корип, текмиль шашмалай: бу ит огълу ит, гъалиба, меним башыма чыкъаджакъ, деп тюшюне.
Шорбаджысынынъ гъам ве къасеветини корьген Дели Хая:

— Шорбаджы !
Бельки сиз манъа ачувланадырсынъыз? — деп сорай.

— Джаным, неге ачувланайым я? — дей Косе зорнен тилини арекетке кетирип.

Косе, не олса да, бу джинасирден еди дегиль де, он еди къат терисини сыдырып алмакъ керек, деп тюшюне.

— Олян, Дели Хая!
Ярын саба бугъаны маджаргъа ек де, агъачкъа кет.
Эм унутма, агъачтан къайткъанда озюнъ къавал чаларсынъ, бугъа къавалдан кульсин, маджар да къайтарма ойнасын,— дей Косе.

Дели Хая:

— Баш устюнде, шорбаджы, айткъанларынъызны сёзю-сёзюнен эда этерим,— дей де ятмагъа кете.

Дели Хая, берильген эмирге бинаэн, экинджи куню танъ маалинде бугъаны маджаргъа екип, агъачкъа кете.
Къаш къаранлыгъы тюшеяткъан бир вакъытта, бугъанынъ дудакъларыны кесе: барсын, бугъа да бираз кульсин, дей.
Маджар копчеклерининъ обутларыны чыкъара: барсын, маджар да бираз къайтарма ойнасын, дей.
Озю де къавакъ агъачындан бир къавал япып, чала-чала эвге къайта.

Койлюлер, Дели Хаянынъ агъачтан къайткъаныны корип, кульмектен къатып къалалар.
Ченъгелери ачылып къалгъан бугъа куле, копчеклеринден обутлары чыкъарылгъан маджар ойнай.
Дели Хая исе къавал чала.
Бундан даа зевкълы бир шей олурмы?

Дели Хаянынъ агъачтан келеяткъаныны корьген Таз Косе, тургъан еринде къатып къала: бугъа яралангъан, маджар сакъатлангъан, Дели Хаянынъ озю де текмиль делирген.

— Олян, езит огълу езит, сен кене не яптынъ?

Дели Хая:

— Не яптынъ дегенинъ не я, шорбаджы? — дей.
— Айткъанларынъызны яптым иште!
Бугъагъа бакъ — о кульмейми?
Маджаргъа бакъ — о ойнамаймы?
Я мен ярамай чаламмы?
Истесенъиз, маджаргъа минип, койни бир даа айланып чыкъайым.

Таз Косенинъ чырайы, яшынлы ягъмур булутлары киби сытыла.
О, не ападжагъыны бильмеден, азбарны дёрт долана.
Буны корип Дели Хая:

— Шорбаджы, санъа не олды, бельки ачувланадырсынъ? — дей.
Э, бу дели огълу делиге не айтырсынъ?
Ачувланам, деп Таз Косе озь терисини сыдыртсынмы?

— Джаным, неге ачувланайым я? — дей Косе.

— Баш устюнде, шорбаджы!

Буны корьген Косе:

— Олян, пезевенк, сен не яптынъ?
Меним сонъки айванымнынъ джаныны алдынъ да! — дей.

Дели Хая шорбаджысынынъ ачувына шашып:

— Не яптынъ дегенинъ де не я, шорбаджы? — дей.
— Айткъанынъны яптым да!
Мерхум бугъанынъ джаны,— Алла рахмет эйлесин, — тобан ичине тыкъылды.
энди о, башыны котермеден ашайберир.
Шорбаджы, чырайынъыз пек агъаргъан, бельки манъа ачувланадырсынъыз?

Ачувы богъазына келип тыкъылгъан Косе, артыкъ не ападжагъыны бильмегенинден:

— Джаным, неге ачувланайым я? — дей.

Косе Дели Хаядан интикъам алмагъа ант эте.
«Баре шуны ачтан ольдюрейим» — деген къараргъа келе.
Дели Хаяны эвге чагъыра.
Софра башына отуралар.
Косенинъ къадыны къоджасынынъ огюне бир чанакъ сарма къоя.
Дели Хаягъа бир тепси тюй шорбасы бере.
Сармалар бири-бири артындан Косенинъ агъызына тюшкенлерини корьген ыргъатнынъ агъзындан силекийлери акъа.

«Ёкъ, ыштынмай турмакъ олмаз, бир чаре корьмек керек», деп тюшюне Дели Хая ве софра башындан турып, азбаргъа чыкъып кете.
Анда дам устюне чыкъып, деллял киби багъыра:

— Эй, джемаат!
Къады эфендининъ эвине эйиликке буюрынъыз, эй!

Косе, деллялнынъ сесини эшиткенинен, чанагъыны кенаргъа сюрип, къадынынъ эвине чапып кете.
Дели Хая исе, софра башына къайтып келе ве Косенинъ сармаларыны ашап битире.

Косе, бир баш олып, къадынынъ эвине келип ете.
Чагъырылмагъан бу мусафирнинъ апансыздан пейда олмасына шашып къалгъан къады, низам ве интизам акъкъында, чагъырылмагъан ерге барувнынъ айванлыкъ дереджесинде бир шей олгъаны акъкъында саатлернен насиат окъуй.
Заваллы Косе, ач къарныны къадынынъ насиатларынен тойдурып, гедженинъ дер маалинде зар-зорнен эвге къайтып келе.
Бакъса не корьсин, дегиль сарма, тепсидеки тюй шорбасындан да эсер къалмагъан.

Ачувындан ве ачлыкътан такъаты кесильген Косе, тёшегине йыкъылып, байылып къала.
Экинджи куню къушлукъ мааллерине къадар башыны ястыкътан алмай.
Къушлукъ мааллеринде исе, деллял киби багъырып, оны къомшу койге тойгъа чагъыргъанлары акъкъында эшитип, Косе: «Э-е, бугунь агълагъан, эртеси куню куле» — дегенлери догъру экен, деп къувана.

— Эй, Дели Хая, мен тойгъа кетем, сен эвде къаравул олып къалырсынъ, къапыдан эки козюнъни алма, сакъ ол, хырсызлар эвни тонап кетмесинлер.

Дели Хая:

— Баш устюнде, шорбаджы, айткъанынъыз киби япарым, эки козюмни де къапыдан алмам,— дей.

Косе тойгъа кете.

Дели Хая исе эки козюни къапыгъа тикип къала.
Амма, тойдаки бутюн шенълик-шераметлик, лезетли ашлар асла козю алдындан кетмей.
Ахыр-сонъу: «Косе тойда сефа сюре, мен исе мында джынлы киби отургъаным не я?! — деп тюшюне.
Манъа, эки козюнънен къапыгъа бакъып тур,— дедилер.
Къапыны озюмнен тойгъа алып барсам ве анда эки козюмнен онъа бакъып турсам, кене джаным, кене козюм олмазмы? — дей.
Дели Хая чокъ тюшюнип турмадан, къапыны чыкъарып ала, сыртына ура ве догъру тойгъа кете.
Той эвине кирип, артта къалмадыммы экен, деп не тапса оны ашап башлай.
Шу арада, кейфленип «Дисталгъа» ойнамакъта олгъан Косе, къапынен берабер софра башына чёккен Дели Хаяны коре.
Мамурлиги аман кечип кете.

— Олян, дели огълу дели, сен мында не ичюн кельдинъ?
Къапыны не ичюн кетирдинъ? — деп сорай.
Джевапкъа азыр Дели Хая:

— Тойгъа тек сени дегиль де, эр кесни чагъырдылар.
Шунынъ ичюн кельдим,— дей.
— Озюмнен къапыны да алып кельдим.
Чюнки сен, тойгъа кеткенде, эки козьнен къапыгъа бакъып тур, деген эдинъ.
Мына, коресинъми, козьлерим къапыда, къолларым ашта.
Къоркъманъыз, мен олгъанда бу къапыдан хырсыз дегиль, къуш биле кечмез.

Косе, меселенинъ чаталлашкъаныны дуйып, табана къувет берип, эвине догъру чалып кете.
Кельсе не корьсин, хырсызлар эвнинъ ичини там-такъыр темизлеп кеткенлер.
Косенинъ къадыны, къайнанасы сачларыны юлкъып, фигъан къопарып агълайлар.

— Келип, йиптен инеге баргъандже эр шейни джыйыштырып кеттилер, озюмизни де котекледилер,— дейлер.

Не япаджагъыны бильмеген Косе къадынынен къайнанасынынъ янына отурып, оларнен берабер агълап башлай.

— Энди не япайыкъ, бу имансыздан насыл къуртулайыкъ? — деп тюшюнелер.
Косенинъ къадыны:

— Сопа алып, яхшы котекле, сонъ, башымдай деф ол, деп къув да йибер,— дей.

— Сен не, Дели Хая теримни сыдырып алгъаныны истейсинъми? — дей Косе.
— Биз къавиль эткен эдик.
Къайсы биримиз башта ачувлансакъ, онынъ териси сыдырыладжакъ.
Ондан къуртулмакъ ичюн башкъа чаре тапмакъ керек.

Олар учю де отурып, тюшюнмеге башлайлар.
Азмы тюшюнелер, чокъмы тюшюнелер, ниает, къуртулмакънынъ чаресини тапкъан киби олалар.
Таз Косе Дели Хаяны чагъырып:

— Ыргъатлыкъ вакъытынъ битеятыр,— дей.

— Битеятыр дейсинъизми, шорбаджы? — деп, Дели Хая пек тааджиплене.
— Мен сизден пек мемнюним, шунынъ ичюн омюрбилля азбарынъызда къалмакъ истейим.

Косе, «Эй сени Алланынъ къаргъышлы къулу», деп сёгюне де, Дели Хаягъа тараф чевирилип:
— Мен де сени пек севдим, сенден ич де айрыладжагъым кельмей, амма не япайым, эр шейнинъ башы ве сонъу олгъаны киби, сенинъ де меним азбарымда чалышувынънынъ сонъу кельди,— дей.
— Лячаре, айрылышаджакъмыз.

Дели Хая:

— Бойле лакъырды олгъан эдими, шорбаджы? — деп аселет тюшюнджеге дала.
— Аслы хатырлап оламайым.

Таз Косе:

— Хатырла, къардашым, хатырла,— деп ялвармагъа башлай.
— Хатырласанъ мытлакъа акълынъа келир.

Сен биринджи кере меним азбарыма келип, мени бахытлы эткен кунюнъ.
«Байкъуш къычыргъангъа къадар ыргъатлыкъ этмеге разым» — деген эдинъ.
Козь-къулакъ ол, барып да ярын саба байкъуш багъырмасын!

Дели Хая, козь-къулакъ олмагъа ишандыра ве, пичен ичине комюлип, юкъугъа дала.

Экинджи куню сабасы Косе эр кестен эвель турып, къайнанасыны уянта, оны дут терегининъ устюне чыкъара ве байкъуш киби къычырып турмасыны эмир эте.

Дели Хая юкъу арасында насылдыр бир сеслер эшитип къала:
Ку-ку!
Ку-ку!
Ку-ку!..

— Байкъуш пек къарт олса керек, сеси къарт хоразнынъкине бенъзей,— деп тюшюне Дели Хая.
Элине къалын бир таякъ алып, байкъуш къычыргъан тереклнинъ устюне тырмашып мине.
Бакъса не корьсин, терек устюнде байкъуш дегиль де, башы-сачы чаларгъан насылдыр бир обур отура.
Я джын, я шейтандыр, дей Дели Хая ве обурны теректен ашагъы итеп йибере.

Къапы арасындан бакъып тургъан Косе, къайнанасынынъ терек устюнден ерге атылып тюшкенини корьгенинен, азбаргъа чапып чыкъа:

— Олян, дели огълу дели, сен меним бирден-бир къайнанамны ольдюрдинъ де, — деп багъыра.

Дели Хая озюни сыкъмадан:

— А-ай-ай! — дей.
— Языкълар олсун: мен къалпазан исе, оны байкъуш белледим.
Къарт олса да, сеси пек аджайип эди.

Косе эвине къайтып кире, эки элинен таз башына япышып, къара тюшюнджелерге дала.
«Бу эвден ыргъат дегиль, гъалиба, мен озюм кетерим» — дей.

— Эй, апакъай!
Хамыр бас да, чиберек пишир.
Сандыкъкъа толдур.
Гедже ятсы маалинде гъайып олайыкъ да, шу джинасирден къуртулайыкъ, башкъа чареси ёкъ,— дей Косе.

Бойлеликнен Косенинъ къадыны чибереклерни пиширип, аяттаки сандыкъкъа толдура.
Ёл тедариги корюльгенини сезген Дели Хая: «Сандыкъ къайда, мен де онда»,— деп сандыкъкъа кирип сакълана.

Эр шей азыр.
Ятсы маалинде Косе сандыкънынъ астындан къайыш кечирип, сыртына ала ве Дели Хая дуймасын деп, ымпыс-тымпыс къадынынен бирликте ёлгъа чыкъа.
Бутюн гедже ёл юрелер.
Косе къан-терге бата.

— Апакъай, бу не маразнынъ чибереклеридир?
Пек агъыр да! — дей о.

— Агъыр олгъанына къулакъ асма, ёлдыр, керек олур,— дей къарысы.

— Керек олур, демеси къолай, амма озюнъ сандыкънынъ астына кирип бакъчы! — дей Косе.

Косенинъ меджалы текмиль тюкенип, токътап, ял алмагъа меджбур олалар.
Къары-къоджа дёрт бир тарафкъа бакъыналар: Аллагъа шукюр, Дели Хая корюнмей!
Корюнмей амма, бакъсалар не корьсинлер, бир сюрю чобан копеклери тишлерини къайрап, яйгъара къопарып, оларгъа къаршы кельмектелер.

Косенинъ отю патлай:

— Апакъай, тез ол, терекке чыкъ! — дей.
— Анавы копеклер келип етселер, бизлерни парча-кесек этерлер.

Экиси де терекке чыкъа.
Сандыкъны терек устюне чекип алалар.

Келип еткен копеклер козьлерини алмадан, терек устюндеки худжур «къушларгъа» бакъып туралар.

Косе, копеклернинъ якъында кетмейджеклерини анълал:

— Апакъай, сандыкъны ач, бираз къапынайыкъ! — дей.
Дей амма, сандыкънынъ къапагъыны ачкъанларынен онынъ ичинден Дели Хая атылып чыкъа.

— Селям алейкум! — дей.
— Насыл, баягъы ёл юрьдикми?

Косе ве къадыны, агъызларына сув алгъан адамлар киби сусып, неге огърагъанларыны бильмей шашып къалалар.

— Э-ге, селям биле алмайсынъыз, — дей Дели Хая.
— Не, сизнен бирликте ёлгъа чыкъкъаныма ачувланасынъызмы ёкъса?
— Джаным, неге ачувланайым я? — дей заваллы Косе ве ачувындан эси кетип, теректен ашагъы юварлана.
Чувалдай гумбюрдеп тюшкен шейден урькип, копеклер де дёрт бир тарафкъа къачып кетелер.

Бираздан Таз Косе эсини топлай, сандыкъны сыртына ура ве учеви бирликте ёлларыны девам этелер.
Кете-кете бир учурымнынъ янына барып етелер.

Дели Хая Косени аджыгъандан олып:

— Сиз ёрулдынъыз!
Ятып гeджелемек керек,— дей.

Учурымнынъ кенарына Дели Хая, Дели Хаянынь янында Косенинъ къадыны ве къадынынынъ янында да Косенинъ озю ята.
Чокъкъа бармадан Дели Хая яландан хурулдамагъа башлай.
Буны корьген Таз Косе, къадынынынъ къулагъына фысылдап:

— Эй, апакъай, танъ атар маалинде мен сени итеририм, сен де Дели Хаяны учурымдан ашагъы ите, эшитесинъми? — дей.

Буны эшиткен Дели Хая, Косенен къадыны юкъугъа кеткен арада тура да, оларнынъ ортасына кечип ята.

Танъ атайым дегенде Косе, къадыны беллеп, Дели Хаяны итей.
Дели Хая да Косенинъ къадыныны учурымдан ашагъы итеп йибере.

Косе къуванып, аякъкъа атылып тура ве:

— Не исе де бу бешареттен къуртулдыкъ! — деп багъыра.
Багъыра амма, бакъса не корьсин, Дели Хая кейф чатып, юкъусында «хур-хур» йырыны йырлай, къадыны исе ёкъ.

Косе, «энди невбет манъа кельди», деп къачмагъа башлай.
Къача, къача бир койге барып ете.

— Эй, джемаат!
Пешимден Дели Хая къува.
Мына шимди келип етер, сизге ялварам, къайда гизленгенимни онъа айтманъыз,— деп мезарлыкътаки оюлгъан бир къабир ичине кирип гизлене.
Бу арада, Косени араштырып, койге Дели Хая келип ете.

— Эй джемаат, Косени корьмединъизми? — деп сорай.
Косени кореджек козьлери олмагъан койлюлер:

— Ёкъ, корьмедик,— деп козь къыйыгъындан мезарлыкъны косьтерелер.

Дели Хая мезарлыкъкъа чапып бара.
О якъкъа бакъа, бу якъкъа бакъа, оюкъ къабирни корип къала.
Таягъыны оюкъкъа тыкъып, тюрткючлемеге башлай.
Косе, таякъны бугъа бойнузлары беллеп:

— Кет, кет, бугъа! — деп багъыра.

Дели Хая:

— А-ха, гизлендинъми, Косе? — дей.
— Мен сени къабирден дегиль, еди къат ернинъ тюбюнден де тартып чыкъарырым.

Бу сёзлерни айтып, Дели Хая Косенинъ аякъларындан тута ве къабир ичинден чекип чыкъара.

Косе, олюмге махкюм этильген айван киби джанаварджасына Дели Хаянынъ устюне атылып:

— Сен менден не истейсинъ? — деп сорай.
— Эки огюзим бар эди — экисини де ёкъ эттинъ;
бир сюрю къойым бар эди — арам ольдюрдинъ;
бир бугъам бар эди — сойып ташладынъ;
бир кумес тавугъым бар эди — къыйыр-чыйыр эттинъ;
къайнанамны ольдюрдинъ, къадынымны учурымдан итеп йиберлинъ, сандыкъкъа кирип, мени эшек киби айдап юрдинъ, сонъ менден даа не истейсинъ?

Дели Хая:

— Шорбаджы!
Сен манъа ачувланасынъ, гъалиба? — дей.

— Эбет ачувланам.
Тез ол, теримни сыдырып ал, ёкъса мен ачувымдан патлап олерим.

— Ёкъ, мен тери сыдырыджылардан дегилим,— дей Дели Хая.

— Сен де башкъасынынъ терисини сыдырмагъа авес этме.

Акълынъда тут: башкъасына къабир къазгъан озю ичине тюшер дегенлер.

АСКЪЫДЖЫ КЪОКЪЛА

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, къувурчыкъ сачлы бир къызнынъ озюне бенъзеген пек дюльбер, амма пек де аскъыджы бир къокъласы бар экен.
Бир кунь койде той ола.
Къызчыкъ къокъласыны долап ичине сакълап, озю тойгъа кете.
Тойдан къайтып кельген сонъ, ойнамакъ ичюн долаптан къокъласыны ала.
Бакъса не корьсин.
Къокъласы козьлерини сувландырып агълап отура экен.
Къызчыкъ:

— Кель мында, меним гузель къокълачыгъым мен сени пек сагъындым, неге агълайсынъ? — дей.

Амма къыскъа онъа якъын бармакъ биле истемей.
Онынъ къызчыкъкъа джаны агъыргъан.

— Не ичюн озюнъ тойгъа кеттинъ де, мени алып кетмединъ? — дей къокъла.
% Бир даа баргъанда сени де алып кетерим.
Амма къокъла къызнынъ къабаатыны багъышламай.
О, кене де агъламагъа башлай.

Сонъ къызчыкъ океленип, къокъласына бир шамар ура.
Къокъла агълап-сызлап, бир даа кельмейджек олып чыкъып кете.
Койден тышкъа чыкъа, ёлда онъа бир чобан расткеле.

— Селям алейкум, чобан акъай,— дей.
Чобан:

— Алейкум селям, къокълачыкъ,— дей.
Къокъла:

— Вай, къокълачыкъ деп, хорламасанъыз не ола я? — деп ынджына.

Чобан:

— Айса не дейим я? — деп сорай.
Къокъла:

— Алейкум селям, гузель къокъла, деген олсанъыз, мен сизинъ къызынъыз олур эдим,— дей.

Чобан:

— Вай, айса бильмедим.
Шай айтайым да, кель къызым ол, гузель къокъла,— дей.

— Къокъла:

— Мен сизинъ къызынъыз олсам, манъа не ашатырсынъыз? — деп сорай.

Чобан:

— Не джанынъ истесе оны.

Меним къоюм чокъ, сют, ягъ, эт ашарсынъ.
Санъа, не десенъ оны алырым,— дей.

Къокъла эллерини былаштырмакъ керек оладжагъыны тюшюнип, разы олмай ве сагълыкълашып, озь ёлуны девам эте.
Кете-кете бир туварджыгъа расткеле.

— Селям алейкум, туварджы акъай,— дей.

Туварджы:

— Алейкум селям, къокълачыкъ,— дей.

Къокъла:

— Къокълачыкъ деп, хорламасанъыз не ола я? — деп ынджына.

Туварджы:

— Я не дейим? — дей.
Къокъла:

— Алейкум селям, гузель къокъла, деген олсанъыз, мен сизинъ къызынъыз олур эдим,— дей.

Туварджы:

— Кель, гузель къокъла, меним къызым ол,— дей.
Къокъла къулакъ асмай чыкъып кете.
Кете-кете бир сычангъа расткеле.
Къокъла:
— Селям алейкум, сычан,— дей.

Сычан:

— Алейкум селям, гузель къокъла,— дей.

Къокъла:

— Мен сенинънен бирликте яшасам, манъа не ашатырсынъ? — деп сорай.

Сычан:

— Мен кетер, байларнынъ эвине барыр, башланмагъан бал бардакъларындан ягъ алып келирим.
Биз пек гузель яшармыз,— дей.
Къокъла разы ола.
Сычаннынъ къобасында сычаннен яшап башлайлар.

Бир къач кунь кечкен сонъ, чамашыр ювмакъ керек ола:
Къокъла сычангъа:

— Бир сув олгъан ерге барсакъ, урбаларымызны ювар эдик,— дей.

Сычан:

— Мен бир араба япайым да, арабанен кетермиз,— дей.

Сычан бир серник къутусы, эки бош макъара, тахта парчалары ве чубукълар кетирип, бир арабачыкъ такъыштыра.
Ве кене де:

— Мен екмек ичюн эки къараман огюз кетирейим, сен чамашырларны богъчалап тур,— дей.

О, кетип, эски ве дым эвнинъ тюбюнден эки дане къара къонъуз тутып кетире.

Къамчыны къолуна ала ве къокълагъа:

— Айды, кетир чамашырларны да, отур арабагъа,— дей.

Къокъла арабагъа мине.

Экиси къонъузларны айдап кетелер.
Кете-кете бир авут янына барып токътайлар.
% Сычан бир четтен, къокълагъа:

— Сен бу ерде токътап тур.
Мен шей ювмакъ ичюн къолайлы бир ер бакъайым.
Сен сонъ чамашырларны алып келирсинъ,— деп кете.
Авут кенарында бир тувар изи ичине топлангъан сувны коре.
Ондан даа онъайтлы бир ер тапалмай.

Къокъланы шу ерге чагъыра.
Къокъла келип шейлерини ювып башлай.

Джаны сыкъылгъан сычан:

— Сен бу ерде чамашырларны юватур, мен байларнынъ эвине барып, акъшамлыкъ ашамагъа бир шейлер алып келейим, — деп чыкъып кете.
Сычан кеткен сонъ, къокъла шейлерини юваяткъанда аягъы тайып чамур ичине бата.
Башы да, къоллары да чамургъа чома ве ондан чыкъалмай, багъыра башлай.
О ерден кечеяткъанда эки яш, къокъланынъ сесини эшителер.

— Дюптюз-дюптюз, аякълары шалтыр-шалтыр, бай эвине барсанъыз, сычанны корьсенъиз, гузель къокъла къыркъ къулач чамургъа тюшкен десенъиз! — дей.

Яшлар байнынъ эвине баралар.
Бираз лаф эткен сонъ ёлда эшиткенлерини къонакъбайгъа айталар, лякин ким олгъаныны корьмедик,— дейлер.

Бу вакъыт сычан эв тёшемелеринде юре экен.
Бу лафлардан о ишнинъ асылыны анълай.
Шашкъанындан эв ортасына атылып чыкъа.
Эвдекилер оны корип, эллерине расткельген шейни алып, сычанны ольдюрмек пешине тюшелер.
Сычан чапкъалай, тешик арай.
Бир-эки сипиртки ашагъан сонъ, озюне уфакъ бир тешичик тапып, анда кирип кете.
О, бир шейге бакъмадан, чапа-чапа догъру авут янына бара.
Бакъса не корьсин, къокъланынъ сеси къарылгъан.
Алсыз бир вазиетте чамур ичинде ята.
Сычан къокълагъа якъынджа барып:

— Къолунъны узат, чамурдан чекип чыкъарайым, — дей.
Къокъла узатмай онъа джаны агъыргъаныны айта.
Чюнки чокътан берли багъырыкъласа да сычан кельмеген экен.

Сычан озюнинъ досту къокълагъа ялварувнен:

— Гузель къокъла, къолунъны узат, сени къуртарайым,— дей.

Къокъла кене де сёзюнден таймай:

— Ёкъ узатмам, — дей.

Сычан бир даа ялварып бакъа, амма ич бир чаре тапалмай. Къокъланынъ бойле япкъанына сычан ачувлана да:

— Ойле олса, гебер де къал, мен кетем, — деп чыкъып кете. Сёз динълемеген аскъыджы къокъла чамургъа богъула.

АВДЖЫ ЯШ

Эвлернинъ биринде пек мергин бир авджы кунь атына мине де, авгъа кете.
Авланыгъа орталыкъны къою туман баса.
Яш, о ашкъа бир тарафкъа чыкъып кете.
Афта эджнебий бир мемлекетке барып ете.
Бираз ял алмакъ ичюн атыны тыршавлап йибере, озю де бир чокъракънынъ башында ята.
Азмы ята, чокъмы ята, козьлерини ачып бакъса не корьсин, атынынъ къуйругъынен бир тильки ойнап тура.
Авджы яш аман тюфегини котерип, тилькини атмагъа азырлана.
Бичаре тильки, инсан киби сёйленип:

— Ольдюрме мени, агъам, мен санъа керек олурым, — дей.

Авджы, тюфегини алып, авгъа кете.
Эки дане кийик урып келе.

Бакъса, не корьсин, тильки атны къаравуллап тура.
Авджы, тилькининъ хызметине ляйыкъ къыймет кесип, кийиклернинъ бирини онъа бере, экинджисини атешке къызартып, озю ашай.

Экинджи куню авджы кене авгъа кете.
О, авланып юргенде атнынъ янында бир ач къашкъыр пейда олып, атны ашамагъа азырлана.
Буны корьген тильки:

— Достум къашкъыр, сен не япмакъ истейсинъ шу! — дей.
— Бу айван меним шорбаджымнынъ атыдыр.
Шорбаджым авгъа кеткенде, мен онынъ атыны къаравуллап турам.

Бу хызметим ичюн о манъа эр кунь бир кийик кетире.
Кель, бирликте хызмет этейик, шорбаджым сени де бош къалдырмаз.

Къашкъыр разы ола ве бирликте атны къаравуллайлар.

Авджы, бу кересинде учь кийик урып келе.
Бакъса не корьсин: тилькинен къашкъыр атны къаравуллап туралар.
Авджы, тилькинен къашкъырнынъ хызметине ляйыкъ къыймет кесип, оларгъа бирер дане кийик бере, учюнджисини атешке къызартып, озю ашай.

Учюнджи куню айны ал текрарлана.
Авджы кене авгъа кете.
Лякин о авланып юргенде, атнынъ янында бир аюв пейда олып, аткъа чапкъылмакъ истей.
Буны корьген тилькинен къашкъыр, аювнынъ огюне чыкъалар да:

— Сенинъ япкъанынъ недир шу!-дейлер.
 — Бу айван бизим шорбаджымызнынъ атыдыр.
Шорбаджымыз авгъа кеткенде, биз онынъ атыны къаравуллап турамыз.
Бу хызметимиз ичюн о, бизге эр кунь бирер дане кийик бере.
Кель, бирликте хызмет этейик, шорбаджымыз сени де бош этмез.

Аюв разы ола ве бирликте атны къаравуллайлар.

Авджы, бу кересинде дерт кийик урып келе.
Бакъса, не корьсин, тильки, къашкъыр ве аюв атны къаравуллап туралар.
Авджы, тилькинен къашкъыр ве аювнынъ хызметине ляйыкъ къыймет кесип, оларгъа бирер дане кийик бере, дёртюнджисини атешке къызартып, озю ашай.

Дёртюнджи куню авджы авгъа кеткенде атнынъ янында бир арслан пейда олып, атнынъ устюне атыла.
Буны корьген тильки, къашкъыр ве аюв арсланнынъ огюне чыкъалар да:

— Сенинъ япкъанынь недир шу!-дейлер.
-Бу айван бизим шорбаджымызнынъ атыдыр.

Шорбаджымыз авгъа кеткенде, биз онынъ атыны къаравуллап турамыз.
Бу хызметимиз ичюн о, бизге эр кунь бирер кийик бере.
Кель бирликте хызмет этейик, шорбаджымыз сени де бош этмез.

Арслан разы ола ве бирликте атны къаравуллайлар.

Авджы, бу кересинде беш кийик урып, къайтып келе.
Бакъса, не корьсин, тильки, къашкъыр, аюв ве арслан атны къаравуллап тура экенлер.
Авджы бу йыртыджы айванлардан къоркъа башласа да, оларнынъ яхшы хызмет эткенлерини корип, бирер дане кийик бере, бешинджисини атешке къызартып, озю ашай.

Бешинджи куню авджы авгъа кеткенде, атнынъ устюне балабан бир къартал къонып, оны чокъучлап ашамакъ истей.
Буны корьген тильки, къашкъыр, аюв ве арслан къарталны сёгмеге башлайлар:

— Эй сени леш ашагъан арам езит, не япмакъ истейсинъ шу?
Сен атны ашагъандже, биз сенинъ къанатларынъны юлкъып алырмыз, кемиклеринъни сындырып ташлармыз.
Этинъни лешке чевирирмиз.
Бу айван бизим шорбаджымызнынъ атыдыр.
Шорбаджымыз авгъа кеткенде, биз онынъ атыны къаравуллаймыз.
Бу хызметимиз ичюн о, бизге эр кунь бирер дане кийик бере.
Кель, бирликте хызмет этейик, шорбаджымыз сени де бош этмез, леш ашамакъ ерине тазе эт ашарсынъ,— дейлер.

Къартал разы ола ве авадан атны къаравуллай.

Авджы, бу кересинде алты кийик урып, къайтып келе.
Бакъса, не корьсин, тильки, къашкъыр, аюв, арслан ве къартал атны къаравуллап туралар.
Авджы бу йыртыджы айванларнынъ чокълашып кеткенине шашып къалса да, оларнынъ элял хызмет эткенлерини корип, бирер дане кийик бере, алтынджысыны атешке къызартып, озю ашай.

Алтынджы куню авджы авгъа кеткенде, тильки бутюн джанаварларны меджлиске топлап, нутукъ сейлей:

— Урьметли джанаварлар!
Авджы агъамыз бизни эр кунь кийикнен беслей.
Онынъ эйилигине биз де эйиликнен джевап бермек керекмиз.
Лякин бир де-биримизни падиша сайламасакъ ниетимизден бир шей чыкъмаз.
Айтынъыз, кимни падиша косьтермек истейсинъиз! — дей.

Къашкъыр сёз алып:

— Арсланлар даима падиша олып кельгенлер.
Барсын, арслан огълу арслан да бизге падиша олсун, — дей.

Арслан эм къуйругъыны, эм де башыны саллап:

— Ёкъ, менден падиша олмаз, мен пек ачувлым, барып бир шей ола къоймасын, эпинъизни къырып чыкъарым, — дей.
— Аюв падишалар киби салмакълы бир махлюкътыр, барсын, аюв огълу бизге падиша олсун.

Аюв:

— Мен пек къолайсыз ве ахмакъ бир айваным.
Меним падишалыгъым беш кунь чул тутмаз,— дей.
— Эйиси къарталны сайлайыкъ, о, бутюн кунь учып юре, дюньядаки бутюн хаберлерни ве ошеклерни эшите.

Къартал:

— Ёкъ, достларым, менден падиша олмаз,— дей.
— Мен падиша олсам, бутюн падишалыкъ леш сасыр.
Тильки падишалар киби айнеджи бир махлюкътыр, барсын, тильки огълу тильки бизге падиша олсун! — деп багъыра.

Бутюн джанаварлар:

— Барсын, падишамыз тильки огълу, тильки олсун! — деп бир къараргъа келелер.

Бу теклифни чокътан беклеп тургъан тильки:

— Яхшы, мен падиша олурым.
Лякин падишалыкъ этмек ичюн манъа тахт керек.
Аюв, дагъгъа бар да, бир кутюк кетир, онынъ устюне чыкъып, мен озь эмирлеримни беририм,— дей.

Аюв падишадан эмир алгъанынен, табана къувет, чапып кете де балабан бир кутюк юварлатып кетире.
Падиша тильки кутюкнинъ устюне чыкъып:

Джанаварлар бир ань ичинде башына топланалар.

— Авджы агъамызнынъ бизге япкъан эйиликлери ичюн, биз дюньяда энъ дюльбер къызны тапып, оны эвлендирмек керекмиз.
Къана, айтынъыз бакъайым, бир де-бир ерде бойле къыз бармы? — дей тильки.
Аюв:

— Мен бостанларны кезип юрген де пек дюльбер бир бостанджы къызны корьдим,— дей.
— Бу къыз бизим авджы агъамызгъа пек ляйыкъ.

Падиша онынъ теклифинен разы олмайып:

— Сус, салпы аякъ,— дей.
— Бизим авджы агъагъа бостанджы къызы кечмез.

Сёзге къашкъыр чыкъып:

— Мен къойларнынъ этрафында доланып, тамшанып тургъанда одаманнынъ къызыны корип къалдым, пек дюльбер бир къыз.
Авджы агъамызгъа яхшы бир келин ола билир эди,— дей.

Падиша къашкъырнен де разы олмай:

— Сус, ачкозь къашкъыр,— дей.
— Бизим авджы агъагъа одаман къызы да кечмез.

Ниает, сёз къарталгъа бериле.
О:" Мен авеленип учкъанда, падишанынъ гуль багъчасында падиша къызыны корьдим,"— дей.
— Онъа дюнья дюльбери десенъ де ери бар.

Падиша тильки къарталнынъ теклифини бегенип:

— Аферин санъа, къартал, авджы агъа ичюн ляйыкъ бир келин таптынъ,— дей.
— Лякин келинни ким алып келир?

Аюв, еринден атылып тура да:

— Мен кетиририм! — дей.
— Лякин къартал да кетсин, о, манъа ёл косьтерир.

Аювнен къартал келин кетирмеге кетелер.
Тильки, сёзюни девам этип:

— Келинни дагъ ичине тюшюрмезсинъ, эбет, бир эв япып азырламакъ керек.
Эв япмакъны къашкъыр огълу къашкъыргъа ве арслан огълу арслангъа эмир этем.
Тез олунъыз, дагъгъа кетип keрестелик агъач кетиринъиз,— дей.

Къашкъырнен арслан kересте кетирип эв япмакъта олгъан арада, аювнен къартал падишанынъ гуль багъчасына барып етелер.
Бу вакъыт падишанынъ къызы, сарай къызларынен берабер, багъча ичинде кезинмекте экен.
Аюв, падиша къызыны къапкъач эте де, артына, огюне бакъмадан, табана къувет берип, къачмагъа башлай.
Сарай къызлары зий-чув олып, даркъашып кетелер ве багъчада олып кечкенлерни падишагъа бильдирелер.
Падиша къызыны араштырмакъ чарелерини коре башлай.
Авджы яш авдан къайтып келе ве янъы ясалгъан бинаны корип тааджиплене.
Падиша тильки, къуйругъыны бура-бура, авджы яшнынъ янына келип теменна эте ве назик бир тильнен:

— Дюньяда энъ дюльбер падиша къызыны эвинъизге келин тюшюрдик,— деп хабер эте.
— Эвге киринъиз бахт-мурадынъызгъа иришинъиз.

Эм, акъикъатен, авджы эв ичине кирсе, не корьсин, дюльберлиги айнынъ он дёрдине бенъзеген бир къыз, башыны асып, сачларыны салындырып, эв ортасында отура.
Къыз, авджы яшны корьгенинен, аякъкъа турып, онъа сарыла да:

— Агъам, мени бу джанаварлардан къуртар,— деп агъламагъа башлай.

Авджы яш озюнинъ къаравулларына джанавар дегенлерине пек яман джаны агъырса да, индемей, падиша къызыны тынчландырып:

— Къоркъманъыз, олар сиз бильген джанварлардан дегильдир,— дей ве мында насыл топлангъанларыны айта.

Олар геджененинъ дер маалине къадар лакъырды этип отуралар, бири-бирини севелер ве омюр-билля бирликте яшамагъа ант этелер.
Ант этелер амма саба танъ атайым деп тургъан бир вакъытта, къартал учып келе де, инсанлар падишасынынъ аскер топлагъаныны, къызыны араштырып тапмакъ ичюн дагъларгъа чыкъмагъа тедарик корьгенини бильдире.
Буны эшиткен падиша тильки:

— Арслан огълу арслан, аюв огълу аюв, къашкъыр огълу къашкъыр, къартал асылы къартал!

Падиша тильки, къуйругъыны бургъалап, сёзге башлай:

— Урьметли достлар!
Бизим севимли авджы агъамыз ве авджы агъамызнынъ севимли къарысы телюке астындалар.
Езиет огълу езиет падиша, аскерлерини топлап, бизге уджюмге азырланмакъта.
Бизлер, ондан эвель давраныпв, онынъ аскерлерини дарма-дагъын этмек керекмиз.
Арслан огълу арслан, санъа он секизден къыркъ беш яшына къадар арсланлардан къыркъ бинъ аскер топламакъны эмир этем.
Ярын къушлыкъта Джантыкъ къырны къапат!
Арслан, къуйругъыны тиклеп, теменна эте де эмирни беджермек ичюн ёлуна реван ола.

Падиша тильки, аювгъа ишмар этип:

— Аюв огълу аюв,— дей.
— Санъа он секизден къыркъ яшына къадар аювлардан къыркъ бинъ аскер топламакъны эмир этем.
Ярын саба танъ атмаздан Кермен тёпени къапат!

Аюв, берильген эмирни беджермеге даима азыр олгъаныны бильдирип, бир къач керелер улуй да, арсланнынъ пешинден ёлуна реван ола.

Бундан сонъ падиша тильки къашкъыргъа бакъып:

— Къашкъыр огълу къашкъыр, — дей.
— Санъа он секиз яшындан къыркъ яшына къадар къашкъырлардан къыркъ бинъ аскер топламакъны эмир этем. Ярын саба кунь догъгъанынен Къурбан къуюдересини къапат!

Къашкъыр, душманны къыйыр-чыйыр этеджегини бильдирип, тишлерини гъыджырдата да, ёлуна реван ола.

Ниает падиша тильки, къарталгъа хитап этип:

— Къартал аслы къартал,— дей.
— Санъа да къарталлардан къыркъ бинъ аскер топламакъны эмир этем.
Сен кок юзюнден уджюм этерсинъ.

Къартал, авеленип учып кеткенден сонъра, падиша тильки де топланаджакъ бутюн аскерлернинъ башы оларакъ, ёлуна реван ола.

Авджы яш саба турып бакъса, джанаварлардан ич бири ёкъ.
О, шашып къала: «Энди мени ташлап кетселер керек» деп тюшюне де, «Бу айнеджи тилькининъ иши олмалыдыр» деп, онъа ачувлана.
Тильки исе, бу арада озюнинъ сойакърабалары арасындан къыркъ бинъ дженкявер тильки топлап, гедже къаранлыгъында гизлиден душманнынъ атлы аскерлери арасына сокъулып, бутюн эгер такъымларыны кемирип ташлай.

Саба ачыла.
Душман аскерлери атланмагъа, атларыны арабаларгъа екмеге азырланалар.
Азырланалар амма, бакъсалар, не корьсинлер, бутюн къайышлар кемирилип ташлангъан.

Бу арада кок юзюни къара булут киби къарталлар къаплап ала ве душман аскерлерининъ башына бурчакъ киби таш ягъдыралар.
Орталыкъны тоз-думангъа богъып, Джантыкъ къырындан арслан болюклери келип етелер ве яйгъара къопарып, душман устюне атылалар.
Улувларынен ер-кокни инълетип, Кермен тёпеден аюв болюклери тюшип, оглерине расткельген эр шейни басып-эзип кетелер.
Ниает, Къурбан къую дересинден къашкъыр болюклери пейда олып, душман атлары пешинден къувмагъа башлайлар.

Шай этип, падиша тильки тахтны тутып ала.
Бу джанаварларны корьген инсан падишасы, къоркъусындан юреги патлай да, олип къала.
Бундан сонъ падиша,тильки, арслан огълу арслан, аюв огълу аюв, къашкъыр огълу къашкъыр ве къартал аслы къартал дос-догъру авджы яшкъа баралар.

— Авджы агъамыз, дженкни енъишнен битирдик.
Энди падишалыкъны къабул эт! — дейлер.

Шу куньден сонъ авджы яш падиша ола, къыркъ кунь, къыркъ гедже той-дюгюн этип, падиша къызына эвлене ве падишалыкътаки бутюн халкъны топлап, эписини сыйлай.
Озюнинъ къаравуллары олгъан джанаварларны да унутмай.
Тойдан сонъ бутюн джанаварларны ерли ерлерине къайтарып йибере.
Падиша янында тек бир тильки къала.
Онынъ япкъан буюк хызметлерини козьге алып, онъа сарайда баш везир унваныны берелер.
Бойлеликнен, тильки баш везир олып, авджы яшкъа элинден кельгени къадар падишалыкъны идаре этмеге ярдым бере.

Эйиликке кемлик япма

Койден узакъ чёллерде, бир чобан байнынъ къойларыны бакъып юре экен.
О, бир кунь авгъа чыкъкъанда, дагънынъ кенарында янгъын башлагъаныны коре ве аман анда чапып бара.
Бакъса, атеш ичинде бир шейнинъ чап аланып, бала киби агълагъаныны эшите.
Чалт-чалт узунджа тулупны бир йипке багълап, атеш ертасында инълеген шейге тараф ата.

Чап алангъан шей тулупкъа киргени киби, оны чекип чыкъара.
Тулупны ачып бакъса не корьсин, тулуп ичинде ялынлары янгъан бир аджерха отура.

Чобан оны къуртаргъанына да пешман ола, амма артыкъ кеч олгъан.

Адждерха тулуптан чыкъкъан сонъ чобан онъа:

— Къана, достум, къуртаргъаным ичюн манъа не береджексинъ?

— Мени къуртаргъанынъ ичюн сени ашайджагъым,— дей.

Чобан не япаджагъыны бильмей.

Бу арада шу ерден кечеяткъан бир тильки оларнынъ янына келип.

— Не дава этесинъиз? — деп сорай.

— Мына, тильки, мен шу атеш ичинден бу адждерханы къуртардым, къуртаргъаным ичюн не береджексинъ, деп сорадым.

О: «Сени ашайджагъым»,— деди.
Тильки меселени бир кереден анълай ве чобанны къуртармакъ ичюн тез-тез ишке кирише, о джиддий бир тавурнен:

— Ёкъ, чобан, сенинъ адждерханы къуртаргъанынъа инанмайым! — дей.

Чобан ачувланып:

— Не ичюн инанмайсынъ?
Мына, тулуп да янымда,— дей.

Тильки тулупны алып бакъа да:

— Башта бир, адждерха сенинъ тулубынъа сыгъмаз, ялан айтасынъ, — дей.

Адждерха тильки меселени онынъ файдасына чезе беллеп, меселенинъ асылына бармай.
Чобан бундан файдаланып, тулупнынъ агъызыны бирден къапата ве адждерханы янып тургъан атешнинъ ичине котерип ата.

Деликли къая

Къоз эфсанеси

Дюньяда Къоз кирезинден татлы кирез бармы?
Я къокъулы, сувлы, алтын тюслю армутны Къоздан гъайры, анда тапар экенсинъиз?!

Кевдеси индже йигитлер, я да къаялар арасында ве дерелер ичинде енгильден юрген къызлар Къоздан гъайры даа къайда олмакъ мумкюн?!

Агъарып башлагъан Эльтиген вадийси озь балаларыны козь эте, кунеш шавлеси алтында хошлана, акъшам устю исе дагъдан койге сия кольгелер узанып башлагъанда, къавеханенинъ янында топлангъан къартларнынъ озьара субетлерине динълене.

— Эвель заманларда яхшы эди.

— Э, эбет, яхшы эди, — деп текрарлай имамнынъ янында чёккелеп отургъан докъсан яшындаки Муслядин.

— Керек олгъанда ягъмур ягъа эди, керек олмагъанда ягъмай эди, сувалчанлар япракъ ашамай эдилер, балкъуртлар да бар эди, эчки, къоюн...
Эр кесте экишер къошакъ огюз бар эди.
Яхшы эди...

Къозлулар Муслядинни динълейлер, ах чекелер.

— Эвель заманларда яхшы эди...

Къаранлыкъ ичинде кя о якъта, кя бу якъта тютюн ичкенлернинъ атешчиклери йылтырап алалар, кимерде бир беязлы сигар думаны отургъанларнынъ джиддий, тюшюнджели сымаларыны орьте.

— Сув чокъ эди, — деп ташлай бири.

— Не?
— Муслядин оны эшитмей.
— Деликли Къаянынъ делиги ёкъ эди дейсинъми?
Ёкъ эди, ёкъ эди.
Сонъундан, Къыз-чокърагъы ачылгъанда, пейдаланды.

— Айт, — къартнынъ къулагъына эгилип, ялвара къаведжи.
— Адамлар динълемеге истейлер.

Муслядин къулагъынынъ устюндеки, бостандаки къарпызны андыргъан шишикни пармакъларынен азачыкъ сийпады, сонъ агъыр, къозу терисинден тикильген къалпагъыны энъсесине сюрди.

Тёпеден, Деликли Къаянынъ янындаки кой устюндеки ёлдан, почта чанъчыгъы эшитильди.
Чанъчыкъ тынды, дерсинъ, Муслядиннинъ икяесени больмеге о да истемей.

%- Сонъ? - койлюлер исрар етелер.

Койлюлер оны чокъ керелер динъледилер, амма кене динълемек истейлер.
Бойле йымшакъ, тынч яз акъшамында, терен кокте эсапсыз янъгъан йылдызлар иш кунюнинъ къасеветлерини унуттыргъан киби олалар.
Серин ельчик эскенде, муджизелер акъкъында айтылгъан икяелерни динълемек истейсинъ.

Муслядин узун, кирез агъачындан ясалгъан чубукъны думанлата, баба-деделеринден эшиткенлерини ашыкъмайып, токъталып-токъталып, икяе эте.

Динълейиджилер тюшюнджеге далалар, Муслядин оларны башкъа бир дюньягъа алып кете, тасавурларында Эльтигеннинъ учь куль ренкли къаясы джанланып башлай.
Оларнынъ ортанджысынынъ — Деликли Къаяда делиги энди ёкъ, онынъ ичинде учь эфсаневий рух яшай, эм эр бири озюнинъ йырыны йырлай.
Адамларгъа исе бу вакъыт дагъ шувулдагъан киби келе.
Шаматаласа — ягъмур беклейлер, инълесе — рузгяр.

Яни рухлар адамларгъа не оладжагъы акъкъында хабер этелер, чюнки олар шимди де озь койлерини эвельдеки киби севелер.

О заманларда да адамлар рухларнынъ сеслерине динълене, озь къорчалайыджыларыны урьмет эте эдилер.

Рухлар да адамларнынъ арасында юргенлер, оларны севгенлер.

Севгиден гонъюль раатлана.
Адамларда алчакъгонъюллилик пейда ола.

Деликли Къаянынъ янында кене почта чанъчыгъы чынъылдады, динълейиджилерни бир анъ хаял дюньясындан къайтарды, озю исе орманлыкъкъа синъип кетти.

Эвель заманларда къозлулар мухтадж, я да фукъарени озь эвлеринде мусафир этмей, ашкъа тойдурмай бир якъкъа ёлламай эдилер.
Ашагъы багъчаларгъа чалышмагъа кеткенде биле, эвлеринде ёлджуны къаршылап ала б иле джек адамны къалдыра эди.
Кунълернинъ биринде, эр кес ишке кеткенде.
% Койде къартанайлар, балалар ве джиезлерини тикмеге ашыкъкъан, учь яш къыз къалгъан эдилер.

Ава сыджакъ, къызлар ишлерини алып, салкъын ер кьыдырып ормангъа кеттилер.

Рухлар озьлерининъ дуракъларындан чыкътылар, мухтадж адамларгъа чевирилерек, кьызларнынъ янларына кельдилер.

Къызлар кёр, топал ве къамбур адамларны корип, баш эгдилер.

— Сизлер бир шей ашамагъансынъыз да.
Буюрынъыз!

Къарт, балабан эмен тереги тюбюнде къызлар богъчачыкъларыны ачтылар, фукъарелерге софра донаттылар.

— Буюрынъыз!

Мухтаджлар ашадылар, ичтилер, тойдылар.
Къызларгъа буюк тешеккюрлер айттылар.

Къызлар бакъсалар, софрада бир шей эксильмеген.

Ёлджулар кулюмсиредилер.

— Алла разы олсун.
Юреклеринъизни къуванчнен толдурсын.
Бизлер ашадыкъ, ичтик.

Сонъра къызларгъа:

— Бир де бир истеклеринъиз олса айтынъыз.
Эйи вакъытта тюшюнильген истек ерине келе биле, — дедилер.

Къызлар озьара кулюштилер ве бири:

— Джиезимни тездже тикип битирмек истейим.

— Эвинъе къайтып баргъан сонъ корерсинъ, истегинъ ерине келир, — кулюмсиреди къамбур.

— Къартанам манъа дарылмагъаныны истейим, — деп кульди дигери.

— Бу да олур, — башыны саллады топал.

— Я сен? — сорады кёр учюнджисинден.
— Сен не истер эдинъ?

Къыз тюшюнджеге далды.

— Эписи бир, меним истегим ерине кельмез.

— Сен башта сёйле.

% Къыз айты:
— Дагъ ичинден бир чокъракъ ачылсын, коюмизге салкъын чокъракъ суву кельсин, оны ичкен ёлджулар бутюн ёл эзиетлерини унутсынлар, бизим койдешлер исе сыджакъ куньлерде чокъракънынъ сувуны къана-къана ичсинлер.

— Я шахсен озюнъ ичюн не истер эдинъ?

— Озюме?
Манъа бир шей керекмей, менде эписи бар.
Кёр адам козьлерини тааджипленген алда ачты, темиз кок киби мавы козьлери шавле сычтылар.

— Адынъ недир, бильмек мумкюнми?..

— Феррах, — деди къыз.

— Истегинъ ерине келир.
Сенинъ адынъны халкъ бир вакъыт унутмаз.

Кёр Деликли Къая тарафкъа айланды, элиндеки таягъыны юксек котерди ве оны къая устюне эндирди.

Деликли Къая гюдюрдинен чатлады, дагънынъ устю сия булутнен орьтюльди, ири-ири ташлар ягъмур киби ягъдылар.
Булут кеткен сонъра, дагъ ичинде аралыкъны корьдилер, андан акъкъан сувнынъ шувултысы эшитильди.

Чокъракънынъ сувы Феррахнынъ аякъларына келип етти ве оларны ювдылар.

Мухтаджлар бирден ёкъ олдылар.
Бу вакъыт къызлар оларнынъ ким олгъанларыны анъладылар.

Фукъаренинъ сёзю керчек олып чыкъты.
Халкъ Феррах ханымны эр даим алгъышлай, о ольген сонъ исе, мезарыны таш къоранен саралар.
Ярым асыр эвельси Муслядин о къоранынъ йыкъынтыларыны корьген ве таш устюндеки арап языларыны окъугъан эди:
«Бу дюньягъа сарылма, о эбедий дегиль тек бир Алла эбедийдир».

Муслядин къарт энди чокътан сусты, амма динълейиджилерден ич бири хаял дюньясындан кери къайтмагъа ашыкъмай эди.

Муслядин эвге къайтаджакъ олып, агъырдан котерильди.

— Кетмеге вакъыт кельди.

Имам да котерильди.

— Деликли-Къая шаматалай.
Бельки ягъмур ягъар.

— Ягъмур керек, сув ёкъ, — деп ташлады къаведжи.

— Керек, керек, — деп онъа къолтуттылар дигер адамлар ерлеринден котерилеяткъанда.

— Кене Феррах-ханым керек, — деп кулюмсиреди яш оджа.
Лякин къартларнынъ бакъышлары джиддий эди.

— Феррах-ханым олгъанда сув боллукъ эди.
Энди сув азлашты.
Эркеклер о вакъыттаки киби дегиллер, къызлар да.
Вазиет бойле девам этсе, Къызлар аммамы да ёкъ олур.

Эчки дагъ

Отуз эфсанеси

Айгиди сени Али, дюльбер Али!
Коюмизнинъ адамлары сени аля даа унутмадылар, сенинъ акъкъында риваетлерни агъыз-агъыздан тарифлеп, бизим куньге еткиздилер.
Эльбет, заманлар денъишти.
Сен бильген яйлягъа шимди автомобиллер чыкъалар, сен бильген дагълар узьре телли къушлар учалар.

Аджеба, шимди озь джюйрюгинъне оларны озып олур эдинъми?
Бильмейим...
Эр алда йигит деген адынъны ерге урмамакъ ичюн олардан артта къалмамагъа тырышыр эдинъ...

Алининъ дюльдюли ель киби чабик олып, зенгин такъымынен ярашыкълы эди.
Отузлы яшлар Алининъ ат мингенини, кокте учып кетеяткъан къушны бир кереден урып пошюргенини корип, онъа сукълана, онынъ киби олмагъа истей эдилер, чюнки бу орталыкъта Алиден де мергин, Алиден де зияде гъанимет кетирген авджы ёкъ эди.

Эчки дагънынъ тёпесиндеки сарп къаялар артындан, омузында тюфеги олгъан Али корюнгенде къараджалар къоркъудан титреп башлайлар.
Факъат, баласыны эмиздирген анабаш айвангъа Али бир кере де токъунмады, чюнки авджы айванларгъа нисбетен алидженап эди.

Дагъдаки къараджалар бойлап башлагъан куньлернинъ биринде Али Урмиенинъ эвине барды.

Яп-яш экенде тул къалгъан Урмие шимди Алини бегене.
Иште, тек Али ичюн эллерини хыналай, тек Алиге назлана: эм назлары ичюн истеген шейини яптыра.

Эр вакъыт олгъаны киби, бу кересинде де Алиге айнеджи тебессюм иле бакъып, риджа этти:

— Манъа ярын бир къараджа кетирсе.

— Олмаз, джаным.
Билесинъ де, шимди вакъты дегиль, энди балаладылар, — дие джевапланды яресининъ риджасына тааджипленген Али.

— Олур!
Меним ичюн япсанъ — олур!

— Ёкъ, олмаз.

— Ойле исе, артыкъ кельме!
Къапымны унут!

Меселе бойле олып чыкъаджагъыны умют этмеген Али омузларыны сыкъты ве къапыгъа догърулды. — Акъылсыз къадын!

— Акъылсыз олсам, не ичюн келесинъ?
Сеитмемет манъа бир заман акъылсыз демей.
Биль ки, къараджаны сен кетирмесенъ, башкъа бириси кетирир!

Али эвине къайтып кельген сонъ, тёшегине узанды, тюшюнджелерге далды.
Дагъда бульбуль оте, багъда чырчыр мазинлер чырылдай, кокте йылдызлар бири-биринен къонуша эдилер.

Кимсе юкъламай, Алининъ де козюне юкъу кирмей — эп ойлар ичинде сыкъыла.
Урмиени тюшюне, бу къадын пек осал, акс табиатлы олгъаныны бильсе де, эписи бир, хош къокъулы чечек устюне къонгъан балкъурт киби, Урмиени корьмеге истей.

«Сен кетирмесенъ, башкъасы кетирир, эмиш!» Олмайджакъ шей!
Менден гъайры оны кимсе кетирмез.

Али еринден къалкъты.

Тышта танъ атмакъта, саарь кокю ерни озюнинъ ильк опюшинен селямламакъта эди.
Али тек озю бильген сокъакъчыкъ бойлап серт адымларнен дагъгъа ашыкъты.

Мына, Эчки дагъ корюнди.
Авджы дагънынъ бир тёпелигине котерилип, этрафкъа козь ташлады: экинджи тёпеликнинъ этегинде чокътан-чокъ къараджа отламакъта эди.
Оларгъа якъынлашмакъ ичюн Ернинъ къулагъыны кечмек керек.
Иште, Эчки дагънынъ эки тёпелиги арасында ерлешкен, терен ерасты къобасы да олгъан учурымлы чукъурлыкъкъа бизимкилери Ернинъ къулагъы, дейлер.
Къобанынъ сонъу олгъаны-олмагъаныны кимсе бильмей.
Дейлер ки, къоба тап ернинъ ортасына барып чыкъа экен, дюньяда нелер олаяткъаныны бильмек ичюн ернинъ озю бойле бир делик япкъан эмиш.

Али чукъурлыкъ янына кельген сонъ, гъает ихтияр адамны корьди.
Бу адамнынъ сакъалы ойле узун эди ки, уджу чукъурлыкъкъа тюшкен эди.

— Мераба, Али, — селям берди къарт. — Къараджа атмагъа кельдинъми?
Даа эрте де...

— Керек олды, иште, деде.

— Къараджаларны ольдюрмеге джурьат этамазсынъ.

— Къартым, сен кимсинъ?

Али къартнынъ янына якъынджа бараджакъ олды, лякин къарт апансыздан чукъурлыкъта гъайып олды.
Еринден къопып, чукъурлыкъкъа тыгъырып тюшеяткъан таш кесеклерининъ шатырдысы эшитильди.
Али артындаки дагъгъа айланып бакъты.
Дагъ устюнде тюзгюн кевдели бир къараджа Алиге бакъып тура эди.

Авджы къараджаны нишангъа алгъанда, гуя кимдир айванчыкъны сагъаяткъан киби корюнди; къыяфетинден къадын киши, эм таныш къадын.
Рахметли абласына бенъзей.

Али тюфегини тюшюрди, козьлерини окъалады.
Къараджа еринде тура, янында кимсе ёкъ.

Айванны бир даа нишангъа алды, лякин къараджа янында кене къадын къыяфетини абайлады.
Атта къадын Алиге дикъкъатнен бакъкъан киби кельди.
Али буз кесильди, чюнки бу къадын онъа озь анасы киби корюнди.
Эльбет, балалыкъта хатырасында къалгъан анасынынъ сымасы тыпкъы бойле эди.
Къадын Алиге бакъып, башыны саллады.
Али кене тюфегини тюшюрди.

— Анайым!
Аначыгъым!

Къая тюбюндеки сокъакъ узьре тоз котерильди.
Къараджа кене янъгъыз тура, къыбырдамай.

— Тюш коремми, не мараз! — деп тюшюнди Али ве къараджаны энди учюнджи кере нишангъа алды. — О пайнозю тура, бир къач адым четте баласы отлай.
Бесе-белли, хаяллангъаным... — Али айванны бир къуршуннен, чекиштирмейип ольдюрмек ичюн онынъ юрегини козьледи.

Тюфекнинъ тетигини басайым дегенде, анабаш къараджа кучючик бир баланы, даа догърусы, Урмиенинъ къызчыгъыны эмиздиреяткъан киби корюнди.
Али Урмиенинъ къызыны озь баласы киби севе, эркелете эди.
Алининъ эли къалтырап, тени титреп башлады.
Шакъамы я, кичкенени аз къалды атып ольдюреджек эди!

Алини дешет сарып алды.
О, ерге йыкъылды, серилип къалды, эппейи вакъыткъадже шай, къыбырдамай ятты, не олгъаныны сонъундан хатырлап биле оламады.

Иште, о куньден сонъ Али койде корюнмеди.
Койлюлер оны сарп къаядан йыкъылып, парча-кесек олгъандыр, белледилер, чокъ къыдырдылар, лякин тапамадылар.
Сонъра, «бельки, оны Ернинъ къулагъы юткъандыр, ойле экен, къыдырмагъа аджет ёкъ», — деп тюшюндилер.
Бойлеликнен, йыллар артындан йыллар кечти.
Алининъ севимли Урмиеси еринден зар-зорнен тургъан къартийчикке чевирильди, къызынынъ озь балалары ве торунлары олды; Алининъ акъранлары энди чокътан къабристандалар.
Янъы осип етишкен адамлардан Али акъкъында сорасанъ, олар тек баба-деделеринден эшиткенлерини айтырлар, эм бунынъ не ери керчек, не ери уйдурма олгъаныны бильмезсинъ.

Куньлернинъ биринде койге юз яшлы аджы Асан къарт къайтып кельди.
Бу къарт чокъ йыллар девамында Мекке-и мукерремде яшагъан, пек чокъ шашыладжакъ шейлер корьген.
Лякин койлюлерни энъ шашырткъан шей — онынъ Али акъкъында айткъан икяеси эди.
Эбет-эбет, Асан къарт аджылыкъ сеферинде Алини озь козюнен корьген, таныгъан.

...Истанбулда дервишлер текиесинде буюк бир ибадет япыла экен.
Ибадетке къатылмакъ ичюн дюньянынъ дёрт кошесинден асылзаделер, падишалыкъларнынъ буюклери, атта франклар кельгенлер.

Думбелеклер урулып, зурналар чалынып башлагъан сонъ, дервишлер озьлерининъ дуаларыны окъуп, оюнларыны тёшейлер.
Ибадет оюнына эр кестен зияде бир къарт дервиш бериле.
О, дуалы оюныны ойнар экен, ибадетке бутюн вуджудынен бериле, дагъ фуртунасы киби айланып, сейирджилерни тесир эте, оларны дюньявий тюшюнджелерден къуртара, бутюн барлыкъларынен кенди рухий ихтирасларына далдыра.
Аджы Асан дервишнинъ арекетлерини дикъкъат иле козетер экен, къартнынъ сымасы козюне сыджакъ корюнгенини анълай.

— Али, сенсинъми? — дей онъа аджы Асан.
Дервиш бир аньге токъталып, аджыгъа бакъа, недир айтаджакъ киби ола, лякин джевап бермей, кене дуасыны девам эте...

ХАННЫНЪ ОЛЮМИ

Эски Къырым эфсанеси

Ишке шейтан къарышкъанда эки беля догъа.
Бири — къадын олса, дигери — алтындыр.
Къальбинъ къакъшап, тенинъ солса — алтынгъа берилесинъ, вуджудынъда къанынъ къайнап, козьлеринъде атеш йылтыраса — къадын пешине тюшесинъ.
Къыскъасы, кимге не кереклигини шейтан пек яхшы биле.

Айткъанларына коре, дюньяда Солхат ханы Арслан хандан да акъыллы адам олмагъан.
Девлетли хан омюрден мемнюн олмакъ ичюн эр шейге малик: онынъ юз учь къадыны ве эки юз джариеси, мермер сарайлары, багъ-багъчалары, къавелери, эсапсыз йылкъылары, кой сюрюлери бар.
Даа не керек?
Иште, онъа даа недир етишмей экен.

Геджелери Арслан ханны кимдир раатсызлай, фикирлерини чыбалта:

— Эр шейинъ бар, тек алтынынъ аз, — дей.

— Я, алтынны къайдан алайым, — озю-озюнден сорай хан ве суалине джевап буламайып, сабагъадже чекишип чыкъа.

Куньлернинъ биринде Арслан хан беклерге ханлыкънынъ джеми улемаларыны сарайгъа чагъырып кетирмекни авале этти.

Олар, хангъа неге керек олгъаныны анъламагъан беклер, сарайгъа озь достларыны етеклеп кельдилер.
Албу исе, беклернен берабер кельгенлернинъ эписи де улема дегиль эди.

— Манъа ойле бир васта тапынъыз ки, онынъ ярдымынен адий таш парчасы алтынгъа чевирильсин, — деп, талап этти Арслан хан.

Беклер ве улемалар шаштылар:

— Хан акъылдан тайды, гъалиба: ойле шей бар исе, адамлар ондан энди чокътан файдаланмаз эдилерми?

Лякин хангъа башкъа тюрлю джевап бердилер:

— Ханнынъ эмири бизим ичюн къанундыр.
Эмиринъны эда этермиз, ханым, тек мухлет бер.

Бир афтадан сонъ кене ялвардылар:

— Мумкюн олса, бираз даа бекле, ханым.

Арадан эки афта кечкен сонъ хандан янъы мухлет сорайджакъларыны анълагъан хан оларны агъыз ачыртмадан сарайдан къувды.

Хан керчектен де акъыллы эди.
Улемаларны халкъ ичинден озюм тапарым, деген къараргъа кельди.

Беклер:

— Этме, эйлеме!
Хангъа авам халкъ ичинде юрмек ярашмаз.
Къарабаджакълар санъа не десенъ япарлар, юрегинъе ятмагъан шейлер эшитирсинъ, — дне огютледилер.
Хан дегенинден къалмады.
Устюне дервиш джуббесини кийип, сарайны терк этти.

Беклер догъруcыны айткъанлар.
Хан Солхат базарларында кезинир, къавелерде отурыр экен, эм озю акъкъында, эм беклери акъкъында пек чокъ элемли лафлар эшитти.
Ханнынъ беклерге бильдирген истеги де халкъ арасында артыкъ таркъалгъан эди: «Эшиттинъизми, Арслан хан акъылдан тайгъан, дейлер, адий таштан алтын япаджакъ ола эмиш».
Базылары: «Бизим Кямиль джинджиге барсын, о ярдым этер», —деп къошалар.

Я, Кямиль джинджини насыл тапмалы?

Иште, хан сораштыра-сораштыра, Кямиль джинджини барып тапты, онъа мерамыны анълатты.
Джинджи ханны динълеген сонъ хайли вакъыт индемей отурды.
Ниает:

— Къыйын олур...
Амма айткъанларымнынъ эписини япсанъ, бельки де бир шейлер чыкъар, — деди.

— Япарым, айткъанынъны япарым.
Япмасам, Алла бойнумы урсын! — деп емин иле къаиль олды Арслан хан.

Олар арабагъа минип, ёлгъа чыкътылар.
Секиз кунь ёл юрип, докъузынджы куннинъ сабасына Керчь дагъынынъ янына барып чыкътылар.

— Мына бу дагъгъа котерильмелимиз, — дие анълатты джинджи.

Дагънынъ тёпесине къаш къарарып башлагъан маальде котерильдилер.

Ниает, дагънынъ устюне чыкъып, токъталдылар.
Джинджи окъумагъа-уфлемеге тутунды.
Докъузынджы келимеде огюндеки къая еринден кочип, ашагъы тыгъырып тюшти, онынъ тюбюнден чыкъкъан эки йылан сызгъырув иле сюйреклене-сюйреклене ералты магъарасына кирип кеттилер.

Джинджи ве хан да магъара ичине адым аттылар.
Анда йыланлар ай нурунда кумюш киби йылтырай, магъаранынъ диварлары янында чыплакъ адамлар эчки оюнына ойнай эдилер.

Джинджи Арслан хангъа хытап этти:

— Энди аз къалды.
Артымдан текрарла: «Хел-хала-хал».

Бу сёзлерни текрарламасынен, огдеки демир къапы йыкъылып, Ханнынъ козю огюнде бам-башкъа алем ачылды.

Ер астындаки магъаранынъ диварлары четке сюрюлип, таваны эльмазларгъа бурюнди.
Ханнынъ аягъы астындаки топракъ алтынгъа чевирильди, этрафында алтын акъчалар уюрильдилер.
Ерден алтын таш тюртип чыкъты; орталыкъны джевхер, якъут ташчыкъларнынъ парылдавы айдынлатты.
Ханнынъ назарына ташчыкълар арасындаки нилюфер япрыгъы устюнде ясланып яткъан бир дживан чалынды.

Бу арада къара копек урьди; джинджи бирден сескенди.

— Дживангъа бакъма!

Лякин Арслан хан дживандан козьлерини алып оламай, онъа мефтюнликнен бакъа.
Ханны артыкъ ич бир шей маракъландырмай; эльмаз ташлар сёнюккен, алтын парчалары адий бакъыр киби корюне.

Хан гузель дживаннынъ сесини даа эшитмесе де, онынъ ичюн бутюн дюнья аджайип, аэнкли бир йырны йырлагъан киби дуюла эди.

— Къызнынъ аягъы астындаки пытачыкъны коресинъми?
Оны тез-тез ал, сонъ дюньянынъ бутюн малы сенинъки олур!
— деди джинджи.

Дживан еринден турды ве:

— Хан ойлелеринден дегиль.
Меним тылсымлы пытагъымны тутып алып, шанына леке тюшюрмез.

О мында кельмеге джурьат этти, мени корип севда олды. Меннен де къалыр, — деди.

Дживаннынъ дудакълары Ханнынъ дудакъларына якъынлашкъанда бутюн варлыкъ санки титреп башлады. Къайдандыр алтын учкъунлар пейда олып, джинджини еринден котерди, дагъдан тышкъа алып чыкъты ве бир ань де ген де Солхат базарына кетирип быракътылар.

Базарда джинджи танышларыны расткетирди ве:

— Эшиттинъми, Ханымыз гъайып олгъан...
Языкълар олсун! — деген лафлар эшитти.

Джинджи башыны саллады.

— Языкъсынманъыз, Хан арагъанъіндан да зиядесини булды.

КЕМАЛ БАБА

Къара дагъ эфсанеси

Шурет де, алтын да къыдырмады.
Акъикъат къыдырды.
Дюньядан акъикъат ёкъ олаяткъаныны корьгенде исе, Кемал баба ятты ашагъы ольди.
Кемал баба къач яшында эди кимсе бильмей.
Юз, дей эдилер, бельки о вакъыт, эки юзьдир.

Чокъ яшады, бутюн койнинъ халкъы онъа догъмуш олып къалды.
Пек чокъ яшады, къулакълары энди эшитмей эди, козьлери исе адамларнынъ чапкъалагъанларыны козь этмектен махрум эдилер.

Кимерде онынъ акъкъында унута эдилер.
Тек баарь кунеши орталыкъны — Къара дагъ тёпеликлерини алтын шавлесинен къаплап башлагъанда, онынъ да яшагъаныны хатырлай эдилер.

Кемал баба чересини чокъракъ сувунен юва, кене дагъгъа кете.

Чечеклернинъ къокъусы, серин ельчик оны охшап кече.

Варлыкъ къуванчы эр шейде дуюла эди.

Кемал баба бутюн буларны пек севе, озюни оларнынъ ичинде ис эте.

Аякъларыны зорнен ала, эллерини дуа этмеге биле котерип оламай.
Эй, дюнья!
Сенми эдинъ дешетли геджелерде къаялар арасында юрген.
Бир де бир хавф догъгъанда гемиге ялдап баргъан гъайретли, джесюр Кемал.
Энъ бай ве буюк адамларнынъ бетине акъ сёзюни айтмагъа сакъынмагъан, докъуз улькеден къувулгъан Кемал.
Чюнки акъикъатны айткъанны докъуз мемлекеттен къувалар.
Халкъ бойле айта.

Онынъ омрю фуртуналы эди.
Бу койчикке кельген сонъ тынчланды.

Къуранны молладан да яхшы бильген, арап китапларыны анълагъан, Мекке ве Истанбулда булунгъан — терен бильгили адам.
Бильгили адамны исе койде саялар.

Кемал чокътан берли Къара дагъ джапында яшай, чокъ баарьлер кечти.
О эп дагъгъа къатнай.
Чокъракъ башындаки эмен терегине бельги къоя.
Эп акъикъатнынъ кельмесини беклей.
Къач вакъыт акъикъатны беклегенини озю де бильмей.
Лякин илле бир кунь келеджегине эмин.
Йыллар бойле кечмекте эди.
Эмен терегининъ устюндеки бельгилер эп чокълаштылар.

Баарь кечти, яз кельди.
Авалар пек къызды.
Бойле якъыджы сыджакъ не вакъыт олгъаныны кимсе хатырлап оламай.

Кунеш отларны, япракъларны якъты, чокъракъларны къурутты.

Джамиде дуа окъулды, Кемал бабадан: — Сонъ не оладжакъ? — деп сорады къартлар.

— Ай тутуладжакъ, ягъмур ягъаджакъ.
Фелякет оладжакъ.
Адамлар теляшландылар.
Кок узеринде енгиль булутлар корюнди, амма ягъмур ягъаджакъкъа бенъземей эди.

— Кемал баба илериде не оладжагъыны айтмагъа бильмей.
Гедже исе къоюрып кельген булутлар йылдызларны сёндюрдилер, ачувлы йылдырым ойнады, кок гудюрдиси байырларнынъ тёпесине энди, дешетли сеслер орталыкъны титретти.
Сагъанакълы ягъмур шувулдады, орталыкъны сув басты.
— Кемал баба догъру айтты!

Энди фелякет оладжакъ, адамлар пек къоркътылар.
Дагъдан тюшкен сель кой сокъакъларыны ювды, къачып етиштиремегенлерни денъизге алып кетти.
Бай Вели делирди.
Къомшусындан нелер басып алгъан олса: эвни, багъны, эписини къайтармагъа емин этти.
Алланынъ адыны айтып агълай, оны омрюнде айтмагъан сойлары биле текрарлай.
Чюнки этрафта фелякет.

Джамиде дуалар окъула.
Кемал баба энди не айтар экен?
Кемал баба адамларнынъ юреклеринде не олгъаныны, не тюшюнгенлерини биле эди.

Тышкъа чыкъты, булут сарылгъан Къара дагъ тарафкъа бакъты.
Пейгъамбернинъ сарыгъыны корьген киби олды.
Адамлар да бакъалар, бир шей корьмейлер.

Кемал баба динъленди.
Коктенми, дагъданмы къуванчлы сеслер эшитильди.

Адамлар динълейлер — эшитмейлер.

Бир куньден сонъ Кемал баба бакъкъан тарафта кунеш йылтырады.

Фелякет кечти, адамлар озюне кельди.

Чокъусы эляк олды.
Оларнынъ топракъларыны къомшулары болюп алдылар, фуртуна оларны алып кетмегени ичюн, Аллагъа дуа эттилер.

Бу фелякет вакътында Коктебель мырзасы эвельде адамларны пек къыйнагъаны белли олды.
Кемал баба онъа дарылды.

Мырза шашмалады, не япаджагъыны бильмеди.
Сандыгъындан толу кисесини чыкъарды, гедже Кемал бабагъа алып барды.

— Буларны ал, тек мени утандырма.

Кемал баба алтынларны котерип атты. — Кет! — деди ачувлы алда.
Мырза Кемал бабанынъ огюнде тиз чёкти, ялварып башлады.

— Чокъ къалмады, якъында оледжексинъ, озюм джыярым, мезарынъда къазыкъ усьтюне сарыкъ къоярым, имамларгъа чокъ пара беририм, олар, Кемал бабай мукъаддес адам эди, Кемал баба азиздир, дерлер.
Эр шейни япарым, тек мени макъта.

Мырзанынъ сёзлерини анълагъан Кемал баба ондан юзюни чевирди, Мырза ачувындан къайнады, къартнынъ усьтюне атылды, котеклеп башлады.

— Меним дегенимни япаджакъсынъ, ёкъса ольдюрерим.

— Ольдюр, — деди къарыкъ сеснен Кемал баба.

Саба адамлар Кемал бабаны олюм алында корьдюлер.
Не олгъаны акъкъында о бир шей айтмады.
Чюнки мырзанынъ хасталангъаныны ве чокъкъа бармайджагъыны биле эди.

О адамларгъа:

— Таягъым къайда тюшсе, мени анда комюнъиз, — деп васиет этти.

— Къарт, гъалиба, шашмалай, — деп тюшюнди адамлар.

Амма сонъки кучюни топлагъан Кемал баба еринден котерильди, тышкъа чыкъты, таягъыны тёпеге фырландырды, озю салланды, йыкъылды, шу ерде джан берди.

Таягъы исе кокке котерильди, Къара дагъгъа учып кетти.

Онынъ пешинден чаптылар, таякъны чокъракъ башында таптылар.

Адамлар къартны анда джыйдылар.

Сонъ теректеки бельгилерни сайдылар...
Докъсан докъуз...

Кемал баба юзни толдурды, дедилер адамлар.

Яхшы заманлар кельди.
Дагълар ешиль отларнен ортюльди.
Анда сюрюлер яйылдылар.
Олар геджелери де эвге къайтмай, дагъларда геджелей эдилер.
Чобанлар геджелери Кемал бабанынъ мезарында ешиль ярыкъны коре эдилер.
Молла буны тешкермек истеди, адамларны ёллады.

— Акъикъатен де азизми, билинъиз, — деди.

Ешиль атешни пек чокъ адам корьди.

Отуздан, Къоздан, Къапысхордан хасталарны кетирдилер.
Анда хасталар шифа таптылар.

Имам Кемал бабаны азиз, деп илян этти.

Мында кельгенлернинъ сайысы даа да чокълашты.
Шимди де келелер.
Хасталарны Алуштадан ве Уськюттен, Акъмесджиттен ве Багъчасарайдан кетирелер.
Темиз къальпнен кельгенлернинъ эписи тюзеле экен.

Демирджи дагъ

Демирджи Къырымда энъ дюльбер дагъдыр, дейлер ерли сакинлер.
Бир кунь къач сааттен ибарет олса, дагънынъ ренки о къадар денъише экен.
Онынъ юксеклигинде гуя кок къушагъы парылдай.

Куньдюз эр шей кунеш шавлеси тюбюнде сюсленген бир вакъытта, дагъ узеринде къоджаман къобаларны корьмек мумкюн, одарны дев гуя энъ юксекликлерден къопарып алгъан да, бир ерге топлагъан.
Дагънынъ вадий тарафында адамларны, айванларны анъдыргъан эфсаневий къаялар корюнелер.
Табиатнынъ бу тылсымлы варлыгъы «билинъиз бакъайыкъ, биздер кимлермиз ве мында насыл пейда олдыкъ?» — деп сорагъан киби корюнелер.

Ихтияр адамлар олар акъкъында чокъ эфсанелер айталар.
Дикъкъатынъызгъа олардан бирини джельп этмек истеймиз.

Чокъ къадим заманларда Къырым топрагъына баскъынджы кочебелилер ордусы келип сокъулгъан.
Олар кесментик, узун къоллы, бакъыр тенли, назарлары титис ве серт олгъан.
Улькенинъ чёль ве дагъларында атеш-алев олып ягъылгъанлар.

Къырым сакинлери кельмешеклерге баш эгмейлер.
Олар давет олунмагъан мусафирлерни яхшы ушкютелер, козь ачмагъа имкян бермейлер.
Баскъынджылар ярымаданынъ тёрюне кечмеге не къадар ынтылсалар, силягъа ихтияджлары о къадар артып бара.

Ниает, олар, ерли халкъ Тютейиджи Фунна, деп адландыргъан дагъларгъа барып етелер.
Дагънынъ юксеклигинде тютейиджи алев диреги эп юкъары котериле, этрафны ярыкъландыра эди.

Этрафтаки сакинлер демирджилик зенаатынен нам къазангъанлар.
Дагъ этегинде озьлерининъ кучюк демир ханелеринде чалышувнен кунь кечирген усталар аз олмагъанлар.
Мында адамлар озьлерининъ ильк демирджи оджагъыны — Фунна юксеклигиндеки атешни якътылар.

Ондан сонъ халкъ бу дагъны Демирджи, деп адландырды.

Баскъынджыларнынъ сераскерлери дагъ янында топланып, онынъ тютюн ичинде къалгъан юксекликлерине тааджипле бакътылар.

— Бундан да яхшы демирджилик оджагъыны къайдан тападжакъсынъ? — деди оларнынъ уйкенлери. — Мында озюмизге силя ясармыз...

Узурына озь корюнишинен дигерлеринден айырылып тургъан адамны чагъырды.
О, юксек бойлу, кенъ омузлы, къара сакъаллы, ири дюльбер козьлю киши эди.
Бу козьлерге бакъсанъ, назарынъны олардан алып оламайсынъ.
Лякин гонълюнъни къоркъунч баса.
Оны бир кере корьген адам къудретли кевдесини ве агъыр бакъышыны бир вакъыт унутмаз.

Сераскер къара сакъаллыгъа бир къач сёз айткъанынен о башыны саллады, аскерлернен берабер койге энди.
Олар мында онларнен сакинни якъалап, дагънынъ юксеклигине алып кеттилер.

Иште, бу куньден башлап баскъынджыларда пек чокъ силя пейда олды.
Оларны дагъ юксеклигинде шу къара сакъаллы адам — Демирджи ясады.
О анда къоджаман бир демирханени мейдангъа кетирди.

Дагъда бутюн кунь тютевнинъ арды кесильмеди, атеш эп алевлене берди.
Чёкюч сеслери тынмады.
Дагъ гудюрди ве шаматадан титреди.
Къылычлар, сюнгюлер, къалкъанлар, балталар — бутюн булар баскъынджылар ордусына ташылдылар.
Къарасакъаллы муджизевий кучьке малик дагънынъ челигинден ясагъан бу къылычлар, дерсинъ, дюньядаки бутюн къылычлардан устюн эдилер.

Баскъынджылар бу мудхиш силянен оглерине расткельгенни кести, ёкъ эттилер.

Этрафтаки койлер адамсыз, бом-бош олып къалды.
Яш ве къуветли адамларны дагъ демирханесинде чалыштырдылар.
Олар анда силя ясадылар.
Гедже-куньдюз ач чалыштылар.
Бунъа даянмайып эляк олдылар.

Гедже-куньдюз гурюльдеп янгъан алев топракъны къурутты, чокъракъларнынъ сувы токътады, озенлер сайлаштылар.
Багъ ве багъчалар берекетсизлик мекянына чевирильдилер.
Фунна джеэннемге денди, къара сакъаллы эп янъы-янъы къулларны талап этти.
Кельгенлер исе мында эджель булдылар.
Бу джеэннем атешини сёндюрип, орталыкъны якъып йыкъкъан, олюм сачкъан силянынъ ардыны кесмек, белялы къомшулардан къуртулмакънынъ чарелерини арамакъ ичюн, бир къач койнинъ тедбиркяр адамлары бир ерге топландылар.
Энъ итибарлыларны дагъгъа — демирджиге ёлладылар.
Баргъан адамлар демирджининъ мындан кетмесини талап этмек керек эдилер.
Лякин кеткенлерни пек чокъ бекледилер.
Олардан исе хабер-тебер ёкъ.
Ахыр-сонъу куньлернинъ биринде Фуннадан ичи сыджакъ куль, инсан кемиклери толу балабан бардакъ кетирдилер.
Демирджининъ джевабыны койлюлер яхшы анъладылар.

Мерьем адлы бир къыз Демирджинен озю лакъырды этмек къарарына кельди.
О сакъчыларгъа дуйдурмадан, гизли сокъакъчыкълардан, къоджаман Демирджиге барып чыкъты.
Мерьемнинъ козьлери огюнде мудхиш манзара пейда олды.
Онларнен демир оджакъларындан атеш пускюре, корюклер гудюрдейлер, якъыджы къыгъылчымлар этрафкъа сачылалар.
Беллеринедже чыплакъ адамлар чёкюч ве токъмакъларнен къып-къырмызы демирни дёгелер.

Къарасакъаллы пейда олды.
Мерьем онынъ янына барды.

— Мени динъле, ят адам, — деди о.

Демирджи онъа йыртыджы, якъыджы назарлар быракъты.

— Сен не истейсинъ?

— Санъа ялварам, адамларны гъайып этме, кет мындан.

Къарасакъаллы шакъылдап кульди.

— Ёкъ,— деди.— Мен кетмем.
Я манъа не ичюн кетмек керек экен?
Аксине, сени де мында къалдырырым.
Сен меним олурсынъ...

Шай дер экеч, о къызгъа къолуны узатты.
Къыз оны кучьнен уйтеди.
Демирджи соба янында йыкъылды, сачларыны, урбасыны якъты.
О ачувланды, янъы ясалгъан йылтыравукъ ханджерге узанды, Мерьем джансыз алда онынъ аякълары тюбюне йыкъылды.

Къарт чалбаш дагъ бу залымлыкъкъа даянамады.
О темелинден тёпесинедже титреди, алевленди, салланды.
Дагънынъ ичинден юкъары алев фышкъырды, къара сакъаллы ве дигер кельмешеклер бу атеш-алевге къатылдылар, ёкъ олдылар.
Атеш сёнип, эр шей ятышкъан сонъ, адамларнынъ козьлери огюнде адден тыш бир манзара пейда олды.
Дагънынъ ёкъушында Демирджи ве онынъ ярдымджыларыны анъдыргъан услупсыз къаялар пейда олдылар.

Оларнынъ энъ тёпесинде исе къадын башына бенъзер къая тура.
Бу къая эр кеске гузель Мерьемни — залым Демирджининъ сонъки къурбаныны хатырлата.

Шундан сонъ Фунна тынчланды, онынъ юксекликлеринде атеш корюнмеди ве дагънынъ эвельки ады, Тютейиджи, унутылды.
Амма халкъ башындан кечирген беляларны ич унутмады.
Дагъгъа исе Демирджи адыны берди.

МУХАММЕДГЕ МЕКТЮП

КЪОЗ ЭФСАНЕСИ

Бизде дюнья бир чаркъ копчектир, оны ким айландырмагъа бильсе, файдасыны о корер, дегенлер.

Абдулгъаниининъ авраты Фатиме, балабан джевиз тереги тюбюнде адждждж тюшюнджелер алтында, юзюм татлысы, петмез къайнатмакъта эди.

Онынъ тою олгъанына даа учь йыл толмады.
Вадийде энъ зенгин адамгъа акъайгъа чыкъкъан вакъытта энди пишмеге башлагъан шефтали киби, койде энъ дюльбер къыз эди.
Тойда четлери паалы басмаларнен сарылгъан ве алтын йиплернен нагъышлангъан юзьбезлернен безетильген могедекли арабаны юзден зияде атлы йигит озгъармакъта эди.
Йипек шеритлернен ве ренкли басма парчаларынен яраштырылгъан атлар бири дигерини озып чапа эдилер.
Той бир афта девам этти.
Чалгъыджылар токътамай чалды.
Давул патлады, зурна инъледи.

Фатимеге эр кес авес этти.
Эр кестен зияде къара козьлю бир къыз Фатимеге пек кескин бакъты.
Гъалиба, онынъ назары тийди.
Фатиме акъайгъа чыкъкъанынен хасталанмагъа башлады.

Тедавийлемек ичюн терен бильгили экимни чагъырдылар, моллагъа окъуттылар, ич бир шей ярдым этмеди.
Къара дагъгъа, азизлерге алып бардылар.
Андаки къабир ташындан тоз ичирдилер, тюзельмек ерине, даа да агъырлашты.
Фатиме азып, къуругъан таякъ киби олып къалды.

Абдулгъани, авратым хаста деп, ачувланмагъа башлады ве шарапны сыкъып битирген сонъ башкъасыны аладжагъыны айтты.
«Дангъалакъларда бир кере эвленген сонъ экинджи авратны алмагъа олмай, я не ичюн бизде ола?» — деп тюшюнджеге далды Фатиме.

Не себептен бир халкъта бир адет, дигеринде башкъа?

Бир къач куньден сонъ багъдан сонъки берекетни кетиреджеклер, бир къач куньден сонъ эвге башкъа къара козьлю дюльбер келеджек...
Фатиме эп агълай.

— Ёкъ, — тюшюнди Фатиме, — мен ойле яшап оламам.
Эйиси озюмни къуюгъа атарым.

Бойле къараргъа кельген Фатиме бу ишни япмакъ ичюн гедже озь къуюлары янына барды.

Къуюгъа эгильгенинен Азраильни корьди.
Азраиль онъа пармагъыны саллады, къанатларыны къакъты, къадыннынъ къулакъларына муляйим сес эшитильген киби олды, ве оны кокке — дженюпке алып кетти.

Къартийлер Фатименинъ эвде олмагъаныны дуйдылар.

Оны къыдырмагъа башладылар ве къую янындан таптылар. Фатиме ерде ята, элинде акъкъушнынъ къанатындан да беяз бир къанат бар эди.

Сонъки нефесинде бир шейлер айтмагъа етиштирди.

Къоз коюнден къадынлар топландылар, олгъан вакъиаты хатырладылар, Фатимени аджыдылар ве оларнынъ да башына бойле ал келебиледжеги акъкъында тюшюндилер.
Араларында язмагъа бильген бир къыз тапылды.
О, бильгили эфендининъ къызы эди.

— Айтчы бакъайыкъ, къадын къартайса я да хасталанса, акъай башкъасына эвленсин, деп къайда язылгъан?

— Истедилер ве ойле де яздылар, — деди эфендининъ къызы.
— Не истесенъ, оны язмакъ мумкюн.

— Демек бойле, сен язмагъа билесинъ, айса бизим истегимизни яз, бир авраты олгъан акъай экинджисине эвленмесин, деп яз.

— Кимге язайым? — сорады Зейнеп.
Падишагъа мы?
О тек кулер.

Онынъ озюнинъ бинъ, бельки де, ондан да зияде авраты бардыр.
Къадынлар тюшюнджеге далдылар.
Бирининъ акъылына бойле фикир кельди:

— Фатимеге ким къанат ташлады?
Меляике.
Демек, Пейгъамберге яз.
Тек яхшы яз.
Эр кес разы олур.
Ким озюнинъ акъайынынъ бир аврат даа алгъаныны истер?!
Яз, эпимиз пармакъларымызны басармыз.

— Я, насыл этип ёллайджакъмыз?

— Къушнен ёллармыз.
Къуш кокке уча.
О алып кетер.

— Бабама айтмакъ керек, — деди Зейнеп.

— Сенинъ акъылынъ ериндеми, Зейнеп?
Бабанъа айтсанъ, ишимизни бозарсынъ.
О башкъа — бизге къаршы мектюп язар.

Къадынлар Зейнепке ялвардылар, дюльбер марама бахшыш этеджеклернни айттылар.
Ниает, Зейнеп разы олды.
Зейнеп кягъытны тизине къойды ве Меляике ташлап кеткен беяз къанатнен Мухаммедге мектюп язмагъа башлады.

Чокъ вакъыт язды, яхшы этип язды, эр шейни язды.
Къанат кягъыт устюнде гъыйчылдагъан сес чыкъарып, къадынларнынъ фикирини язды, орталыкъ сюкюнет ичинде къалды.
Тек кимерде къадынларнынъ терен кокюс кечиргенлери эшитильди.

Язып битиргенлеринен, къанат Меляикенинъ артындан етмек ичюн, кокке учып кетти.
Зейнеп мектюпни алтын сувлу йипнен багълады, огълан балачыкълар туткъан беяз савускъаннынъ къуйругъына багълады ве авагъа учурды.
Къуш учып кетти.

Къадынлар не олур экен, деп беклемеге башладылар.
Япкъан ишлери акъкъында бири-бирлерине сёз бергенлери киби, акъайларына бир шей айтмадылар.
Бизге дарылырлар деп, сакъындылар.

Амма араларындан бири даянып оламады, акъайына айтты.
Акъайы кульди, башкъа акъайлар да эшиттилер.
Къадынларнынъ япкъан ахмакълыкъларына олар да кульдилер.
Къадынларны савускъан къуйругъынен эриштирмеге башладылар.
Къоз коюнинъ къарт молласы бу вакъиадан сонъ къадынларны корьсе терс бакъып кечти.

Къадынлар япкъан ишлеринден утандылар, мумкюн олгъаны къадар мектюпни унутмагъа тырыштылар.
Лякин акъайлар унутмадылар, ачувлангъанда авратларына: «Савускъаннынъ къуйругъына мектюп илиштир», — деп къычырдылар.
Яшлар да осьтилер, бабалары киби, олар да олгъан вакъианы хатырлап авратларыны утандырдылар.
Кульмеге кульдилер, лякин не Къоз коюнде, не Отуз, ве не де Таракъташта эки аврат алгъан эркек олмагъаныны дуймай къалдылар.

Бельки, къой эти паалылашкъандыр, яшайыш агъырлашкъандыр, я да акъайларнынъ озьлери утангъандырлар, бельки де мектюпке Пейгъамбернинъ джевабы кельгендир.
Алла биле, анда нелер олды.
Бир шейни пек яхшы билемиз, анда къош авраты олгъан эркек къалмады, весселям!

ЧАТАЛКЪАЯ ДЖИВАРЫНДАКИ ЧЕШМЕ

Алупка ве Мисхорнынъ ортасындан — дагъдан акъып кельген Хастабаш озенининъ ялысында бир къарт озь къартийинен берабер яшай экенлер.
Эвлери пек харабе алгъа кельген.
Эльбет, къарт энди докъсан яшында, къартий исе сексен яшында экен.
Оларнынъ балалары озь бахтларыны арап, энди чокътан дюнья бойлап даркъалгъанлар.

Кучюк азбарда етишкен зарзават ве багъча емишлери къартларны йыл бою бакъкъанлар.

Къарт олюми эп якъынлашкъаныны дуя.
Экиси де озь олюмликлери акъкъында тюшюнелер, къасеветленелер.
Куньлернинъ биринде къарт ормангъа барып, одун кесмеге ве оны Алупка базарына алып барып сатмагъа, дженазе ичюн керек шейлерни алмагъа къарар бере.

Бойлеликле, белине аркъанны багълай, элине балтасыны алып, ёлгъа чыкъа.
Яваш кете, сонъ отурып раатлана ве, ниает, Чаталкъаягъа барып чыкъа.
Баягъы одун топлагъан сонъ, оларны багълап, ашагъы энип башлай.
Сувы Хастабаш озенине акъып тюшкен чешмелернинъ бирине барып ете.
Сыджакъ ава ве ёргъунлыкъ къартны такъаттан кесе.
Бираз ал алмакъ ичюн одуныны ерге ташлай ве чешмеден сув иче.
Козьлери юкъу чеке, бир кенарчыкъта отура, юкълап къала.

О уянгъанда кунеш энди батыгъа догърулгъан, къонаята.
Къарт теляшлана, эвге ашыкъа.
Одунны кене сыртына ата ве, адети узьре, озь-озюнен сёйлене-сёйлене кете.

— Одун аз алгъаным, юкюм енгиль, эки кере зияде алмакъ мумкюн эди, — дей озь башына.
Къартнынъ кеч къалгъанына теляшлангъан къартий оны араштырып, орман бетке кете.
Ёлда сыртына одун юклю адамны коре.

— Балам, орманда бир къарт адамны расткетирмединъми? — деп сорай.

— О да насыл бала, козьлеринъ корьмейми ёкъса, къартий, мени танымайсынъмы?...
— Къартийнинъ устюнден кульме, сен де къарт олурсынъ.

Меним акъайым да етмиш йыл эвельси сенинъ киби бир яш эди.
Къарт ишнинъ асылыны анълады.

Демек, о бугунь сувны бир заманларда дедесинден эшиткен чешмеден ичип, яшаргъан.
Эльбет, къартий де деръал шу чешмеден сув ичмек керек.
Къарт онъа бу чешменинъ не ерде олгъаныны анълатты, озю исе эвге ашыкъты.
Чюнки эвде озю япаджакъ ишлерни хатырлады.

Ишке берилип, орталыкъны къаранлыкъ баскъаныны дуймай къалды.
Акъылына аман къартий тюшти.
Чапа-чапа дагъгъа кетти.
Бир къач дакъкъа ичинде бир къач саатлик ёлны кечти.
Амма чешме башында кимсе ёкъ эди.

Къартийини чокъ араштырды.
Шашмалап тургъанда, чалылар арасында бир баланынъ агълавыны эшитти.
Баланы элине алып, эвине къайтты.
Эртеси куню баланы бакъса, о къартийнинъ чул-чубурына сарылгъан.

Демек, къартий яшармагъа тырышкъан ве къарарыны къачыргъан, шифалы сувны пек чокъ ичкен.
Нетиджеде яшармакъ дегиль де, къундакъ баласына чевирильген.

Айдамакълар къобасы

Къызыл-Таш эфсанеси

Узун къыш акъшамлары оджакътан ель сызгъыргъанда, къутургъан денъиз киби окюргенде, къырымтатарлар оджакъ башында отурып, Къырымнынъ сонъки йигити акъкъында къартларнынъ икяесини динълемеге пек севелер.
Ич бир вакъыт эзильгенлернинъ ве ёкъсулларнынъ джаныны агъырттырмагъан Алим ичюн Къырымнынъ дагълары биле гъурурлангъанлар.
Байлар Алимден, яшындан къоркъкъан киби, къоркъкъанлар.
Бутюн губернияда Алимнен корюшмек и степ, оны ялынъыз бир адам арыштыргъан.
О Къарасувбазарнынъ башы экен.
Айткъанларына коре, онынъ юмругъы теразе фунтлукъларындан да агъыр экен.

Онынъ кескин бакъышындан ер тюбюне сакъланып биле къуртулмакъ мумкюн дегиль экен.

Къырымда токътамадан Алим акъкъында еди йыл лаф кеткен.
Бу йыллар ичинде Алим еди кере къаравуллар къолуна тюшкен ве еди кере де бугъавларны къопарараkъ, Таракъташ дагъларына, ногъай чёллерине къачып етиштирген.
Дагъларда, ногъай чёллеринде бутюн яшлыкъ Алимге дост экен.
Халкъ гедже-куньдюз Алланынъ адыны анъып, Алим ни беля дан сакъламасыны истеп, намаз къылгъанлар.
Лякин Алимнинъ башы устюнде къара булутлар асылы тура экенлер.
Акъ сакъаллы акъыллы къартлар тынып турсалар да, буны биле экенлер.

Шу йылы Къырымда корюльмеген сувукълар олгъан.
Факъырлар чекишкен, лякин зенгинлерге де арув олмагъан, чюнки ёллар бою Алимнинъ баскъынджылыгъындан ич биреви аманлыкъ корьмеген.

Алимни чешит ерлерде коре экенлер.
О шеэрлерде пейда ола ве атта Къарасувбазар башына барып, Алимни эльге бермек ичюн озь ярдымыны биле теклиф эткен.
Бу вакъыт башлыкъ Алимге:

— Алим меним элимде олса, санъа юз онлукъ, — деген.
% Алим башлыкъны кулерек:
% «Мына, Алим сенинъ къолунънынъ тюбюне кельди, лякин сен оны тутып оламадынъ», — дей ве аман пенджереден сычраякъ, атына минип, шеэрден чыкъып кеткен.
Артындан атлылар къувгъан, етамагъанлар.

Алимнинъ беяз атында учь танав олып о, токътамадан, учь кунь, учь гедже чапа биле экен.

Алим Таракъташ дагъларында да яшагъан.
Бу вакъыт учь тарафтан къаравуллар чыкъып, бутюн Таракъташ дагъларыны сарып алгъанлар, лякин Алимни тапамагъанлар.
Отуз къаведжиси Алимге хабер этип етиштирген, Алим Къызыл-ташкъа авушкъан.
Анда топракъ тюбюнден кирильген айдамакълар сакълангъан дымлы бир къоба бар экен.

Ама анда Алимнинъ шейлери топракъ тюбюнде сакълы тура экен.
Бу къобанынъ ичинде шифалы сувнен яраларны сагъылткъан ве инсанларнынъ къуветлерини арттыргъан дигер бир къоба даа бар экен.

Мында, Къызыл-ташта, Алим баягъы бир вакъытлар сусып тургъан.
Оны ялынъыз Отуз къаведжиси ве Алимнинъ эльчиси Баттал биле экен.
Баталгъа озь тилини ютмакъ Алимни эльге бермектен къолай экен.
Алим Батталнынъ оксюзчиги Шашнени севе ве бабасынен онъа, кимерде, тюрк феси, кимерде, панлы фес ве кимерде де алтын купелер джибере экен.
Шашне озь достларыны янъы бахшышларны косьтерип, къопая тургъан экен.
Балабан олса, Алим онъа эвленеджегини, бутюн Къызыл-таш хазинесини онъа береджегини айтып юре экен.

Доманака урумнынъ къызы буны эшитип бабасына барып айта.
Бабасы Алимден къоркъа ве оны севмей экен, чюнки къоркъсанъ, эр заман севмейсинъ.
Ондан да гъайры, оларнынъ арасында къан душманлыгъы бар экен: баскъын вакъытында Алим Доманаканынъ тувгъаныны ольдюрген.
О вакъыт Отузда начальник пейда олгъан, джемаатны топлагъан.

О, татарларгъа къыргъый киби бакъып:

— Алим меним элимде олмагъангъа къадар, койден кенаргъа тавукъ, къафестеки гогерджин биле чыкъып къанат салламасын! — де ген.
Шу геджеси ко йде ич бир кимсе юкъламагъан.
Сокъакъта авазлы шайтан той ойнап, багъчалардаки тереклерни сындыргъан, къоркъакъларнынъ къапысыны тыкъ-тыкъ къакъкъан ве кечкенлернинъ устюне сазагъанлы ягъмур киби атылгъан.

Тав къоркъунчлы-къоркъунчлы нефес алгъан, булутлы коктен гурюльдеп ягъгъан ягъмур сель олып Къызыл-таш檢 дересинде бинълердже сув ташкъынлары мейдангъа кетирген.

Бу гедже айдамакълар ич кимсени беклемегенлер, айдамакълар къобасы ичинде янып битеяткъан къорлу атешнинъ башында чекменлерине сарылып юкълагъанлар.

Алим пек сакът юкълай экен.
Санки эр кунь япкъаны киби, бу гедже де шифалы сувны ичеджеги кельген, лякин къоба ичиндеки чокъракълардан сув ерине къан фышкъыра экен.
Джапларнынъ юкъарысындан къара йыланлар къалачланып, саркъып тура экенлер.
Мына олардан бириси, тайгъалакъ ве сувукъ сою, Алимнинъ богъазына сарылып тююмленген.

Бу агъырлыкъкъа даяналмагъан Алим пек яман багъыргъан, козьлерини ачып бакъкъанда, янында озюнинъ коксюден басып, богъазыны сакъып тургъан буюктен-буюк бир адамны корьген.

Алим багъыргъан, лякин юрегининъ астындан къопкъан адждjы онынъ эсини алгъан, Алим бир даа козьлерини ачкъанда, энди озюнинъ ве достларынынъ багълы олгъаныны корьген.
«Селям алейкум Алим, сен манъа мусафирликке кельген эдинъ, амма шимди, коресинъми, мен санъа мусафирликке кельдим», — деп кимдир онынъ энъсеси устюнден сёйленген.

Алимнинъ козьлери огюне бир даа къаранлыкъ чёккен, эси кеткен.
Экинджи сефер эси башына кельгенде энди саба ачылгъан ве оны зембиль устюнде кой сокъагъы бою алып кете экенлер.
Санки бутюн кой олю, койде ич бир джан корюльмей экен.
Эр кес начальникнинъ бакъышындан сакълана экенлер.
Начальник Алимнинъ озюне бакъып, индемеден, санки, бир шейлер сорагъандай олгъан, Алим де бакъышнен джевап берген: «Билем, артыкъ Къырымда йигитлер олмаз!»

Энди уйле вакътында кой идаресининъ янында арабалар устюнде багълангъан айдамакълар ята экен.
Алим де демир зынджырларнен кишенленген.
Онынъ янында къаведжи Баттал ята экен.
Ёлны девам этмек ичюн эр шей азыр олгъанда, Батталнынъ къызы Шашне чапып келе, ве козь яшлар тёкип, ынджынып агълай.

Начальник къызчыкъкъа: «Агълама, тезден бабанъ къайтар», — дей.
Сонъ Алимге бакъаракъ:

— Аз къалды унутаяздым, мен санъа борджлум.
Хатырлайсынъмы, Алим меним элимде олгъан вакъытта санъа юз онлукъ бермеге ишандыргъан эдим.
Шимди Алим меним элимде, пара сенинъдир, — дей.
Алим:

— Оларны шунъа бер, — деп къызчыкъны косьтере.
Арабалар яваштан еринден коче ве бойледже Алимни дагълардан омюрлик алып кетелер.

АЗИЗНИНЪ ДЮРБЕСИ

Отуз КОЮ ЭФСАНЕСИ

Бу вакъиа бундан учь юз йыл эвель, бельки ондан да чокъ йыллар эвельси олгъандыр.
О вакъыт да шимдики киби яйля бойлап дагъдан сув акъкъан, шимдики киби кой багъчалары ешерген, шимдики киби кой тёрюнде Отузкой джамисининъ минареси юксельгендир.

Ондан эки адым огде, асырлар бою ешерип тургъан къоджаман джевиз терегининъ къаршысында — дере янында аджы Къуртдеденинъ корюмсиз эви тура эди.

Ондан эвель де, ондан сонъ да, койде онынъ киби адалетли адамнынъ олгъаныны не эшиткен ве не де корьгенлер.

Адамлар ич бир вакъыт ондан ялан сёз эшитмегенлер, эм де шу этрафта Къуртдеде гонълюни котермеген, ихтияджыны къандырмагъан адам олмагъан, о эр кеске ярдым элини узаткъан.

Бичаре адамгъа бир локъма отьмек бермектен къачынмагъан ве тапкъан парасына Меккеге барып кельген.
Ёлда ёлджуларнынъ сувсузлыгъыны къандырмакъ ичюн, эки чокъракъны темизлеген, сувыны акъызгъан.

Бойле мукъаддес ишлер ичюн Пейгъамберимиз акъикъатпервер, гунасыз адамларгъа дженнетнинъ къапусыны буюк истекнен ачкъан.

«Азиз адам» деген онъа халкъ ве намазгъа кетмекте олгъан аджыны корьгенде, буюк урьметнен селямлашкъан.
О, баягъы яшта олгъанына бакъмадан, намаз къылмакъ ичюн де болдурмагъан адам киби чевик, къуветли адымларнен кете эди.

Эр кунь дуа окъумакъ ичюн, къартайгъанына бакъмадан, аякълары минаренинъ тик мердивенинден эпкин котериле эди.
Гъалиба, онъа Алланынъ меляикелери ярдым эте эдилер.

Аджы Къуртдеде не къадар къарт олса да, ури къызларыны анъдыргъан дюльбер Раимесини корьгенде, шенъ кулюмсирей эди.

Онынъ башындан шербенти тюшип, къара козьлери иле аджыгъа бакъкъанда, Къуртдеденинъ, чокъракъ сувы киби темиз юрегиндеки ислери гунакяр тюшюнджелернен денъише ве атта озюнинъ садыкъ омюр аркъадашы Гульсюмни унута эди.
Раиме къарткъа назлана, чокътан унутылгъан сёзлерни фысылдай ве чокъ йыллар эвельси олып кечкен аджайып куньлерни тюш киби, хатырлата эди.

Баарь гулюне не ичюн къуванмамакъ керексинъ.
Къыш сувугъындан сонъ ава къызса, ер ешерсе, эльбет, къуванасынъ!

Аджы къартайгъанда баарьни ис эткени ичюн, Мухаммедге даа насыл янъы сёзлернен тешеккюр айтмагъа бильмей эди.
Тюневинки ве бугуньки кунь бири-бирине къошуларакъ, вакъыт тез кече эди.

Бир кунь къарт багъдан къайтып кельди, эвелькини шенъ Раимени танымады.
Онынъ дюльбер чересинде терен къайгъы аляметлери корюне, козьлеринде чареси тапылмагъан къасевет окъула эди.

«Раиме, санъа не олды?» — деп тюшюнди къарт, лякин Раиме онъа бир шей айтмады, дудакълары, дерсинъ сыкъылып къалгъанлар.

Гедже дагъ ели эсти ве юкълагъан Къуртдеденинъ къулагъына умютсизликке ве рухий тюшкюнликке огърагъан къадыннынъ сёзлерини алып кельди: «О залымны унут.
Озь севгинъе къайт.
Эм эбедий къайт...
Къарт тезден козьлерини юмаджакъ, мен кене сенинъ къадынынъ, сенинъ нурлу Раименъ олурым...»

Къуртдеде уянды ве яш вуджудны янында тапмады, лякин босагъа устюнде тизлерини эллеринен къучакълап, сонъсыз асретлик, джан сыкъынтысы чеккен яш къадын отура эди.

Танъ агъарып башлады.
Тезден минареден мазин учюнджи кере эзан чагъыраджакъ.
Аджы кимсеге дуйдурмайып, къаралтыдан чыкъты ве Папаз-Тёпеге догъру кетти.
Дагънынъ ортасында бир вакъытларда юнанларнынъ ибадетханеси олгъан ве ялынъыз йыкъынтылар къалгъан ерден, къаягъа догъру тар сокъакъ кете.

Къарт Къуртдеденинъ шу сокъакъ бойлап кеткенини, дагънынъ энъ тёпесине чыкъып яткъаныны, мукъаддес инсаннынъ юзюнден биринджи кере козьяш тыгъырып кеткенини кимсе корьмеди.

Аджы ялан не олгъаныны бильмей эди.
Шимди ялан онынъ янында тура, къою думан киби онынъ къальбини озю яткъан юксек дагъдан айырып тура эди.

О серилип яткъанда, Рухнынъ сесини эшитти ве онъа озь виджданынен джевап берди:

— Барсын, яшлар кене бири-бирине къайтсынлар, къавушсынлар.
Яшлар джоймагъа къоркъкъан шейлерини тапсынлар.
Эгер меним аятым Аллагъа керек олса, Раббим меним дуамны къабул этсин.

Мазин учюнджи кере эзан чагъырды.
Коктен: «Ойле олсун!» — деген седа кельди.
Къартнынъ руху ерден яваш-яваш узакълашты, кокке котерильди.

О вакъыттан берли Отуз коюнде яшагъан къадынлар ве къызлар эвельки севгилерини къайтармакъ истеселер, дагъгъа — мукъаддес Азизнинъ дюрбесине баралар.

СЕЛЬБИ, НАР, КЪАВАКЪ

Алуштадан баягъы авлакъта денъиз ялысында ырызлы, намуслы бир балыкъчы къадыны иле яшай экен.
Къары-къоджа юваш ве алидженап инсанлар экен.
Оларнынъ эскирген эвчиклерининъ къапылары кельген-кечкенге даима ачыкъ олып, анда геджелеген, раатланып кеткенлер.
Мында булунгъан тул къадынлар ве оксюз балалар лезетли ашлар ашамакътан гъайры, къонакъбайларнынъ хош муамелелерини ис эткенлер.

Не демек олсун, шу этрафнынъ сакинлери балыкъчы ве онынъ къадыныны бу аджайип хасиетлери ичюн джан-юректен севип-сайгъанлар.
Аякин, языкълар олсун, омюрде урьмет сайгъынен берабер ян-янаша пахыллыкъ, яманлыкъ да укюм сюрген.
Бу сонъкилери оларнынъ балалары, яни учь къызларына аит эди.
Уйкен къызларынынъ ады Сельби эди.
Бир бакъыштан о — пек чиркин, алчакъ бойлу ве чолпа экен.
Табиатынджа джарис ве серт экен.
О, къомшуларына феналыкъ япмакъ ичюн, дамгъа чыкъа ве оларнынъ озьара лакъырдыларыны динълей, сырларыны биле ве сонъра оларны бутюн ялы боюна даркъата.
Бундан да башкъа ана-бабасына даіма элемли сёгюшлер ягъдыра, оларны къаргъай.

Экинджи къызлары Нар ал ренкни пек бегене.
Мен дюльбер дегилим, янакъларым ал дегиллер, деп ана-бабасына дарыла.
О чечек киби ал-гульгулли олып, келип кечкен эр кес онынъ янында токътап, дюльберлигине ургъун олмакъ керек, эмиш.

Оларнынъ кендже къызлары Къавакъкъа кельгенде, Алла онъа аджайип дюльберлик берген, табиаты да шенъ, лякин аптелерининъ тесири алтында ана-бабасына чокъ къылынгъан.
Балаларынынъ опькелери ана-бабагъа пек агъыр олып баткъан.

Амма не япсынлар?
Ана-баба севгиси кёр ве сагъыр ола, дейлер.
Къарт иле къартий табиатсыз къызларынынъ бутюн къылынувларына къатлангъанлар.

Олар къавгъа чыкъармакътан къоркъып, сыкъ-сыкъ дагъларгъа кете ве бир къач куньлер анда булунмагъа тырышалар.

Куньлернинъ биринде, олар эвлеринде экенде, къызларнынъ учю де ичери бастырып кирелер.
Ачувнен ана-бабаларынынъ усьтлерине атылалар, оларны юмрукълайлар.

— Аман, Аллам, бизлерни озь балаларымыздан къорчала, — деп дуа эте олар.

Къартларнынъ агъызларындан бу сёзлер чыкъар-чыкъмаз, къайдандыр:
«Сельби!
Сен ана-бабанъны алчакъ бойлу олгъанынъ ичюн ынджытып кельдинъ, ойле исе, чечеги ве мейвасы олмагъан юксек терекке чевириль.
Устюнъде къаргъалардан башкъа ич бир тюрлю къуш юва япмасын...
Нар!
Сенинъ арзунъ да ерине келир.
Сен ал чечек ачкъан терекке чевирилирсинъ, кельген-кечкен сенинъ къаршынъда токътап, дюльберлигинъни сейир этер.
Лякин шу дюльбер чечеклеринъни кимсе эгилип къокъумаз, чюнки олар къокъудан марум оладжакълар.
Мейваларынънынъ ортасы ачыкъ аллы олып, олар ич бир кимсени тойдурмайджакъ ве сувсызлыкъларыны къандырмайджакълар, не ичюн дегенде, мейваларынъ пишип етишмейджеклер...
Къавакъ!
Сен де аптелеринъ киби оладжакъсынъ.
Сен озюнънинъ шенъ табиатлы олгъанынъа сылтадынъ.
Демек, сен дюльбер ве гъамлы осюмликке чевириледжексинъ...» — деген сес эшитильди.

Къызларнынъ шу аньде отьлери патлаязды, ве олар теляш иле ичериден тышкъа чапып чыкътылар.

Ана-баба да оларнынъ пешинден чыкътылар, лякин олар артыкъ озь балаларыны корьмедилер: азбарда бунъа къадар ич бир вакъыт олмагъан учь терек турмакъта эдилер.
Оларнынъ бириси пытакъларынен юксекликке шу къадар ынтылгъан ки, гуя даа да юксекче олмакъ ниетинде эди.
Дигер терекни ал чечеклер бийлеген, учюнджиси исе эфкяр сюкюнетинде къатып къалгъан.

Иште, инсанлар мына бу тереклерге учь къызнынъ адыны бергенлер: сельби, нар ве къавакъ.

Козьяш чешмеси

Хан залым ве серт олгъан.
Кимсени аджымай.
Пек къудретли олгъан, амма залымлыгъы къудретинден де кучьлю экен.
Хан тахткъа къан тёкип чыкъкъан.
Тахткъа отурдыгъы заман озь неслиндеки чешит яштаки бутюн огълан балаларны пычакътан кечирткен.
Илериде тахткъа ынтылгъан адам къалмасын, деп тюшюнген.

О баскъынджылыкъкъа чыкъкъанда ер янып, тек кулю къалгъан.
Юрегине ич бир шикяетлер, ич бир козьяшлар тесир этмеген, къурбанларынынъ къаны оны севиндирген.
Адамлар бу укюмдарны корьгенде титрегенлер, къайда булунмасын, къоркъу деген шей онынъле берабер юрген.

— Укюмдардан къоркъкъанлары яхшы, — деген Хан.

Укюмранлыкъны, шан-шурети Хан севги ве мерхаметликтен устюн корьген.
Бойле вакъытта козюне пара биле корюнмеген.

Амма инсан насыл залым олса-олсун, эпси бир инсандыр, онынъ да джаны бар.
Таштанмы, демирденми — джандыр.
Ташкъа урсанъ сесленир, демирге урсанъ, зынгъылдар.
Халкъ арасында исе Ханнынъ юреги ёкъ экен, деген сёз даркъагъан.
Юрек ерине бир топ юнь осе экен.
Юньден сес-солукъ чыкъармы?
Бойле сагъыр юрек биревни динълерми, аджырмы?!

Бу дюньяда эр шейнинъ сонъу ола, вакъты келип Хан да къартая.
Юреги зайыфлаша, бу вакъыт юрегине севги кире.
Бир топ юнь инсан юрегине чевириле.
Адий инсан юреги.

Къарт Ханнынъ харемине назик, дюльбер бир къызчыкъны кетирелер.
Ады Диляра экен.
Харемнинъ баш агъасы бу эсирени пек макътай.

Диляра къарт Хангъа ачувнен бакъса да, о къызны бирден пек севе.
Узун омюр кечирген Ханнынъ юреги сызлай. Мегер онынъ юреги джанлы экен, эр кеснинъки киби агъламагъа, севинмеге биле экен.

Диляра исе, кунештен махрум олгъан чечек киби, эсирликте сарып-сола.
Къарт адамгъа севда олмакъ даа да агъыр экен, о къан агълап башлай.
Бу дуйгъунынъ инсан юрегине не къадар агъыр олгъаныны Хан яхшы анълай.
Хан иранлы мимар Омер устаны чагъырып, шойле эмир бере:

— Ойле бир шей яп ки, таш биле эркек юреги киби агъласын.

— Къыз пек дюльбер эдими? — деп сорай уста.

— Сен онынъ акъкъында сорама!
О генч, кунеш киби шавлели, гогерджин киби назик, саарь ели киби хафиф, бал киби татлы...

Омер эп Ханны динълей ве озю исе таштан насыл этип инсан козьяшыны акъызмакъны тюшюне.

— Таштан нени сыкъып чыкъармакъ мумкюн? — дей о Хангъа. — Таш сессиз, ондан седа чыкъмаз.
Лякин сенде джан бар экен, демек ташта да олмалы.
Сен гъалиба козьяшынъны таш ичинден акъызмакъ истейсинъ?!
Яхшы, мен оны япарым.
Таш агълар.

О меним дердим акъкъында да сёйлер.
Яни Омер устанынъ дерди акъкъында.
Эркеклер насыл агълагъанларыны инсанлар корьсинлер.
Санъа акъикъатны ачайым, сен меним эр шейимни чекип алдынъ.
Тувгъан топрагъымны, къорантамны, адымны, шанымны алдынъ.
Меним козьяшларымны даа кимсе корьмеди.
Чюнки меним тек къальбим агълады.
Энди ташта козьяшларымны корерлер.
Бу сенинъ севгинънинъ ве меним аятымнынъ козьяшлары олур...

Мермер таш устюнде Омер япракъларны ойды.
Ортасында исе инсан козюни ясады, иште шу козьден гедже-куньдюз ташны сессиз инълеткен аджджы-аджджы козьяшлар йыллар, асырлар девамында турмадан акъаджакълар.

Чечекнинъ янында Омер чыкъчыкъ балабаннынъ ресимини де япты.
Уста бу боджек шубеленюв темсили олгъаныны анълатты. Демек, Ханнынъ юрегини, меним ичюн энди севинч ве кедер, севги ве нефретнинъ не кереги бар, киби шубелер кемиргенини яхшы биле эди.

Иште о вакъыттан берли чешме аля бу куньгедже Багъчасарайда тура, ве гедже-кудьдюз ондан эп козьяшы тамлай...

Омер Диляранынъ севгисини ве кедерини, омюри ве олюмини, озюнинъ азаплары ве козьяшларыны асырлар узьре алып кечти...

ЧАРШЕМБЕ

Отуз эфсанеси

Гъарип Сеит-Ягъя.
Мен онынъ бурюшик, мераметли чересини, агъарып башлагъан сакъалыны, букюльген кевдесини ве, дерсинъ териси олмаса, кемиклери тёкюлип кетеджек киби, акъылгъа ятмагъан арыкълыгъыны аля хатырлайым.

Бала экенде онынъ багъы янындан кечеяткъанда, о мени янына чагъыра ве энъ балабан башлы татлы юзюм бере эди.
Сонъ озюнинъ кедерли йырчыгъыны: «Чаршембе-Чаршембе», — деп йырлап башлай эди.

О Чаршембе йырыны ничюн йырлагъаныны коюмизде эр кес биле эди.
Чокътан акълыны шашыргъан гъарип Сеит-Ягъя.

Онынъ бизим коюмизге не вакъыт кельгенини кимсе хатырлап оламай.
Лякин онда бир худжурлыкъ олгъаныны эр кес дуя эди.

О, эр вакъыт ишнен мешгъуль ола, къавеханеге кирмей.
Лякин онынъле якъынджа мунасебетте олгъанларнынъ чокъусы Сеит-Ягъяны севмей эдилер.

Юзьбашы Абляз Сеит-Ягъяны корьсе, терс чевириле, чюнки тизеси оледжекте юкъары маалледе копеклер насыл улугъаныны къавеханеде айткъанда, Сеит-Ягъя сесини котерип:
— Энъ акъыллысыны юзьбашы этип сайлай эдилер, — деди.

Муртазанынъ аты ольдю.
Оны хайырлайлар.
Алла джангъа дегиль де, малгъа бергенине севинелер.
Озюнинъ ерине атыны алды, дей халкъ.
Сеит-Ягъя исе озь башына сомурдана:

— Алланынъ башкъа иши ёкъ экен, сизинънен огърашаджакъ отураджакъ.
Якъында отьмек де пиширип берир.

Молла башыны саллай:

— Иш феналыкънен битеджек, гъалиба, бу адам не сёйлегенини озю де бильмей...

Джума куню къартлар джамиге кетеяткъанда, Сеит-Ягъяны да чагъырдылар.
О кулюмсиреди:

— Барынъыз, барынъыз, мен башкъа куню...

— Алы фена, — дедилер къартлар, — Алла онынъ акълыны бир тамам алгъан.

Ондан сонъра Сеит-Ягъядан кими сакъынды, кими къоркъты.
Энди эвленмеге вакъыт кельди, кимсе къызыны бермей.
Сеит-Ягъя эвинде хызмет этип юрген къадын койдешлерининъ онъа нисбетен олгъан мунасебетини яхшы анълай.
Шунынъ ичюн де тул бир къадынчыкъны къудалыкъ этмеге истей.

Сеит-Ягъя разы олды.

— Къазанлы олса да, къадындыр.
Меним ичюн фаркъы ёкъ.
Къудалыкъ япынъыз, — деди о саибесине.
Акъшам къаранлыгъы тюшкен сонъ исе тул къадынчыкънынъ эвине ёл алды.

Къадын босагъада сакъыз чайнап отура эди.
Сеит-Ягъя онъа дикъкъатле бакъты.
«Дюльбер амма...»

— Къаранлыкъ къоюргъан сонъ, багъымызгъа кель, — деди.
Эвине къайтты.
Сеит-Ягъя бу гедже сабагъадже юкъламады.
Тул къадынчыкъ да юкълап оламады.
Эп тёшеги ичинде айланды, ястыгъы сыджакълыкъ эте.
Этрафта сеслер тынгъан сонъ, шалына сарынды, джевиз тереги тюбюне барып бекледи.

— Санъа къуда йибереджегим, манъа акъайгъа чыкъарсынъмы? — деп сорады Сеит-Ягъя.

Къадынчыкъ тюшюнджеге далды.
«Серсемге акъайгъа барды деп, кульмезлерми?..»

Амма Сеит-Ягъя къадынны охшамагъа да бильди, онъа джевизли пахлава берди, къулагъына гузель сёзчиклер фысылдады.

Тул къадынчыкъ хошнут алда кулюмсиреди.

— Санъа барырым, — деди.

Шу куньден сонъ Сеит-Ягъя багъда даа да яхшы чалышты.
Хошнут алда озюнинъ йырыны сызгъыра эди.
Саибеси:
— Бир сёзге кельдилер, гъалиба, — деп тюшюнди.

Джума куньлери эр кес раатлангъанда, Сеит-Ягъя аран ясамагъа тутунды.

— Сыгъыр сатын алсанъ, пичен меселеси не оладжакъ, — деп сорады саибеси.

— Юланчыкъта чаларым.

— Сен шаштынъмы не?

Чюнки Юланчыкъ насыл ер олгъаныны эр кес биле эди.
Адамлар онъа Йылан ювасы дейлер.
Къамышлар ичинде балабан бир йылан яшай, о алкъаланып яткъанда пичен обасыны анъдыра.
Кеткенде исе онынъ артына етильмей.
Догърусыны айтаджакъ олсакъ, оны чокътан кимлердир ольдюрдилер.
Лякин онынъ балачыкълары къалгъанлар.
Олар джинлерге чевирильгенлер.
Шунынъ ичюн де анда кимсе бармай экен.

Лякин Сеит-Ягъя бир шейден къоркъмай.

— Юланчыкъта, йыланлар да, джинлер де, бир шей ёкъ, — дей.

— Айса бар, печенинъни чалабер, серсем!..

Сеит-Ягъя ойле де япты.

Юланчыкъкъа ёл алды.
Адамлар бармагъанлары ичюн, анда пичен пек чокъ эди.
Сеит-Ягъя ишке башлады.
Адым сайын чалгъы тюбюнден тавшанчыкълар чыкъып къача эдилер.
Пичен чалып битирген сонъ, мында тавшан авына келирим, деп тюшюнди Сеит-Ягъя.

Бу вакъыт озюнден бираз авлакъта, юксекликте, къуйругъыны тёпеге котерген алда, кетеяткъан къара копекни корьди.
Копек улуды.
Сеит-Ягъя мыскъыллады.

— Улу, улу, улумагъа мен де билем, — деди.

Кокни къара булут къаплады, о кунешни къапатты, орталыкъ къаранлыкълашты.

Сеит-Ягъя раатланмагъа ниетленди, ахлап терегине таянды.
«Тавшанларны авласам терисинден къадыныма тон тиктиририм.
Кьушларны да авларым, оларны саибеме алып барсам, манъа той япмагъа ярдым этер...»

Сеит-Ягъя юкълап къалды.
Бу вакъыт тозлу рузгяр котерильди, о, ач копекдай улуды.
Сеит-Ягъянынъ пиченлерини дагъытты, о якъ бу якъ савурды.
Узакъта бир айваннынъ титис сеси эшитильди.

Сеит-Ягъя козьлерини ачты, дешетленди, еринде къатып къалды.
Усьтюне джин тою бастырып кельмекте эди.
Огьде инсан башлы учь къамбур серке къамыштан ясалгъан къавалларыны чалып кельмектелер.
Оларнынъ артындан бурма бойнузлы къарт теке давул чала.
Сюрюнен къара текелер пейдаландылар.
Оларнынъ арасында, деве усьтюнде, Сеит-Ягъянынъ севимлиси кельмекте.
Сеит-Ягъя онъа тараф чевирильди, севимлиси девенинъ орькечи артына сакъланды.
Къамышлыкълар ичинде чипчелер чыйкъылдадылар, орталыкъкъа яйылдылар.

Сеит-Ягъянынъ козьлерине къаранлыкъ чёкти.
Сонъундан о тек бир шейни хатырлап олды.
О алекетнинъ артындан кичкене, къамбур, бешарет бир адамчыкъ чапмакъта: «Чаршембе, чаршембе!..» — деп йырламакъта эди.

Бир тамам шашмалагъан Сеит-Ягъя ашыкъ-аджеле койге къайтты, лякин озюнинъ севимлисини тапып оламады.

Сеит-Ягъя бу вакъиадан сонъ даа чокъ йыллар яшады.
Бутюн вакъыт багъда чалышты.
Койге ялынъыз джума куньлери келе ве адамлардан севимлисини сорай эди.

О, бир кунь эр кеснинъ янында молланынъ огюнде тиз чёкти де:

— Санъа ялварам, джуманы чаршембе яп — севимлимни тапайым, — деди.

Молла тааджипли бакъты.
Адамлар сустылар.

Сеит-Ягъя багъгъа кедерли, къамбурайгъан алда къайтаркен яныкълы сеснен: «Чаршембе, чаршембе!..» — деп йырлап башлады.

ШЕЙТАН-САРАЙ

Ялы-Богъаз ЭФСАНЕСИ
— Асан, айтса, не ичюн адамлар бу эвге «Шейтан эви» дейлер.
Асан башындаки къой терисинден тикильген къалпагъыны энъсесине таба чекип, кулюмсиреди, ава сыджакъ эди.
— Айтсам, инанмазсынъ.
Айтмам! — деди.
Биз вадийде пек белли олгъан Ялы-Богъаз дересинде ерлешкен эвчикнинъ дивары тюбюнде отурамыз.
Богъаз, дюльбер къызнынъ индже бели киби вадийни экиге боле.
Шималь тарафта Отуз кою ве мырзаларнынъ эски къаралтылары, къырымтатар багъчалары, дженюп тарафта денъизге догъру созулып кеткен багълар ве оларнынъ арасында ерлешкен беяз эвчиклер дженнет киби дюльбер бир ерни мейдангъа кетирген.
Мен Асанны яхшы бильгеним ичюн оны кене зыкъарладым.
— Эгер пек истесенъ, икяе этерим.
Тек кульмейджексинъ, — деди Асан бираздан. — Эгер шейтан бир ерге ерлешсе, о андан тез вакъытта кетмей.
Мында бир дангъалакъ яшай эди.
О хазине къыдыра эди.
Таптымы-тапалмадымы, бильмейим — ольди.

Ондан сонъ бир зенгин эрмени яшады.
О адам севмей эди, тек пара севе эди — о да ольди.
Анда геджеси чобанлар топланмагъа башлагъанлар, юзюм хырсызлагъанлар, бузавларны тутып сойгъанлар, берабер ашагъанлар.
Бу вакъиаларны бизим къартлар айткъан эдилер.
Олар да гъайып олгъанлар.
Сонъ ич бир кимсе яшамагъан.
Мамут адлы чобан къойларны дагъда бакъкъан вакъытта ийбесини шу эвнинъ ичине сакълагъан.
Иште, о вакъыт пек аджыныкълы бир вакъиа олгъан.
Асан айткъанлары киби, акъикъатен де, олгъан адисени икяе этти.
Коресинъми, дагъда къая тюбюндеки йыкъынтыны?
Анда эвель дангъалакъларнынъ ибадетханеси олгъан.
Шимди тек дивары къалгъан, эвеллери къуббеси бар эди, дамы зорнен тура эди.
Бир кунь кок гудюрдеди, боран къопты, ягъмур ягъды.
Дагъдан акъкъан сув ташларны еринден кочюрди.
Мамут къойларны дивар тюбюне айдай, озю исе къуббе тюбюне сакълана.
Бу вакъыт йырламагъа башлай.
Шенъ адам эди.
Къайгъы-къасевет не олгъаныны бильмей эди.
Ягъмур исе эп зыкъарлай, чобан ягъмурнынъ тынмасыны беклей-беклей безе.
«Эй, анасыны», — дей.
Элинде къойларны туткъан ыргъакъ таягъы бар эди.
Шу таякънен диваргъа урып башлай.
Эр ерден «такътакъ» деген сагъыр сес чыкъа, бир ерде кельгенде исе "дагъ-дагъ" эте.
О ыргъакънен кене ура.
«Бельки мында хазине бардыр», — деп тюшюне.
Диварны йыкъаджакъ ола.
Бекленильмегенде къулагъына: «Мамут, эйиси, тийме!* — деген сес эшитиле.
О этрафкъа бакъа, кимсе ёкъ.
Омузыны кене диваргъа тирей...
«Тийме, — дей кимдир, — зенгин олурсынъ, парагъа богъулырсынъ».
Мамут ачувлана, ерге тюкюре: «Анасыны, бабасыны, ялан айтасынъ, шейтан!
Зенгинлер эр вакъыт яхшы яшайлар!» — деп диварны сарсыта.

Дивардан бир къач таш тюше.
Анда оджакъ корюне, оджакъ ичинде алтын толу бардакъ тура.
Мамут шашмалай.
Не къадар чокъ алтын!
Бутюн койге етеджек!
Къувангъанындан тап титрей.
Хазинени кимсе корьмесии деп, сакъламагъа башлай, лякин дивардан авгъан ташны ерине къойып оламай.
Бутюн параларны чекменине тёке, богъчачыкъ этип, сара ве чалы тюбюне сакълай.
Ягъмур токътай, чобан къой сюрюсини отламагъа айдай, озю чалыларгъа бакъа.
Чалы янамы, тютейми, ёкъ янмай, тютемей.
Вай, Алла!
Кунеш даа тёпеде.
Койге къайтмагъа эрте.
О зенгин адам оладжагъы акъкъында тюшюнмеге башлай.
Алтынларны эвине кетиреджек ве къарысына береджек: «Ма, падишах биле санъа бу къадар алтын берип оламаз, мен чобан оларакъ announcements эписини санъа багъышлайым, ёкъ багъышламам, тек ойле айтырым...» Чобан куле: «Ялы-Богъаздан, ёл четинден эв алырым.
Къавехане ачарым, озюмнинъ сюрюм олур, чобанларым олур.
Бир дане къой биле джоюлмаз.
Чобан хырсызлагъан киби олса, шу дакъкъада тутарым.
Отузнынъ бириндджи зенгини олурым».
Мамут тюшюне-тюшюне кунешнинъ Папазтёпе артына сакълангъаныны дуймай ве сюрюни эвге айдамакъны унута.
Сонъ бирден къойларны ойле айдай ки, козюнъ корьсин.
Озю чапа, къойлар чапа, копеклер чапалар.

Эвге де чапып кире, чекменини табангъа ташлай ве къарысыны чагъыра: «Бакъ!»

Къадыны къувангъанындан тап делиреяза.
Къомшусына чапа, къомшусы да къомшусына.
Мамутны хайырламакъ ичюн бутюн кой эалиси топлана.
Онынъ эвине тек имам кирмей, ёлдан башыны саллап кече.
О чешит тюрлю адиселерни биле эди.

Мамут къой кетире.
Эт къавурта.

«Ашанъыз, мына мен насыл адамым, башкъалары киби дегилим», — дей.

Мамутны макътамагъа башлайлар, «яхшы адам, мераметли адам, урьметли инсан олурсынъ», — дейлер.
Алтынларны бакъалар.
Тюрклеринкине ошамай.
% Юзбашы караим Шапшалны чагъырмакъны меслеат этелер.
Шапшал окъумыш адам эди.
О, ерли эалиден юзюм сатын ала эди.
Шапшални чагъыралар.
О, ярдым этмеге сёз бере.
Тез куньлерде Истанбулгъа бараджакъ, анда озюмизнинъ парагъа денъиштирир.
Базарлыкъ япалар.
Мамут бутюн алтынны Шапшалгъа бере.
Озюне къой алмакъ ичюн тек бир парчасыны къалдыра.
Ярдымы ичюн онъа чокъ пара бердим, деп бутюн гедже юкъламай, тюшюнип чыкъа.
Чекише.
Экинджи куню сюрюни дагъгъа айдамай.
Зенгин олгъан сонъ, чобанлыкъ япарсынъмы!
Ялы-Богъазгъа эв сатын алмакъ ичюн базарлыкъ япмагъа кете.
О эвде ич бир кимсе яшамай эди, уджузгъа саталар.
Парасы олмагъаны ичюн, борджгъа ала.
Молла эр шейни шериат боюнджа япа.
Эвни тамирлемек ичюн усталарны чагъыра.
Одюнчке япалар, Мамутнынъ койде энъ зенгин адам олгъаныны биле эдилер.

Мамут караим Шапшалны беклей.
О даа кельмей.
Ораза куньлери келе.
Мамут ачувлана.
Чюнки бутюн кунь ач юрмек керек.
О исе къой этине алышкъан.
Сёгмеге башлай.
Шайтан исе куле: «Мамут тез куньлер ичинде менимки оладжакъ!» — деп севине.

Мамутнынъ къулагъына геджелери титис сеслер эшитиле: «Шапшал сени алдатты!

Алтынны джойдынъ.
Энди оларны тапсанъ ал».
Мамут эр кунь саба ачувлы тура, чырайына бакъылмай.
Эр кес къувана, бир къач куньден Къурбан байрамы оладжакъ.
Мамут оларгъа къой сояджакъ, лякин о ачувлана, байрамны тюшюнмей.

Бир кунь койде шамата къопа.
Ёлбашчы келе.
% Юзбашы Мамутны чагъырмакъ ичюн чапа.
— Бар, сени чагъыра.
— Не ичюн?
— Сенинъ хазине тапкъанынъны биле.
Мамут къоркъа.
— Бар, о бир шей тапмады, — деп айт.
— Насыл этип айтайым.
Эр кес биле.
— Эвде ёкъ, деп айт.

% Юзбашы энъсесини къашый ве ёлбашчыгъа чапа.
Мамут исе диварда асылып тургъан тюфекни алып, багъдан кечип, Ялы-Богъазгъа догъру кете.

Деренинъ устюни къара булут саргъан, этрафкъа къаранлыкъ чёккен, кучьлю ель эсмеге башлагъан.
Мамут хазине тапкъан кунни хатырлай.
Ель тереклерни сындыра, увулдай, копеклер улуйлар, пек чиркин улуйлар, олю чыкъаджагъыны дуялар.

Мамут чекменини ерге тёшей, юкъламагъа ята.
Юкъладымы, юкъламадымы, бильмей.
Тек кошеде, аякълары устюне мусафирлер отургъаныны дуя.
Мамут къыбырдана, Беяз урбалы узун сакъалыны сыйпай.
— Мамут санъа кельдик.
Башта мен айтаджам, сонъ о айтыр.
Бакъайыкъ кимни динълер экенсинъ…
Беяз кийимди чокъ лаф этти: рухуны къутармакъны риджа этти.
Джамиге — моллагъа фитир бермеге, факъыргъа садакъа бермеге, оксюзни эвине алмагъа чагъырды.
Молла Истанбулгъа язар, Шапшални тутарлар, паранъны къайтарырлар.
Ёлбашчыгъа яхшы этип ялварсанъ, апсханеге къоймаз.

Ёлбашчыларгъа яхшы этип ялварсанъ, олар мераметли олалар, — деди.
Къара кийимлиси эп куле: «Шапшалны къайдан тападжакъ?
О Истанбулдан чокътан кетти.
Пара истесенъ, оны булмакъ къолай.
Бираздан ёлбашчы къайтаджакъ.
Тюфегинъни азырла.
Янынъдан кечеджек...
Чокъ паранъ олур».

Мамут еринден сычрап турды, мусафирлер шу дакъкъада гъайып олдылар.
Тек табан гъыйчылдады.
Чанъ сеслери эшитильди.
Мамут тюфегини къуршунлап, пенджере артына сакълана.
Ёллар ярамай, ёлбашчы яваш-яваш кете.
Мамут хазинесини хатырлай, эвге бакъа.
Пенджереден бир шей йылтырай, тюфек сеси этрафкъа янъгъырай.
Аргта атлы аскерлер келелер.
Олар эвге атылалар, Мамутны туталар, эллерини артына бурып, къушакънен багълайлар.
Мамут оларгъа къаршылыкъ косьтермей, гъайып олгъаныны биле.
Мамут апсханеде не ашай, не иче, когере.
Бутюн гедже кимнендир лаф эте.
Сакъчы онъа шубели-шубели бакъа.
Акъылдан азгъандыр, деп тюшюне.
Мамут бир кереден еринден сычрап тура, штаныны йыртмагъа башлай, сонъ къуванчнен сычрай.
Сакъчы къапу артына чекиле, онъа бакъмагъа истемей.
О, ешиль шейтан Мамутнынъ устюне сычрагъаныны, элини онынъ омузына къойгъаныны корьмей.
— Сонъки алтынны тез ол сакълы, корьселер, алырлар.
Агъызынъынынъ ичине сакъла.
Мамут алтынны агъызына тыкъты.
Апсханенинъ къапысы чынъылдады.
Мамут юткъунды ве богъулды.
Мамутнынъ богъазына алтын тыкъылып, богъулгъаныны эшиткен койлюлер:
— Акъылсыз адам эди.
Ялы-Богъаздан эв алмакъ истеди.
Ялы-Богъазда ким яшай биле!
Бойле адамны аджымакъ олмаз! — дедилер.

Шу вакъыттан берли бу эвде кимсе яшамай ве халкъ бу эвни Шейтан-сарай деп адландырды.
Асан озь икяесини токътатты, сонъ бойле деп къошты.
— Бельки шимди де мында шейтан яшайдыр.
Ким бильсин!
Шейтан бир ерге ерлешсе, чокъ вакъыткъадже андан кетмей, дейлер.

Магърур Айше

Къырым гуя таш устюнде къурулгъан.
Къайда бакъсанъ таш.
Улькемизге бу къадар таш къайдан кельген экен?

Мына Бурунчыкъта таштан пек буюк къале япылгъан, къаленинъ саиби исе яш бир къыз, ады да Айше.
Гъает кучьлю ве магърур къыз, онынъ юреги аджув деген шейни бильмей.
Къыз ич бир вакъыт ич бир кимсени севмеди.
Онынъ козьлери сим-сия, дерсинъ эки зейтун данеси, барып да Айше адамгъа ачувлы бакъса, о янып кульге чевириле биле.
Эйиси, бойле козьлерге Аллах расткетирмесин.
Айше, джессюр бир акъай киби, кимседен къоркъмай.
Шунынъ ичюн де оны узакъ якъын эр кес биле эди.
О дайма сучлы, айны заманда, кучьлю эди.
Куньлернинъ биринде онынъ юрегине янъы бир дуйгъу сокъулды, онынънен давалашты, эп бир севеджексинъ, деди.

Айше, джеми къадынлар киби, йымшакъ табиатлы олмакъ истеди.
Лякин беджерип оламады.
Онъа:

— Билесинъми не, Айше, ашагъы чокъракъкъа эн, анда аджайип сув бар, анда ювынсанъ, энъ ярамаз, ачувлы инсан биле бирден йымшай, алидженап инсангъа чевириле, — дедилер.

Айше: «Барып юванайым, къадын затынынъ омюри насыл ола экен, бакъайым», — деген алда чокъракъкъа ёнеди.

Чокъракънынъ къаршысында исе Тёпе-Керман адлы башкъа бир къале даа бар эди.

Анда бир огълан яшай эди.
Онынъ козьлери дагъ озенининъ сувы киби, мас-мавы эдилер.
Сачлары десенъ, сим-сия, озю исе мышыкъ киби сес-солукъсыз юре.
Амма озю ачувлангъанда мавы козьлери эки кескин къылыч киби инсаннынъ башыны кесип аткъаныны кимсе дуймай экен.

Йигит чокъракъкъа дюльберден-дюльбер бир къызнынъ кельгенини корип, ашагъы энди.

— Кет, йигит, — деди Айше, — бу сув менимдир.

— Сен не дейсинъ, къыз, бу сув дайма менимки.
Сен кет.

— Манъа эмир бермеге джесаретни къайдан алдынъ?!
Сен мени — Къыз-къулледе яшагъан Айшени бильмейсинъми?
Манъа бу вакъыткъадже ич кимсе эмир этмеди.

— Санъа эмир дегиль, тек риджа этем — кет мындан, чюнки сув менимдир. — Бу сёзлерни бир даа текрарласанъ, козьлерим огюнде кульге чевирилирсинъ.

— Шимди текрарларым...

Къыз огълангъа гъадапле бакъса да, йигит еринден къыбырдамады.
О назарыны къызнынъ сия козьлеринден алмады, олар йигитнинъ юрегине сокъулгъан эдилер.
Йигит онъа ургъун олды.

— Динъле, къыз, — деди йигит нефеси тутулгъан алда, — къалеме буюр.
Энди анъладым, къомшу экенмиз, бу гедже менде къон, къадыным олурсынъ.

— Къадыным олурсынъ?! — дер экен, Айшенинъ козьлери ачувлы йылтырадылар. — Чекиль сувнынъ янындан!

— Бу да не ичюн экен, чекильмем.
Эйиси къалеме буюр! — Йигит къызгъа даа да якъын барды.

— Къоларымны быракъ! —деп багъырды Айше.
Ве огъланнынъ кучьлю эллеринден къуртулгъан сонъ, чевирилип, чокъракъны терк этти.

Айше тёпеге котерилеяткъанда ачувындан патлаязды.
О, озь къалесине кирер-кирмез, хызметкярларына: «Барып онъа айтынъыз, манъа баш эгип кельсин, тек бундан сонъ мен оны озюме ходжа этип алырым.
Барынъыз!» — деп эмир этти.

Олар кеттилер.
Къалеге кирген сонъ:

— Дженап, бизим асылзадемиз сизни озюне акъай этип алмагъа разы, сиз анда бармакъ керексинъиз, — дедилер.

— Мени озюне акъай этип алабиле экен, — кульди йигит. — О бильмиш олсун, мен ат дегилим.
Эгер истесе, о озю манъа кельсин…

— Ойлеми? — деп багъырды Айше хызметкярларнынъ джевабыны эшиткен сонъ. — Мен еписи бир сени мында кельмеге меджбур этерим, — деп фысылдады.

Бундан сонъ о, этрафтаки ташларны топлап, чокъракъ булунгъан дереге атмакъны эмир этти.
Хызметкярларынен берабер ташларны озю де атты.
Таш аткъанда, Айше кя ачувлы, кя муляйим олды.
Дере ташкъа толды, о ненидир, бекледи…

Ташкъа толгъан дереден эки кучюк инсан — бир къызчыкънен бир огъланчыкъ бири-бирине къаршы кельмекте эдилер.

— Бу дерени ташкъа насыл залым инсан толдырды экен, ашагъыдаки дюльбер чечеклерни корьмедилерми экен? — деди къызчыкъ огъланчыкънынъ янына кельгенде.
Огъланчыкъ опькенен: «Ашагъыда борсукълар да яшай эдилер, мен оларны бакъмагъа сыкъ-сыкъ бара эдим.
Оларнынъ къобаларыны толдурмагъа ким джесарет этти, аджеба?
Я сен къайда кетесинъ?» — деп сорады огъланчыкъ.

— Озюм, кезинмеге чыкътым.

— Айса юр, бизим къалеге барайыкъ.

Къызчыкъ шенъ алда огъланчыкънен берабер къалеге тараф чапып кетти.

Айше оларнынъ пешинден бакъып къалды ве: «Мен де шу къызчыкъ киби кетмек керегимми?
Ёкъ, бир вакъыт ойле япмам!» — деп кестирди.

Айше чокъ даянды, лякин сонъундан мерамындан вазгечти, къалеге ёл алды.
О саллана-саллана кетти, дудакълары ненидир фысылдадылар.
Айше къолунен козьлерини къапатып кете берди ве къалеге барып чыкъты.

Оны кемер къапы янында йигитнинъ озю къаршылап алды.

— Кельдинъми? — деди.

— Кельдим, — деп джевапланды Айше даргъын алда.

— Демек, севесинъ?

— Севем, — деди Айше.

Сонъра эллерини юксек котерди, йигитнинъ юрегине ханджер саплады.

— Севем! — деп текрарлады къыз бир даа.

АНА ВЕ КЪЫЗ ТАШЛАР

Къачыда ойле ташлар бар, оларгъа бакъсанъ, терен тюшюнджеге даласынъ.
Оларны инсан ёнып яптымы, ёкъса табиат яраттымы?..
Асылында олар акъкъында шойле лафлар кете.
Койде Зелиха адлы бир къыз яшай экен.
Табиат оны ич бир шейден къытмагъан: дюльберлернинъ-дюльбери, юреги бол, акъыл-зекявети еринде.
Козьлери де пек дюльбер, эм насыл да дюльберлер я, базарда юргенде барып да бир де бир эр кишиге бакъса, шу аньде къавгъа-котек котериле.

— Къыз манъа бакъты...

— Ёкъ, о манъа бакъты... — къавгъа-шамата алыш-вериш деген шейни биле токътата.
Иште, бундан себеп Зелиха базаргъа чыкъмагъа сакъына, — эльбет, къавгъа-котек чыкъкъаныны ким истер?!

Я дудакълары, ах шу дудакълар, дерсинъ пишип еткен вишне.
Онынъ янакълары акъкъында не демек мумкюн?
Эгер Зелиха ёлда кетсе ёл кенарларында чечек ачъкъан итбурунлар оны куньлеп, солып башлайлар.

Кирпиклер, десенъ ханджер...
Ёкъ ельпазе, Зелиха козьлерини ачып юмгъанда янындаки адамнынъ юзюне мис къокъулы ельчик урула.

Зелиханынъ сачлары сим-сия, узун ве йымшакълар.
Озю исе сельби киби юксек бойлу ве индже белли, къавий эндамлы, аякълары оны ель киби учуралар.

Зелиха факъыр анасынен берабер яшай ве берабер кетен токъуй эдилер.
Кетенлер, десенъ, узундан-узунлар: оларны бойлап юрсенъ, ёрулырсынъ.

Эм пек инджелер, оларнен юзюнъни сюрткенде, озюнъни кунеш шавлелери ичинде ис этесинъ.

Яшамакъ ичюн чокъ кетен токъумакъ керек.
Сувгъа чокъ басма чайкъамакъ зарур.
Я бу къадар сувны къайдан алмалы?
Къачы озенинде сув аз, эм анда сув бир кунь олса.

Зелиха — айнеджи къыз.
О йырлап башласа, сув онынъ янанда токътай, топлана, къызнынъ йырыны динълей.
Ашагъыда исе, сув ёкъ, деп эр кес дарыла.

О десенъ, эм йырлай, эм ишини япа.
Оны битирген сонъ эвлерине къайта.
Сув да аман огге ынтыла, озь ёлунда бир шей къалдырмай, ювып йыкъып кете.
Адамлар, сув ташкъыны кельди, дейлер.

Асылында исе бу догъру дегиль, Зелиха йырламакътан токътады.
Оны динълеп тургъан сув кене озь ёлуна ашыкъты.

Зелиха асылында яхшы къыз эди, чебер, шенъ ве аджайип йырджы.

Вадийде исе, Зелихадан ойле чокъ узакъ олмагъан, залым Топал-бей яшай экен.
Онынъ сукюнетли къалеси дагънынъ юксеклигине ерлешкен, ве оны саибининъ озю киби шефкъатсыз къаравуллар къоруй экенлер.
Лякин бейнинъ эки огълу бабасындан да фена экен.

Олар дюньягъа кельгенде, эбанай къартий ананы аджыгъан алда башыны саллагъан.

— Сен огърагъан беляны тасвир этмекнинъ чареси ёкъ.
Эки огълан догъурдынъ, лякин къуванмагъа шей ёкъ, агъласанъ еридир.
Чюнки экисининъ де юреклери ёкъ, — деди къартий къадынгъа.

Къадын кульди.
Балаларынынъ юреклери ёкъ экен.
Я о ана да, озь балаларыны юрексиз къалдырырмы?

— Мен оларгъа озь юрегими ярымшар этип беририм.
Ана юреги пек кучьлю ола, экисине бир ана юреги етер, — деди къадын.

О шай да япты.
Амма ана янъылды.
Огъланлар пек ярамаз олып осьтилер, бири-биринен даима сёгюшип, давалашып юре эдилер.
Пычакъкъа япышкъан вакъытлары да олды.

Эм олар гъает тенбель эдилер.

Эр кестен зияде кимлер талаштылар?
Бейнинъ огъуллары.
Эр кестен зияде кимлер арамлыкъ яптылар?
Бейнинъ огъуллары.
Аналары исе оларны эркеледи.

Энъ яхшы тонларны, энъ яхшы къалпакъларны, энъ яхшы чызмаларны — эр шейни оларгъа алып бердилер.
Олар исе ич бир вакъыт мемнюн олмадылар.

Огъуллар осип буюген сонъ, бей оларны къанлы чарпышувларгъа ёллады.
Олар узакъ улькелер бойлап, бир къач йыл чапкъынлакъ япып юрдилер, эвге къайтмадылар.
О диярларда талап алгъанларыны керван-керван этип, бабаларына ёлладылар.
Баба исе буларгъа пек къуванды.

Ниает, Топалбейнинъ огъуллары эвлерине къайтып кельдилер.
Оларнынъ тек къоллары дегиль де, юреклери де къангъа былангъан эди.
Олар дешетли оюн огрендилер, бу оюн адамгъа окъ атмакъ, эсирлерни ольдюрмектен ибарет эди.

Эр кесни къоркъу басты.
Агъа-къардашлар къаранлыкъ тюшкенинен койлерге бастырып кире ве сакинлернинъ эвлерини баса, къыйметли шейлер олса, чайпай, къызларыны алып кете эдилер.
Бу къызларнынъ ич бири Топал-бейнинъ эвинден сагъ чыкъмады.

Агъа-къардашлар авдан къайтеркен Зелиха яшагъан койден кечкенде, оларнынъ козьлерине дюльбер илише, ве эр бири бу къыз менимки оладжакъ, деди.

— Агъызынъны къапат, къыйыш баджакъ! — багъырды бири экинджисине.

— Къыйыш баджакъ олсам не, — джевапланды о, — эр алда мен сенден эки сес эвельдже догъдым.

Агъа-къардашны афакъан бийледи ве экиси бири-бирининъ устюне атылды.
Сонъ бирден токътадылар.
Бири экинджисинден: «Къызны эвель ким тутса, онынъки олсун, яхшымы?» — деп сорады.

Экиси бири-бирине йыртыджылар киби бакътылар.
Оларнынъ фена адамлар олгъаны юришлеринден белли эди.

Хырсызлар киби пысып, этрафкъа козь этип кеттилер.

Иште, Зелихаларнынъ эвчиклери.
Къыз кимдир пенджерелерине сокъулаяткъаныны абайлады.
Шу аньде анасына хабер этип, озю тышкъа атылды.
Онъа койнинъ ичине къачмакъ керек эди, о исе ёлгъа чыкъты.
Пешинден анасы да чапты.

Ниает, Зелиха ёрулды ве анасына бакъып:

— Вай, аначыгъым, пек къоркъам.
Биз олардан къуртулып оламайджакъмыз, гъалиба! — деди.

— Сен къач, къызым, огге чап, токътама!..

Зелиха анасы дегени киби япты, амма аякълары ёргъунлыкътан кесильдилер.
Агъа-къардашлар исе онъа мына-мына етейим, деп чапалар.
Къыз арттан энди оларнынъ нефесини де эшите.
Мельунлар къызгъа экиси де бир вакъытта етиштилер, онъа япыштылар, къызны озьлерине, гуя йыртаджакъ киби, чеккеледилер, Зелиха теляш иле:

— Залым адамнынъ къолунда олмакъ истемейим, — деп багъырды.
— Эйиси таш кесилейим.
Сиз, лянетлер де, япкъан залымлыкъларынъыз ичюн, ташларгъа чевирилинъиз! — деди.

Къызнынъ пак юрегинден чыкъкъан бу сёзлер къабул олунды.
О яваш-яваш ташкъа чевирильди.
Агъа-къардашлар да онынъ янында къая кесильдилер.

Оларнынъ пешинден етип кельген ана бу манзараны корип шашмалады, фигъан къопарды:

— Мен бутюн омюрюм бою къызымнынъ янында къалмакъ истейим, — деди.

Ананынъ сёзлери де ерине кельди, о къызынынъ янында ташкъа чевирильди.

Иште, Къачы вадийсинде бу ташлар аля даа туралар.

Бу икяеде бир тюрлю ялан ёкъ.
Инсанлар бу ташлар янына сыкъ-сыкъ келелер, динъленелер.
Къальби темиз адамлар ананынъ ичин-ичин агълаяткъаныны эшителер.

КЪАРАСЕВДА

Таракъташ эфсанеси

ЭЙ, булут, сен дженюп бетке учсанъ, КОЮМИЗНИНЪ устюнден уч, Гуль-Беязгъа Мустафа Чалаш тезден эвге къайтаджакъ, — деп сёйле.
Булут учып кетти, апсханенинъ пармакълыкъларындан олар корюнмез олдылар.

Мустафа Чалаш бутюн гедже бугъавны къопараджакъ олып чекишти.
Лякин «демир эгевленген ерден къопмаз», дегенлер.

Эйиси, Мустафа, сен эвге ашыкъма.
Анда Къара мышыкъ, Къарасевда пейда олды, эвинънинъ этрафында долана.

Амма Мустафа Чалаш апстен къача ве мавы дагълар ичинде гизлене.

Орман ичинден чокъ вакъыт кете.
Таракъташ энди якъын олгъаныны дуя, болдурды, дагъгъа котерильмек агъыр.

Артындан чанъчыкънынъ сеси эшитиле, сакъчы къувып кельмекте.
Мустафа Чалаш Девлет дереге тюше, отузлылар онъа Гъайып дере дейлер.

Къарасевдагъа огърагъанларнынъ эписи мытлакъа мында, озюни асмагъа келе.

Мустафа Чалаш терекнинъ тюбюнде бир ял алмакъ истей, ята.
Авасы тынчыкъ, амма эр бир япракъ къалтырай, титрей, бир шейлер айта.

Бельки кузь кельгенини айтадыр, бельки мында кельген инсанны аджыйдыр.

Авасы эп къызды.
Мустафа Чалаш козьлерини юмды.
О худжур бир тюш корьди.

Къозлы къарт Аджы Мурат озюнинъ эви огюнде отура экен, салкъын буза иче, нишанлысыны беклей.
Могедекли араба келе, онынъ дёрт кошесинде дёрт йигит сырыкъларгъа багълы йипек басманы могедекнинъ устюнде котерген алда келелер.

Могедек токътай.
Аджы Мурат йигитлерге бирер алтын ташлай.
Йигитлер сырыкъларны тюшюрелер ве: «Айда!» — деп къычыралар.
Келиннинъ дайысы рузгярдан ельпиреген басманы алып, онъа келинни сара ве эвге алып кире.
Давул, даре патлайджакъ, чалгъы янъгъырай.

— Айда! — къычыра йигитлер.
Мустафа Чалашнынъ нишанлысы Аджы Муратнынъ къадыны ола.

Чалылар арасында къара мышыкъ миявлай.
Мустафа Чалаш абдырай, уяна.

Терек устюнден онъа нефретли козьлер бакъалар.
Амма Чалаш оларны корьмей, юреги сызлай.

Къарасевда пек якъын келе.

Мустафа Чалаш йибесини омузына ташлап, дереден чыкъа, Алчакъ-къая, Къуш-къая... — тувгъан дагъларыны корип, енгиллик сезе, кокюс кечире.

Кунеш батыгъа эне, сыджакъ кесиле, дагънынъ ичи къушларнынъ сеслеринен тола.
Чалаш йырлап башлай.

— Алчакъ-къая, Къуш-къая, Сарындынъ Алчакъ...
Эмир Эмирасаннынъ къызы памукътан йымшакъ...

Ярын джумаакъшамы, ярын гедже Мустафа Чалаш нишанлысынынъ пенджересине барып, Гуль-Беязгъа озюнинъ «сыджакъ сёзюни» айтаджакъ.

«Меним гузелим, мен сени Алланынъ эмиринен севдим.
Сен меним такъдиримсинъ, баш язымсынъ.
Такъдир иле мен сенинъ нишанлынъ олам,» — дейджек.

Гуль-Беяз да онъа джевап береджек:

— Сен кельдинъ, демек багъчада гуллер ачкъан, демек багъча мис къокъуй.

Бу сёзлерден Мустафанынъ юреги де гуль киби ачылыр, чюнки оны гузеллернинъ гузели севе.

Къаранлыкъ гедже кельди, коктеки йылдызлар янды, вади йде ярыкълар липильдеди.

Ана байыр, онынъ артында исе Чалашнынъ эви.

Байырнынъ тёпесинде тиленджи чингене отура, Мустафаны таный:

— Кельдисинъми?

Мустафа онынъ янына келип отура.

— Не хабер бар?

— Хаберлер бар... — бираз сусып отура, сонъ: «Мына бакъ сен.
Аджы Мурат о къадар бай олып да, тойда манъа эки капик биле бермеди».

— Насыл тойда? — тааджипленди Мустафа.

— Гуль-Беязны алды, эки капик бермеди.
Мустафа Чалаш еринден атылып турды, белиндеки къылычы йылтырады.

— Не дейсинъ?

Чингене къоркъусындан:

— Бабанъдан сора, — деди.

Мустафа Чалаш атешлер ичинде яна.
Келип бабасынынъ къапысыны къакъты, бабасы огълуны танымады, оны насылдыр бир айдамакъ белледи.

Гуль-Беязгъа севда олгъан огълу делиргенини анълап, бабасы даа зияде къоркъты.

Мустафа Чалаш эвлеринде геджелемеди, бир-эки йигитни алып, Судакъкъа шарап ичмеге ашыкъты.

Йигитлер магъазнынъ къапысыны бозалар, метийни ачалар, ичелер.
Мустафа Чалаш шарапнынъ ичинде ювуна, къайтарма ойнай, къылычнен озь кокюсини яралай, аркъадашлары онъа хиянетлик япмасынлар деп, оларгъа озюнинъ къанындан ичире.

Сабасына исе Судакъта ве Таракъташта, эр кес Мустафа Чалашнынъ къайткъаныны ве о къарасевдагъа огърагъаныны эшитти.
Бу хабер Аджы Мурат яшагъан Къоз коюне барып етти.
Аджы къоркъугъа далды.

— Къарасевдагъа огърагъан инсан нелер япмаз, дейсинъиз?!
— Гуль-Беязны ичери одагъа къапады, озю исе азбаргъа чыкъмагъа къоркъып отурды.

Не къадар отурмакъ мумкюн?
Куньлернинъ биринде койнинъ четиндеки багъына барды.
Оны танымады.
Кимдир бутюн юзюмлерини кесип чыкъкъан.

Аджы Мурат бу хиянетнинъ ким экенини аман анълады ве хызметкярыны полиске ёллады.

Андан гедже къайтып кельген хызметкяры къапыны къакъты.

Аджы Мурат турып къапыны ачты, бакъса не корьсин, онынъ къаршысында хизметкяры дегиль де, Мустафа Чалашнынъ озю тура.

— Къарт, меним нишанлымы къайтарып бер, — дей о.
Аджы онынъ аякълары астына йыкъылып:

— Мен сенинъ къайтып келеджегинъни бильмедим.
Энди исе Гуль-Беязнынъ озю къайтмагъа истемез.

— Ялан айтасынъ, къарт! — деп къычырды Мустафа худжур сеснен: — Чагъыр оны мында... Къарт арт-артына чекильди ве къадынынынъ одасына сокъулды.
Пенджереден багъырып, къомшуларыны уятты.

Адамлар чапышып кельдилер.

Мустафа Чалаш атыны чаптырып, Къоздан гъайып олды, онынъ артында исе, эгер устюне, Къара мышыкъ ерлешкен эди.

Энди къара мышыкъ эр вакъыт онынънен берабер.
Геджелери Мустафа мышыкънен лаф эте, акъыл таныша.

О къарасевдагъа акъыл огрете:

— Къозгъа, Гуль-Беязгъа бар, къарт хасталанды, нишанлынънен корюшмеге кедер этип оламайджакъ, — дей.

Мустафа онынъ чуллу урбаларыны алып, онъа озюнинъ яхшы урбаларыны бергенде, тиленджи чингене пек тааджиплենди.

— Сенинъ чул-чубурынъ манъа алтындан да паалыдыр, — деди Мустафа.

«Керчектен де Къарасевда.
Бир тамам чылдыргъан»,— деп тюшюнди чингене.

Мустафа Чалаш чингененинъ урбаларыны кийип, элине таякъ алды, къарт киби къамбурланып, Къозгъа — тиленджи — лик япмагъа кетти.

Кимиси отьмек бере, кимиси капик.
Мустафа Аджы Муратнынъ къапысына кельди.
Аджы Мурат хаста ята.
Гуль-Бeяз исе къапы огюнде янъгъыз отура.

Мустафа Чалаш онъа къолуны узатты, Гуль-Беяз онынъ къолуна капик ташлады.
Мустафаны танымады.

Онынъ юреги сыкъыла, Къарасевда тырмалай.

— Мустафа Чалашны унуттынъмы?

— Атылан окъ кери дёнмез, — деп башыны саллады Гуль-Беяз.

— Унуттынъ, демек, — къычырды Мустафа ве пычакъкен онынъ устюне атылды.

Лякин Гуль-Беяз къачып етиштирди ве ичери кирип кетти.

Иште, о вакъыттан берли Судакъ ёлларында ёл басувлар олып тура.
Мустафа Чалаш кимнинъдир малына къастлыкъ япмагъан геджеси олмай.
Оны акимлер къыдыралар, якъын бир ерде гизленгенини билелер, амма эльге тюшюрип оламайлар.

Чалаш тек зенгинлерни талай, хырсызлагъан шейлерини фукъарелерге бере.
Таракъташлылар оны къолларындан кельген и къадар къорчалайлар.

— Эписи бир, тезден Девлет дереге кетеджек.

Эм ойле де олды.
Мустафа Чалаш Девлет дереге кетти.

Усть-башы урьян-пурьян; пайнозю къалды, аркъадашлары оны ташладылар, онынъ акъылдан азгъаныны дуйдылар.
Энди тек геджелери дегиль, бутюн кунь девамында Мустафа Къара мышыкънен лаф эте.
Сарарып къалды, аш ашамай, атешли козьлерини корьсенъ, дешет сарып алгъан.

Мустафа Девлет дереде, бастырыкътан къачкъанда раатлангъан терегининъ тюбюнде ята.

Мас-мавы кокнинъ тюбюндеки къая юкълай, Мустафа да юкълайджакъ ола.
Лякин юкълап оламай.
Онынъ ичи-багъры яна, къуругъан дудакълары къыбырдана, озюнинъ къайда олгъаныны анълап оламай.

Онынъ янына учь буюк эмен келе, олардан бири Мустафанынъ башына таякънен ура...

— Бойнуны бур, — ачувлана Аджы Мураткъа бенъзеген экинджи къарт эмен.

Учюнджи эмен онынъ аягъы астындаки ташны уйтеп йибере, Мустафа Чалаш авада салланып къала.

Отузлылар Мустафаны тапкъанда, о даа сагъ эди, амма олар оны абрадылар.

— Отузлылар ярамазлар, эр вакъыт ойле япалар, — деп Къозлылар Чалашны аджыдылар.

— Керчектен дагълылар, акъикъий татлар, — деп Къутлакъ ве Къапысхор сакинлери де таракъташлыларны макътайлар.

Чалашны хатырлап, таракъташлылар кокюс кечирелер.

— Беривлерни ольдюрдилер, биревлерни бастырыкъкъа ташладылар.
Шимди бизде орталыкъ тынч.

Бакъаташ узеринде авеленген къарталны корьгенде, адамлар яваштан кокюс кечирелер:

— Бизде де къарталлар олгъанлар.
Юксек учкъанлар.
Къартлар оларны аля хатырлайлар.
Къарасевда олмагъан олса, Мустафа Чалаш ойле юксек учкъан къарталлардан бири эди...

КЕДИ

Алушта эфсанеси

Мышыкъ къуш тутаджакъ олып пыскъанда биле, Решиднинъ къызы Назлы къадар йыртыджы дегильдир.

Ах, Решид, Решид, Алла насыл джезалайджагъыны яхшы биле.

Демирджиде Решидден эр кес сакъына эди.
Пек гъарез инсан, гъарез ве къарт тильки киби йыртыджы.
Яваш лаф эте, айткъан сёзю балдан татлы, лякин даима хиянетлик тюшюне, йылмай.

Назлы да тыпкъы бабасынынъ озю.
Бабасыны эркелей, макътай; онынъ юреги исе мис къокъулы гуль киби ача.
Иште, о вакъыт Назлы бабасынынъ сакъалыны чеке, тырнай, тишлей ве гуллер ичине къачып гизлене.

— Хи! — бабасы оны андан чыкъарамаз.

Решид озюнинъ дердини адамлардан гизлей, сокъакъта таныш-билишлер ве дигерлери онынънен селямлашкъанда кене эвельки киби бурнуны котере.

Решидни узакъ-якъын — эр кес биле.
Онынъ багълары Демирджиден Алуштагъадже созулалар.
Амма саранынъ сараны, эвине, къорантасына сокъур Мустафадан да аз масраф эте.

Бунынъ эписи нафиле, Решид агъа.
Ольгенде фукъареден не къалса — зенгинден де о къала.

Решид Алуштадан къайта, о беяз хоразыны саткъан экен.
Бу хоразны хастанынъ аркъасына урып, сонъра сатсанъ, тереклер ешерип башлагъанда, онынъ дерди башкъасына, хоразны сатын алгъан адамгъа кече.

Решиднинъ къурсагъы чокътан агъыра эди, энди агъырмайджакъ.
Ёл дагъгъа котериле.
Атлар чапып болдурдылар, Сеттар да ёрулды.

— Айдаса шуны, Сеттар, — ачувлана Решид.

Атлар озюнънинъки дегиль, башкъасынынъ аджымасанъ да олур.

Решид агъа ёл бою озь багъчаларына бакъа, къувана.

Бадем къоюю япракъларнен орьтюльген, башкъа тереклер чечек ачмакъталар.
Решид ойлана:
— Бири манъа булар ичюн йигирми бинъ берсе биле, эписи бир бермем.

Кери чевирилип бакъты.
Тёпеге баягъы котерильгенлер.
Къаршыларында мавы денъиз дивар киби тура.
Этраф дюльбер.
Амма Решид агъа бу гузеллик акъкъында дегиль де, башкъа шейни тюшюне.

— Не къадар зиянкярлыкъ, не къадар шей нафиле гъайып олаята.
Адамлар аш ашагъанда, чанакъта не къадар ягъ къала...

Исар тюбюнде кеди миявлады.

— Мисаль ичюн, не ичюн кеди этини ашамакъ мумкюн дегиль?
Айды озюнъ ашама, мусафирлерни сыйламакъ мумкюн де.
Онъа бираз къуйрукъ ягъы къошсанъ — яхшы пиляв олур.

Эвге кельген сонъ озь тюшюнджелерини Назлыгъа сёйледи.
Назлы кульди:

— Пек яхшы.
Ойле де япармыз.
Бутюн къомшуларнынъ кедилерини топлармыз.
Оларны озюм соярым.
Серинликтен келеджек мусафирлерни сыйлармыз.

Решид серинликлилернинъ алына кунь эвельден къуванды.
Орманларыны сатмагъанлары ичюн, Решид оларны чокътан джезалайджакъ олып юре эди.

— Эльбет, ойле япармыз.
Амма бакъ, кимсеге бир сёз айтма.

Башта бирисининъ кедиси гъайып олды, сонъра кене бири — бир якъкъа кеткендир даа.
Бунъа кимсе шашмады, тааджипленмеди.

Лякин Решид агъа серинликтен эр кесни, сакъал ёллагъанларнынъ эписини мусафирликке давет эткенини эшиткенде эр кес тааджипленди.
Назлы софрагъа пиляв кетирди.
Пирнич бувлана, амма агъыр бир къокъу чыкъа, дерсинъ бу этрафта мышыкълар сурюси юре.
% «Бу хамырда бир хыл вар», — деп тюшюндилер.

Бунъа бакъмадан, ашкъа янаштылар, базылары атта макътадылар.

— Я сен не ичюн ашамайсынъ? — дей Назлы бабасына, — Мен пиширген ашнынъ дадыны бакъ.

Решид четке тюкюрди, индемеди, сабыр этти.
Серинликлилер исе ашны эп макътайлар.

— Къызынъ ашчы экен, пек яхшы, тыпкъы озюнъе бенъзей.

Шорбаджынынъ шанына даа чокъ эйи сёзлер айтылды.
Амма бири «ыкъ» этти, дерсинъ, къурсагъында кеди миявлады.
Башкъалары да эшиттилер: — Мусафирликте шишгендже ашагъанына къувана, — деп тюшюндилер.
Лякин Серинликке къайтып кельгенлернинъ бирисининъ дегиль, эписининъ къурсакъларында кедилер миявладылар.

Олар бутюн гедже юкъламадылар, чекиштилер, дерсинъ ичлерини кедилер тырмалай.
Къарт Асан олеязды.

— Мышыкъ ашадынъмы не мараз, — ачувлана огълу онъа, — инсангъа юкъу бермейсинъ...

Асан тюшюнджеге далды.
Решид агъа керчектен де оларны маскъара этмек ичюн бир шей япмагъайды.

Сабасына бутюн кой халкъы Решид агъа озь мусафирлерини кеди этинен пиширильген пилявнен сыйлагъаныны эшитти.

Демирджили эки койлю ёлдан кечеяткъанда, серинликлилерге:
— Алданып кеди эти ашадынъыз.
Мияв, мияв! — дедилер, оларны эриштирдилер.

Бундан сонъ серинликлилерининъ announced эписинден кеди къокъусы келип башлай.
Бир ай кече, ёкъ йыл, он йыл кече, атта шимди де олардан бу къокъу кетмей.
Серинлик янындан кечип кетеяткъанда кеди сеси эшитиле.

Бельки мен де бир шейлер къошкъан-уйдургъандырым.
Къошмасанъ, чатмасанъ, сени кимсе динълемез.

Амма бир шей ич де уйдурма дегиль.
Серинликнинъ янындан кечеяткъанда, Алла сакъласын, мияв десенъ, ишинъ битти.

Сёгселер, тюкюрселер, яхшы амма, эллеринъе балта илишсе, сычан делиги бинъ алтын, къачып къуртулайым десенъ биле, артынъдан балта етишип келир.
Бу койлюлер пек мергинлер.
Инанмасанъ — сына да бакъ.

Андан кечеяткъанда — мияв, де...

Мамайнынъ къабири

Эски Къырым эфсанеси

Шималь рузгяры аязнен берабер къар-боран уфюрип, Эски Къырым обаларыны ве аланларыны беяз чаршафнен орттю.
Ай ярыгъында Мамай къургъанында ышыкълар ойнай, гуя онынъ юксеклигинде кимдир къыбырдана, къар-боран уфюргенде исе, буюк беяз аюв котерильген киби ола.
Яры гедждеде боран артып ве сызгъырып башлагъанынен аюв улумагъа башлай, танъ ярыгъы пейда олып, къарадан беяз айырылгъан вакъытта о Мамай къургъандан кете.
Иште о заман къабирнинъ ичинден атларнынъ кишнегени ве тишлерининъ гъычырдысы, къаргъыш сеслери эшитиле.

Мамай къургъаннынъ этегинде тена ерде Мамайнынъ узурына кельген дервишнинъ мезары бардыр.
Ильк куньлери — ханнынъ шан-шурети котерильген девир.
Сонъки куньлери — онынъ йылдызы сёнген заман.
Кунь кечти, гедже кечти.
Оладжакъ шей олды.
Дервиш Мамайны узакъ шималь чёллеринде ильк корьгенде, о алтын чадырда атеш киби парылдагъан эльмазлар сепильген Кашмир халаты кийген алда отура эди.

Гъадаплы ве магърур хан къоркъудан баш эгген улема ве мырзалардан юзь чевирди.
Урьян-пурьян кийинген дервиш исе мукъаддес Кябеге ибадет этмек ичюн кетмекте.
Мамай оны абайлап, чагъырынъыз деп эмир этти.

— Сен бутюн дюньяны долаштынъ.
Айтчы, о буюкми, оны енъмек ичюн чокъ вакъыт керекми?

— Дюнья сынъырсыздыр, — дей дервиш, — инсан истеги ондан да сынъырсыздыр, лякин энъ кучьлю инсаннынъ къудретинде биле сынъыр олмакъ керек.

Мамай кулюмсирей:

— Сен, гъалиба, кимнен лаф эткенинъни бильмейсинъ?

Лякин дервиш чырайыны сытмай.

— Атта энъ улу укюмдар — эр алда о инсан, Алланынъ огюнде кучюк бир шейдир.

— Алла кокте, — ачувлана Мамай, — о ердеки ишлерге къарышмай.
Бу масалларынъны ахмакъ адамларгъа айтырсынъ.

Дервиш башыны саллай.

— Сени аджыйым.

Дервишнинъ джевабы къатий эди, хан ачувындан патлаязды.

— Сен меним козюме бир даа корюнме.
Ёкъса джесединьни аювларгъа ем этерим.

Дервиш Мамайгъа теменна этип:

— Айткъан сёзлеринъни мен унутмам, сен де унутма, — дей ве кете.
Бундан сонъ дервиш чокъ мемлекетлерни долана, ёлда чокъ куньлер кечире.
Рухан юксек басамакъларгъа котериле, беден зайыфлыгъы не олгъаныны унута.
Аятнынъ къадрине етмеге огрене, шунынъ ичюн де, гуя, зенгин ола, кучьлюлерден къоркъмай, бундан отърю олардан кучьлю ола.
Дюньяны енъмеге истеген Мамайны аджый.
Онынъ акъкъында чешит эмиш-демишлер эшите.
Мамайнынъ урушлары — дерья киби таша, дерьяларны токътатмакънынъ чареси ёкъ.
Мамайнынъ къаршысындаки инсанлар исе — теректен тюшмеге вакъыты кельген япракълар киби къалтырайлар.

— Мамай оледжегини унутты, — деп тюшюне дервиш.
Онынъ бутюн ордусы эляк олгъаныны ве тек озю, бир къач аскери иле дженюп чёллеринде долангъаныны эшитип, тааджипленмеди.

— Ольдюрселер — дюнья яс тутмаз, кимсе къафтанынынъ якъасыны йыртмаз.

Амма вакъыты даа кельмей.
Алла Мамайгъа кулер юзьнен бакъа, о исе Кефеге къачып етиштире.
Анда онъа мекян ваде этелер.

Дервиш Кефеге кельген вакъытта, базар ве мейданларда Мамай ве онынъ Шах-Мамайда ханлар мекянынынъ магъазларында сакълы байлыкълары акъкъында айта эдилер.
Гуя Мамайнынъ къуллары анда силяларнен толу сандыкьларны ташыгъанлар, кириш ёлуны къапаткъан сонъ, хан онынъ байлыкълары къаерде сакълы олгъаныны бильдирмемек ичюн, къулларны ольдюрмек акъкъында эмир бере.

Геджелери исе Кефенинъ къапылары янына Мамайнынъ адамлары келип, сакъчылар юкълап къалмадылармы экен,

дие бакъып кетелер, халкъ арасында исе, Мамай Кефени бастырып аладжакъ, деген лакъырдылар юре.
Иште, о къаранлыкъ геджеси, къар, боран эр кесни эвлерине къувгъан вакъытта, къаленинъ дивары янында миявкъуш аджыныкълы багъырды.
Онынъ давушы эки кере текрарлангъан сонъ, Мамайнынъ адамлары къаленинъ диварына атылдылар.
Лякин къале сакъчылары юкъламай эдилер ве олар уджюм эткенлернинъ announcements эписини къырып ташлайлар, ёкъ эписини дегиль, бири къуртулды, уджюмден эвель миявкъуш олып къычыргъаны къалды.
Мамай олюм панджасындан къуртулды, сув анбарында гизленип юрди.
Ачлыкътан къыйналды, сувукътан бузлады, олюмден къоркъаракъ, къалтырап отургъанда, Мамайгъа якъын ерде кимдир къыбырданды.

Мамай онъа сесленди, джевабындан онынъ дервиш олгъаныны анълады, онъа мени къуртар, деп ялварды.

— Сен, гъалиба, меним козюме бир даа корюнме, деп мени къувгъанынъны унуткъансынъ, — деди дервиш, алтын чадыр ичинде ачувлы ханны ве онынъ огюнде тиз чёккен улема ве мырзаларны хатырлатты.

Бойле ашалавлардан Мамайнынъ юреги патлаязды, амма озюни къолгъа алды, джевапланды:

— О вакъыт санъа эмир берген укюмдар падиша эди, шимди исе санъа ушюген, ач олгъан инсан риджа этмекте.

Дервиш Мамайнынъ риджасыны ерине кетире — дагъ сувлары акъкъан эндек бойлап шеэрден иракъкъа алып чыкъа.
Хан сарайына алып баргъан ёлгъа чыкъкъанда, даа танъ агъармай эди.
Мамайгъа, оларнынъ артындан бири къувгъан киби корюнди.

— Чабикче адымла, сеслер эшитиле.
Етишселер — ольдюририрлер, — деди дервишке.

Рузгяр койден танъ хоразынынъ сесини алып келе, дервиш намаз къылмакъ ичюн токътай.

— Намаз къылмагъа амма да вакъыт таптынъ, — деп къычыра Мамай дервишнинъ устюне.
О янъгъыз кетмеге истей, амма ёлны яхшы бильмегени ичюн, адашырым, деп къоркъа.

Дервиш Мамайгъа козь къыясындан бакъа.
Танъ ярыгъында онынъ бети олюге бенъзей.
Дервиш Мамайны аджый:

— Аллагъа дуа эт, санъа рахм эйлесин! — дей.

Дервиш, инсанларнынъ улулыкъкъа ынтылувлары акъылгъа зарар олгъаны ве улулыкъ не къадар зайыф бир шей олгъаны акъкъында айтты.
Бу сёзлеринен Мамайнынъ нефретини къазанды, Мамай онынъ акъаретлевлерине артыкъ чыдап оламады.

— Акъылсыз къул, вакъытым олса, мен сенинъ тилинъни кесер эдим, — деди.
Ве пычагъыны чыкъарып, оны дервишнинъ богъазына саплады.
Излеринден кельген сакъчылар танымасынлар деп, ольген дервишнинъ урбаларыны чыкъарып озю кийди.
Бу вакъыт байыр устюнде бир къач атлы ве оларнынъ етекчиси пейда ола.
Олар урьян-пурьян кийинген ве чапып кеткен адамны корип, оны къул беллейлер.
Етикчининъ сесини эшитип, токътамагъан сонъ, онынъ башына сопанен уралар.
Эртеси куню саба Мамай ханнынъ адамлары эки джесет тапалар.
Экиси бири-бирине якъын ерде экен.
Оларны анда дефн этелер.

Амма укюмдаргъа итаат этерек, адамлар онынъ рухуны раатсызламасынлар, деп къабири устюне юксек этип топракъ обалайлар.

Мамай къургъаны шимди де бар, онынъ янындаки исе азизнинъ мезарыдыр.

Къышнынъ серт аваларында, шималь рузгяры къар-боран уфюрип кетиргенде, къургъаннынъ янындан кечменъиз.
Аювнынъ ачувлы улувы сизни тисиндире биле.

Мамайнынъ инъильтисинден исе юрегинъиз бузлар.

АЛТЫН БЕШИК

Бу чокътан, дюнья асыл олгъан сонъ, олгъан шей.
Джинлер, бутюн укюмни озь къолларына алмакъ истеп ве адамлар ернинъ саиплери олмасын деп, оларны озьра къавгъалаштырмагъа башладылар.
Къан-къардашларны, дост-эшлерни, къолум-къомшуларны, къабилелер ве бутюн халкъларны къавгъалаштырдылар.
Оларнынъ ирадесине бойсунмагъа истемегенлерге кок гудюрдиси ве яшынлар, ягъмур ве бурчакъ ягъдырдылар, эр шейни тюбю-тамырынен къуруткъан еллерни уфюрттилер, къуюлар ве чокъракъларны къуруттылар, айванларны гъайып эттилер.

Джинлер яхшы анълай эдилер — адамлар озь арасында не къадар чокъ къавгъа этселер, оларны бойсундырмакъ, яшагъан ерлеринден къувмакъ, гъайып этмек о къадар къолай олур.
Къырымда да ойле олды.
Адамлар биринджи кере не ичюн къавгъалашкъанларыны да унуттылар.
Ким биринджи олып, къомшусыны ифтиралады, достунынъ джаныны агъыртты, къомшу халкъкъа къаршы дженк башлады?
Санки дерсинъ, адамлар гъадап ве нефретнен догъгъанлар.
Къырымда эр даим бири-бирине душман олгъан дагъ ве чёль халкълары яшагъан эмишлер.

Асылында исе дагъларда да, чёллерде де адамлар озьара тынч ве дост-муаббет, бир къабиле киби яшагъан, агъыр вакъытта бири-бирине ярдым эткен вакъытлары акъкъында риваетлер сакъланды.

Дагъларда яшагъанлар багъчалар отурткъанлар, юзюм осьтюргенлер, авджылыкъ япкъанлар, туз тапкъанлар, комюр азырлагъанлар.
Чёллерде яшагъанлар исе огюзлер, девелер, атлар, сыгъырлар ве къойларны асрагъанлар.
Чёльде яшагъан адамлар юнь ишлеп, ондан урба тиккенлер, килимлер токъугъанлар, кийизден юрт ясагъанлар, тери ишлегенлер ве ондан чарыкълар, чызма тиккенлер, буза ве къумыс сакъламакъ ичюн тулуплар япкъанлар.

Богъдай ве арпа эккенлер, олардан куль ичинде отьмек пиширгенлер.

Адамлар дагъларда ерлешкен койлерден тюшип, чёльге бара, юнь, тери, пенир ве ягъ ала эдилер.
Чёль тарафта яшагъанлар исе дагъларгъа барып, шифалы бал, туз, джевиз, юзюм, алма, армут ве дигер емишлерни къышлыкъ топлагъанлар.
Оларнынъ арасына дава сюнгюсини ким ташлады, гъадап отуны ким экти?
Буны кимсе хатырлап оламай.

Дава де сакинлей, де янъы кучьнен туташа эди.
Адамлар бири-бирининъ тарлаларыны, багъ-багъчаларыны, отлакъларыны чекип ала, тувар айванларыны айдап кете, отлар ве экинлерини, орманларны якъып кете эдилер.
Къабилелернинъ ханлары бири-бирине нефрет беслеп, энъ яхшы батырларыны, энъ яхшы аскерлерини олюм-къалым тутушувына чыкъара эдилер.
Айванлар ве къушлар биле озьра давалы олгъанлар.
Иште, бу ийлекяр Джинлернинъ япкъан иши эди...

Вакъыт кете.
Дагъ къабилелери ханынынъ огълу олгъан.
Огъланчыкъ бираз оськен сонъ, оны тербиелемекни сабыкъ къул, чёльде догъып оськен аскерге авале эткенлер.
Куньдюзлери къарт аскер хан-задени арбий санатына огрете, акъшамлары исе онъа Къырым чёллерининъ аланлыкълары, ат чапувлары, аскерлернинъ ярышлары, ай киби дюльбер къызлары акъкъында икяе эте эди.

Чёль халкъынынъ ханында да къыз осе эди.
Онынъ дюльберлиги, акъылы акъкъында шурет дагъларгъа да етти.
Бир аньде ялы боюндан чёльнинъ кенарынадже етип, кери къайтып олгъан къушлармы, еллерми бу шуретни учурып кетирдилерми, буны кимсе бильмей.
Амма япракълар, орманлар, ташлар ве къушларнынъ тилини анълагъан акъынлар бу хаберни дагъ койлерине джайраттылар.

Хан-заде эр шейни бильген туджджарлардан чёльде буюк байрамгъа азырлыкъ корюльгенини бильди.
Бу байрамда ханнынъ къызына киев сечилип алынаджакъ.

Огълан чокъ беклеп отурмады.
Къаранлыкъ геджеде урбасыны чобан урбасына денъиштирип, энъ севген атыны эгерледи де, чёльге чапып кетти.

Бу арада исе чёльде байрам башланды.
Озен ялысында бинъ юрт къоюлды, оларнынъ арасындаки энъ юксек, къар киби беяз сою — ханнынъ юрту эди.
Балабандан-балабан джез къазанларда къой эти пише, териден ясалгъан къырбалар ичинде къумыснен буза озь саатларынии беклей эдилер.
Чалгъыджылар алетлерини, джигитлер атларыны, аскерлер — къылычлары ве яйларыны азырлай эдилер.
Мында чёльнинъ бутюн кошелеринден мешур батырлар, джесюр йигитлер, энъ чевик атлылар келип еттилер.

Хан къызына эвленмеге истеген бутюн адамлар атларыны югенлеринден тутып, хан къызы ве онынъ энъ якъын адамлары юксек ястыкълар устюнде отургъан юрт огюнден кечтилер.
Хан-заде къызны корьгенде, юрегине сюнгю санчылды.
Онъа чёльнинъ энъ намлы йигитлеринен тутушмакътан гъайры, яйдан атувда къызны енъмек, ат чапувларында онъа етмек керек эди.

Огълан чёльнинъ энъ намлы курешчилеринен курешти ве устазы огреткен усулларындан файдаланып, оларны енъди.
Йигитлер оюнларында да онъа тенъ кельген олмады.
Энди исе ханнынъ къызынен ярышлашмакъ вакъыт кельди.
Къыз яй чекти, артындан ханзаде атты.
Хан-заденинъ окъу хан къызынынъ окъуны етип, оны экиге больди.
Къыз чёльге ель киби учкъан чапкъан аткъа минип чапып кетти, лякин йигит онъа етти ве олар хан юртуна берабер къайттылар.
Демек, хан къызы озь нишанлысыны тапкъан.

Хан огюнде адий чобан олмагъаныны анълады.
О, йигитни юртуна давет этти ве озю акъкъында догърусыны айтмагъа риджа этти.
Йигитнинъ икяесини эшиткен хан тюшюнджеге далды.
Озюнинъ энъ якъын адамларынен мeслеатлашкъан сонъ тойгъа разылыкъ берди.

Хан дагълар ханынен тувгъанлашып, Къырымда яшагъан халкълар арасында тынчлыкъны гъайрыдан тиклер, деп тюшюнди.

Вакъыт кечип, ханнынъ къызы огъул тапты.
Чёльнинъ усталары темиз алтындан бешик ясап, оны тылсымлы орьнеклернен яраштырдылар.
Къартлар бешик узеринде юз бир дуа окъуп, устюне чёльде оськен отлар иритильген сувны септилер.
Къадимий риваетлерде айтылгъанына коре, бу отлар адамгъа джесарет, акъыл-идрак ве узун омюр багъышлай экенлер.

Дагъларда яшагъан халкъларнынъ падишасы гъайып олгъан огълуны чокъ къыдырды, о, душманлары тарафында булунгъаныны анълагъан сонъ чёль халкъына дженк илян этти.
Эки буюктен-буюк орду бири-бирининъ къаршысына тизильди.
Окъчулар къатты окъларыны чекип азырладылар, йигитлер кескин къылычларыны чыкъарып азырладылар, аскерлер оглеринден маджарларыны тикледилер.
Аз бучукъ даа вакъыттан сонъ ер къанлы чарпышмадан сарсыладжакъ эди!

Лякин бу арада дагъ халкъынынъ ордусы къаршысына ханзаденен онынъ къадыны чыкътылар.
Олар оглеринде огълан балачыкълары яткъан алтын бешикни тута эдилер.
Дагъ халкъы ханзадени таныды, хан да озь огълу ве варисини таныды.
Йигитлер къылычларыны къынларына къайтардылар, аскерлер сюйрю маджаларыны ерге тюшюрдилер, окъчулар окъларыны аркъалары артына ташладылар.

Бойле байрамны мында бу вакъыткъадже даа кимсе корьмеген!
Онъа бутюн чёль ве дагъ халкълары топландылар.
Ханлар алтын бешикнинъ эр эки тарафына отурдылар, ичинде оларнынъ бирден-бир варислери ята эди де!
Иште, бойле этип, барышыкъ башланды.
Кене, чокъ йыллар эвельси олгъаны киби, дагъ халкъы чёль халкъына тюшип, олардан юнь, тери, богъдай, буза ве къумыс, чёль халкъы исе дагъларгъа котерилип, бал, джевиз, юзюм, алма, армут ве башкъа емишлер ала эдилер.

Дагънен чёль халкълары арасында барышыкъкъа иришильген сонъ, сонъу-буджагъы олмагъан чёль башлангъан дагънынъ этегинде козь яшы киби темиз чокъракъ шувулдады!
Сув ерге кетмесин деп, онынъ четлерини мермернен къапладылар, тюбюне исе алтын бешикни ерлештирдилер.
Алтын бешиктен алынгъан чокъракъ сувунынъ шифасы акъкъында шурет Къырымнынъ бутюн кошелерине барып етти.
Саба, танъда чокъракъ янында къушлар, айванлар балачыкъларынен берабер топлана, балаларыны алтын бешикнинъ буллюр сувунда ювундырмакъ ичюн адамлар келе эдилер.
Ким бу сувда къолу, бети, беденини ювып, бир авуч сув ичсе — бир тамам денъише эди.
Балалар сагълам ве кучьлю осип чыкъа эдилер.
Хасталар тюзеле, сакъатлар сагъламлаша эдилер.
Тылсымлы чокъракътан эвине къайтаджакъ эр бир адам онынъ янында оськен тереклер ве чалыларнынъ пытакъларына чешит ренкли пошулар ве басма парчачыкълары багълай эдилер.
Чокъракъ ве онынъ алтын чанагъы Къырым халкълары ичюн энъ мукъаддес ерге чевирильдилер.

Адамлар эр даим ойле олур деп беллей эдилер.
Лякин ийлекяр джинлер, ердеки укюмни гъайып этеяткъанларыны, эйилик яманлыкъны енъип башлагъаныны дуйгъанларынен, къоркътылар.
Алтын бешикни парлап, чокъракъны лекелейджек адамны арадылар.
Чокъ арадылар, амма ойлесини тапамадылар.
Бойле адам тапылмагъан сонъ, джинлер алтын бешикни озьлери хырсызладылар, чокъракъны исе ер юзюнден гъайып эттилер — санки дерсинъ, бу ерде ич бир вакъыт чокъракъ олмагъан.
Чёльде исе Джинлер бу ишни дагъларда яшагъан адамлар яптылар, дагъарда — чёль халкъынынъ иши, деген эмиш-демишни таркъаттылар.

Кене дава къозгъалды!
Кене къылычлар бири-бирине урулып, данъгъырдадылар, окълар сызгъырдылар, янгъынлар алевлендилер.
Кене ич бир къабааты олмагъан адамлар эляк олып башладылар...

Куньлерден биринде Судакъ дживарларындаки дагъ этегинде ерлешкен койге бели къамбурайып къалгъан фукъаре бир къарт кельди.
О, юзюм багъларыны асрагъан Айдер адлы адам къадыны ве еди огъулларынен берабер яшагъан адамнынъ араба къапысыны къакъты.
Къартны эвге алдылар, къол-бетини ювдурдылар, ашаттылар, ичирдилер, сонъ тёшекке яткъыздылар.
Танъда, даа эр кес юкълагъан вакъытта, къарт эв саибини уятып, алтын бешик насыл хырсызлангъанынынъ сырыны айтты.
Джинлернинъ падишасыны тек Айдернинъ огъуллары енъип оладжакълары акъкъында да айтты.
Лякин Айдер бу сырны огъулларына энъ кучюги он секиз яшкъа толгъан куньде ачып оладжакъ экен.
Къарт Айдерге силя сатын алмакъ кереклигини айтты.
Бундан гъайры, Айдерге силяны ягъламакъ ичюн мельэм берди.
Къалгъан тылсымлы мельэмнен йигитлер куреш огюнден эллерине ве черелерине якъмакъ кереклер.
Къарт джинлернинъ падишасыны дагъ тёпесине насыл этип чагъырмакъ мумкюн олгъаныны да анълатты.
Буларны айткъан сонъ къарт бирден гъайып олды!

Айдернинъ кенджеси 18 яшны толдургъан куню энди къартайгъан бабасы огъулларыны бир ерге топлап, силя сакълангъан сандыкъны ачып, оларгъа алтын бешикнинъ сыры акъкъында икяе этти.
Йигитлер дагъларда узун бойнузлы еди дане беяз эчкини тутып, дагънынъ тёпесине чыкъарып, къаягъа багъладылар.
Олар джинлерни учь кунь ве учь гедже бекледилер.
Дёртюнджи куню танъда беяз эчкилернинъ сеслерини эшиттилер, дагънынъ тёпесине джинлернинъ падишасы учып кельди.
Йигитлер оны энди беклей эдилер.

Олар танъдан кунь баткъандже уруштылар.
Этраф койлернинъ сакинлери дагъ тёпесине къоркъунен бакъа эдилер, анда исе къылычлар бири-бирине урулып, яшынлар чыкъара, коклер гудюрдей, орталыкъ тозгъа бурюнди.

Ниает, йигитлер джинлернинъ падишасыны енъдилер, оны парча-кесек эттилер, амма джин сонъки нефесини бермезден эвель йигитлерни ташларгъа чевирди.
Агъа-къардашларнынъ энъ буюги бабасы онъа берген тылсымлы мельэм акъкъында унуткъан экен.
Шунынъ ичюн де джиннинъ сырлы сёзю оларгъа тийди...

Бу дешетли курештен котерильген тоз къонгъан сонъ адамлар дагънынъ тёпесинде, таракъ тишлери киби бир сырагъа тизилип къатып къалгъан диреклерни корьдилер.
Шунынъ ичюн де бу ады олмагъан дагъны Таракъташ деп адландырдылар.
Огъулларнынъ ана-бабасынынъ яныгъы сынъырсыз эди.
Айдер бир геджеде чаларып, бели букюльди.
О, дагънынъ тёпесинде мельэм къутусыны тапып, меселени анълады.
Яныкълы баба къалгъан мельэмни таш диреклерге сильсе де, ярдым этмеди, огъуллары тирильмедилер.

Йигитлернинъ бу къараманлыкълары тек дагъларда дегиль, чёльде де белли олды.
Адамлар вакътынджа даваларыны токътаттылар, амма шубелери ве къоркъуларындан къуртулып оламадылар.
Куньлерден биринде Айдернинъ тюшюне кене де фукъаре къарт келип, о, Таракъташнынъ этегинде бою теренлигинде къую къазып, оны чыкънен толдурмакъ кереклигини бильдирди...
Къарт даа бир шей демеге истеди, амма бирден артында насылдыр буюктен-буюк кольге пейда олып, оны ютып йиберди.
Айдер уянды, азбаргъа чапып чыкъты ве чуллу къара булут тез-тез учып кеткенини корип къалды.

Шу куньден башлап, Айдер къолуна таш алып, Таракъташнынъ этегинде къую къазып башлады.
Иши яваш ве буюк зорлукъларнен олса да, эп огге йылышты.
Айдер, кучь олгъанына бакъмадан, теслим олмады, ишини ташламады.
Огъулларыны джанландыраджакъ кунь келеджегине ве олар джинлер алтын бешикни сакълагъан ерни бирликте тапып оладжакъларына ишана эди.

Дагъ ве чёль койлеринден адамлар келип, Айдерге аш, урба, кескин къайралгъан ташлар кетире эдилер.

Олар онъа, ташнен ташны оймагъа тырышкъанына бакъып, онынъ исрарына, ишини бир дакъкъагъа, бир аньге быракъмагъанына шаша эдилер...
Айдер исе дагъ ве чёль адамлары муджизе беклегенлерини, о аз-бучукъ токъталса, сакинлешкен дава кене алевленеджегини ве адамлар джинлернинъ итаатлы къуллары олып къалмагъандже токътамайджагъыны биле эди...

ТЫЛСЫМЛЫ КЪУШ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, Акъмесджит шеэринде акъай-апай яшагъан экенлер.
Олар зенгин олмасалар да, озьара да, къолум-къомшуларынен де пек дост-муабет яшагъанлар.
Эвлерине кельген адамларны, олсун къомшулары, я да къаранлыкъкъа къалгъан ёлджу — эр кесни мукъаддес мусафирни къаршылагъан киби къаршылай эдилер.
Эвге чагъыра, ашата, ичире, керек олса, геджелемеге де къалдыра эдилер.
Мусафирлери исе къайтаджакъта, олардан: «Алладан не истейсинъиз? Насыл дуа окъуйыкъ?» — деп сорай эдилер. «Алладан огълумыз олгъаныны истер эдик, иште, шунынъ ичюн дуа окъунъыз», — деп джевап бере эдилер.
Алла-Тааля бу дуаларны эшиткен олса керек, куньлерден биринде, акъшам къаранлыгъы ерге тюшкенде, акъай-апай къомшу койден къайта эдилер, апансыздан ёл ортасында яткъан насылдыр бурумгъа сюрюндилер.
Эгилип бакъсалар, бурум ичинде татлы-татлы юкълагъан сабийни корьдилер.
Баланы эвге алып кельдилер, къолум-къомшуларыны чагъырып, оны насыл ве къайсы ерде тапкъанларыны айттылар.
Баланы бир де-бириси джойгъандыр ве энди къайдан арайджагъыны бильмей, деп сакъындылар.
Къомшулары исе шойле дедилер: «Алла-Тааля сизге огъул багъышласын деп, чокъ кerелер дуалар окъудыкъ.
Алла бизим дуаларымызы эшитип, иште, сизге огъул багъышлагъандыр.
Энди бу сизинъ эвлядынъыз олсун, бакъынъыз, осьтюринъиз, буютип, къартлыгъынъызда ферасыны корюнъиз, о, сизинъ таянчынъыз олсун».

Эв саиплери мусафирлерининъ айткъан сёзлеринен разы олдылар.
Огъланчыкъны озьлерине къалдырдылар.
Бала исе кунь сайын дегиль де, саат сайын осьти, акъыллы, чебер бала олды. Ана-баба онъа бакъып, тоялмай эдилер.
Анасы огълуны юкълатмагъа яткъызгъан сайын онъа масаллар айта.
Огъланчыкъ исе тылсымлы Рух къушу акъкъындаки масалны зияде бегене экен.

Огъланчыкъ оськен сонъ агъач парчасындан уфакъ бир къушчыкъ ясады.
Бу къушчыкъ онынъ къолуна сыгъгъан къадар эди.
Козьлери оладжакъ ерде тешичиклер ойып, ичине йылдыз ташчыкъларыны къояджыкъ олды.
Анасындан эшиткен масалда таш къушнынъ саиби коктен тюшкен йылдызны тапкъан экен де, козьлери ерине оны къойгъан экен ве — къуш тирильген!

Огъланчыкъ, йылдыз арамакъ ичюн эвден чыкъкъан сайын, озю ясагъан къушчыкъны янына алып кете.
Куньлерден биринде, дагъгъа котерилип, джансыз киби яткъан бир къартны корьди.
Огъланчыкъ къартны сюйреклеп, чокъракъ янына алып кельди, бетини ювды.
Агъзына салкъын сувдан къойды.
Къарт озюне кельген сонъ, огъланчыкъ, о ачтыр деп, янында олгъан отьмек ве пенир парчасынен къартнен пайлашты. Олар бираз къапынгъан сонъ, къарткъа ана-бабасы акъкъында икяе этти.
Бойледже, олар чокъ вакъыт субетлешип отурдылар.
Къарт огъланчыкъкъа тылсымлы сёзлерни огретти.
Огъланчыкънынъ ясагъан къушуны корьген сонъ исе, джебинден богъдай ирилигинде эки яхут ташчыкъны чыкъарып, шойле деди:
— Насылдыр бир шеэр я да койге бир аньде етмек керек олса, къушнынъ козюне бу ташчыкъларны къоярсынъ ве къайда бармакъ кереклигини айтырсынъ, о, шу ань сени истеген еринъе еткизир.

Къарт балагъа яхут ташчыкъларыны берди де бирден козьден гъайып олды!

Огъланчыкъ джебинден къушчыгъыны чыкъарды, козьлери ерине яхутларны къойды, къуш джанланды ве къоджаман Рух къушуна чевирильди.
Огъланчыкъ къуш устюне минди ве явашчыкътан: «Мени эвиме алып кет», — деп эмир этти. Олар бир аньде эвине келип еттилер.
Огъланчыкъ, вакъыт кеттикче, осьти, буюди, сельби киби юксек бойлу, дюльбер йигитке чевирильди.
Куньлерден биринде падиша сарайы огюндеки мейдандан кечкенде, сарай янында дюльберден-дюльбер бир къызны корьди.
О да йигитни корип, онъа кулюмсиреп бакъты.
Къыз сарайгъа кирди, йигит исе къаравул янына барып, ондан къызнынъ кимлигини сорады.
Къаравул хан варисининъ кучюк къардашы олгъаныны, агъасына мусафирликке кельгенини айтты.

Йигит эвине къайтып, бабасындан сорай:

— Баба, хангъа барып, онынъ къызыны манъа къудалыкъ япып олурсынъызмы?

Бабасы къоркъып:

— Недир бу айткъанынъ, балам! — деп джевап берди. — Хан, онъа насыл риджанен кельгенимни бильсе, деръал башымны кесмеге эмир этер.
Хан биз киби фукъаре адамларнен къудалашмагъа разы олурмы?
Келинге дегерли бахшыш бермеге биле парамыз ёкъ...

Йигит даа чокъ вакъыт бабасыны къандырмагъа тырышты.
Ханнынъ бутюн айткъанларыны ерине кетирмеге сёз берди.
Бабасы анасынен бу акъта лаф эткен сонъ, анасы шойле деди:

— Сени ханнынъ янына йибермезлер бельки, амма мени мытлакъа йиберирлер.
Айса, къудалыкъкъа мен озюм барайым.

Эртеси куню огъланнынъ анасы энъ яхшы урбаларыны чыкъарып, устюне кийди ве Багъчасарайгъа ёл алды.
Хансарайгъа киреджекте, оны бекчилер токътатып, сарайгъа насыл ниетнен кельгенини сорадылар.
Къадын шойле деди:

— Хангъа пек муим бир аваленен кельдим, амма оны тек ханнынъ озюне айтып олам.
Бекчилер къадынны къапыдан кечирдилер.
Ханнынъ къабул одасына киреджекте, оны кене де токътаттылар.
Бу сефер оны токътаткъан везир олды.
О, къадын насыл риджанен кельгенини сорады.
Йигитнинъ анасы исе шойле джевап берди:

— Мен хангъа пек муим ишнен кельдим, амма оны тек ханнынъ озюне айта билем.
Бундан гъайры, ханымызгъа къыйметли бахшыш кетирдим...

Везир къадынны ханнынъ янына алып барды.
Къадын ханнынъ огюнде тиз чёкип, торбасыны чезди ве ичинден агъачтан ясалгъан уфачыкъ бир эйкельчикни чыкъарып, огюне къойды.
Хан озюни энъ севген аты устюнде бирден таныды.
Эйкельчикнинъ назиклиги ве дюльберлигине шашты.
О, везирлерини янына чагъырып:

— Бу эйкельчикни агъачтан ким ве кимни ясады, не дерсинъиз? — деп сорады.

Везирлер онъа бакъып, шойле дедилер:

— Эй, улу ханымыз!
Бу аджайип эйкельчикни ясагъан уста — усталарнынъ устасы, о Сизни ве Сизинъ севгили атынъызны тасвир этти.
Бу аджайип шейнинъ къыймети ёкъ, о пек дюльбер!

Хан къадынгъа бахшышы ичюн миннетдарлыкъ бильдирди ве не истегенини сорады.
Къадын исе онъа шойле джевап берди:

— Эй улу, къудретли ве аджайип акимимиз!
Сизинъ къызынъыз бар, Алла онъа тенъештирильмез дюльберлик багъышлады.
Меним де огълум бар, онынънен усталыкъта ве джесюрликте этрафынъыздаки адамларнынъ бирисинен тенъештирмек мумкюн дегиль.
Танърынынъ озю оларны бири-бирине яратты...

Къадын даа бир шейлер айтаджакъ олды, амма хан лафны девам эттирмеге бермеди,
ачувландырылгъан арслан киби, аякъкъа атылды:

— Имансыз къадын!
Бирден-бир къызымны насылдыр олмайджакъ бир эснафкъа къудалыкъ этмеге кельдинъми?
Къана, бекчилер тутунъыз оны, джеллят башыны кессин!

Амма къадын къоркъмады.
О, хангъа шойле джевап берди:

— Эй, улу хан!
Сизинъ къанунларынъызгъа коре, меним олюм джезасына укюм этильген сонъ, сонъки истегимни бильдирмеге укъукъым бар...
Хан тынчланды ве шойле деди:

— Айт, мен динълейим.

— Мен узун омюр яшадым, бир де-бир девлетнинъ падишасы къудалыкъкъа кельген къадынны ольдюргенини даа эшитмедим.
Къуданы Алланынъ озю яратты, о, яшларнынъ юреклерини бири-бирине къоша, оларгъа янъы къоранталарны мейдангъа кетирмеге, эки яшнынъ юреклерини бирлештирмеге, девлетте хангъа садыкъ олгъан адамларнынъ сайысыны чокълаштырмагъа ярдым эте.
Сиз башымны кесе билесинъиз, амма Сиз акъкъында къуданы олюм джезасына укюм эткен хан, деген ярамай шурет бутюн дюньягъа таркъаладжакъ.
Йыллар кечер, эпимиз, мен де, сиз де, сылакъ топракъ астында ятаджакъмыз, амма джианнынъ бутюн къудалары Сизни ярамай сёзнен анъаджакълар...

Хан тюшюнджеге далды.
Онынъ везирлеринден бириси бойле акъыллы, айнеджиликнен ве ишандырыджы лаф этмеге бильмей эди.
Эвель заманларда акъыл-идракълы адамлар: «Баланъ насыл осип чыкъаджагъыны бильмеге истесенъ, онынъ анасына бакъ», — деп, нафиле айтмагъанлар.
Эгер бу къадыннынъ огълу бу къадар чебер, уста олса, бундан да гъайры, акъылы кескин, азырджевап, джесюр олса, оны сынап бакъмакъ мумкюн де.

— Огълунънынъ бахшышыны къабул этем, — деди хан. — Онъа бир авале бермек истейим.
Эгер оны эда этсе, той акъкъында лаф алып барырмыз.
Солхат шеэри янында Сувбашы озени кече.
Бу озеннинъ ялысында фурун бар. Иште, шу фурунда эр кунь бир сепет пите пиширелер.
Фурунджы бу пителерни сатмай, бедава таркъатмай.
О, пителерни агъачтан ясалгъан табакъ устюне тизип, сувгъа ташлай.
Иште, огълунъ фурунджы не ичюн бойле япкъанынынъ сырыны бильмек керек.

Къадын, эвине къайтып, ханнынъ авалесини огълуна бильдире.
Саба танъда огълан ёлгъа чыкъа, джебинден къушуны чыкъара ве тезден Сувбашы озенининъ ялысында пейда ола.
Тамам шу вакъыт фурунджы тазе пишкен пителерни агъачтан ясалгъан табакъ устюне тизип, сувгъа тюшюре эди.
Йигит бир къач кунь озен ялысында отурып, фурунджынынъ япкъан арекетлерини козетти.
Ниает, янына келип:

— Эмдже, бир къач куньден берли сизни козетем.
Бойле джезагъа сизни ким укюм этти, айтсанъыз?
Бу пителерни кимге ёллайсынъыз?
— Огълум, башымны кутип отурма, ишимден къалдырма, — деди фурунджы.

Лякин йигит дегенинден къалмады:

— Эмдже, манъа илле айтмакъ керексинъиз.
Сырынъызны бильмегендже, бу ерден кетмем.

Фурунджы йигит къолайнен кери къайтмаджагъыны анълап, бираз тюшюнген сонъ шойле деди:

— Эгер сен авалемни эда этип олсанъ, сырымны санъа ачарым.
Судакъ этрафларында Таракъташ деген кой бар.
Бу койнинъ ады дагънынъ тёпесинде таракъ тишлерине ошагъан таштан келип чыкъты.
Бу Таракъташ янында бир къач йылдан берли бир адам яшай ве къаянынъ этегинде ташнен къую къаза.

О, бу къуюны не ичюн къаза?
Эгер бу сырны ачып олсанъ, мен де санъа озь сырымны ачарым.

Эртеси куннинъ сабасына йигит энди Таракъташнынъ этегинде эди.
О, къолунда ташнен къуюны къазгъан адамны тапты.
Онынъ янына барып, селямлашты, озюнде олгъан отьмек локъмасы ве пениринен пайлашты.
Олар отурып, бираз къапынгъан сонъ, йигит сорады:

— Эмдже, къуюны ташнен не ичюн къазасынъыз?
Сизге бу къую неге керек?

Адам, йигит онынъ сырыны бильмегендже, оны раат къалдырмайджагъыны анълап, шойле деди:

— Эгер авалемни эда этсенъ, сырымны санъа ачарым.
Демирджи дагънынъ тёпесинде бир къоба бар.
Бу къобада джин яшай.
Алтын Бешикнинъ сыры тек онъа белли…

Эртеси куннинъ сабасына йигит энди Демирджи дагъынынъ тёпесинде эди.
О, ташлар арасында къобагъа алып баргъан ёлчукъны чокъ вакъыт тапып оламады.
Амма та балалыгъында расткетирген къартнынъ онъа огреткен тылсымлы сёзлерни хатырлап, оларны айткъан сонъ козьлери эр шейни корип башладылар.
Балабан бир ташны четке сюрип, къобанынъ агъызыны корьди.

Йигит къобагъа кирип, эп ичериге йылышты, ниает, бинълердже къандиллернен айдынлатылгъан къоджаман мермер ода ичине кирди.
Оданынъ арт дивары янында тикленген тахт устюнде бир козьлю дев отура эди.
Дев, йигитни корип, зияде тааджиппленди:

— Эй, джесюр йигит, сени падишалыгъымызгъа не алып кельди?
Бу ерден тири чыкъкъан джан даа олмады.
Йигит онъа шойле джевап берди:

— Манъа ернинъ астында, къоба ичинде Алтын Бешикнинъ сырыны бильген къарт джин яшагъаныны айттылар...

Дев, алма киби томалакъ козюни парылдатып, кульди, онынъ кулькюсинден диварлар титреди, ве шойле деди:

— Эй, джесюр йигит!
Къобамнынъ ичиндеки къандиллерге бир назар ташла.
Оларнынъ эр бирисининъ чанагъы инсан къафасындан ясалгъан.
Олар да, сен киби, Алтын Бешикнинъ сырыны бильмек ичюн мында кельген эдилер.
Сенинъ къыдыргъан джининъ бу — мендирим.
— Дев шу ань уфачыкъ бойлу, къамбыр, узун ве беяз сакъаллы къарткъа чевирильди.
Эгер пек истесенъ, Алтын Бешикнинъ сырыны санъа ачарым, лякин бундан сонъ сен бу ерден ич бир вакъыт чыкъып оламазсынъ.

— Сырны бильмеге истейим, — къатты джевап берди йигит.
— Ойле олса, динъле.
Ярым асыр эвельси, девлернинъ падишасы олгъан бабам, чёль халкъындан Алтын Бешикни хырсызлап, Демирджи дагъынынъ теренлигине сакълады.
Бабам, бешик адамларгъа пек буюк кучь береджегинден ве олар несилимизни джоймагъа истейджеклеринден къоркъты.
Адамлар бешикни чокъ арадылар, зулумдан да, олюмден де къоркъмадылар. Бешикни тапып, девлернинъ укюминден къуртулмакъ умютинен яшадылар.
Бир заманда шимди Таракъташ деп адландырылгъан койде.
Юзюмджи Саиднинъ къорантасында еди огъул догъгъан.
Огъуллар осьтилер, буюдилер, батыр олдылар.
Кимдир, девлерни тек олар енъип, Алтын Бешикни тападжакъларыны бильдирди.
% Амма баба оларны озды.
Девнен йигитлер кой янында тутуштылар.
Батыр йигитлер бабамны енъдилер, аз бучукъ даа къобамызнынъ сырыны да биледжек эдилер.
Мен, бу шейге ёл бермемек ичюн, бутюн кучюмни топлап, оларны ташларгъа чевирдим.
Адамлар девлернен куреш неге алып келе биледжегини унутмасынлар деп, бу ташларны бири-бири янына дагъ тёпесинде тизип чыкътым ве олар таш таракъкъа ошадылар...

Мен батырларны ташкъа чевирген сонъ, оларны тылсымладым.
Эгер бабалары Таракъташ этегинде бою теренлигинде ташнен къую къазып, оны чыкъ сувнен толдурса, йигитлер джанланаджакълар.
Къарт тылсымымнынъ сырыны, сонъунадже олмаса да, кимден бильгенини бильмейим.
Къарт, о яшагъан ер тёлесининъ кошесинде, эки къарыш теренликте эльмаз киби къатты йылдыз ташы сакълангъаныны бильмей.
Бу да сонъу дегиль.
Батырлар джанлангъан сонъ, бу топракъта яшагъан бутюн демирджилер дагъынынъ тёпесинде топланып, къыркъ къарыш узунлыкъта еди къылыч ясамакъ кереклер.
Батырлар бу къылычларны къолларына алып, невбетнен дагъ тёпесине еди кере урмакъ ве оны экиге больмек кереклер.
Тек бундан сонъ къобамыз ве тахтымыз мейдангъа чыкъаджакълар.
Алтын Бешик исе тахтнынъ астында булуна.
Мукъаддес бешикни озь халкъына къайтармагъа мен биле батырларгъа кедер этип оламайджам, чюнки бабам ольген сонъ уругъымыз кунь ярыгъы, ер устюнде олгъан кучюни джойды…
Лякин, бахтымызгъа, не Саид, не де онынъ халкъы сырымызны ич бир вакъыт билип оламайджакълар. — Къарт кене къоджаман девге чевирильди ве яхут козюни парылдатып, — сёзюмни туттым, санъа Алтын Бешикнинъ сырыны ачтым.
Энди олюмге азырлан.
Меним эдждатлар къобамда бинъ бириндж и къандиль оладжакъсынъ.

Йигит девге икяеси ичюн миннетдарлыкъ бильдирип, сонъки истегини ерине кетирмесини риджа этти.

— Яхшы, — деди дев, — сонъки истегинъни ерине кетиририм.
Айт, не истейсинъ?
Йигит, бираз тюшюнген сонъ:

— Эй, улу дев!
Кучюнъе ве къудретинъе шашам.
Козюм огюнде къоджаман девден кучючик адамгъа чевирильдинъ, адамдан исе кене къудретли дев олдынъ.

Оледжегимден эвель кучючик къушчыкъкъа я да кёр сычангъа чевирилип оладжагъынъны корьмеге истер эдим...

Дев кульди, онынъ кулькю давушындан къобанынъ диварлары биле титреди, бирден шашып къалгъан йигитнинъ козьлери алдында дев кучючик кёр сычангъа чевирильди...
Йигит тез-тез джебинден тылсымлы къушчыгъыны чыкъарды, козю ерине яхут ташчыгъыны къойды ве... козьден гъайып олды!
Дев артындан къувып, оны тутаджагъыны къоркъмады, чюнки къабилеси ер узериндеки кучюни гъайып эткени акъкъында озю айтты.

Йигит Таракъташкъа къайтты ве багъчеван Саидге Девнинъ сырыны ачты.
Олар экиси йылдыз парчасыны таптылар ве Саид огъулларына джан къайтараджагъына ишанчнен гедже-куньдюз чалышып башлады.

Эртеси куню йигит Сувбашы озенининъ ялысына етип кельди ве фурунджыгъа еди батыр бабасынынъ сырыны ачты.
Фурунджы йигитни дикъкъатнен динълеген сонъ, онъа озь сырыны ачты:

— Чокъ йыллар эвельси огюмизде сув акъкъан ер къатты топракъ эди.
Бу топракъта эвим, багъчам, фуруным бар эди.
Озен исе ашагъыда акъа эди.
Мен, бабам, къартбабам, бутюн researchделерим сувны бу озенден ала, багъчаларыны, айванларыны сувара эдик, аналарымыз бу сувда аш пишире эдилер.
Бу сувнен, намаз къылмаздан эвель, абдест ала эдик.
Озен ялысында къартбабам къургъан дегирменимиз, богъдай сакълагъан анбарымыз тура эдилер.
Бутюн этраф койлернинъ сакинлери бизге богъдай чалмагъа келе эдилер.
Келиримиз, эйиаллылыгъымыз бу дегирменге багълы эди.

Шу йылы дагъларда пек чокъ къар ягъып, баарьде, кунеш къыздырып башлагъанынен, озеннинъ суву котерильди, ташты ве дегирменимизни, анбарларымызны, ичиндеки богъдайнен алып кетти.

Янгъанымдан, афакъанлангъанымдан, къолума къамчы алып, озенни къамчылап башладым, ичине таш ташладым, учь кере тюкюрип, къаргъадым...
Экинджи куню янъы дегирменни къурмакъ ниетинен усталарнен анълашмакъ ичюн шеэрге кеттим,
къайтып кельгенимде исе, не эвимни, не багъчамны, не ат араныны тапмадым...
Къорантам да гъайып олды.
Озен эписини, адждеръа киби, ютып, ер астына кетти.
Гедже, тюшюмде, манъа озеннинъ Саибеси келип, къаргъады ве эр кунь пите пиширип, сувгъа ташларсынъ, деди.
Анам, къадыным, балаларым, торунларым сагъдыр ве сув Саибесининъ ер астындаки сарайында булуналар, бир кунь ола, оларны къайтарып олурым деп, онынъ къаргъышыны эда этем.
Куньлернинъ биринде балыкъчылар, денъиз ялысындан бираз авлакъта, озенимизнинъ буллюр ве татлы сувлары денъизнинъ тузлу сувынен къарышкъан ерде агъачтан ясалгъан табакъны туттылар, устюнде эски дегирменимнинъ ресими сызылгъан эди!
Меним севгили торунчыгъым озен ялысында, къум устюнде сыкъ-сыкъ онынъ ресимини сыза тургъан...

Бир кунь келип, сув Саибеси гунамны багъышлап, мени аджыр ве къорантамны, бу табакъ киби, манъа къайтарыр, деген умютнен яшайым.
— Дегирменджи сув Саибесине багъышлангъан дуа окъуды ве къолларыны озенге батырып, бетине сюртти.
— Эй, джесюр йигит, — деди о сонъ, — озюмнинъ аджджы сырымны биринджи олып, санъа ачтым.
Дуа окъугъанда, сув Саибесини анъмагъа унутма.
Бельки, о мени аджыр, къабаатымны багъышлар...

Бундан сонъ йигит эвине къайтты.
Ана-бабасы къуванчларындан озьлерине ер тапамадылар, къой сойып, къолум-къомшуларыны мусафирликке чагъырдылар, огъулларыны сагъ-селямет эвге къайтаргъанына Аллагъа дуа окъудылар.

Йигит ана-бабасына бутюн топлагъан акъчаларыны къайтарып бермелерини риджа этти.
Бу парагъа о, Солхатнынъ кягъыт усталарына бир аршын узунлыкъта ве бир бучукъ тирсек кенълигинде юз табакъ беяз кягъыт сымарлады.

Кягъыт азыр олгъан сонъ исе о, чалышмагъа башлады.
Йигит юз кунь ве юз гедже тынмай чалышты,
Кягъытнынъ бир тарафында юз аджайип, тылсымлы ресим ясады, экинджи тарафында исе къара мерекеп ве индже къалемнен озю ачкъан сырларынынъ тарихыны язды.
Йигитнинъ бабасы исе тери усталарына бу китап ичюн териден джылт, савутчыларгъа териден ясалгъан джылтны кумюш ве алтыннен къапламакъны сымарлады.

Китап толусынен азыр олгъан сонъ баба, ана ве огъул падиша сарайына ёл алдылар.
Хан ве онынъ везирлери китапнынъ улулыгъына, онынъ дюльберлигине шашып къалдылар.
Сарайнынъ энъ яхшы окъуйджылары учь кунь ве учь гедже токътамай, невбет-невбет, Алтын бешик ве Сув саибеси акъкъындаки риваетлерни окъудылар.
Ханнынъ къызы да эр кеснен берабер дикъкъатнен динъледи ве айны вакъытта йигиттен козюни алмады...

Хан сёзюни тутты.
Той къыркъ кунь ве къыркъ гедже девам этти.
Яшларгъа Акъ Мечитте, вариснинъ сарайы янында балабан ве дюльбер эв къурып бердилер...

Эгер сиз Багъчасарайгъа, хан-сарайгъа барып, анбарларына тюшсенъиз, ичинде бу тылсымлы китапны тапмазсынъыз.
Китап янды.
Куньлернинъ биринде Багъчасарайгъа къомшу мемлекетнинъ аскерлери келип, шеэрни топларнен атешке туттылар.
Сарай янып башлады, бу атеште пек чокъ тарихий ядикярлыкълар да яндылар.
Сув Саибеси гъарип фурунджыны аджып, къорантасыны къайтардымы, ёкъмы бильмеймиз.
Бунынъ акъкъында риваетлер сакъланмады.
Амма акъаретленген озен аля бу кунь ер астында акъып, сувлары инсан козюнден узакъта Къара денъизнинъ сувларынен къарышкъаны белли.
Таракъташта исе багъчеван Саид ве онынъ батыр огъуллары акъкъында кимсе бильмей.
Амма, бильгенимизге коре, Саид йылдыз ташы ярдымынен къуюны къазгъан, амма оны чыкънен толдурып етиштирмеген.
Ольген.

Ер астында кучюни джоймагъан дев, ондан Алтын бешикнинъ сырыны айнеджиликнен сувурып алгъан йигитни хатырлагъан сайын ерни сарсыткъан.
Иште, Саиднинъ къазгъан къуюсы бу зельзелелерден сонъ ернен ексан олдылар.
Амма бугунь де кой узеринде, шу узакъ вакъытлар акъкъында хатыра киби, таш тарагъы — Таракъ-таш юксельмекте.

АРЗЫ КЪЫЗ

Узакъ-узакъ заманда Къырымнынъ ялы боюндаки Мисхор коюнде Абий агъа деген бир адам яшай экен.
Абий агъа сабадан акъшамгъадже озь бостаныны, багъыны, эвчигининъ огюндеки кучючик багъчачыгъыны буюк бир севгинен бакъкъан.
О, эр кеснинъкинден яхшы джыныс мейва етиштирмектен зевкъ ала экен.
Абий агъа эр шейден зияде къара козьлю къызы Арзыны севе, осьтюре, козь бебегинден зияде сакълай экен.

Гузель Арзы узун бойлу, индже белли, къара къашлары чатма-чатма экен.
О озюнинъ зейтун киби ири козьлери, вишне киби дудакълары, нар киби ал янакълары, сыджакъ къанынен озюни эр кеске севдирген.
Мисхор коюнинъ яшлары да, къартлары да Абий агъанынъ азбарындан кечкенде Арзынынъ бабасына озь сайгъыларыны косьтермей кечмей экенлер.

Амма эр кестен зияде Арзынынъ артындан юрген ве онынъ эр адымыны козеткен айнеджи Али баба олгъан.
О, гузель Арзыны биринджи кере ялыдаки чешмеден бакъыр гугюмнен сув алгъан вакъытта корьген.
Али баба Анадолу ялыларындан Мисхоргъа алыш-вериш ичюн сыкъ-сыкъ келип кеткен елькенли гемининъ саиби экен.
Онынъ акъкъында, ялы бою койлеринден дюльбер къызларны хырсызлап, Тюркиеге паша сарайларына сата деген лафлар да айтыла экен.

Арзы къызгъа Мисхорнынъ намлы йигитлеринден бир чокъ къудалар кельселер де, Абий агъа оларны къайтара экен.
Ырызлы Арзы къудалардан сакъланып юре экен.

Даа якъында ялыдаки чешме янында расткетирген шаин бакъышлы, арслан кьыяфетли гаспралы Эмир-Асан адлы йигитни бир кере корьсе де, хатырасындан чыкъармагъан.

Куньлерден бир кунь Эмир-Асан Абий агъанынъ къызына къуда йиберген.
Абий агъа сакъалыны сыйпай-сыйпай, бирбирини севген яшларнынъ гонъюллерини къырмамакъ ичюн, разылыкъ бере.

Той куньлери Абий агъанынъ маалесинде, Мисхор коюнинъ севимли чечеги яшагъан эвге, бутюн кой халкъы топлангъан.
Яшлар къоран тепип, манелер айтышып, явлукъ алып-беришe экенлер.

Ал шалий антерисини кийген Арзы келин одасындан чыкъкъан.
Сонъки кере озюнинъ къыйметли чешмесине, онынънен сагълыкъдашмакъ ичюн, элине гугюмини алып, башына марамасыны орьтип кеткен.

Арзы чешмеге келип, гугюмни къурна тюбюне къойгъан.
Апансыздан онынъ башы устюнде бир шей къыбырдагъан.
Эки къуветли эль къызнынъ белине сарылгъан.
Арзы аджджы бир сес чыкъаргъан, лякин айдутлар шу дакъкъа агъзыны къапатып, башына чувал кийсеткенлер.

Хаин айдутлар авларыны омузларына атып, догъру гемилерине ашыкъкъанлар.
Оларнынъ ёлбашчысы Али баба олгъан.
Къызынынъ сесини эшиткен Абий агъа той халкъынен бирликте ялыгъа чапып кельгенлер.
Лякин кеч къалгъанлар...
Али бабанынъ елькенли гемиси артыкъ денъиз устюнде чалкъана ве Арзыны узакъ Истанбулгъа алып кете.

Истанбулда бахтсыз Арзыны базаргъа кетирген вакъытта султаннынъ арем агъасы къызны корип пек бегенген.
Султаннынъ эвини зийнетлендирмеге ляйыкъ танып, бир кисе алтын берип алгъан.

Бахтсыз Арзы Ватанына, ана-бабасына, Эмир-Асанына, ялы чешмесине олгъан асретинден сарарьш солгъан.

Оны ич бир шей севиндирмеген, ич бир шей онынъ гонълюни алмагъан.
Бир йыл ичинде олгъан балачыгъы биле оны шенълендирмей.

Бир кунь Арзы балачыгъыны къолуна алып, султан сарайынынъ энъ юксек къуллеси устюне чыкъып, озюни денъизге аткъан...

Шу куньден башлап, йылда бир кере, Арзынынъ чалынмасына бир йыл толгъанда ялыдаки чешменинъ суву номай акъмагъа башлай экен.
Тамам шу саатта Къара денъизнинъ далгъалары ичинден бир денъиз анасы къучагъындаки баласынен чыкъып, чешменинъ янына келе.
Чешмеден сув ичкен сонъ, эллерини, юзюни ювып, козьлерини койге тараф чевирип, терен бир ах чеккен сонъ, денъизге къайта ве далгъалар арасында гъайып олып кете экен.

Арадан бир къач йыл кечкен.
Къарт Абий агъа къаариндеи вефат эткен.
Эслилер къартайгъан, яшлар эслилер сырасына кечкенлер.

Мисхорлылар эр йыл денъиз анасы къучагъындаки баласынен ялыгъа чыкъкъаныны, чешмеден салкъын сув ичкенини корип, пек къоркъа экенлер, амма онынъ ким экенини бильмей къалалар...

СУЛТАН САЛЕ

Пек эски заманларда Джанкойнинъ дживарында, эски эвчиклернинъ биринде Сале адлы бир йигит анасынен берабер яшагъан экен.
Сале сыгъырларгъа чобанлыкъ япып, озюни ве анасыны кечиндирген экен.

Куньлернинъ биринде Сале сыгъырларны яйлягъа чыкъармагъан сонъ бай адамнынъ азбарына кирген ве мердивенлерден котерилип эвге киреяткъан дюльбер бир къызны корьген экен.
Сале къызнынъ дюльберлигине шашып, о, эменден ясалгъан ве орьнеклернен яраштырылгъан къапы артында гъайып олгъандже, еринден къыбырдамагъан.

— Кимдир бу дживан? — деп сорагъан Сале байнынъ сыгъырларыны чыкъараяткъан хызметчиден.

Хызметчи, чобан ким акъкъында сорагъаныны бирден анълагъан ве:
— Бу Ресмихан, байымызнынъ къызы, — деп джевап берген.
— Джанкойде ве онынъ дживарларында Ресмихандан дюльбер къыз ёкъ, деп айталар.

Дюльберлиги эр кесни айретте къалдыргъан чечеклер, лезетли бутюн беляларны унуттыргъан шыралы махсуллар ола, деп айталар.
Амма бу дюльбер чечеклернинъ, не де къокъулы махсулларнынъ бойле дюльбер, нурлы, юрегинъни къуванч ве кедернен саргъан къара козьлери ёкъ.

Сале Ресмиханны тек бир кере корьген олса да, шу куньден раатлыгъыны джойгъан, аштан, сувдан кесильген экен.
Къарт анасы огълуны насыл сыр кемиргенини бильмеге нафиле тырышкъан.
Сале бир сёз биле айтмагъан, тек агъыр кокюс кечирген экен.

Куньлернинъ биринде, куньдюз сыгъырларны сувармагъа айдагъан Сале байнынъ азбарындан дженазе чыкъкъаныны корьген.
Йигит къарт бай кечингендир, деп беллеген.
Амма сонъундан бай дегиль де, къызы, дюльбер Ресмихан ольгенини бильген.
Аш ашагъан вакъытта балыкъ кемиги богъазына кеткен ве нефеси тутулып, ольген экен…

Гедже къаранлыгъы тюшкенинен йигит гизлиден мезарлыкъкъа барып, къызнынъ джесетини мезарындан чыкъарып, эвине кетирген, кефинини чезген ве джансыз къызны корип, окюр-оюор агълагъан.

Анасы, огълунынъ агълагъанындан уянып, янына чапып баргъан.
Одагъа киргенинен эр шейни анълагъан!
Сале анасына къыз неден ольгенини айткъан.
Къарт анасы къызгъа бакъкъан, янакъларындаки аллыкъны корип, о ольмегенини анълагъан, богъазындаки кемикни

чыкъаргъан ве — муджизе — къыз терен нефес алгъанынен, джанлангъан!

Ресмихан козьлерини ачкъан, тааджипнен таныш олмагъан къартий ве чобангъа, янындаки кефинликке бакъкъан да, явашчыкътан:

— Манъа не олды я?
Мен къайдадырым? — деп сорагъан.
Къартий онъа эр шейни олгъаны киби айткъан.
Къыз яш чобаннынъ севгиси оны олюмден къуртаргъаныны анълагъан.
Йигитнинъ севгиси къызнынъ юрегине токъунгъан, козьлери айдын ярыкъкъа, юреги исе къуванч ве кедерге толгъан.

Энди не япмалы?
Къарт ананен Ресмихан чокъ тюшюнгенлер ве ахыр сонъу шойле къараргъа кельгенлер: къыз чобаннынъ эвинде къаладжакъ, юзюни кимсеге косьтермейджек.
Сале исе тойлыкъ пара къазанмакъ ичюн эвинден кетип, иш къыдыраджакъ бундан сонъ исе...
Ресмихан мына не теклиф эткен:

— Сале Кефеге барсын, анда Ахмет акъай отура экен.
Онынъ къолуна акъча къойып, акъыллы меслеат сорасын.
Сале къыз айткъаны киби япкъан.
Кефе шеэрине, ялыгъа келип, Ахмет акъайны тапкъан, къолуна акъча къойгъан ве меслеат сорагъан.
Ахмет акъай дикъкъатнен йигитнинъ козюне бакъкъан ве мына не деген:

— Акъылынъда къалсын: дюльбер шей дюльбер дегиль де, юрегинъе яткъан шей дюльбер.
Бу биринджи меслеатым.
Экинджиси — эр дайм вакъытнынъ къадирини биль ве санъа керекмеген шей акъкъында сорама.
Ве учюнджиси — гемилер тургъан ерге бар, энъ буюк гемиге ишке кирмеге тырыш.
Сен энъ зияде истеген шейинъ сени ёлунъда беклей...
Саленинъ гемиси Трапызан ялысына якъынлашкъанда, ель токътагъан, гемининъ елькенлери салынып къалгъанлар ве гемини ялыгъа кетирип оламагъанлар.
Геми бир къач кунь еринден къыбырдамай тургъан, ниает ичимлик сувлары биткен ве гемининъ суварыджысы

(капитан) Салеге ве дигер денъизджилерге къайыкъкъа отурып, ялыгъа бармагъа, ичимлик сув кетирмеге эмир эткен.

Денъизджилер Къара къая янында терен къую олгъаныны, къуюнынъ суву пек лезетли олгъаныны биле экенлер.
Иште, къайыкъны шу ерге айдагъан экенлер.
Къуюгъа кельген сонъ, къопкъаны ичине тюшюргенлер, Лякин къопкъа сувгъа тийгенинен, кимдир йипини кескен.
Энди кимгедир къуюнынъ ичине тюшип, къопкъаны чыкъармакъ керек эди.
Денъизджилер къоркъкъанлар, Сале исе йипни белине багълагъан ве оны яваш-яваш къую ичине тюшюрмелерини эмир эткен.

Сувгъа якъын тюшкенде, Сале къоба ичине кеткен ёлны корьген.
Лякин къопкъаны ич бир ерде корьмеген.
Сале къопкъаны алып кеткенлерини анълагъан ве къоба ичине кирген.
Къобанынъ ичинде йигит сакъалы беш аршын узунлугъында олгъан къартны расткетирген.
Къартнынъ огюнде пек дюльбер арап къызы копекке аш бере, этрафларында исе къазыкълар урулгъан, эр бир къазыкънынъ устюнде исе къой башы саплангъан.

— Селям-алейкум, эвинъизде даима тынчлыкъ олсун! — деп селямлагъан йигит къартны.
Къартнынъ о, бу ерге насыл тюшкени акъкъындаки суалине Сале эр шейни олгъаны киби икяе эткен.

Къарт кулюмсиреген:

— Козюнъ олса, къайда тюшкенинъни корьмек керексинъ.
Не ичюн тааджипленмединъ, бу башлар мында не ичюн саллангъанларыны сорамайсынъ?

Сале исе:

— Халкъымызда пек акъыллы аталар сёзю бар: «Санъа аит олмагъан шейни бильмеге ашыкъма» дегенлер.

Къарт алты кере кекирген, единджисине исе тикленген.

— Яш олсанъ да, акъылынъ етерлик экен, — деген. — Айтчы манъа, козюнъе къайсы бириси дюльбердже корюнди: къыз, ёкъса копекми?

Сале тюшюнджеге биле далмагъан:

— Дюльбер олгъан шей дюльбер дегиль де, юрегинъе яткъан шей дюльбердир. — деп джевап берген.

Къарт авучына тюкюрген де, къылычыны къолуна алып, къызнынъ ве копекнинъ башларыны кесип ташлагъан.

— Тюневин гедже къадыным хызметкярымнен берабер къачаджакъ олды.
Мен оны копекке, хызметкярымны исе къадынгъа чевирдим.
Иште, сенинъ корьгенинъ де олар эди.
Сенден эвель бу ерге кельгенлер суалиме башкъа джевап бердилер.
Къазыкълар устюндеки къой башлары — оларнынъ акъылсыз башларыдыр.
Сенинъкиси исе еринде къаладжакъ.

Къарт бир шей чыкъарып, Салеге бахшыш берген.
Бойледже, Сале къуюдан эм сув, эм де кисе толусынен чешит ренкли дюльбер ташчыкъларны чыкъаргъан.
Денъизджилер онъа бу ташларны кери къуюгъа ташламагъа тевсие эткен олсалар да, о ташларны ташламагъан.
Джанкойге, анасына ёллагъан.

Къарт анасы пара ерине ташларны корип, пек мугъайгъан.
Ресмихан исе зенгин караимни чагъыртып, буллюр киби шеффаф ташчыкъларны онъа косьтермеге тевсие эткен.

Караим ташчыкъларны табакъ устюне бошаткъан да, кунешке чыкъаргъан.
Муджизе!
Кунеш нурлары ташчыкъларгъа токъунгъанларынен олар чешит ренклернен парылдап башлагъанлар ве чобанньшъ фукъаре эвине айдынлаткъанлар.
Караим бир кисе таш ерине оларгъа отуз кисе алтьш капик берген...
Арадан учь йыл кечкен.
Сале эвине къайткъан.

Джанкойге якъынлашкъанда, ёлунда дюльбер, ойнакъ ат сюрюсини расткетирген.
Оларны бегенгенинден, ат бакъыджыдан: «Бу кимнинъ атлары?» — деп сорагъан.
Ат бакъыджысы бу атлар Сале агъанынъ олгъаныны айткъан.
Бундан сонъ Сале ёлунда сыгъырлар ве огюзлер сюрюсини расткетирген.
Чобанлар бу сюрю де Сале агъанынъки олгъаныны айткъанлар.
Бираз даа юрген ёлуны индже, беяз юньлю къойлар сюрюси тоскъан.

— Я бу къойлар кимнинъки? — сабырсызлыкънен сорагъан йигит ве кене:

— Сале агъамызнынъ, — деген джевабыны эшиткен...

«Джанкойде даа бир зенгин адам пейда олгъандыр даа», —

деп тюшюнген йигит ве ёлуны девам эткен.

Учь йылдан сонъ Джанкойге къайткъан Сале тувгъан шеэрини танымагъан.
Озюнинъ эски эвчигини еринде тапмагъан сонъ, юреги буз-бузлагъан.
Эвеллери эвчиклери тургъан ерде янъы, балабан ве дюльбер эв тура экен.
Бу эв янъы бай — Сале агъанынъ олса керектир, деп тюшюнген йигит.

Ресмихан исе Салени пенджереден корьген ве анасыны огълуны къаршыламагъа, эвине алып кирмеге ёллагъан.

Эгер рухтан тюшкен олсанъ, Салени хатырла да, онынъ бахтына сен де къуван.
Бельки, вакъты келир, сен де бахтынъны тапарсынъ...

Сале Джанкойде энъ зенгин адам олгъан.
Озюнинъ къара атына минип, Джанкойни долангъанда, шеэрнинъ бутюн сакинлери эвлеринден чыкъып, дюльбер йигитке ве аджайип атына сукъланып бакъа экенлер.

Куньлернинъ биринде Салени къарт бай корип къалгъан ве мусафирликке чагъыргъан.

Салени тенъдеши киби къабул эткен, лезетли ашларнен сыйлагъан.
Сале де байны, озь невбетинде, эвине давет эткен.

Сале къартны чешит лезетли емеклернен сыйлагъан, бай исе ашларны ашагъан сайын, не тюшюнеджегини бильмеген!
Софрагъа къоюлгъан эр бир емек онъа севгили къызыны хатырлаткъан.
Хатырлавларына даянамай, козьлери яшлангъан.

— Къызым Ресмихан сагъ олса эди, мытлакъ оны тек сен киби йигитке акъайгъа берир эдим, — деген бай.

Къарт байнынъ бу сёзлеринден сонъ Сале онъа озь сырыны ачкъан ве бундан сонъ къыркъ кунь, къыркъ гедже той девам эткен.
Сале агъанынъ тоюнда ДжанкоЙнинъ бутюн сакинлери шенъленгенлер.

Арадан бир йыл кечкен сонъ къарт байнынъ торуны олгъан.
Баланынъ адыны Султан Сале къойгъанлар.
Султан Сале къартайгъан сонъ исе бабасынынъ хатырасына джами къурмагъа эмир эткен.
Джами чобан Саленинъ эски эвчиги олгъан ерде къурулды.

Арадан чокъ вакъыт, пек чокъ сувлар акъып кечти.
Тек адамлар дегиль, ташлар да денъишти, амма Султан Сале джамисининъ диварлары тургъанлары киби туралар, оларны дюльбер орьнеклер, къушакълар яраштыра.
Бу джамини яхшы усталар къургъандырлар, оларнынъ ишини ве раатлыкъларыны исе ачыкъкозь адамлар козеткендирлер...

Шейтан ве къызылчыкъ

Къырымнынъ Отуз вадийсинде ойле бир алямет бар — къызылчыкъ чокъ олгъан йылы къыш къатты ола экен.
Къартлар буны шойле анълаталар.

Къадимий заманларда, дюньяны яраткъан Алла бу ишини битиргенде, баарь келип, тереклердеки бурьлер къабарып башлагъан, амма башта къызылчыкъ чечек ачкъан, ондан сонъ исе башкъа тереклер де чечеклегенлер.

Ерде яшагъан бутюн инсанлар ве дигер махлюкълар чечеклер ве тереклерге узангъанлар.
% Эр кес озюне бегенгенини сайлап алмагъа истеген.
% Буны корьген Алла аз-бучукъ вакъыттан къавгъа-давалар башлайджагъыны анълап.
Эр кесни янына чагъыргъан ве эр бириси озюне бегенген чечек я да терекни сечип алмасыны ве сонъундан бу теректен файдаланмасыны ве башкъаларынен дава этмемесини эмир эткен.

Биревлери бирини, дигерлери дигерини сорагъанлар.
Ниает, невбет Шейтангъа да кельген.

— Я сен къайсыны сайладынъ, Шейтан? — деп сорагъан ондан Алла.

— Мен къызылчыкъны сечип алдым.

— Яхшы тюшюндинъми?
— Къызылчыкътан гъайры башкъа шей манъа керекмей, — деген Шейтан, айнеджи козьлеринн ашагъа эгип.

— Я не ичюн къызылчыкъны сайладынъ? — деп тааджипленген Алла.

Лякин Шейтан сырыны Аллагъа ойле де айтмагъан.

— Яхшы, — деген Алла. — Ал озюнъе къызылчыкъны, — ичинден кулюмсиреген Алла.

Шейтан, къувангъанындан, къуйругъыны саллап, сычрай, сычрай кеткен.
О, эр кесни алдаткъанына эмин эди.
Къызылчыкъ бутюн тереклерден эвель чечекледи, демек пытакъларындаки махсуллар да башкъа тереклердеки махсуллардан эвель пишеджек.
Бириндже пишкен махсуллар исе энъ паалы олалар.
Демек, о къызылчыгъы ерине джаны истеген шейни алыр.

Яз да кельди.
Тереклердеки махсуллар пишип башлады.
Башта кирез, ондан сонъ вишне, къайсы, шефтали, эрик, алма, армут, къызылчыкъ исе эп пишмей.
Къатты ве ешиль.

Шейтан энъсесини къашый, ачувлана, къуйругъыны ерге ура ве терекке ачувнен бакъып: «Санъа айтам, тездже пиш!» — дей.

Амма къызылчыкъ оны эшитмей, пишмеге ашыкъмай.

Шейтан зияде ачувланды, емишлер устюне уфюрип, оларны озюнинъ сыджакъ нефесинен якъты.
Къызылчыкъ, атеш киби къызарды, амма къатты ве экши къалды.

Адамлар Шейтангъа бакъып, кулелер:

— Не, къызылчыкъ сёзюнъни динълемейми?
Санъа бир дебир шейге ачувлы олса керек!

Шейтан, даа зияде ачувланды, ерге тюкюрди, къызылчыкъ исе тек къарарды.

Шейтан къызылчыкъкъа къолуны силькип:

— Олмайджакъ бир емиш!
Экшиликтен ашалмай... — деген.
— Сен манъа керекмейсинъ.
Барсын, сени истеген джыйсын! — Бойле деп Шейтан тургъан еринде дандюрик киби айлангъан — ве орталыкътан гъайып олгъан.

Арадан вакъыт кечти, багъчалардаки бутюн емиш ве махсуллар джыйылды, къызылчыкъ исе энди пишти.
Адамлар дагъгъа барып, лезетли ве татлы къызылчыкъны джыйып башлагъанлар.
Эм джыя, эм Шейтаннынъ устюнден кулелер.

Шейтан адамларнынъ мыскъылларына даянамагъан ве оларны джезаламагъа истеген.
Базыда адамлар къызгъаныч олгъанларыны биле эди.
Ойле япкъан ки, экинджи йылы къызылчыкъ эки кере зияде берекет берген.
Амма онынъ пишмеси ичюн кунешке сыджагъыны ерге эки кере зияде йибермеге керек олгъан.

Адамлар берекетке пек къувангъанлар, Шейтаннынъ къылыгъыны анъламагъанлар.

Шу йылы кузьде кунеш ярыгъы ве сыджагъына керегинде зияде масраф эткен, болдургъан, бираз раатланмакъ къарарына кельген.
Шунынъ ичюн къыш къатты, къарлы ве сувукъ олгъан.
Тереклер сувукътан бузлагъанлар, озенлерни буз къаплап алгъан.
Адамлар эвлеринден тышары бурунларыны биле чыкъармагъа къоркъкъанлар.
Ана санъа шейтаннынъ къылыгъы!

Иште, шундан сонъ бойле алямет къалгъан: къызылчыкъ эр вакъыттакисинден эки кере зияде берекет берсе, къыш къатты оладжакъ.
Шейтан исе аля даа тынчланып оламай ве мыскъыллагъанлары ичюн адамлардан интикъамыны ала.

НЕ ИЧЮН КЪАРА ДЕНЪИЗ ДАЛГЪАЛЫ

Не ичюн бизим мас-мавы олгъан денъизимизни Къара деп адландырдылар?
Къара денъиз.
Денъизджилер бунынъ себебини яхшы билелер.
Олар мавы денъизде ялдайлар, денъиз сакин, тынч, юксек олмагъан далгъалар бири-бири артындан келелер, юнус балыкълары сув ичинде ойнашалар, ич бир шей фелякетни анъдырмай.
Бирден денъизнинъ мавы юзю къарармагъа башлай, къара гъазапкъа тола ве къоджаман далгъалар имаесиз гемилерге атылалар.
Далгъалар ялыгъа атыла, таштан ясалгъан маниаларны, эвлерни йыкъа, къайыкъларны денъизге алып кетелер.
Амма бу даа эписи дегиль.
Денъизде фуртунагъа къалгъан денъизджилер денъиз гъырдабы ичинден атешли хортум, джин киби, гудюрди ве сызгъыртынен атылып чыкъкъаныны ве, этрафыны айдынлатып, яваш-яваш ве истемей-истемей сёнгенини чокъ керелер корьдилер...
Эскиден къалгъан риваетлерде джинлер, къаплы терилерини, демирден бурун тешиклерини, атешли курюклерини яхшы сакълап къалмакъ ичюн Демирджи дагъынынъ ичинде демирджихане къургъанлар ве анда чалышмакъ ичюн этрафтаки энъ яхшы демирджиге ялварып иши июн чокъ пара тёлемеге ишандыргъанлар.

Демирджи дагъ ичиндеки демирджихане аля бу кунь чалыша. Эгер танъда дагънынъ вуджудындан чыкъкъан пиляки ташкъа къулагъынъызны къойып, динъленсенъиз, теренликтен чыкъкъан гудюрдели давушны эшитирсинъиз — Данъ! Данъ! Данъ!

Демирджи чалышып башламаздан эвель онъа ярдымгъа яш йигитни бермелерини талап эткен.
Джинлер якъын койден бир йигитни хырсызлап, демирджиханеге алып кельгенлер.
Демирджи йигитке озь зенаатынынъ сырларыны огреткен.
Къартайып, атеш башында турып оламагъан сонъ, джинлер онъа эвине къайтмагъа изин бергенлер.
Олар къарт демирджининъ омузларына пек чокъ алтын юклегенлеринден, о агъырлыгъына чыдамай, ольген.

Джинлер къарт демирджининъ ерине къалгъан демирджиге янъы ярдымджыны алып кельгенлер.
О, да бир къач йылдан сонъ пек яхшы уста олып къалгъан.
Арадан йыллар кечкен, амма хырсызлангъан йигитлернинъ ич бириси тувгъанларына ойле де къайтмагъанлар.
Куньлернинъ биринде дагъ ичиндеки демирджиханеге пек истидатлы, бильгиге ынтылгъан Рустем адлы йигит тюшкен.
О, демирджи зенаатынынъ инджеликлерини огренмек ичюн пек тырышкъан ве устазындан не ичюн джинлер адамларгъа укюм эткенлери, дагънынъ ичинден тёпеге насыл чыкъкъанлары, не ичюн йылда бир кере оларнынъ къуюлары ичинден сув гъайып олгъаны, джинлерни енъе биледжек адам дюнья юзюнде бармы, деп сораштыргъан.

Оледжекте, къарт уста, джинлер эшитмесинлер деп, шегирдининъ къулагъына фысылдап, оны меракъландыргъан суаллерине джевап берген.
Демир сандыкъ ичинде сакълангъан тылсымлы яй джинлерге адамлар устюндеки укюмни бере экен.
Бу яйдан атылгъан окъ ёлундаки эр шейни якъа экен.
Къуюдаки сув исе йылда бир кере Къара денъизге синъип кете экен...

Тезден, къарт уста ольген сонъ, джинлер демирджиге кумюш кульчесини кетирип, янъы окъ ясамагъа эмир эткенлер.
Демирджи окъны ясагъан, амма о къыскъаджа ве къалынджа олгъан.

Джин окъны алып кеткен, тезден исе къайтып, окъ инджедже ве узунджа олмакъ керек деп, демирджиге багъыргъан.

Демирджи джини динълеген сонъ шойле деген:

— Эй, джин азретлери!
Бу меним биринджи ясагъан окъымдыр.
Къарт демирджи окъларны ясагъанда, мен тек чёкючни урдым, козьлеримни къыгъылчымлар къамаштыргъанындан окънынъ узунлыгъы ве инджелиги акъылымда къалмады.

Джин демирджини балабан демир сандыкъ сакълы тургъан одагъа алып кельген, анахтарны чыкъарып, онынъ ичинден яйны чыкъаргъан ве окъ насыл олмакъ кереклигини косьтерген.

Эр шей демирджининъ акъылында къалгъан: тылсымлы яйнынъ корюниши де, сандыкъ анахтарынынъ оймалары да.
Джинлер авгъа чыкъкъан куньлерде исе демирджи озюнинъ гизли ишини япмагъа башлагъан.
Башта анахтарны, сонъ исе окънен яйны ясагъан.
Къыздырылгъан демирни дёгген кутюкнинъ тюбюни исе якъкъан ве янъы кутюк ичюн къалынджа бир агъач кетир деп, джинге ялваргъан.

Куньлернинъ биринде, джинлер учып кеткен сонъ, демирджи гизли еринден анахтарны, демирден ясалгъан агъыр яй ве окъны чыкърып, мукъайтлыкънен сандыкъ сакълангъан ерге кирди, сандыкъны ачып, тылсымлы яйны чыкъарып, ерине озю ясагъан адий яйны къойды.
Бир къач куньден сонъ исе, гедженинъ ортасында къуую ичинде сув фышкъырып башлагъан сонъ, демирджи янъы кутюк ичине кирип, устюни къапакънен орьтти ве къуую ичине тыгъырлангъан!

Демирджи къоркъмагъа биле етиштирмеген, кутюк о къадар тез денъиз устюне ялдап чыкъып далгъалар устюнде салланып башлагъан.
Демирджи ялыгъа чыкъкъан сонъ, силяне териден тикильген оглюгине саргъан ве коюне ёл алгъан.
Арадан чокъмы, азмы вакъыт кечкен, амма демирджининъ усталыгъы акъкъында нам бутюн Къырымгъа яйрагъан.
Адамлар онынъ алтын кескен къоллары, акъылы акъкъында айты экенлер.

Бир де-бир шей олса, адамлар ондан меслеат сорап келе экенлер, даваларыны чезмек ичюн онъа мураджаат эте экенлер.

Куньлернинъ биринде джинлер кене орталыкъкъа чыкъкъан ве этрафтаки койлернинъ сакинлеринден пек буюк хардж талап эткенлер, адамлар, чаресини тапмай, демирджиге мураджаат этип, ондан меслеат сорагъанлар.
Демирджи джинлернинъ огюне чыкъкъан ве эр кес эшитсин деп, эндиден сонъ адамлар джинлерге хардж тёлемейджеклерини, орталыкътан дефн олмаларыны эмир эткен.

Джынлар демирджининъ айткъанларына къутургъанлар, бириси яйны чыкъаргъан ве джесюр демирджиге окъ аткъан.
Амма окъ адамларнынъ башлары узеринден учып кечкен ве ерге тюшип саплангъан.
Бундан сонъ демирджининъ невбети кельди.
О тылсымлы яйны ве окъны къылыфындан чыкъарып, телини чектирип, аткъан.
Окъ шу ань атешке чевирилип, тек джинлерни дегиль, олар тургъан тёпеликни де якъын, кульге чевирген.

Озьлерини, эвлерини, къоранталарыны, айван сюрюлерини, экинлерини къуртаргъан демирджиге озь миннетдарлыкъларыны бильдирген адамлар оларнынъ башлары, ханлары олсун деп, ялваргъанлар.
Энъ дюльбер, акъыллы, эмексевер къызны онъа бергенлер ве къыркъ кунь ве къыркъ гедже той япкъанлар.

Арадан вакъыт кечти, адамлар тынч омюрге алышкъанлар, дюльбер эвлер къурып башлагъанлар, багъ-багъчалар асрагъанлар, богъдай осьтюргенлер, айван сюрюлерини арттыргъанлар, озь малларыны керванларнен къомшу мемлекетлерине ёллагъанлар.
Къомшу мемлекетлернинъ падишалары бу мемлекетнинъ дюльберлиги, байлыгъы акъкъында эшитип, оны басып алмагъа тырышсалар да, эр сефер демирджининъ атешли окълары баскъынджыларны якъып, кульге чевиргенлер.

Демирджи къартайды, оледжек куню якъынлашкъаныны дуйып, тылсымлы яйны огъулларынынъ къайсы бирине ишанаджагъы узеринде тюшюнджеге далгъан.

О, ольген сонъ насылдыр ачкозь, ярамаз меслеатчы огълуны къомшуларына къаршы дженк башламагъа, топракъларызы, байлыкъларыны басып алмагъа, адамларыны исе къуллыкъкъа алмагъа къандыраджагъындан сакъынды.

Демирджи чокъ тюшюнген сонъ шойле бир къараргъа кельген: эски демирджиханесине баргъан ве янъы яйнен окъ ясагъан.
Гедженинъ ортасында сандыкътан тылсымлы силяны чыкъарып, ерине янъысыны къойгъан.
Сонъ исе къайыкъкъа отурып, Къара денъизнинъ ортасына ялдап кельген, амма яйны сувгъа ташламаздан эвель устюнде устазы ольмезден эвель огреткен сихирли сёзлерни окъугъан.

Демирджи ольген.
Джинлер исе тылсымлы яй денъиз тюбюнде яткъаныны билип къалгъанлар ве оны андан чыкъармагъа, адамлар узериндеки эвельки кучьлерини къайтармагъа истегенлер.

Иште шу вакъыттан берли джинлер денъизнинъ сувукъ ве къара теренлигине атылалар, амма яйгъа токъунгъанларынен демирджининъ сихири чалышмагъа башлай ве атеш толу — яйнынъ ичинде олгъан кучь джинлерни денъизнинъ теренлигинден тёпеге аттырып, атешке чевире.

Атеш толу денъизнинъ теренликлеринден тёпеге атылып чыкъып, тынчлыгъыны боза ве къоджаман далгъалар чокъ вакъыткъадже тынып оламайлар.
Бираз кечкен сонъ Къара денъиз кене тынчлана ве сувлары мавы ренк алалар.
Амма джинлер тынчланып оламайлар.
Эр сефер Демирджи дагъынынъ тёпесинден пейда олгъанда, тылсымлы яйны хатырлап, денъизге атылалар, яйнынъ узеринде демирджининъ сихири сёзлери укюм эткенлерини бильмейлер.

КЁР ОГЪЛУ

Шойле айталар ки, даа пек эрте заманларда мемлекетни ханлар идаре эткенлер.
Олар эсир туткъан, озьлерине таби олгъанларны савып-сувургъан, алай байлыкъларыны джыйгъан, ярашыкъ сарайларда яшагъанлар.

Олар байлыкъ эльде этмек ичюн, бири-бирлеринен талашкъан, кимер вакъытларда исе зевкъ байрамлары тизерек озъаралары къошусы япкъан, абаданлыкъ къазангъанлар.
Мына, Болу орталарында шунынъ киби бир хан олгъан.
Бу хан ат къошусында нам къазанмакъ макъсадынен озюнинъ къарт ве теджрибели атчысыны ат сайлатмагъа джибере.
Факъыр атчы шу къадар джылкъы ичинден сайлай-сайлай бир къотур тайны тапа, хангъа кетире ве:
— Иште, ханым, сизинъ абаданлыгъынъызны котереджек бу тайдыр, — дей.
Къотур тайнынъ арыкълыгъыны ве къучангъылыгъыны корьген хан ачувлана ве къартнынъ устюне джекире:
— Шу къадар джылкъынынъ ичинден шу къотур тайны тапып кетирдинъми? — дей.
Залым хан озюне садыкъ олгъан хызметчилерини чагъыра, оларгъа: «Атчынынъ козьлерини чыкъарынъыз!» — деп эмир эте.
Хызметчилер келе, ханнынъ дегени киби, атчынынъ козьлерине миль джибере, козь бебеклерини чыкъара, оны шу сайлап кельген къотур тайнынъ устюне минсетип, сарай азбарындан къувып джиберелер.
Шеэр сокъакъларында атчы къартнынъ бу агъыр алыны корьген танышлары оны озь мемлекетине кетирелер.
Атчы къарт къанлы козьяшларыны акъызып, озюнинъ эвине кельгени киби, огълуны чагъыра ве онъа:
— Шу къотур тайны ахыргъа ал.
Оны бесле.
Ахырнынъ эр тарафыны ойле къапат ки, ель киреджекдай ич бир тюрлю тешик къалмасын, — дей.
Къарт ат бакъыджынынъ огълу къотур тайны бабасы огреткени киби бакъа.
Арыкъ къотур тай куньлер кечкен сайын семире ве тавлана башлай.
Кель заман-кет заман, арадан бир йыл кече, о акъикъатен яхшы бир ат ола.
Куньлерден бир кунь къарт озюнинъ теджрибели къолунен атны сыйпай, онынъ къолу атнынъ савырысы устюнден тайып кете.
Аман огълуны чагъыра да, онъа авлагъа сув акъызып, атны онынъ чамурында сынап бакъмасыны айта.
Огълу бабасынынъ дегени киби япа.
Авлагъа сув акъыза, атны онынъ чамурында чаптырта.

Къарт ат бакъыджы, атнынъ туякъларыны тутып къарай ве онынъ туякъларында сылакълыкъ сезе ве огълуна:
— Атны бир йыл даа беслемек керек, — дей
Огълу атны ахыргъа кирсете, кене де бакъмагъа башлай.
Озю де етишкен йигит ола.
Арадан бир йыл даа оте.
Къарт ат бакъыджы огълуны чагъыра да, онъа авлагъа сув акъызып, атны бир даа онынъ чамурында сынап бакъмасыны айта.
Огълу бабасынынъ дегени киби япа — авлагъа сув акъыза.
Авла чамурда юрюльмез алгъа келе ве аты къоюю чамур ичинде чапа.
Къарт ат бакъыджы атнынъ туякъларыны бир даа тутып къарай, онынъ туякларыны къуп-къуру дуя.
О вакъыт къуванаракъ:
— Айды, огълум, бу атны минер экеч, сен эр ерден сав къайтарсынъ.
Бу аткъа мин, хандан меним акъкъымны ал! — дей.
Къарт ат бакъыджынынъ огълу къалчаныны кие, къылычыны такъа, окъуны ала; тамам бир батыр киби къушанып аткъа мине ве хандан бабасынынъ акъкъыны алмагъа кете.
Кёр огълу акъикъатен йигит киби бельсене, бабасынынъ акъкъыны алмакъ ичюн, Болу орталыгъына чыкъа ве сазыны элине аларакъ, бейитлер айта:

Мен атымны байладым минек ташына
Сычрадым миндим, аман, йигер къашына.
Мурат этсем, етерим ханнынъ башына
О да манъа бир иш дегиль, меним Кёр огълу.

Кёр огълудыр, акъызыр душман къаныны,
Сав къалдырмаз ич бейлернинъ джаныны.
Къырар везирлерини, тутар ханыны,
О да манъа бир иш дегиль, меним Кёр огълу.

Мен бир Кёр огълуйым, дагъда кезерим,
Эскен рузгярлардан иле сезерим.
Демир чокъмар иле ханны эзерим,
О да манъа бир иш дегиль, меним Кёр огълу.

О, атыны ель киби учурып, ханнынъ шеэри къаршысында ерлешкен Чамлыбель денильген ерге келе.
Бу ернинъ гузель дагъларыны, хош авасыны бегене.
Анда чадыр къурып ерлеше.

Бабасынынъ козьлерини чыкъаргъан з алым хангъа олгъан ачувынен Чамлыбель ёлундан кечкен бейлернинъ, базиргянларнынъ акъкъындан келе.
Алтын ве малларыны ала башлай.
Бейлер, базиргянлар ондан зар чекелер.
Онынъ ель киби учкъан аты ич бир душманны эльден къачырмай, артындан етише, я да Кёр огълуны энъ сыкълет котеклерден къуртара.

Болу орталыгъыны ве Чамлыбель этрафыны яхшы этип огренген сонъ, Кёр огълу дагъ-ташларны джыйыштырып, дёрт одадан ибарет, къыркъ аршын юкселикте бир къале къура.
Диварлары учь аршын къалынлыгъында олгъан бу къаленинъ тёпе къатында пенджеречиклер ача, бу пенджеречиклерден эр тарафны бакъып, козете.
Бир кунь Кёр огълу бу пенджерелернинъ биринден бакъкъанда къаршыда Болу ханнынъ яйлясында къурулгъан чадырны ве о чадыргъа насылдыр бир къызнынъ кирип чыкъкъаныны коре.
Шу арада озюнинъ янъгъызлыгъыны хатырлай, оны бабасындан эляллыкънен истемеге къарар бере.
Чадыргъа бара.
Чадырны авланмагъа чыкъкъан Болу бейлеринден бириси къургъан экен.
Кёр огълу эляллыкънен къызны истей.
Лякин бей Кёр огълундан сакъына ве къызыны онъа бермеге ниет этмей.
Кёр огълуны баштан-аякъ савдырмакъ макъсадынен:

— Огълум!
Сен долашкъан адамсынъ.
Къадынынъны янъгъыз быракъып кеталмазсынъ.
Аякъташ олгъандай бир йигит олсайды, — дей.

Кёр огълу ондан:

— Аякъташ олгъандай йигитни къайдан тапа билирим? — деп сорай.
Бей онъа къайдадыр бир къасап башынынъ огълу Айвазны айта, даа чокъ яш олса да, онынъ къараманлыгъыны макътай.
Кёр огълу ойлана ве:
— Я о Айваз дедигинъиз йигитни, насыл расткетирмек мумкюн? — деп сорай.

Бей онъа аман уйдургъан айнеджилигини айта:

— Иште, санъа бир сюрю къой, бир де дёрт бойнузлы бир къочкъар беририм.
Айдап шу ернинъ чайырына барырсынъ.
Къойларны чайырда къаддырып, къасап башына кирер, къой кетиргенинъни айтырсынъ, огълу Айвазнынъ къулагъына, онъа да дёрт бойнузлы къочкъар кетиргенинъни анълатырсынъ.
Айваз къочкъаргъа авесленир.
Чайыргъа кельгенде исе оны атынъа алыр да къачарсынъ, — дей.

Кёр огълу тыпкъы бейнинъ огреткени киби, къойларны ве дёрт бойнузлы къочкъарны алып, чайыргъа келе.
Къойларны чайырда къалдыра.
Къасапкъа барып, къой кетиргенини айта, Айвазнынъ къулагъына да, онъа дёрт бойнузлы къочкъар кетиргенини анълата.
Къойларны алмакъ ичюн, чайыргъа келеджекте, Айваз да озюнинъ къочкъарыны корьмеге олгъан авеслигини бильдире.
Аякин къасап башы Айвазны алмагъа истемей.
О вакъыт Кёр огълу:

— Зарары ёкъ.
Оны мен озь атыма алырым, — дей.

Кёр огълу Айвазны озь атына ала.

Тамам чайыргъа келип, къойларны бакъкъан вакъытта Кёр огълу Авазнен берабер козьден гъайып олып кете.
Къасап башы онынъ Кёр огълу олгъаныны анълай ве аман артындан къува.
Лякин етишалмай.
Ана, чапувнен, ель киби учып, Болу ханынынъ шеэрине келелер.
Болу ханынынъ огълу буны коре ве бабасына айта.
Кёр огълу кене де сазыны элине аларакъ бейитлер айта:

Чамлыбельден кечкенимни корьдилер,
Хангъа къастлыкъ эткенимни бильдилер,
Кёр огълу Айвазны алды, дедилер.
О да манъа бир иш дегиль, меним Кёр огълу.

Болу ханнынъ огълу чифте, чифте
Шимди олдыкъ биз де чифте, чифте.
Мен булурым сизни къырда чифте,
О да манъа бир иш дегиль, меним Кёр огълу.

Шу арада Чамлыбельге етишелер.
Кёр огълу атыны ерине багълай ве Айвазны къалесине кирсете.
Юкъары пенджерелерден бакъаракъ, онъа этрафны анълата:
Чамлыбельден окъ учурдым,
Еди бинъ тельден кечирдим,
Къаршы яйлягъа тюшюрдим,
Иште, Айв аз, дагъларадыр бу.

Ат кишнемесинден дагълар чынълады,
Къылыч сесинден ерлер инъледи,
Меним озюмни душман динъледи,
Иште, Айваз, дагъларадыр бу.

Олар артыкъ эки адам олалар.
Айваз мында чалыша, осе, дюльбер бир деликъанлы йигит ола.
О Кёр огълунынъ энъ якъын ярдымджысы сыфатынен, онынъ артындан къалмай ёлгъа чыкъа, эр котеклешюде Кёр огълуна ярдым эте.

Бир кунь джан сыкъысындан Кёр огълу къаленинъ дамына чыкъаракъ, сазыны чалмагъа отура.
Бутюн эфкярыны ачып, сазыны чалгъанда, не ичюндир, сазнынъ богъазы къырыла.
Мына, къырыкъ сазыны яптырмакъ ичюн атына мине.
Авлакъ бир шеэрге кете.
Саз тюкяныны бара.
Лякин саз япувнен мешгъуль олгъан уста Кёр огълуна къулакъ асмай.
О вакъыт Кёр огълу:

— Ат чаптырып Чамлыбельден кельгеним,
Арай, арай тюкянынъны булгъаным,
Саз чалмасам мен озюм не олгъаным?
Уста Къурбан, къайыр меним сазымны, — дей.

Саз устасы кене де къулакъ асмай, озюнинъ ишини девам эте.

Бу арада Кёр огълу къыза ве:

— Чадыр къурдым Чамлыбельнинъ дизине,
Сырма садеф тёшетирим сазыма.
Тюкюририм шимди къара юзюнъе,
Уста Къурбан, къайыр меним сазымны, — дей.

Саз устасы башыны биле котерип къарамай.
Кёр огълу:
Дагълардан кельгеним, кельмесин бу ичке,
Татлы сёзлегеним келъмесин кучьке.
Шимди эль этерим къайкъы къылычкъа,
Уста Къурбан, къайыр меним сазымны, — деп ташлай.

Саз устасы кене де джевап бермей.
Кёр огълу ачувланып:
Мен бир Кёр огълум, дагъда кезерим,
Эскен рузгярлардан иле сезерим.
Демир чокъмар иле башынъны эзерим,
Уста Къурбан, къайыр меним сазымны.

Кёр огълуннынъ адыны эшиткен саз устасы аман айына, бутюн ишни быракъаракъ, Кёр огълуны буюк бир сайгъы иле айбетлеп, онъа садефнен сырмалангъан янъы бир саз багъышлай.

— Иште, янъы бир саз.
Буны махсус сизинъ ичюн япкъан эдим.
Бейитлеринъизден сизинъ ким олгъанынъызны бираз анъладым исем де, озюни бильдирсин, деп индемедим.

Кёр огълу озюнинъ сазыны устагъа къалдырып, устанынъ берген садефли сазыны аларакъ, сагълыкълаша ве сокъакъкъа чыкъа.
Атына мине, чешме башына кельгенде, чешмеден сув алаяткъан дюльбер бир къызны коре.
Оны бегене ве юзюне бакъмакъ истей.
Кёр огълунынъ мерамыны дуйгъан къыз, фырлантысынен юзюни орьте.
Бу вакъыт Кёр огълу сазыны элине аларакъ:

Теналарда герданынъны ачасынъ
Акъыз, шимди не ичюн шай къачасынъ?
Не ичюн акъ юзюнъ менден орьтесинъ?

Аман, дюльбер, инсаф эйле, кель манъа.

Кёр огълу дыр бу ерлернинъ арсланы,
Акъыз, сени шекер иле беслерим.
Сенден бир батыр огълан истерим,
Аман, дюльбер, инсаф эйле, кель манъа.

Бейитлерини саз чалып йырлай.
Къызнынъ артындан къалмай, оларнынъ эвлерине кете.
Озюнинъ юрегини къызнынъ бабасына анълата.
Къызнынъ бабасы онъа:

— Э, не япмалы?
Бегенгенинъни алырсынъ, — дей.

Кёр огълу учь кунь учь гедже той эте, къызны ала ве озюнинъ аят аркъадашы иле баягъы омюр кечире.

Лякин Кёр огълунынъ хангъа олгъан ачувы кене де ятышмай.
Чамлыбельге кетмеге азырлана.
Сагълыкълашкъан вакъытта, къадынына бир билезликли тобулгъы къалдыра ве къадынынынъ козьлеринден оперек:

— Сакъла.
Меним огълума берирсинъ.
Биенъизден, меним атымдан олма, бир тай тувар.
О тай да ат олур, меним огълум о аткъа атланып, мени тапар, — дей.

Атына мине, толу чапувнен ель киби учып, Чамлыбельге келе.
Айваз оны къуванчнен къаршылап ала.

Кёр огълу озюнинъ батырлыгъы ве атынынъ джюйрюклигинен алай ортагъа нам бере.
Гъарез Болу ханы да онынъ атыны эльге кечирмек истей.
Бу ишке озюнинъ садыкъ хызметчилерини къоя.
Хызметчилер атны алып къачмакъ ичюн, эр ерде ве эр вакъыт насылдыр бир аман-аралыкъ къыдыралар.

Куньлернинъ биринде Кёр огълу дегирменге бара.
Атыны азбарда къалдырып, озю дегирменге киргенде, ханнынъ хызметчилери онынъ атыны алып къача, хангъа кетирелер.

Ахыргъа байлайлар.
Ат о къадар тавлана ки, артыкъ кимсени янына алмай.
Хан бу атны беджерип оламагъанындан, шуны беджереджек киби адамларны араштыра.
Мында эр якътан чокътан-чокъ ат бакъыджылар джыйылалар, амма атны беджерип оламайлар.
Устюне гъурбет урбалары киерек, Кёр огълунынъ озю де келе ве джыйылгъан адамлардан:

— Бу насыл джыйын?
Бу халкъ нени сейир эте? — деп сорай.
Адамлар арасында бириси онъа:

— Бизим ханымыз Кёр огълунынъ атыны эльге кечирген, лякин оны кимсе беджерип оламай, — деп джевап бере.

Кёр огълу атына олгъан яныгъыны озюнде сакълап.

— Мен беджеририм, — дей.

Сейир этмекте олгъан адамларнынъ арасындан кечип хангъа бара ве теменна этерек:

— Буюрынъыз ханым, атынъызны мен беджеририм, — дей.

— Айды бакъайым, — хан деп кулюмсирей.

Кёр огълу атнынъ янына бара.
Акъикъатен, ат оны таный ве кишней.
Шу куньден сонъ Кёр огълу ханнынъ ахырында озюнинъ атыны бакъмагъа башлай.
Атыны алып къачмакъ ичюн, аман-азырлыкъ къыдыра.
Бир кунь хангъа:

— Атны чокъ байлы тутмакъ олмаз, чаптырмакъ керек, — дей.
Хан ондан:

— Алып кьачмазсынъмы? — деп сорай.

Кёр огълу:

— Алла этмесин, ханым.
Ойле осаллыкъ япарыммы, — дей.

Хан разы ола.
Лякин алып къачар хавфынен, этрафы юксек исарнен сарылгъан къале авласы ичинде атыны чаптырта.
Кёр огълу атынынъ джалынларыны сыйпап, перчемини тартаракъ, устюне мине ве:

Дегирмен алдында алдырдым Кёр атны,
Устюне мингенлер булдылар муратны,
Эгилъ, атчыгъым, козълеринъден опейим,
Пертавланып чыкъкъанынъны бакъайым.

Меним атым исарлардан атылар,
Атылдыкъча, къулакълары чатылыр,
Уджузлыкгъта юз бинъ алтынгъа сатылыр,
Пертавланып чыкъкъанынъны бакъайым.

Сени минген къалырмы ич саарьге,
Узенгиси пек яраила йигерге,
Болу ханы салды мени къаарьге,
Пертавланып чыкъкъанынъны корейим.

Бейтлерини айтып, аякъларынен атыны сыкъа.
Ат сейирге кельгенлерини билерек, авла исарыны атлай, козьден гъайып олып кете.

О, юм козюнъни, ач козюнъни, Чамлыбельге етип келе.
Атыны ахыргъа багълай.
Озюнинъ аркъадашы Айвазнен берабер къаленинъ тёпесине чыкъаракъ, Чамлыбель этрафыны козете башлайлар.
Шу арада олар силяларнен къушангъан бир атлыны ве онынъ артындан керван кельгенини корелер.
Кёр огълу Айвазны къаледе къалдырып, озю ёлгъа тюше.
Атлы якъынлай, керван девелерининъ боюнларындаки чанъчыкъларнынъ чынъгъыравукъ сеслери эшитиле башлай.
Иште, бу вакъыт Кёр огълу керван къаршысына озь адамларындан бирисини ёллай ве, адети узьре, базиргян башындан ёл кирасы истей.
Къаршылашмакъ истемеген саран базиргян башы, алдына чыкъканнынъ сёзюне къулакъ асмай, озь ёлуны девам эте.

Кёр огълу бунъа къызаракъ:

Шу къаршыдан кельди улу базиргян,
Къыр устюнде къалып къонды базиргян,

Яхшылыкъ иле ёл кирасыны конъдер,
Манъа кулип, ойле кечме, базиргян, — дей.

Базиргян кене де къулакъ асмаяракъ, Кёр огълунынъ адамына:

— Бар, агъангъа, сёйле, бизде ёл кирасы береджек адам ёкътыр, — деп джевап бере.

Кёр огълу къайтарып:

Еди йылдыр Чамлыбельде тургъаным,
Достлар арап, душманларны къыргъаным,
Еди къабат налны бирден бургъаным,
Бер бу ёлнынъ кирасыны, кеч кет, базиргян.

Базиргян:

Он секизде яштыр, йигит дурулмаз,
Дурулса да, сия мыйыкъ бурулмаз.
Кёр огълунынъ аслы гонълю къырылмаз,
Кене эваллам ёкъ санъа, Кёр огълу.

Кёр огълу:

Мен бир Кёр огълуйым, дженкке турарым,
Башынъызгъа къайкъы-къылыч урарым,
Алай керван сакъчысыны къырарым,
Бер бу ёлнынъ кирасыны, кеч кет, базиргян.

Сен билирсинъ, Кёр огълунынъ хуюны,
Турар шимди этер сизге оюнны,
Бир саатте кесер юз бинъ боюнны,
Бер бу ёлнынъ кирасыны, кеч кет, базиргян.

Шу ерде атына минип, базиргян башы ве керван сакъчыларынен къавгъагъа тутуша.
Керван сакъчыларынынъ чокъусыны къыра.
Лякин сонъки такъатыны топлап, куреш мейданына чыкъкъанда, башы зор алгъа къалгъаныны дуяракъ, аркъадашы Айвазны чагъыра:

Етиш, Айваз, етиш,
Кетти намьмыз.

Чамлыбельнинъ чёллеринде
Чыкъар джанымыз.

Айваз аман къаледен тюшерек, къавгъа мейданына етише ве къылычыны онъгъа-солгъа сильтештире.
Къаршылагъанларнынъ алайысыны къырып, алай керваннынъ малына саип олалар.
Кёр огълу къуванчындан, Айвазны къучакълап, онынъ козьлеринден опе ве сазыны элине аларакъ:

Айваз кельди, онъа иш энди,
Базиргян кесильди, ерге тёшелип,
Белине къылыч, элине чокъмар къушанды,
Аферин Айвазгъа, козюмден яш кельди.

Дёгюше аман дёгюше тюштим энишке,
Чокъмарымны батырдым алтын-кумюшке,
Менден чокъ селям олсун кучюк Мемишке,
Силясыны такъынсын, чыкъсын дёгюшке.

Бейитини сазыны чалып йырлай.
Олар атларны ахыргъа байлаяракъ, къалеге чыкъалар.
Гедждени раат юкъунен кечирелер.

Куньлер ве айлар кече.
Бир тынч куню Кёр огълу йымшакъ миндер устюнде багъдаш къуруныпп отура.
Башыны тёбен аларакъ, озюнинъ мемлекетини, коюни, анасыны, бабасыны хатырлай.
Юректен терен окюнерек, сазыны элине алып, гъамлы бир макъам иле:

Анам сагъ олсайды, корьсейди алымны,
Берирдим мен онъа таптыгъым малымны,
Нейлейим, анам, корьмеди козюмни.
Эвимизни къалдырып, чыкъты дагъларгъа,
Чокъ тереклер отуртты багъчаларгъа, багъларгъа.

Бельки, огълум олды, кимге сёйлейим,
Анам ёкъ, гъурбетим, бунъа нейлейим.
Бабамнынъ козьлери кёр олмагъайды.
Гъарез Болу ханлары козюни алдылар.
Амма атымны корип пешман олдылар

Бейитлерини сазыны чалып йырлай.
Олар Айвазнен узундан-узакъ сёз ачып, лафкъа тутуналар.

★ * *

Кель заман, кет заман Кёр огълунынъ къадыны бир огълан догъура.
Онынъ адыны Асан адайлар.
Асан осе, буюй, деликъанлы ола.
Кёр огълунынъ атындан тёреген джюйрюкнинъ бирисини минип чапа ве эглене.
Онынъ ат устюнде отурушына сукълангъан адамлар:

— Эшкъ олсун огълангъа!
Акъикъатен, бу да бабасы киби йигит оладжакъ, — дейлер.

Асан адамларнынъ бу лафыны эшите.
Эвге келерек, анасындан бабасыны сорай.
О вакъыт анасы онъа билезликли тобулгъыны чыкъарып бере ве къучакълаяракъ:

— Ма, ал, огълум!
Буны санъа бабанъ быракъып кеткен эди.
Сенинъ бабанъа Кёр огълу дерлер.
О Чамлыбель денильген ерде яшай.
Шимди аткъа миним, бабанъа кетеджексинъ, — дей.

Асан буны анълагъаны киби, силяларыны къушана, билезликли тобулгъыны элине ала, кер джюйрюгине мине, анасынен сагълыкълашып ёлгъа чыкъа.

О уджсуз-буджакъсыз дагълар ве къырларны кечерек, таныш олмадыгъы Чамлыбель денильген ерге етише.
О бутюн ёл бою анда бараджагъыны, бабасыны кореджегини тюшюне.
Къале къаршысына кельгенде, Айваз оны коре ве Кёр огълуна:

— Къаршыдан бир яш йигит келе, аты тыпкъы сизинъ атынъызгъа бенъзей, — дей.
Кёр огълу онъа:

— Атыны исте, — деп джевап бере.

Кёр огълу:

Эй базиргян башы, бу сёзюнъ ичке!
Яхшы сёйлешейик, кетмесин кучьке.
Шимди эль этерим къайкъы-къылычкъа,
Манъа кулип ойле кечме, базиргян.

Керван сакъчылары джыйылыша, мушавере япаракъ, базиргян башына:

— Аман, эфендим, къавгъагъа киришсек енъилирмиз.
Энъ яхшысы, бираз алтын берип баштан савмалысынъ, — дейлер.

Базиргян башы керван сакъчыларынынъ дегенинен разы ола ве Кёр огълу на беш бинъ алтын ёллай.
Кёр огълу буны азсынып:

Токъат керванындан алдым бакъырны,
Ынджытманъыз фукъарени, факъырны,
Кира бермей терк этме бу къырны,
Сайчы беш бинъ алтын даа, базиргян.

Бинъ алтын коньдерсе, бабама мал олмаз,
Бинъ даа коньдерсе, атыма нал олмаз.
Бинъден манъа ич етишкен кяр олмаз,
Сайчы беш бинъ алтын даа, базиргян.

Йигит алтыны бильсе, олурмы начар?
Эйиликтен коклерде шаинлер учар,
Къоркъакъ къавгъаны корерсе, къачар,
Сайчы беш бинъ алтын даа, базиргян.

Базиргян кене де разы олмайып:

— Белиме байладым алтын къушакъны,
Мен енъерим сенинъ киби ушакъны,
Чокъ ерлерде корьдим эшекни,
Токъунма кервангъа, чекиль, Кёр огълу.

Айваз аман къаледен ашагъы тюше ве Асаннынъ алдына къаршы чыкъып:

Бала, бу ерге кельгенсинъ,

Тюшюнджеге далгъансынъ,
Не олгъанын бильмегенсинъ,
Коньдер кер атынъны.

Асан атынынъ тизгинини чекерек:

Мен бу ерге кельгеним,
Тюшюнджеге далгъаным.
Не олгъанын бильмегеним,
Бермем кер атымны, — деп джевап бере.

Айваз динълеерек, текрар:

Бала, сёзюмни динъле,
Санъа дейджегим бойле:
Ёл кирасы истерим,
Конъдер кер атынъны.

Асан къайтарып:

Огърады башым бу якъкъа,
Ашкъ иле дёндим, о якъкъа,
Дёгюшир чыкъарым акъкъа,
Бермем кер атымны.

О озюни сыкъмай, атынынъ тизгинини бош джибере, ёлуна кете башлай.
О вакъыт Айваз кене де бир бейит айта:

Бала, келъ, инат этме,
Мени динъле, зоргъа етме,
Озъ джанынъны къыйып кетме,
Коньдер кер атынъны.

Лякин Асан ич бир тюрлю къоркъу бильмеерек:

Динъле мени эй, адам!
Чекиль ёлдан, кет бурадан,
Ат меним джаным эр дем,
Бермем кер атымны.

Къале тёпесинде Асаннен Айвазнынъ бу сёзлерини динълеп тургъан Кёр огълу Асан киби яп-яш бир баланынъ бу къадар тик къаршылагъанына даянып оламай.

Мердивенлерден ашагъы тюше, ёлнынъ кенарына келерек:

Бала, бизлер чокъ киши,
Сен ялынъыз бир киши,
Не яптынъ сен бу иши,
Коньдер кер атынъны.

Асан:

Сиз олунъыз къыркъ дане,
Мен олайым бир дане,
Йигитсинъ, чыкъ мейдане,
Бермем кер атымны.

Кёр огълу къыза ве энъкъастан къоркъутмакъ ичюн:

Кёр огъяуйым, кесерим,
Бала, къанынъны эмерим,
Олъдюрерим, комерим,
Конъдер кер атынъны.

Асан бу ернинъ Чамлыбель денильген ер олгъаныны огрене, онъа къаршы чыкъкъаннынъ бабасы олгъаныны дуя ве:

Арслан огълуна арслан дерлер,
Къаплан огълуна къаплан дерлер,
Санъа Кёр огълу дерлерсе,
Манъа да Асан дерлер.

Кёр огълу къувана, дикъкъатнен бакъа, даа чокъ йыллар эвельси догъаджакъ огълу ичюн къадынына быракъкъан билезликли тобулгъысыны таный, чапып бара, Асаннынъ бойнуна сарыла.
Огъул ве баба биринджи кере бири-бирини корелер.
Кёр огълу Асандан аманлыкъ сорай.
Асан да онъа факъыр кой адамларынынъ фукъаре шеэр халкъынынъ сыкълетлигини, анасынынъ сагълыгъыны ве насыл этип ёлгъа чыкъкъаныны айта.
Олар артыкъ учь дане йигит олып Кёр огълунынъ къалесинде омюр этелер.

КЪОЗУКЮРПЕЧ

Эвель, эвель экенде,

Эвель заман экенде,
Девелер деллял экенде,
Сен бешикте экенде,
Мен эшикте экенде,
Къызлар торгъай экенде,
Кокюмиз бакъыр экенде,
Сувсыгъыр амамджы экенде,
Къаплы-къуплу бакъалар
Къанатланды учмагъа.
Дерьядаки балыкълар
Кира тутты кочьмеге...
Къайнана бекмез къайната,
Къызы къашыны ойната,
Ойнатма, къыз къашынъны,
Кесер бабанъ башынъны.
Сенинъ бабанъ тав башы,
Сув башынынъ атлары
Арпа ашап кишнешир,
Кюрпе ашап, тишлешир,
Энъиш ашап, тишлешир,
Энъиш кельсе «Тыр!» демез,
Къыр кельсе де «Джурь!» демез.
Алтмыш бакъла арпанъны
Едим, демез шу атлар.
Учь къуюнынъ сувуны
Ичтим, демез шу атлар...
Пердакъай-пердакъай экенде,
Пердакъай кельди джувурып,
Чалгъы сабыны сувурып,
Штанына бакъса, авы ёкъ,
Мына сизге бир такъмакъ,
Масалымны динълеп бакъ:

Заман, заман экенде, узакъ бир мемлекетте, Эдиль байнен бир де Джайыкъ бай олгъан.
Куньлерден бир кунь Эдиль бай къулунлу биесини, Джайыкъ бай исе ботасыны джоя.
Сонъ бу байларнынъ экиси де джоюкъларыны къыдырмагъа кетелер.
Кете-кете, олар экиси бир оба устюнде бири-бирлеринен расткелишелер ве бир меракълы меселе акъкъында сёз ачалар.
Меракъ этип ачкъан меселелери де — къадынларынынъ агъыр аякълы олувлары акъкъында экен.

Бу байлар озь къадынларынынъ бу алларыны бири-бирлерине бильдирелер.

Джайыкъбай:
— Аджайип шей, экимизнинъ джоюгъымыз да бир гедждеде олды, меним ботам джоюлды, сенинъ биенъ, — дей.

Бу байларнынъ экиси де шу ерде этек йыртышалар.
Бирисининъ къызы, бирисининъ огълу олса, къыз алышып, къыз беришеджек олалар.
Байлар бу лафны битиргендже, оларнынъ янына джельдай джельдиретип бир атлы келе де:

— Эдиль байнынъ апайы къыз тапты, — дей.

Чокъкъа бармай шу арада бир атлы даа джельдиретип келе де, оларгъа:

— Джайыкъ байнынъ апайы огълан тапты, — дей.

Байлар шу ерден эвлерине къайталар.
Огъланнынъ адыны Къозукюрпеч, къызнынъ адыны да Баянслув адайлар.
Балалар айбет-къыйбет бакъылып оселер; шай этип бир чокъ йыллар кече.

Балалар оськен, етишкен сонъ, оларны мектепке окъумагъа берелер.

Яваш-яваш балаларнынъ къальплеринде бири-бирлерине муаббетлик теренлеше.
Куньлерден бир кунь Джайыкъ бай оле.
Эдиль бай да: «Мен оксюзге къызымны бермем»,— деп сёзюнден къайта.
Балаларнынъ бири-бирлерине олгъан севгиси теренлеше экен.
Эдиль бай бу ишни дуя.
Не япаджагъыны бильмей.
Тюшюне-тюшюне, тап сонъунда чаре тапмагъан сонъ, яшагъан еринден башкъа бир якъкъа коче де кете.
Къозукюрпечлернинъ къорантасы озь ерлеринде отурып къала.

Къозукюрпеч бир юкъласа, еди кунь, еди гедже юкълай экен.

Къозукюрпеч куньлерден бир кунь шойле бир юкъудан тюш корип тура, асретимни корейим деп, ёлгъа чыкъа.
Кете-кете бир вакъытта бир ерге барып ете.
Бу ер — Эдиль байнынъ ери экен.
Бакъса не корьсин: онынъ баргъан еринден не Эдиль бай, не де онынъ къызы — ич бириси къалмагъан.
Къозукюрпеч бир даа артына къайтып, Эдиль байнынъ къайда экенини анасындан сорай.
Анасы да буны онъа айталмай.

Къозукюрпеч озь-озюне:

— Бу иш бойле олмаз, — дей де, анасына комеч пиширтип, джыллы-джымшакь комечни къойнуна къойып текрар ёлгъа чыкъа.

Анасы:

— Эй, балам, сен бу тасавурынъдан вазгеч, олар ким биле насыл мемлекетке кеткендирлер.
Джаным балам, бу къадар малынъ-мулькюнъ бар, буларны терк этме, — деп ялвара.

Анасынынъ бу ялварувы Къозукюрпечке ич бир файда бермей.
Бундан сонъ, анасы баласыны къандырмакъ ичюн, бельки, бейит тесир этер, деп шу бейитлерни айта:

Бир бойнузы кок йыртар, балам,
Бир бойнузы ер йыртар, балам,
Ашадан келир бир сюрю ту вар,
Темир кокнен ала да чубар —
Буларны кимге тпашлайсынъ, балам?

Огълу анасынынъ бу бейитлерине:

— Арамгъа кетсин! — деп джевап бере.

Анасы, бельки, джылкъысыны айтсам, къайтыр, деп тюшюне:

Чёлъге чыкъса, кишнешир, балам,
Къыргъа чыкъса, тишлешир, балам,
Ашадан келир бир сюрю джылкъы,
Джылкъыларнынъ ямандыр къылыгъы,

Оларны кимге ташлайсынъ, балам?

Къозукюрпеч бунъа да эмиет бермей.
Анасы, бельки, къойларыны айтсам, къалыр, деп тюшюне:

Туякълары шалтырашып, балам,
Къозулы къойдай манърашып, балам,
Ашадан келир бир сюрю къоюнъ,
Чыкъып де кетсенъ, о болур оюнъ;
Буны да кимге айтайым, балам?

Огълан кене де: "Арамгъа кетсин!" — деп джевап бере.
Анасы ойлана, ойлана, бельки, девесини айтсам, къалыр деп:

Туякълары джалпылдашып, балам,
Оркечлери салпылдашып, балам,
Саркъувдан келир бир сюрю деве,
Оларны ташлап, кетмесе тёре.

Огълу бу кересинде де: «Арамгъа кетсин!» — деп джевап бере.
Анасы чокъ тюшюнген сонъ, бельки, эмген сютюни айтсам, кетмез, умютинен:

Онъ эмчегим ийдирдим, балам,
Алъ-ешилъ колъмек кийдирдим, балам,
Къайт дегенде, къайтсана, балам,
Хайырлы бар сёз, айтсана, балам, —
дей де, козъяшларыны тёкип агълай.

Огълу бунъа шойле бир йырнен джевап къайтара:

Онъ эмчегинъ ийдирдинъ, анай,
Ал-ешиль колъмек кийдирдинъ, анай,
Уле ташынъ ур ташкъа, анай,
Таш къайтса да мен къайтмам, анай, —
дей де, ёлгъа чыкъа.

Къозукюрпеч кете-кете, ёлда кеткен бир маджарнынъ артындан ете.
Маджар саиби артындан адам еткенини дуймай.
Маджар къайда кетсе, Къозукюрпеч де анда кете.
Ёлда оларгъа бир чобан расткеле.
Къозукюрпеч чобаннынъ янында тюшип къала.

Маджар озь ёлунен кетмекни девам эте.
Къозукюрпеч чобангъа бара да:

— Сен манъа бир къой сой, — дей.

Чобан къойны аджымай, соя.
Къозукюрпеч озюнинъ яхшы урбаларыны ташлай да, чобаннынъ урбаларыны алып, устюне кие.
Къойнынъ этини къарынгъа толдура, терисинден озюне къалпакъ тикип кие.
Шу ерде бир таз огъланнен достлашып, ёлгъа чыкъалар.

Къозукюрпечнинъ манълайында айнен йылдыз алямети бар экен.
Башына къой терисинден тикильген къалпагъыны басып кийген сонъ, манълайындаки алямет корюнмей.

Афта кече, ай кече, Къозукюрпеч Эдиль байны къыдырып тапа.
Онынъ босагъасы тюбюне бара да, багъдаш къурунып отура.
Бир вакъыттан сонъ Эдиль бай озь эвинден чыкъа, босагъада отургъан адамнынъ Къозукюрпеч экенини танымай.

Эдиль бай:

— Хош кельдинъ, балам, бу ерлерде не ишлеп джуресинъ? — деп сорай.

Къозукюрпеч:

— Мен сизге къозулы къой бакъмагъа адам керек деп эшиттим, онынъ ичюн кельдим, — деп джевап бере.

Эдиль бай, Къозукюрпечни къозулы къой бакътырмакъ ичюн озюне чобан этип тута.
Къозукюрпечнинъ макъсады исе, къой бакъмакъ дегиль де, Баянслувны корьмек эди.

Къозукюрпеч джылкъы бакъкъанда, куньлерден бир кунь чёльде озь башына тилекке отура ве шай деп тилек тилей:

Джайыкъ баштан джеллер де эссе,
Эвлер, къойлар чёльде де кезсе,
Баянслув сейрангъа чыкъып юзюни ачса,

Къотур тай да койге де къачса, — дей де, озь тилегини кесе.

Куньлерден бир кунь ойле бир ель эсе, ойле тереклер тюбю-тамырындан сувурыла, тоз-думан ола, козь ачтырмай.
Баянслув бу вакъыт багъчагъа сейирге чыкъа.
Шу арада Къозукюрпечнинъ къотуртайы да къачып, багъчагъа келе.
Къозукюрпеч, тайынынъ артындан чапа-чапа келе де, багъчагъа кире.
Баянслувнынъ янына кельгенде:

Алты ай бакътым къоюнъны, бикеч,
Ич коръмедим боюнъны, бикеч,
Алты ай, он кунь дегенде, бикеч.
Корьдим тайым кельгенде, бикеч.

Бундан сонъ Баянслув Къозукюрпечтен:

— Сиз кимсинъиз я? — деп сорай.
Къозукюрпеч кулюмсирей де:

— Сорап турмагъа аджет ёкъ, — деп джевап бере.

Шу ерде къалпагъыны чыкъарып, Баянслувгъа манълайындаки айнен йылдызны косьтере.
Шай этип, асретлер бири-бирлеринен тапышалар.
Къыз шу арада Къозуюорпечтен сёзлеше ве онъа:

— Меним анамнен бабам бир айлыкъ мусафирликке кетеджеклер, о вакъьгг мен санъа хабер этермен, сен келирсинъ, — дей.

Къозукюрпеч, къотур тайны алып, джылкъысына къайта.

Куньлерден бир кунь Эдиль бай мусафирликке кете.
Къозукюрпеч Эдиль байнынъ кеткен хаберини алгъанынен, Баянслувгъа келе.
Асрет-асретине къавушалар.
Къозукюрпечнен Баянслув Эдиль бай кельгенге къадар бир ерде отуралар.

Къыз Къозукюрпечке:

— Сен бабам келеджек ёлгъа чыкъарсынъ, сакъын бир якъкъа бакъма, пек сезгек олып тур, олар сени танырлар, — дей.

Къозугаорпеч джылкъысыны алып, чёльге чыкъа.
Къызнынъ бабасы келеджек ёлгъа козь ташлай.
Таягъына таяныпп, Эдиль байнынъ къайтувына азырлана.
Эдиль бай келеяткъанда, о дагъылышкъан джылкъыларыны къайтарып, бир ерге топлай.

Бу вакъытта Эдиль байнен апайы шу ерден кечип кетелер.

Эдиль байнынъ апайы Къозукюрпечке пек дикъкъатнен бакъа, онынъ ким экенини манълайындаки айнен йылдыздан таный.

Эдиль байнынъ апайы койге кельгенде:

— Сен джылкъыджынънынъ ким экенини таныдынъмы? — деп, акъайындан сорай.

Эдиль бай:

— Танымадым, — деп джевап бере.

Апайы:

— Танымагъанынъ не, джылкъыджынъ Къозукюрпеч де,— дей.

Шу арада койден бир атлыны ёллап, Къозугаорпечни алдыралар.
Онынъ янындан кечкенде, онъа эль къавуштырып турмагъаны ичюн, бай Къозукюрпечни джезалайджакъ, ольдюреджек ола.

Баянслувнынъ пек дюльбер бир дюльдюли бар экен.
Аслында бу дюльдюль башкъа адамларгъа чиркин бир къотуртай олып корюне экен.
Аван ель эскенде, чёльден къачып кельген къотуртай да бу дюльдюль экен.
Къыз озюни Къозукюрпечни танымагъан, бильмеген бир киши этип косьтере. Бабасына келе де:

— Биз оны ольдюрген сонъ, чекиштирип ольдюрейик, —дей.

Бабасы:

— Яхшы, къызым, оны насыл этип чекиштирейик я? — дей.

Къыз оны энъ азаплы чекиштирюв: ат чаптырып, дженк яптырып бакъувда олур, биз бутюн ерлерден ат чапкъан яшларны джыяйыкъ, дей.

Бай, Къозукюрпечке ат чаптырып бакъмакъ ичюн, бутюн ерлерден ногъай яшларны чагъырта.
Яшлар аткъа атланып келелер.
Бай кельгенлерге аш-сув сала.
Джылкъыджы яш нынъ акъикъатен Къозукюрпеч олгъанына сонъуна къадар къаний олмакъ ичюн, кельген яшларны йырлатып бакъайым, ким де Баянслувнынъ адыны йыргъа къошып йырласа, о Къозуюорпечтир, дей.
Яшларгъа йырламаларыны теклиф эте.
Эр кес йырлай, лякин ич бириси йырына Баянслувнынъ адыны къошмай.

Къошугъа кетеджек атларнынъ эписи яшлар джыйылгъан эвнинъ алдында багълы тура экенлер.
Баянслув келе де, атларнынъ эгерлериндеки тапкъырларыны бирер-бирер кесип чыкъа.

Йырламакъ сырасы джылкъыджы яшкъа — Къозуюорпечке келе.
Къозукюрпеч йырлагъанынен, озь йырына Баянслувнынъ адыны къоша.
Бай буны эшиткенинен: «Токъта, йырлама!» — дей.
Яш йырлай.

Бай ачувланып:

— Тут да атынъыз, башыны джеллят этинъиз, — дей.

Яш чапып чыкъа да, къотуртайгъа мине.
Кельген яшлар Къозукюрпечнинъ артындан къувмакъ истейлер, амма атларына миналмайлар.
Бай дженкке азырлангъан аскерлерине эмир этип:

— Тез джылкъыджы яшны тутунъыз, — дей.

Бу аскерлернинъ атлары устюндеки эгерлернинъ де тапкъырлары кесилип къыйылгъан экен.
Буны да Баянслув япкъан.
Аскерлер де, ногъай яшлары киби, йыкъылып-йыкъылып къалгъанлар.

Шай этип Къозукюрпеч олардан къачып къуртула.
Лякин Къозукюрпеч Баянслувнен ич де хаберлешип оламай.
Оларнынъ арасында сёз къатнаткъан бир торгъай ола.
Бу торгъай эки арада сёз къатнатып джуре.

Куньлерден бир кунь бу торгъай ягъмургъа тутула, къанатларыны сувландыра.
Эдиль байнынъ янында бир хынзырнынъ бириси шу гъарип торгъайны тута да, торгъайдан:

— Сенде бир иш бар, сен мында не ишлеп джуресинъ? — деп сорай.

Торгъай озь сырыны онъа айтмай.
Бу хынзыр торгъайнынъ къанатларыны юлкъа.
Торгъай озь сырыны кене айтмай.
Сонъ хынзыр озь ишини токътатмай, онъа демир машаны къыздырып баса.

Бундан сонъ торгъай чаре тапалмай.
Къозукюрпечнинъ къайда олгъаныны айта.
Хынзыр да буны Эдиль байгъа барып айта.
Къозукюрпечнинъ къайда экенини эшиткен Эдиль бай, аскерлерине:

— Ким де Къозукюрпечнинъ башыны кесип алып кельсе, онъа озь къызымны беририм, — дей.

Эдиль байнынъ бу хаберини эшиткен бир аскербашы мейдангъа чыкъа да:

— Къозукюрпечнинъ башыны мен алып келирим, — дей.

О, торгъайны озь янына алып кете.
Торгъай онъа:

— Мына о ерде, мына бу ерде, — деп, оны алдатып юре.

Торгъайнынъ башы айлана, артыкъ чаре тапалмай, аскербашына Къозукюрпечнинъ дурагъыны косьтере.
Къозукюрпеч единджи кунюни юкълагъанда, аскербашы онынъ башыны кесип ала да, Эдиль байнынъ янына къайтып келе.
Къозукюрпечнинъ башы бабасынынъ янына кетирильгенини корьгенинен, Баянслув шаша-шашмалай, не япаджагъыны бильмей.

Бабасына бара да:

— Бабам, Къозукюрпечни биз ольдюрдик, дженазесини де биз джыймакъ керекмиз, — дей.

Бабасы бунъа разы ола.

Къозукюрпечни джыймагъа кетелер.Кеткенде, Баянслув арабаджыдан гъайры, янларына аскербашыны да ала.

Ёлда бир къуюнынъ янына баргъанда, къыз.

— Мен сувсадым, — дей.

Аскербашы:

— Сувсасанъ, сувсагъандырсынъ, лякин бизде не къопкъа, не де сыджым бар, сув ичмекнинъ чареси ёкъ, — дей.

Къыз онъа:

— Сен меним эрим олмакъ истесенъ, къуюгъа тюш де, манъа къалпагъынънен сув алып бер, мен къалпагъынъны тельбевнен чекип алырман, — дей.

Аскербашы бунъа разы олып, къуюгъа тюше.
Къыз сувны чекип чыкъара, тельбевни къайтарып къуюгъа ташлай да, озь ёлуна кете.
Аскербашы къуюда къала.

Къыскъасы, къыз Къозукюрпечнинъ ольдюрильген ерине бара.
Шу ерде арабаджысына ян-янаша эки къабир къаздыра.
Озюнинъ эки тилли пекисини чыкъара да, кескин бир тилини озюнинъ коксюне къадай ве оле.

Арабаджы къабирлернинъ устюни ортип, артына айланып къайта.
Шай этип, эки асрет ян-янаша къабирде ятып къалалар.

Куньлерден бир кунь Эдиль байнынъ чобаны къойларны чёльдеки къуюдан сувармакъ ичюн, къую башына келе.
Къуюгъа къопкъасыны далдыра.
Бу арада къую тюбюнде насылдыр бир инсан давушы эшитиле.
Къопкъаны чеке, къопкъанен берабер къую тюбюнден Къозукюрпечни ольдюрген аскербашы чыкъа.
Чобан буны таный. Шу ерде:

— Къозукюрпечнен Баянслувнынъ башына джеттинъ де, озюнъ даа ольмей джуресинъми? — дей де, онынъ башына бир ыргъакъ яндыра.
Аскербашынынъ мийи сачырап кете де, Къозукюрпечнен Баянслувнынъ къабирлери арасына барып тюше.

Азмы, чокъмы вакъыт кече, къабирлернинъ устюнде гуль тереклер осип чыкъа.
Аскербашынынъ мийи тюшкен ерде бир итбурун осип чыкъа.
Гуль тереклер гуль ачалар.
Олар дайма бири-бирлерине къавушмакъ истейлер.
Итбурун исе оларны бири-бирлерине къавуштырмай.

Гуль тереклер аля бугунь осип, гуллер ача экенлер.

Бу къабирлернинъ янындан отькен-кечкенлер итбурунны даима кесип, гуллерни де къокълап кете экенлер.

Таирнен Зоре

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир падиша бар экен.
Онынъ баласы олмай экен.
% Куньлерден бир кунь падишанынъ къапусына бир сефиль келе, падиша онъа акъча бере де, озю бир «ах!» чеке.

%Сефиль:

— Эй, падишам, не ичюн ах чекесиз, ашамагъа, ичмеге тапмайсынъызмы я? — дей.

Падиша:
— Эр шейим бар, амма не файда, бир кунь келип оле къойсам, ериме къалмагъа бир балам биле ёкъ.
Везирим де шай баласыз, — дей.
% Сефиль:

— Айса, мен сизге алма берейим, бирисини ортадан болип, ярысыны озюнъ, ярысыны да къадынынъ ашар.
Мынавы бирини де везиринъе бер, ярысыны озю ашасын, ярысыны къадыны, сонъ сизлернинъ баланъыз олур, — дей.

Шу ерден падишанен везир алмаларны алып, саильнинъ айткъаны киби ашайлар.

Чокъ кечмеден дженк илян олуна, падишанен везир дженкке кетелер.

Дженк мейданында бираз вакъыт кечкен сонъ, падиша:

— Меним апайым агъыраякълы эди, не олды бильмем,— дей.

Везир:

— Менимки де агыраякълы эди, не олды бильмем, — дей, сонъ оларгъа бир атлы келе де:

— Падишам, ханым къыз тапты, — дей.

Падиша онъа мужде бере.
Сонъ везирнинъ атлысы да келип:

— Ханым огълан тапты, — дей.

О да хабер кетирген атлыгъа муждесини бере.
Падишанен везир шу ерде сёзлешелер: «Биз балаларымыз оськен сонъ, бири-бирине берирмиз»,— дейлер.
% Оларнынъ адыны Таир ве Зоре къойдылар.

Падишанен везирнинъ балалары осе, буюй, оларны окъумагъа берелер.
Таирнен Зоре бир мектепке къатнайлар.

Куньлерден бир кунь олар мектепнен къайта экенлер, Таир алтын алмасынен ойнагъанда, къурткъанынъ сув алып бараяткъан бардагъыны къыра.

Къурткъа падишагъа бара да:

% — Падишам, сиз Таирнен Зорени окъумагъа йибересиз амма, олар гуль багъчада бири-биринен ойнашалар, —дей.

Падиша:

— Ойнашсынлар, биз везирнен экимиз бири-биримизге оларны къавуштырмагъа сёз бердик, — дей.

Къурткъа:

— Сиз къызынъызны эвлендирмек ичюн везир огълундан гъайры башкъа падиша баласы тапмадынъызмы?
Таирге къой бакътырырсынъыз, онъа ляйыгъы будыр, — дей.

Падиша къурткъанынъ айткъанына къана.
Таирге къой бакътырта.
Бир кунь Таир къой бакъып къайта экен, Зоре де чешмеге бара, алтын билезлигини чешменинъ ташы устюне къоя да кери къайта.
Билезликнинъ устюне де «Таирнен Зоре» сёзлери язылы экен.
Таир келе, билезликни ала, джебине къоя, озь эвлерине къайта.

Бир къач вакъыттан сонъ, олар бири-бирлеринен расткелишелер.

Зоре:

Мешребемни далдырдым,
Далдырдым да толдурдым.
Къубе ташнынъ устюнде
Билезлигим къалдырдым.

Таир:

Мен чешмеге бармадым,
Элими, юзюми джувмадым,

Къубе ташнынъ устюнде
Билезлигинъ булмадым.

Къойлар къара къозулыдыр,
Гъарип ады назлыдыр.
Билезлигинъ устюнде
Насыл язы язылыдыр?

Зоре:

Къойлар къара къозулыдыр
Рьарип ады назлыдыр.
Билезлигим устюнде
"Таирнен Зоре" язылыдыр.

Таир:

Сувлар акъар улукъ-улукъ,
Улукълары долукъ-долукъ.
Билезликни булгъангъа,
Не берирсинъ муждelик?

Зоре:

Сувлар акъар улукъ-улукъ,
Улукълары долукъ-долукъ.
Билезлигим булгъангъа,
Иште, озюм мужделик.

Къурткъа оларнынъ йырларыны динълеп тура, падишагъа бара да:

— Падишам, Таирнен Зоре бири-бирине тюркю айтып башладылар, — дей.

Падиша индемей.

Къурткъа:

— Мен оларгъа Зоренинъ ана сютюни савып, бир мияне къавурып ашатайым, сонъ олар къардаш олурлар, — дей.

Къурткъа Зореге анасынынъ сютюнден къатылгъан бир мияне къавурта, Таирни де мияне ашамагъа чагъырта.

Таир келе Зореге:

Къашынъ, козюнъ чаткъансынъ,
Къайгъыларгъа баткъансынъ,
Огюмдеки миянеге
Агъув зеэр къаткъансынъ.

Зоре:

Къайгъыларгъа баткъанман,
Къашым козюм чаткъанман.
Огюмдеки миянеге
Анемнинъ сютюни къаткъанман.

Таир:

Алмасынъ, алдашмасынъ,
Сырмысынъ, сырданмысынъ.
Ана сютю къатеджек,
Кель, ашайыкъ, къардашсынъ.

Зоре:

Алмы олур, алдашмы олур,
Сырмы олур, сырдашмы ол,
Сен везирнинъ огълусынъ,
Къызмы,къардашым олур!

Къурткъа оларнынъ янына келе:

— Не ичюн ашамайсынъыз? — дей.

Зоре шу ерде мияне савутыны ала да, къурткъанынъ башына авдара.
Буны эшитип, падиша келе, къурткъагъа:

— Сен не ичюн оларнен огърашасынъ я? — дей.

Къурткъа падишагъа:

— Таир Зорени бегенмей, онъа яман сёзлер айта, ондан къуртулмакъ керек.

Биз Таирни Мердим шеэрине джиберейик, о шеэр пек узакъ, о анда барып кельгендже, биз Зорени эвлендирирмиз, — дей.

Падиша онынъ бу сёзлерине разы ола.
Таирге кетмесини теклиф этелер.

Таир шу ерден кетмеге азырлана.

Куньлерден бир кунь ёлгъа чыкъкъанда, Зоре Таирнинъ кеткен ёлуна чыкъып, онъа:

Бирини минип, бирини джетип,
Бильмем къайда кетесинъ.
Ачылмагъан гъонидженъни
Кимге сымарыш этесинъ?

Таир:

Бирини минип, бирини джетип,
Бильмем къайда кетемен.
Ачылмагъан гъонджемни
Мевляма сымарыш этем.

Зоре:

Гидер исенъ, огърунъ олсун,
Мердим шеэр ёлунъ олсун.
Менден гъайры яр севсенъ
Джеллятлар бойнунъ урсун.

Сонъ кене Зоре:

Ай арагъай-арагъай,
Айдарым кимлер тарагъай,
Беш кунь арув, бир кунь сав,
Хатырынъ кимлер сорагъай?

Таир:

Ай арагъай, арагъай,
Айдаръш кимлер тарагъай,
Беш кунь аруву бир кунъ сав
Хатрымны мевляж сорагъай.

Шу ерден бу дюльберлер сагълыкълашып, бири-биринен айырылышалар.
Агълашалар, сызлашалар.
Таир кете.

Зоре:

Гидер исенъ, огърунъ олсун,
Дерья-денъиз ёлунъ олсун,
Менден гъайры яр севсенъ,
Эки де козюнъ кёр олсун.

Таир:

Гидер исем, огърум олсун,
Дерья-денъиз ёлум олсун.
Сенден гъайры яр севсем,
Эки де козюм кёр олсун.

Ай кете, йыл кете, Мердим шеэрине барып ете.
Анда баргъан сонъ, бир багъчанынъ ичинде бир къурткъа отура экен.
Таир онъа якъын келе де:

— Селям, аналыкъ! — дей.
%— Огъулсызгъа огъулман, къызсызгъа къызман, — дей.

Къурткъа:

— Огълум ол, — дей.

Таир о къурткъанынъ огълу ола.
Бу къурткъа эр кунь бир ерге аш алып кете экен.

Бир кунь Таир:

— Аналыкъ, сиз бу ашны къайда алып кетесинъиз? — деп сорай.

— Бабанъ бойле-бойле бир ерде багъчеванлыкъ эте, шунда алып кетемен, — дей.
— Айса сиз манъа онынъ не ерде олгъаныны косьтеринъиз, мен озюм алып кетейим, аналыкъ, — дей.

Къурткъа аш алып кеткен ерини косьтере.
Шу куньден ашны Таир алып кете башлай, о, косьтерильген ерге келе де:

— Бабалыкъ, сен къайт энди, мен мында турайым, — дей.

Бабасы:

—Сен мында турмагъа билирсинъми? — дей.

Огълан:
— Мен билирмен, — дей.

Бабасы кете.
Таир мында багъчеван олып джуре.
Бу багъчада ханнынъ къызлары чешмеде джувунгъанда, оны узакътан дюрбиннен бакъып корелер, бегенелер.
Къызлар яш багъчевангъа яхшы ашлар джибере башлайлар.
О да оларгъа гуль джибере.

Бир кунь къызнынъ бириси: «Шу гульни огъланнынъ озю кетирсин», — дей.

Огълан гульни озю алып келе, бир къаггудан кире, экинджи къапуда бир къысаякълыны коре, гульни онъа туттура да къайта.

Къыз экинджи куню: «Мытлакъа озюме кетирсинъ», —дей.
Эртеси куню Таир кене де гуль къопарып кетире.
%О кельгени киби,бири мени ал, о бири де мени ал, дей.
Сонъ къызлар бабасыны чагъырталар: «Бу бизни алмай», — деп бабасына огъланны чакъалар.

Падиша:

— Сен не ичюн меним къызларымны алмайсынъ? — дей.

Таир:

— Мен алыр эдим, амма меним бир шейим ёкъ, бир кунь олур, манъа: «Сен мында бир таягъынъман, эки аягъынъман кельдинъ», — дерлер.

Онынъ ичюн илькиде мен бир шейлер къазанайым да, сонъ бир де бирини алырман, — дей.

Падиша бундан сонъ Таирге бир къаве тюкяны яптырта.
Таир анда барып, алыш-вериш эте.

Бу бойле къалсын, биз Зореге кечейик.
Бир кунь улу ёлдан къыркъ керван кете экен.
Зоре де бу керванларны корип, оларны токътата, шу бейитлерни айта:

Кочмисинъ, керванмысынъ,
Дердиме дерманмысынъ?
Таирге мектюп ёлласам,
Сен оны алырмысынъ?

Керваннынъ башы бу къызгъа агъзыны ача да къала.
Таз огълан керван башынынъ огюне чыкъа да: «Сен онынъ айткъаныны анъладынъмы?» — дей.

Керван башы: «Ёкъ», — деп джевап бере.
Сонъ таз огъландан: «Я сен анъладынъмы?» — деп сорай.

Таз огълан къызгъа:

Кочькен де биз, керван да биз,
Дертлиге дерман да биз,
Бир мектюпчик ёллар исенъ,
Таиринъе берирмиз биз.

Керваннен кеткен къызлар да бар экен.
Шу арада дёрт къыз келе, Зорени котерип ала, Таз огъланнынъ янына, деве устюне къоялар.
Бу къызлар Зореге бир яхшы къалпакъ ве саат берелер.

Таз огълан къызларгъа:
«Зоренинъ къарны ачтыр, аш кетиринъиз», — дей.
Аш кетире де ашаталар.
Сонъ Зоре Таз огъландан:

— Сен Таирни насыл тападжакъсынъ? — дей.

Таз огълан:

— Сиз манъа бир алтын окъ, бир де алтын табакъ берирсинъиз.
Окъны атармыз, эгер де бизим аткъан тарафымызда Таир олса, окъ догъру алтын табакъкъа тюшер.
Табакъ аман айланып турар, амма Таир олмаса, окъ табакънынъ бир якъындан кирер, экинджи якъындан чыкъар кетер, — дей.

Зоре Таз огъланнынъ истеген шейлерини бере.
Олар бир вакъытта Мердим шеэрине келелер.

Таз огълан айткъаны киби япа, Таирни тапып, къаве тюкянына бара.
Таз огълан бир къач тюркю айта.
Таир онынъ тюркюсини бегене: «Сенде яр къокъусы бар», — деп, оны эвине алып келе.
Сонъ ёлда Таз огълан онъа Таир адлы бир яшны къыдырып чыкъкъанларыны айта.

Таир де онъа: «Мен Таирмен», — дей.

Таз огълан динълемек истеп: «Таир олсанъ, оладырсынъ, лякин мен инанмайман.
%Мына бу алтын окъны ат, бу табакънынъ устюне келип айланып турса, сен Таирдирсинъ; эгер Таир олмасанъ, окъ табакънынъ бир якъындан кирер, экинджи якъындан чыкъар да кетер», — дей.

Таир окъны ата, окъ догъру келип табакъкъа тюше.

Бундан сонъ Таз огълан:

— Мен сизинъ мемлекетке бардым, сенинъ севген къызынъ мени кийиндирип мында джиберди, — дей де, къызнынъ язгъан кягъытыны Таирге бере.

Таир:

— Меним Таир олгъанымны сен халкъкъа айтма, — дей.

— Мен бу гедже къачарман, меним ериме Таир ол да, мында къал.
Еди йыл мында турсанъ, падиша санъа къызыны берир,— дей.

Таир гедже тура, атына мине, орталыкътан ёкъ олып кете.
О кеткенде, йырлай-йырлай кете.
Онынъ кечкен ёлу пек къоркъунчлы экен, бу ёлдан айдутлар бир кимсени джибермей экенлер.
Онынъ йырлагъаныны эшиткен айдутлар, бу адам я дели, я да ашыкътыр, дейлер.
Таир айдутларнынъ къаршысына келе, айдутлар Таирге: «Токъта!» — дейлер.
Олар Таирден: «Гедженинъ бир маалинде къоркъмай, къайда кетесинъ?» — деп сорайлар.

Таир элине сазыны ала да:

Мердим ёлу тюм-тюздир,
Геджелер манъа кунъдюздир.
Ёл беринъиз къыркъ айдут,
Зорем эвде янъгъыздыр.

Араларындан айдутларнынъ бириси чыкъа да:

— Коресинъизми, бу ашыкътыр, дедим де, тийменъиз шунъа, кетсин, — дей.
Таир кете.
Бек Султан деген бир ханлыкъкъа барып ете ве хангъа кельген сонъ:

Мезелерге селям олмаз,
Ашыкъларгъа токътав олмаз.
Зоре досттан айырылдым,
Бир риджам бар, султанымыз.

Бек Султан:

— Сен меним озюмни къошып, аскеримни къошып бир тюркю айт, санъа бир къол аскер берирмен, барыр да Зоренъни алырсынъ, — дей.

Таир:

Озюнъ гулъсинъ, аскеринъ гуль,
Везиринъ сендай дегиль;
Зоре досттан айыралдым,
Бир риджам бар, Бек Султан.

Бундан сонъ Султан Таирге бир къол аскер бере: «Бар да, Зоренъни ал», — дей.
Таир кете, озю догъгъан шеэрининъ четине етеяткъанда, къурткъа Таирни тюшюнде коре.

Къурткъа падишагъа: «Таир келеятыр, Зорени аладжакъ, онъа Султан бир къол аскер берген», — дей.

Бундан сонъ къурткъа Таирнинъ келеджек ёлуна чыкъа да, янъы бир мезар къаздыра.
Озю де шу мезарнынъ башында агълап отура.
Бир вакъытта Таир аскерлеринен мезарнынъ янына келип ете.
Къурткъа янына джан ашы да пиширип алып чыкъкъан экен.
О аскерлерге: «Токътанъыз, падишанынъ къызы Зоре ольди, мына бу джан ашны ал да, онынъ джаны ичюн ашанъыз», — дей.

Таирнинъ чырайы тюрлене!
Ашны о ашамай, аскерлер ашайлар.
Таир шу ерде токъталып къала ве аскерлерине: «Къайтынъыз, иш анълашылды», — дей.
Аскерлер озь султанына къайталар.
Къурткъа да кете.
Таир бир озю ятып къала.
Бир вакъытта Таир тура.
Амма бакъса не корьсин, къабирнинъ янында башкъа кимсе ёкъ, бир озю къалгъан.
Шу ерден догъру бир къартанайнынъ эвине бара.
Къартанайгъа: «Меним къарным ач, манъа аш берсенъиз», — дей.

Къартанай:

— Вай, балам, падиша къызынынъ тою олаята, бар анда, тойда той ашы ашаса, — дей.

Таир:

— Бу насыл той я, къартийим? — деп сорай.

Къартанай:

— Ана, Таирни ёкъ этип джибердилер, балам.

Зоренинъ тою олаятыр, оны башкъасына берелер, — дей.

Таир:

— Аналыкъ, сен Таирни корьсенъ, танырсынъмы? — дей.

Къартанай: — О мындан кеткенде, даа бала эди, насыл таныйым я, балам? — дей.

Таир шу ерде:

— Мына, мен Таирмен, — дей.

Таир къартанайгъа:

— Тойгъа бар да, мына бу юзюкни Зореге бер, — дей.

Къартанай юзюкни алып, Зореге бара:
%Мендай къарт бол, ханийим, — деп алып кельген къынасыны Зоренинъ башына джагъа.
%— Мына, бу юзюк де Таирнинъ юзюги, санъа селям джиберди, — дей де юзюкни Зореге бере.

Къартанай:

— Той кеткен вакъытта атнынъ башыны манъа джеттирсинлер, — дей.
Зоре хызметкярларына:

— Бир сандыкъ алтын ве аш кетиринъиз де, бу къартанайгъа беринъиз, — дей.

Зоре къартанайдан Таирге джавлыкъ джибере.

Къартанай эвине къайтып кельген сонъ, Таирни тойгъа алып келе.
Келин де кетмек ичюн аткъа минген экен.
Эр кес атнынъ башышы тута.
Зоре кимсени къабул этмей.
Сонъ:

— Ким къалды, ким къалды, къартанайнынъ огълу къалды, — дейлер.
Халкъ, Таирни къартанайнынъ огълу, деп билелер.

Таирни алып келелер.
Зоре атнынъ башыны онъа туттыра.
Шеэрнинъ четине чыкъалар.

Таир:

Ал кийип гонълюнъ осътюрме
Муаббетинъ менден кестирме.
Атынънынъ башыны чеке тут,
Окчечигим эздирме.

Зоре:

Ал кийип гонълюм осътюрмем,
Муаббетим сенден кестиртмем.
Эки козюм кёр олса,
Окчечигинъ эздирмем.

Зоренен берабер оны озгъарып, Зоренинъ дженъгелери де кетелер.
Бираз кеткен сонъ, Таирге де бир ат берелер.
Таир де ат минип кете, эм бу дженъгелерге де тюркю айта:

Ай, дженъгелер, дженъгелер,
Саруш олгъан дженъгелер,
Зоремнинъ аягъыны
Пек сыскъманъыз, дженъгелер.

Ай, дженъгелер, дженъгелер,
Сарош олгъан дженъгелер.
Сизге файдасыз аякъны
Къырмасын да зенгилер.

Еллер эсер, къум савурылыр,
Дюньялар баштан деврилир
Разы ол сен, эй, Зорем,
Ёлумыз мында айырылыр.

Зоре айырыла да кете.
Таирнинъ эси джоюла, аттан йыкъыла ве шу йыкъылгъан еринде къала.
Зорени келин этип алып кетелер.
Бараджакъ ерлерине баралар.

Зоре: «Манъа къыркъ къыз беринъиз, мен гуль багъчагъа чыкъаджакъман», — дей.

Гуль багъчагъа кетелер.
Зоре бир пычакъ ала.
Гуль багъчагъа баргъан сонъ, къызларгъа: «Бар кетинъиз», — дей.
Озю джылай-джылай сув кенарына кете.
Сувнынъ о бир янында Таирни коре.
О Зорени яхшы эслеп олмай.

Таир:

Авадан учкъан къазмысынъ,
Ерден кечкен назмысынъ,
Сорамакъ айып олмасын,
Келинмисинъ, къызмысынъ?

Зоре:

Авадан учкъан къазман мен,
Ерден кечкен назман мен,
Къыркъ кунь муддет алгъанман,
Анадан догъгъан къызман мен.

Шу ерден Зоре Таирни сувнынъ бу ягъына чыкъмасыны истей.
Таир пек талып чыкъа.
Зоре Таирнинъ бетине дюльбентини джабаджакъ бола, бу вакъыт Таир айта:

Дюльбентинъ джапма юзюме,
Козюм тойсун юзюнъе.

Шу ерде джан теслим эте.
Зоре де шу ерде озюни пычакънен урып ольдюре.
Къурткъа да бу ерге келип, бир чобангъа: «Мени де бу ерде ольдюрсе», — деп онъа алтын бере.
Чобан ачувланып:

— Сен оларны дюньяда бир ерге къошмадынъ, ахретте де къошмайджакъсынъмы? — дей де, онынъ башына бир ыргъакъ ура.
О да оле.

Къурткъанынъ мийи сачрап, Таирнен Зоренинъ къабирлери арасына тюше.
Бу мий бир обур тегенек олып, ерден осип чыкъа.
Таирнен Зоренинъ къабирлеринде исе гуллер осип чыкъа.
Бу гуллер экиси бир ерге къавушаджакъта, обур тегенек оларны къавуштырмай.
Обур тегенек ачкъан гульнинъ япракъларына къадалып тура.

Ашыкъ Гъарип

Бир заманда бир джигит олгъан.
О джигитнинъ де бир анасынен къыз къардашы бар экен.
Куньлерден бир кунь джигит анасына:

— Анам, сен манъа падишанынъ къызыны айттырса, — дей.

Анасы:

— Алла-Алла, балам, неге сандыракълайсынъ, я?
Падиша санъа къызыны берип, сен ким олгъансынъ?! — деп огълунынъ тюшюнджесине тааджипленип куле.

Огълу анасынынъ бу лафларына къулакъ асмай.

— Бар, берсе берир, бермесе бермез, кейф падишанынъ, — дей.
Анасы чаре тапалмай, падишанынъ эвине къудалыкъкъа кете.
Падишанынъ сарайында къудалар ичюн айры бир курсю бар экен, джигитнинъ анасыны да бу курсюге отурталар.

Падиша бу къадыннынъ янына келип:

— Не истегинъ ве не талабынъ бар? — деп сорай.

Къадын:

— Къылыч сизинъ, баш бизим, кельмеге къорккъаным киби, айтмагъа да къоркъаман, — деп бир чокъ вакъыт макъсадыны айталмай отура.
Бир талай вакъыт кечкен сонъ, огълу падишанынъ къызына къуда этип ёллагъаныны айта.
Падиша бу лафны эшиткенинен, чырайы бозула, ап-акъ кесиле.

Падиша шу ерден озюнинъ анасына бара да:

— Анам, бир фукъаре къарт озь огълуна меним къызымны айттырып кельген, сен бу ишке насыл бакъасынъ, бу къадыннынъ башыны джеллят этейимми? — деп сорай.

Анасы:

— Ёкъ, балам, ойле иш япма.
«Къызны ким айттырмаз, къымызны да ким ичмез» дегенлер, — деп падишаны тынчландыра.

Падиша бир даа озь анасындан:

— Джеллят эттирмесем, бу къадынгъа не деп джевап берейим? — дей.

Анасы:
— О пек фукъаре олса, сен онъа еди тулуп алтын берсенъ, къызымны берирмен де, еди йыл да муллет деп ёлла, балам, — дей.
Падишанынъ къызы Шахсанем де бу лафларны динълеп тура да, announced эписини эшите.

Шахсанем:
«Бу ишнинъ астындан насыл чыкъмалы да, Ашыкъ Гъарипке бармалы?» — деп ойгъа дала.
Сонъ арт къапудан чыкъа да, Ашыкъ Гъарипнинъ анасына еди тулуп алтын бере, эки тулуп алтынны да:
«Озюнъе масрафлыкъ», — деп къолуна туттура.
Шай этип къартанайны ёлгъа озгъара.
Падишанынъ бундан хабери олмай.
Къадын алтынларны алып, эвине къайта.
Ёлда кеткенде, гедженинъ бир маалинде бир эвге расткеле.
Эвден ярыкъ чыкъа.
Къартанай:
«Бу эв кимнинъ эви экен?» — деп меракъланып, эвнинъ пенджересинден бакъа.
Бакъса, не корьсин: кок козьлю бир къадын озь акъайынен къавгъалашып отура экен.

Къоджасы:
— Мына, кетиргенинъ бир ёргъаннен бир тёшек дегильми, ал да кет, — деп къадыныны эвден къува.

Буны корьген къадын:
— Бай, меним балам да эвленсе, бойле оладжакътыр, — деп къоркъа да, алтынларны алып кетип, падишанынъ къызына Шахсанемге, къайтарып бере.

Шахсанем бунынъ себебини сорай.
Къадын айтмай.
— Мен озюм чалышыр да топлап берирмен, — дей.
Озь эвине кетмек ичюн аякъ устюне тура.

Падишаннынъ къызы, Ашыкъ Гъарипнинъ анасына:

— Ал сен, ал, бу алтынларны къайдан къазанаджакъсынъ, — деп ялвармагъа башлай.

Къадын сёзинден къайтмай:

— Мен бу къадар алтынны озюм де тапарман, — деп эвине къайта.
Шу арада Ашыкъ Гъарипнинъ озю де келип етише.
Шахсанем бу вакъыт Ашыкъ Гъарипке шу бейитни айта:

Гъарип сенинъ сёзюнъ акъкъа ярамаз,
Озь сёзинде турмагъан, джигит олмаз.

Ашыкъ Гъарип Шахсанемнинъ бойнуна сарылып, агъламагъа башлай.
Бу ерде бири-биринден айырылышып кетелер.

Эвлерине баргъан сонъ, Ашыкъ Гъарип озь анасына шойле яныкълы ашыкъ бейитлери айта:

Джаным анам, кольмегимнинъ кирини сильсе,
Джувып да джувып кольмегимли гуль далына илъсе.
Эр вакъыт гъурбет ильде бир олюм бар десе,
Кетейим, анам, ич эгленмей кетейим.

Анасы:

Кетме де балам, кетме де сен, агълатма мени,
Эгер кетсенъ, къараюзлю арам эвлят этерим сени.
Кетме, Гъарип, кетме сен, ёллар чамур,
Сенинъ багърынъ неге къатты, санки демир.

Ашыкъ Гъарип, анасынынъ айткъанларына ич де разы олмай.
О вакъыт анасы:

— Кет, Гъарибим, сагълыкъ иле къайтырсынъ, — деп йырлай, эм агълай.

Ашыкъ Гъарип шу ерден анасынен сагълыкълашып, Альп шеэрине кете.

Альп шеэриндеки бир къарт къаведжининъ къавесине барып токътала.

— Бабалыкъ, сизде къаве тюкянлары пек уф акъ экен, лякин кене де мен бу къаведе ятып турар эдим, — дей.
Къарт бунъа разы олмай:

— Меним оладжагъы беш дане муштерим бар, сен мында ятсанъ, сонъ олар да кельмей башларлар, — деп джевап бере.

Ашыкъ Гъарип бу къарткъа:

— Къарт, сен муштери акъкъында ич де хавф этме, мен санъа бинълернен муштери тапарман,— дей.
Сазыны элине алып, йырламагъа башлай.
Ашыкъ Гъарипнинъ сесини эшиткен бутюн падишалар, везирлер къавеге толалар.
Отурмагъа ер олмагъанындан, къаве алдында ине ташламагъа биле ер къалмай.
Шай этип, Ашыкъ Гъарип бир къач куньлер ичерсинде чокътан-чокъ пара къазана.
Бутюн падишалыкъкъа онынъ намы кете.
Ашыкъ Рьарип бу шеэрде пек буюк къаве ача, ятакъханелер яптыра.

Ашыкъ Гъарипнинъ анда экенини падишанынъ къызы Шахсанем де эшите.
Бир оджа вастасынен Ашыкъ Гъарипни озь янына алмакъ истей.

Куньлерден бир кунь оджа, Шахсанемге нишан бермекни теклиф эте, лякин Шахсанем:

— Меним озь нишанлым бар, сен оны манъа къуртарып бермелисинъ, — дей.

Оджа Шахсанемнинъ нишанлысынен меракъланып башлай. Шахсанемден онынъ адыны сорай, Шахсанем буны ич де айтмай.
Шойле деп йырлай:

Еди йылдыр, меним ярем гъайыптыр,
Яремнинъ адыны айтсам санъа, айыптыр, —

лякин кене де озь-озюни тутамай:

— Меним яремнинъ ады Ашыкъ Гъариптир, — дей.

Шу ерден оджа Альп шеэрине кете.
Анда энъ буюк бир къавеге бара да:

— Мында Ашыкъ Гъарип деген киши бармы? — деп сорай.
О арада Ашыкъ Гъарипнинъ озю чыкъа да:

— Мен Ашыкъ Гъарибим, — дей.
Бу оджа Ашыкъ Гъарипке:

— Мен сенинъ ананъны, къардашынъны ве нишанлынъны да корьдим, олар санъа селям ёлладылар, — дей.

Шу арада Ашыкъ Гъарип сазыны элине ала да:

Авадан учкъан турнамыдыр, къазмыдыр?
Сен кельгенде, бизим иллер язмыдыр?
Джаным, оджа, насыл корьдинъ сен оны? — деп йырлай.

Оджа:

Авадан учкъан,
турна дегиль, къаз эди,
Мен кельгенде, сизинъ иллер яз эди.
Назлы синълинъ келин дегиль, къыз эди,
Агълар, сызлар корьдим Гъарип яренъни, — деп йырлай.

Оджа шимди Ашыкъ Гъарипни бираз абдырата:
«Сенинъ нишанлынъны башкъасына нишанлагъанлар, сен мындан тез къайт», — дей.

Ашыкъ Гъарип:

— Мен къайтыр эдим, амма мында да шойле бир иш олды,— деп озь башына кельген бир алны оджагъа айта.

— Куньлерден бир кунь, падишанынъ бири манъа озь къызыны теклиф этти, мен оны истемедим.
Ойле олса, мен къолумны опь, деп теклиф этти.
Мен оны янълышлыкънен опип алдым, шимди бу олгъан ишни анълаштырып кетмесек, меним виджданым бу ишни къабул этмез, — дей.

Оджа:

— Ойле олса, айды падишагъа барып, ишни анълатайыкъ,— дей.
Ашыкъ Гъарипни падишанынъ эвине алып кете.
Падишагъа меселени айтып анълаталар.
Падиша бу ишке пек яман ачувланып, Ашыкъ Гъарипни къапата.
Оджа бу ишке бакъып туралмай, башкъа падишаларнынъ аскерлерини джыйып кетире ве Ашыкъ Гъарипни андан къуртарып алып къайта.
Падишалар Ашыкъ Гъарипке:

— Сен кетмезден эвель бизге тюркю йырласа, — деп ялвараралар.
Ашыкъ Гъарип бунъа разы ола:

Джигит олгъан озь сырыны гизлесин,

Джигерини кебап этип тузласын.

Дели гонъюль силясыны излесин,
Кельсин о, деп сымарламаз яр мени,

Альп шеэринден, джаным оджа ал мени, — деп йырлай.

О ерде Ашыкъ Гъарипке энъ дюльбер джуйрюклерден олгъан бир чал джуйрюкни берелер.
Ашыкъ Гъарип бу чал джуйрюкни мине, Шахсанемге кийимликнинъ эйисинден-эйисини бахшыш этмек ичюн сатып ала.
Къайнанасына, къайнатасына да бир такъым бахшышлар ала.
Алгъан шейлери де дюньяда энъ эий шейлер экен.

Ашыкъ Гъарип озюнен берабер эки торба алтын да ала.
Бундан башкъа еди тулуп алтын да Альп шеэринде къала.
Бу алтынлар аля бугунь даа сакълы тура, дейлер.

Ашыкъ Гъарип еди йыл бу шеэрде омюр эткен, Альп шеэрине йырлар айткъан, халкълар оны пек севгенлер.
Шеэр халкъынен сагълыкълашып чыкъаджакъта, о Альп шеэри акъкъында шойле йырлай:

Санъа дерлер Арабистан,
Чевре чети багъ ве бостан.
Кельди манъа яр хабери,
Кетем энди, Альп шеэри.
Мен ашадым отъмегинъни,
Узакълардан эшитирим хаберинъни.
Дей де, атына минип, кийик къулан олып, чаптырып кете.

Кете-кете бир вакъыт аты сувсузлыкътан янып оле.
Ашыкъ Гъарип даа кечиледжек ёлуны эсап этип бакъа, тамам бир йыллыкъ джурюледжек ёл къалгъан экен.
Ашыкъ Гъарипнинъ алы пек мушкюллеше.
Тамам къыркъ куньден сонъ да севгилисининъ тою оладжакъ экен.
Не япаджагъыны бильмей.
«Ольсем, бундан хайырлы», — дей.
Ёлда буюк бир акъар сувгъа расткеле.
Бир къаянынъ устюне чыкъа да, андан озюни сувгъа атаджакъ ола.
Амма бу арада бир темир кок атлы адам кечип бараятыр экен:
«Бу адам кечсин де, озюмни сонъ атарман», — деп токътала.
Бу атлы исе догъру онъа келе.
Селям берип, онынъ янында токътай.

О Ашыкъ Гъариптен:

— Къайда кетесинъ? — деп сорай.
Ашыкъ Гъарип къайда кеткенини айтмай.

Атлы:

— Айды, мин атыма, кетейик, — деп Ашыкъ Гъарипни озь артына отуртып, алып кете.
Ач козюнъни, юм козюнъни, олар кeледжек ерине келелер.

О киши Ашыкъ Гъарипни ерге тюшюрип ташлай да, сонъ:

— Къайда барадджакъсынъ? — деп сорай.

Ашыкъ Гъарип къайда бараджагъыны кене де гизлей.
Атлы, Хыдырнеби экен, ондан себеп, Ашыкъ Гъарипнинъ къайда бараджагъыны биле.
— Сен ялан айтма, — дей.
— Агълай, агълай сенинъ ананънынъ козьлери кёрлангъан, онынъ ичюн, меним атымнынъ арт аягъындан балчыкъ алып, онынъ козьлерине якъсанъ, шифа олур, — дей.

О ерден Хыдырнеби атына минип кете.
Бираз кеткен сонъ Ашыкъ Гъарипнинъ эви янындаки чешмеден сув ичмек ичюн токътала.
Шу арада Ашыкъ Гъарипнинъ къыз къардашы чыкъа да, Хыдырнебиге сув бермейджек ола.

Хыдырнеби:

— Къызым, сен бу ишни манъа япма, мен сенинъ Ашыкъ Гъарип агъанъны корьдим, тезден келеджек, — дей.

Къыз шаша, шашмалай, севинмеге башлай.

— Сиз меним агъамны къайдан билесинъиз, сиз оны къайда корьдинъиз? — деп сорай.

Хыдырнеби ишни олгъаны киби анълата.
Къыз буюк бир урьметнен Хыдырнебиге сув берип, эвлерине къайта да, бу хаберни анасына айта.

Анасы огълу Ашыкъ Гъарипни дёрт козьнен беклей.

Бир вакъыттан сонъ Ашыкъ Гъарип келе, лякин ич бир кимсе оны танымай озю де Ашыкъ Гъарип олгъаныны айтмай.
Еди йылдан берли о бус-бутюн тюрленген.
Ашыкъ Гъарип эвнинъ бир кошесине яваш-яваш озь тоюнынъ пердесини къурмагъа башлай.
Ашыкъ Гъарипнинъ анасы пердени тутып бакъа да:

— Вай, балам, бу сенинъ перденъ меним огълумнынъ пердесине не къадар ошай я? — деп сорай.

Ашыкъ Гъарип:

— Къартанай, мен еди йыл бир ерде Ашыкъ Гъарипнен бирге тур дым, онынъ ичюн онынъ пердесининъ не киби экенини билемен, — деп джевап бере.

Ашыкъ Гъарип анасына шу йырларны йырламагъа башлай:

Саба намазыны Альп шеэринде къылдым,
Уйле намазыны Акъчокъракъта къылдым,
Экинди намазыны Сокъур чешмеде къылдым,
Акъшам намазыны да озь ханемде къылдым.
Хыдырнеби атына минип де кельдим,
Мен Гъарипмен, мен Ашыкъман, эй, анам, — дей.

Анасы бу йырны динълеген сонъ:

— Вай, балам, — деп огълунынъ бойнуна сарыла.
Ашыкъ Гъарип къолундаки бир авуч балчыкъны анасынынъ козьлерине якъа.
Анасынынъ козьлери ачылып кете, эвелькиси киби козьлери коре башлай, олар кийине-къушана да, тойгъа кетелер.

Падиша къызынынъ тою девам эте.
Ашыкъ Гъарипнинъ урбаларынынъ яхшылыгъына бакъып, оны киббарлар янына кирсетеджек олалар.

Ашыкъ Гъарип:

— Ёкъ, мен мында киббарлар арасына кирмек истемеймен, сиз мени чыплакъбаджакълар янына кирсетинъиз, — дей.

Бундан сонъ Ашыкъ Гъарипни чыплакъ баджакъларнынъ янына алып кирелер.
Анда Ашыкъ Гъарипни Дели Меметтен башкъа ич бир кимсе танымай экен.
Ашыкъ Гъарип, Дели Меметнен берабер агълашып, сызлашып корюше, аманлыкъ, эсенлик сорашалар.
Бираз отургъандан сонъ Дели Мемет:

«Эй, мусафир, бизге бир саз чалса», — деп саз кетире.
Халкъ оларгъа къулакъ асмай, озь башларына лакъырды этип туралар.

Ашыкъ Гъарип:

— Ёкъ, мен бу дакъкъада ич бир шей чаламам, юрегим пек яныкълы, мен шимди саз чалсам — дагълар, ташлар агълар, — дей.

Дели Мемет не япа-япа, Ашыкъ Гъарипке сазыны чалдыра.
Олар къонакъ одасындан чыкъып, падишанынъ сарайына кетелер.
Къыркъ къат перде артындан Шахсанем отура экен.
Ашыкъ Гъарип, сазыны чалып, шойле деп йырлай:

Ашыкъ Гъарип алды сазны элине,
Дюзем берди пердесининъ телине,
Кене еттим дюлъбернинъ дюгюнине,
Ал дувакъ астындан гизлиден бакъасынъ.
«Гъарибим ольди», — деп дюгюн япасынъ,
Ольмеди, кельди кене сенинъ Гъарибинъ.

Бу дакъкъада, Шахсанем, Ашыкъ Гъарипни таный.
Эки ашыкъ бир-бирине сарылышып, агълашалар.

Бу арада Ашыкъ Гъарип:

Саба намазыны Альп шеэринде къылдым,
Уйле намазыны Акъчокъракъта къылдым,
Экинди намазыны Сокъур чешмеде къылдым,
Акъшам намазыны озь ханемде къылдым, — деп йырлай.

Бу вакъыт Шахсанемнинъ нишанлысы да пенджереден бакъып, ишнинъ аслыны анълай ве Ашыкъ Гъарипнинъ янына келе.

Ашыкъ Гъарип:

— Я сен кимсинъ? — дей.
Бу арада Дели Мемет:
«Киев олмакъ пешинден джуре», — деп яшкъа бир шамар ура.
Киевнинъ башы-козю айланып, ерге йыкъыла.

Шу арада Ашыкъ Гъарипни падишанынъ къызына киев кирсетелер.

Ашыкъ Гъарипнинъ къыз къардашыны да Дели Меметке берелер.

Ашыкъ Гъарип Шахсанемге кетирген кийимлерини бере.
Оны тамам еди кунь кийиндире.
Асрет-асретине къавуша.

НАР КЪАМЫШ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, фукъаре бир акъайнынъ бир де апакъайы бар экен.
Олар инсан бармагъан бир адада яшай экенлер.
Оларнынъ бир къызы ве эки де огъланлары бар экен, амма дюньяда оларнынъ къызы киби дюльбер къыз ёкъ экен.

Куньлернинъ биринде къызларынынъ къартайып къалмамасы ичюн, озьаралары сёзлешип, къызны буюк огъланларына бермек къарарына келелер.
Бу къарарны къызнынъ кучюк къардашы эшитип, аптесине бара:

— Аптем, анамнен бабам сени буюк агъама къоджагъа бермек истейлер, — дей.

Къыз неге огърагъаныны бильмеген, озь-озюнден утангъан.
Бу къыз шу ерден элине сув ташыгъан савутларындан бирини алып, чешмеге кете.
Чешменинъ башында буюк бир голь бар экен, гольнинъ ичерисинде де къамышлыкъ осе экен.
Къыз бу къамышлыкънынъ янына агълай-агълай барып:

— Джаным къамыш, ярыл къамыш, артыкъ мен бу дюньянынъ юзюни корьмек истемеймен, — деп ялвара.
Къамыш ярыла.
Къыз, къамышнынъ ичерисине кире де:

— Ортюль къамыш! — дей.
Къамыш ортюле.

Къызнынъ агъасы беклей-беклей, къардашы кельмей.
Оны араштырып чыкъа, лякин тапыш оламагъанындан, гъайыптан хабер бериджи джадыгъа бара.
Джады онъа къардашынынъ чешме башындаки гольде оськен нар къамышлардан бирининъ ичинде экенини айта.

Огълан шу ерден чыкъып, догъру бу нар къамышларнынъ янына келе ве шу сёзлерни айтып йырлай:

— Нар, Нар къамыш, Нар къамыш,
Ярылса да шу къамыш.
Шу къамышнынъ ичинде
Меним ярем бар эмиш.

Къамыш ичинден къыз онъа:

Нар, Нар къамыш, Нар къамыш,
Ярылмасын шу къамыш.
Къардашына яр деген,
Бу дюньяда бар эмиш, — деп джевап къайтара.

Агъасы козьлеринининъ яшыны сюртип, эвге келе, ишни олып кечкени киби анасына бильдире.
Анасы да къамышнынъ янына келип, ялвармагъа башлай:

Нар, Нар къамыш, Нар къамыш,
Ярылса да шу къамыш.
Шу къамышнынъ ичинде
Яш келиним бар эмиш.

Къыз къаршылыкъ оларакъ:

Нар, Нар къамыш, Нар къамыш,
Ярылмасын шу къамыш.
Баласына келин деген,
Бу дюньяда бар эмиш, — дей.

Анасы да агълай-агълай эвине къайта.
Бираздан козьлеринининъ яшыны чыбыртып, уфакъ къардашчыгъы келе ве къамыш къа ялвармагъа башлай:

Нар, Нар къамыш, Нар къамыш,
Ярылса да шу къамыш.
Шу къамышнынъ ичинде
Меним аптем бар эмиш.

Къамыш ярыла.
Къыз къамыш ичерисинден чыкъа, къардашынынъ къолундан тутып, экиси де о ерден чыкъып кетелер.
Кете, кете бир сувгъа расткелелер.

Къардашы:
— Аптем, шу сувдан бир нэтум сув ичейимми? — деп сорай.
Аптеси:

Эгер бундан сув ичсенъ,
Тору аткъа дёнерсинъ,
Инсан олып осьмез де,
Бир айвангъа дёнерсинъ — деп джевап бере.

Бала аптесининъ сёзюнден чыкъмай, ве ёлларыны девам этелер.
Бир чокъ вакъыт кечкен сонъ, бир сувгъа даа расткелелер.
Бала пек сувсай, аптесининъ сув ичмеге изин бермесини истей.
Аптеси:

Эгер мындан сув ичсенъ,
Акъ къозугъа дёнерсинъ.
Инсан олып джурьмезсинъ,
Пычакъ ашап олерсинъ.

Баланынъ о къадар сув ичеджеги келе ки, артыкъ даянып оламай.
Аптеси артына бакъмай, тюшюнджели бир алда кеткенде, озенден бир къач ютум сув иче...
Шу арада бир къозугъа дёне ве аптесининъ артындан къозу киби багъырмагъа башлай.
Аптеси артына айланып бакъа, къардашынынъ къозугъа дёнгенини корип, яна ве мугъая.
Не япсын, артыкъ ич бир тюрлю чаре къалмай.
Къозу аптесининъ артындан такъылып, озь ёлуны девам эте ве багъчагъа барып етелер.
Багъ ичинде буюк бир терек коре.
Терекнинъ тюбюнде де падишанынъ сув ичкен чокърагъы бар экен.
Къыз къозучыкъны терек тюбюне отлатмагъа джибире, озю исе терекнинъ тёпесине чыкъып отура.
Бираз вакъыттан сонъ падишанынъ къулларындан бири къолуна эки буюк бардакъ алып, сувгъа келе.
Бир даа чокъракъ ичерисинде бир кольге коре ве о якъкъа, бу якъкъа бакъа, кимсени корьмей.

О къул да бу яшына кельгенине къадар даа озюни кузьгюде корьмеген экен.

О, озюни сувда корюген къызнынъ кольгеси киби дюльбер санып:
— Мен бу къадар дюльбер олгъан сонъ, манъа падишагъа къул олып, сув ташымагъа не керек экен? — деп тюшюне ве алып кельген бардакъларыны ерге урып парлай да, чыкъып кете.
Падиша беклей-беклей, амма къул кельмей.
Экинджи къулуны джибере, о да биринджиси киби, бардакъларыны парлап, падишанынъ сарайындан чыкъып кете.
Падиша учюнджи къулуны джибере, о да дигерлери киби бардакъларыны парлай ве чыкъып кете.
Падиша беклей-беклей, къулларындан ич бириси сувдан къайтмай.
Сонъ не олгъаныны бильмек ичюн, чешмеге озю бармакъны къарарлаштырып, ёлгъа чыкъа.
Падиша чокъракънынъ янына я къы нлаш къан да, парлангъан бардакъ парчаларыны корип, терен тюшюнджеге дала.
Бираз тюшюнген сонъ, падиша голь янына келип сувгъа бакъа, бакъса — не корьсин: сув ичинде дюльберден-дюльбер узун сачлы бир къызнынъ кольгесини коре.
Юреги урмагъа башлай.
Башыны котерип, юкъарыгъа бакъа, терекнинъ юкъары пытакълары арасында, айнынъ он дёрдю киби дюльбер бир къыз отургъаныны эслей.
Не япаджагъыны бильмей.
Бираз тюшюнген сонъ, къызгъа шу сёзлерни айтып, ялварып, йырламагъа башлай:

Тюш, гузелим, сен мында,
Сени къарым япарым.
Гуль багъчанынъ ичинде,
Бульбуль киби бакъарым.

Къыз онъа:

Ёкъ, падишам, тюшалмам,
Эмринъизни япалмам.
Гуль багъчанынъ ичинде,
Гузель бульбуль алалмам, — деп джевап бере.

Падишанынъ козюнден яшлар акъып башлай. О козьяшларыны сюртип:

Тюш, гузелим, сен мында,
Сени келин япарым.
Гуль багъчанынъ ичинде
Бульбуль киби бакъарым.

Къыз бунъа да къаиль олмай:

Ёкъ, падишам, тюшалмам,
Эмринъизни япалмам,
Алтын къафес ичинде
Лячин къушу олалмам.

Падиша:

Тюш, гузелим, сен мында,
Сени къызым япарым,
Юксек сарай ичинде,
Лячин киби бакъарым, — деп ялвара.

Къыз падишанынъ бу сонъки сёзине разы ола ве теректен тюше.
Падиша къызнынъ тюшкенине сонъ дередже къувана.
Къыз онъа озюнинъ башына кельгенлерини айта ве янындаки къозучыкъны косьтерип:

— Падишам, бу къозучыкъ меним дюнья ве ахрет къардашымдыр.
Ёлда бир озенден сув ичип, къозугъа чевирильди, — дей.

Падиша къозучыкъны да къуванчнен къабул эте.
Сарайгъа келелер, падиша къыркъ гедже той этип, къызны зар-зорнен кене де озюне къадын этип ала.
Падишанен бу къыз сарайда яшап башлайлар.
Сарай халкъы оларнынъ бахтыны пек куньлей.

Бир кунь падиша къызгъа келип:

— Мен бугунь авгъа кетеджегим.
Мен кеткен сонъ, кимсенинъ сёзине къанып, тышкъа чыкъма, — дей.
Къыз разы ола.

Бу падишанынъ бир де таз давкеси бар экен.

Бу таз давке падиша кеткен сонъ, сарай халкъларынен топлашып, къызнынъ янына келелер. Олар:

— Айды, аптечигим, денъиз ялысына чыкъып, бираз эгленейик, — дейлер.
Къыз разы олмайджакъ ола, амма чаре тапалмай.
Къызлар зар-зорнен оны ялыгъа алып келелер ве союнып, джувунмагъа башлайлар.
Падишанынъ къарысына да: «Джувун», — деп ялваралар.
О къызларнынъ ялваргъанларыны ред этмек истемей.
Аягъындаки папучларыны чыкъарып, бир аягъыны джува, экинджисини джувмагъа азырлангъанда, таз давке оны денъизге итеп йыкъа.
Къыз сувгъа батар-батмаз, оны бир арам балыкъ юта.
Къызлар сарайгъа къайтып келелер.
Бу таз давке де бу къызнынъ урбаларыны кийип, сарайгъа келе.
Озюне согъан къабугъындан бир тёшек тиктирип, тёшекке кирип ята.

Бу таз давкенинъ козьлери кок, сачлары къыскъа, бети чубар бир къыз экен.
Падиша сарайгъа кельгени киби, къадынынынъ яткъан одасына кире, бакъса не корьсин: тёшекте чубар, чиркин бир къызнынъ яткъаныны корип шаша.

— Вай, санъа не олды? — дегенде, таз давке сесини чыкъармай.
Озюни пек хаста косьтерип, бир тарафындан дигер тарафына айлана.
Таз давке тёшек ичерисинде айлангъанда, согъан къабугъынен япылгъан тёшек шытырдамагъа башлай.
Падиша бу вакъыт тёшекте яткъан таз давкеге:

— Айтса, санъа не олды?
Шытырдагъан не о? — дей.
Таз давке зар-зорнен:

— Кемиклерим шытырдай, падишам.
Пек ярамайым.
Мен сизинъ кельменъизни беклей-беклей, козьлерим когерди, алача къаргъалар сачларымны чокъуп, юлкъып битирди.
Чубар къаргъалар да бетимни чокъуп, чубар эттилер, — дей.

Падиша не демеге бильмей.

— Не япсам яхшы олурсынъ? — деп сорай.
Бу вакъыт таз давке падишагъа: — Ана шу къозучыкъны сойып, онынъ этини ашасам, яхшы олурман, — дей.

Падиша: — Я сен бу къозучыкъ меним дюнья ве ахрет къардашым деген эдинъ де?
Таз давке: — Мен оны къой беллеп, соймасынлар деп, сизге ялан айттым, — дей.
Бу вакъыт падиша везирлеринден бирини чагъырып: — Къасапчы Болатны чагъырынъыз! — дей.

Везир къасапчы Болатны чагъырмаларыны эмир эте.
Къозучыкъны тутып, аякъларыны байлаяткъанда, къозучыкъ:

Джибер мени, Болат якъам,
Ялы бетке кетейим.
Омрюмнинъ сонъунда,
Бир дуачыкъ этейим, — деп ялвара.

Болат къозучыкънынъ аякъларыны чезип джибере.
Къозучыкъ ялыгъа келип, агълай-агълай аптесине:

Болат пычакъ къайрай,
Богъазыма таяй.
Таз давке айтты: "Сой!", деди,
Падиша айтты: «Къой», деди, — дей.

Аптеси къардашынынъ сесини эшитип:

Арам балыкъ ичиндем,
Сия сачым тышында.
Онъ янымда султаным,
Къатип чыкъайым, тувгъаным.

Къозучыкъ агълай-агълай, кене де Болаткъа келе.
Болат онынъ аякъларыны багълай, къолуна пычакъны алгъанда, къозучыкъ:

Джибер мени, Болат акъам,
Ялы бою чапайым.
Сонъгъулыкъкъа шу дюнъяны,
Тоя-тоя бакъайым.

Болат къозучыкънынъ ялваргъаныны ред этип олалмай, аякъларыны чезип джибере.
Къозучыкъ чапа-чапа ялыгъа келип, аптесине ялвармагъа башлай:

Болат пычакъ къайрай,
Богъазъша таяй.
Таз давке айтты: «Сой!», деди,
Падиша айтты: «Къой», деди, — дей.

Къыз шу сёзлерни эшитип, кене де къардашына:

Арам балыкъ ичиндем,
Сия сачым тышында.
Онъ тизимде султаным,
Къатип чыкъайым, тувгъаным, — деп джевап бере.

Къозучыкъ бир даа агълай-агълай, Болаткъа келе.
Болат онынъ аякъларыны багълай, башыны тутып, богъазына пычакъны якъынлаштыргъанда, къозучыкъ:

Джибер мени, Болат акъам,
Ялы бою кезейим.
Шу багъчанынъ ичерсинден,
Мен бир гульчик узейим.

Болат къозучыкъны аджып, бир даа джибере.
Къозучыкъ къапудан чыкъып кете.
Падиша: «Барып бакъайымчы, шу айван къайда кете экен?» — деп къозучыкънынъ артындан яваш-яваш кетип динълей.
Падиша къозучыкънынъ агълай-агълай аптесине:

Болат пычакъ къайрай,
Богъазыма таяй.
Таз давке айтты: «Сой!», деди,
Падиша айтты «Къой», деди, — дегенини эшите.

Сонъ денъизден къызнынъ да:

«Арам балыкъ ичиндем,
Сия сачым тышында.
Онъ тизимде султаным,
Къатип чыкъайым, тувгъаным,»

— дегени онынъ къулагъына чалына.
Падиша бу сезлерни эшиткени киби, барып къозучыкъны къучакълап ала ве бир даа йырламасыны истей.
Къозучыкъ бир даа йырлай.
Падиша къызнынъ сесини динълей ве аман эвге къайтып, озь мемлекетинде олгъан далыджыларына арам балыкъны тапып чыкъармагъа эмир бере.
Далыджылар денъизге дала, арам балыкъны тапып чыкъаралар.
Балыкъны ортадан яралар да, онынъ ичинден къызны ве эгизлерни сагъ-селямет чыкъаралар.
Падиша сарайгъа келе ве къозучыкъны сойдурмакъ истеген чубар таз давкени, озюнинъ яланджы къадынларыны атларнынъ къуйрукъларына багълата да, сюйретип ольдюрте.

КЕРЕМ ВЕ АСЫЛХАН

Эски заманда бир падиша олгъан, онынъ эвляды олмагъан.
Ольсем ериме, тахтыма отураджакъ кимсем ёкъ, деп падиша пек чокъ къаарь-къасевет чеке экен.
Падишанынъ хазинедары бир эрмени кешиши олып, онъа падиша чокъ урьмет эте ве базы бир муим укюмет ишлерини онынънен кенъешмеден япмай экен.
Бу кешишнинъ де эвляды олмайып, о да апайынен берабер бала дердинде экен.

Куньлерден бир кунь падишанынъ къадынынен кешишнинъ къадыны багъчагъа кезинмеге чыкъалар.
Оларгъа акъ сакъаллы бир дервиш расткеле.
Къадынлар онъа озь дертлерини айтып садакъа берелер, мурадларына иришмек ичюн бир дуа этмесини истейлер.
Дервиш оларгъа бир алма берип:
— Буны дёрт болип, акъайларынъызнен берабер къошулышып ашанъыз, иншалла, мурадынъызгъа ириширсинъиз, — деп дуа эте.
Балалар экиси де огълан, яки экиси де къыз олса, эки къардаш киби олсунлар, амма бири огълан, бири къыз догъса, экисини бири-бирине эвлендирирсиз, — деп козьден гъайып ола.

Къадынлар дервишнинъ айткъаны киби япалар.
Арадан белли бир вакъыт кечкен сонъ, падишанынъ къадыны бир огъул, кешишнинъ къадыны бир къыз догъура.

Огъланнынъ адыны Амет бей, къызнынъ адыны Къарасултан къоялар.
Севинген падиша бу мунасебетнен буюк той-дюгюн ве шенълик яптыра.

Кель заман, кет заман, арадан 14 йыл кече.
Огъланнен къыз мектепте окъугъанда, гизлиден гизли бири-бирине гонъюль берип, севишмеге башлайлар.
Буны дуйгъан кешиш тюрлене, къызыны падишанынъ огълуна бермемек ичюн чарелер арай.
Озь башына хаял дерьясына далып, «меним диним христиан дини, огълан исе мусульман growининде.
Къызымны гъайры динлиге бермек, динимизге, шериаткъа уймай — гунадыр.
Не ичюн буны мен эвельден тюшюнмедим», — деп, папаз пешман ола.
Тап сонъунда хазинедарлыкътан чыкъып, башкъа бир мемлекетке къачмакъ фикрине келе.
Падишанынъ узурына барып, къартлыгъыны, кейфсизлигини огге сюрип озь вазифесинден бошатылмасыны риджа эте.
Падиша оны бу къарарындан вазгечтирмек истесе де, къандыралмагъан сонъ, зорламай.
Кешиш де вакъытыны кечирмей, башкъа бир ерге кочип кете.
Къызнен корюшалмагъан падиша огълунынъ алы мушкюллеше.
Тамагъына аш, козюне исе юкъу кирмей.
Софу деген мектеп аркъадашы онынъ гонълюни котермек ичюн, яйлягъа чыкъмагъа, ав авламагъа чыгъыра.
Олар дагъгъа чыкъалар.
Падиша огълунынъ авджы къыргъыйы бир къуш артындан къувып, буюк бир багъча ичине кирип кете.
Олар къушнынъ артындан кетер экенлер, кешиш яшагъан ерге барып чыкъалар.
Бу багъчада о севгилисини коре.
Кешишнинъ къызы сескенип, къоркъып:

— Бабам мени къафесте туткъандай тута, ич бир ерге чыкъармай.
Ялварам санъа, эгер мени севсенъ, кель манъа керем эйле (мени аджы), мында чокъ эгленме, тез савуш.
Бабам корьсе, сонъ бир даа бизге корюшмек къыйын олур, — дей.

— Яхшы, мен сенден ич айырылмакъ истемесем де, шимдилик озь башынъа баракъайым.
Амма сен де менден не ичюн къачкъанынъны айт.
Бельки, энди мени севмейсинъдир? — деп сорай огълан.
Къыз джевап бере:
— Ёкъ, мен сени эвелькиси киби севем.
Мени мында бабам алып къачты.
Шимди экимизни корьсе, кене башкъа бир ерге алып къачар.

— Ойле исе, санъа керем эйлеп, мен бу ерден савушайым, чюнки сен: «Кель манъа, керем эйле», — techinъ.
Онынъ ичюн энди меним адым Керем олсун.
Бу ерге къачкъанынънынъ аслыны айткъанынъ ичюн, сенинъ адынъ Асыл олсун,— дей огълан.

Иште, Амет бейнен Къарасултаннынъ адлары Асыл-Керем олып къалмасынынъ себеби шу экен.
Керем Асылнынъ янакъларындан оперек, ведалашмакъ истей, лякин Асыл утанып шу бейитлерни сёйлей:

Не кезерсинъ мелюль-мелюль бу ерде,
Аман, Керем, мени рисва эйлеме,
Бени санъа къысмет этмиш Ярадан,
Аман, Керем, мени рисва эйлеме.
Ич олурмы бураларда ойле иш,
Кешиш бабам дуяр, идер тефтиш.
Тоймадан опь юзюмден, къалкъ савуш,
Аман, Керем, мени рисва эйлеме.
Агъа Керем, паша Керем, ян Керем.
Асыл олсун санъа къурбан, джан Керем.
Аман, Керем, мени рисва эйлеме.

Кезинтиден къайтып кельген сонъ, Асылны эр кунь корьмекнинъ чареси олмагъанындан, ашыкълыкъ яныгъы Керемнинъ алыны феналаштыра.
О, кунь-куньден аза-тоза, сарара-сола.
Бу алны бабасына хабер этелер.
Бабасы Керемни чагъыртып:

— Огълум, хайыр ола.
Бу не ал, не перишанлыкъ?
Сёйле, бакъайым, не дердинъ бар?
Дердини сакълагъан — дерманыны буламаз, — деп сорай.

— Мен дердимни тильнен сёйлемем, тельнен сёйлерим, — дей Керем ве бир саз кетирмелерини риджа эте.
Сазны къолуна алгъан сонъ, бабасына шу бейитлерни айта:

Кешиш багъчасында бир гузель корьдим,
Акълыма башымдан алды, не чаре,
Тарамыш зюльфини, дёкмиш юзюне,
Башымы севдае салды, не чаре.
Бен билъдим, о кешишнинъ къызыдыр,
Саарьде чыкъмыш танъ йылдызыдыр.
Дарылмыш гузель банъа кусьмишдир,
Алымдан бильмезсинъ, не чаре.
Гуль далында бульбуль япар ювалар.
Этрафнынъ дюльберлерин йыгъсалар,
Буламазлар онынъ миелин, не чаре.

Падиша кешишни чагъыртып, онынъ къызыны огълуна бермесини истей.
Онъа дервишнинъ айткъанларыны хатырлата.
Амма кешиш динлери, миллети башкъа олгъаныны, буны эвельден тюшюнмегенини ортагъа сюрип, бу оладжакъ шей дегиль, бутюн мал-мулькюмни алынъыз, ялынъыз къызымдан вазгечинъиз, деп ялвара.
Папаз къызыны озь разылыгъынен бермеге истемесе, падиша оны зорнен аладжагъыны бильдире.
Лячаре, папаз айнеджиликке баш урып, той тедариги ичюн падишадан бир-эки ай муддет сорай.
Падиша разы ола, амма огълуна бир нишан юзюги берип, къызыны огълуна нишанлап кетмесини талап эте.
Кешиш де якъасыны тез къуртармакъ ичюн, нишан алып, нишан берюв адети япылгъанынен, шеэрден чыкъып къача.
Нишан муддети кечкен сонъ, той башламакъ ичюн, падиша огълуны, онынъ досту Софуны къач кишиге къошып, той башланаджагъыны кешишке хабер этмеге ёллай.
Ёлда оларгъа папазнынъ яшагъан еринден бир-эки ёлджу расткелип, бир къач кунь огюне папаз къорантасынен бирден ёкъ олып кеткенлерини айталар.
Буны эшиткенинен, Керем аркъадашларына, сиз яваш-яваш келе турунъыз, мен эвель барып, ишнинъ асланы билейим, деп атыны чаптырып кете.
Кешишнинъ къонагъында еллер ойнагъаныны корип, бельки Асылымны кене анавы багъчада тапарым, деп догъру кешишнинъ багъчасына бара, амма оны тапалмай.

Багъчаны араштырып юрьгенде, бир гузель кёшкнинъ ичинде пенджере пердеси артындан Асылгъа бенъзеген бир къызны коре.
«Бакъ сен, бу бивефа яре перде артындан бени сейир этип зевкълана экен», — деп къызгъа шу бейитлерни айта:

Эля козълю, назлы дюльбер,
Мейлинъи бу яна дёндюр,
Эвель беним идинъ эй, анбер!
Илинъми олдынъ, илинъми олдынъ?
Пенджерее чекмишсинъ перде,
Сен огъраттынъ бени дерде.
Бен гидерсем, сен бу ерде
Къалурмы олдынъ, къалурмы олдынъ?

Къыз Керемге янълышкъаныны, онынъ арагъан Асылысы олмагъаныны анълата.
Керем янълышкъаныны анълап, шу бейитлерни айта:

Кешиш багъчасына кельдим,
Корьдим назниним китмиш.
Багъ козюме хор корюнди,
Салынып кезеним китмиш.
Бакъам къашына, козюне,
Джанмы даянып назына,
Сия зульфин ма юзюне,
Тараюп докеним кишмиш.
Варайым, къандан арайым.
Назлы джемалын корейим.
Коксюме ханджер урайым,
Севгили джананым китмиш.
Ярем бою бенъзер фидана,
Янар атеш салды джана,
Бен арарым яна-яна,
Ах, беним джананым китмиш.
Не ерде олдугъын бильмем,
Булам сени сонъра гюлем.
Къой, эджелим кельсин олем,
Медет! Асылханым китмиш.

Софу аркъадашы оны бу алда корип, эвге къайтмасыны ялвара.
Керем онынъ ялвармасына къаршы кене бейитлер айта.
Зорнен Керемни эвге алып къайталар.

Ана-бабасы оны бу севдалыкътан кене вазгечтирмек истейлер.
Асылхан олмаса, башкъасы олур, санъа истеген къызынъны алып берейик, деселер де, Керем Асылдан башкъасыны алмайджагъыны, Асыл къайда кетсе, онынъ артындан кетеджегини айта.
Лячаре ана-бабасы разы ола, тез къайтып кельмесини риджа этелер.
Керем Софу достунен берабер атланып, кешишнинъ пешине тюшелер.
Кешиш исе шеэрден-шеэрге, виляеттен-виляетке къачып юре.
Керем де оларнынъ пешинден къалмай.
Энъ сонъунда кене бир виляетке баргъанда, о виляетнинъ бейи Керемнинъ бабасынынъ досту олып чыкъа.
Керемни эвинде мусафир эте.
Онынъ дердини, Асылнен экиси бири-бирини севгенлерини анълай, кешишни туттура ве къызны Керемге зорнен никях эттирип бердире.
Кешиш Керемден ачувыны алмакъ ичюн, къызына тылсымлы бир фистан багъышлап:
«Мени бабам, деп сайсанъ, буны киев киреджек геджеси киерсинъ.
Керемнинъ санъа джандан ашыкъ олгъаныны бильмек истесенъ, фистаннынъ дёгмелерини, сазыны чаларакъ, чезмесини истерсинъ»,— дей.
Къызы разы ола.
Киев кирген геджеси Асыл Керемге:

— Къана бакъайым, эгер манъа джандан ашыкъ олсанъ дёгмелерини тельнен чез, — дей.

— Мен буны санъа анамдан-бабамдан, эвимден-илимден айырыларакъ, сенинъ пешинъден гъурбетликте шеэрден-шеэрге, виляеттен-виляетке юрмекле тасдикъ эттим, буны бир даа сазымнен косьтерейим, — деп Керем чалмагъа башлай.
Фистаннынъ дёгмелери юкъарыдан ашагъы къадар чезиле, ялынъыз бир дёгме къалгъанда, фистан кене дёгмеленмеге башлай.
Чокъ керелер шойле текрарлана.
Керем: «Ах, яндым»,
— деп бир дертли «ах» чеке, агъзындан бир алев пейда олып шу алевде янып куль ола.

Асыл да япкъан ишине пешман ола, янып-якъылып, кендини шу алевге атып, туташып яна, о да куль ола.
Виляетнинъ бейи буны эшитип, кешишни бу джинаети ичюн дарагъачкъа астыра.
Дестан шунынънен бите.

ЧОРАБАТЫР

Сиз айт дейсиз бизлерге,
Биз айтайыкъ сизлерге,
Не берирсиз бизлерге?
Екмеге берсенъ, деве бер,
Савмагъа берсенъ, бие бер,
Салкъын тюшмей сувалмаз.

Чоранынъ бабасы Нарик, Нарикнинъ агъасы Арик фукъарелерден олалар.
Анадан, бабадан оксюз къалалар.
«Айды, джалчы кетейик», — дейлер.
Кетелер де, бир хангъа баралар.

Арик онъа джалчы джуре.
Нарик де башкъа бир хангъа кете.
Нарик хангъа джалчы джуреджекте, хан эфенди:

— Санъа бир къыймет кесейик, эр йыл шу къыйметнен джурерсинъ, — дей.
Нарик:

— Манъа къыймет кесюв керекмез, ханым, 25 яшыма кельгендже джурерим, лякин 25 яшыма кельген сонъ, джылкъынъ ичинден сайлап бир ат алырым, — дей. — Онъа да кумюшлеп алет кесерсинъ, — дей. — Деген еримден де, бир къыз алып берирсинъ, — дей.

Нарик 25 яшына кельгендже джуре.

Хан эфенди:

— Ана, Нарик, энди 25 яшынъа кельгендже джурдинъ, энди шу аладжагъынъны ал, — дей.

Ханнынъ джылкъысыны айдап кетирелер, авлагъа къапайлар.

Нарик билегини тиреп, джылкъысыны айдап кетирелер, авлагъа къапайлар.
Нарик билегини тиреп, джылкъынынъ ичине тюше, бирисининъ къуйругъындан тутып котерип ата, экинджисини де котерип ата.
Атларны шай этип бакъа.

Булардан бириси аякъ устюне тюшмей.
Бир чонтукъ тай аякъ устюне тюше:
«Ана, бу ат оладжакъ, — дей Нарик, тайгъа япыша.
— Ана мал оладжакъ будыр,» — дей.
Тай ат чагъына кельген сонъ, хан Нарикнинъ устюне бир къат урба кестире.

— Бар да энди, падиша къызы деме, хан къызы деме, бегенген къызынъны сайла, ал, — дей.

Нарик атланып кете.
Кой четине чыкъкъанда, акъкозь ат минген бир акъ сакъаллы кишиге расткеле.
Селям бере.
Акъ сакъаллы киши селям ала, Нарик де онынъ къолуны ала.

Къарт:

— Чорам, къайда барасынъ? — дей.
Нарик:

— Озюме аркъадаш (апакъай) къыдырып кетем, — дей.
Къарт:

— Сенинъ аркъадашынъ мына мында туварчынынъ къызы Менълислу.
Узакъкъа кетме, санъа башкъасы ярашмаз, — деп койни косьтере. — Къайтаяткъанда корь де кет, — дей.
Нарик туварчынынъ къызыны барып коре, къызнынъ дюльберликте дюньяда акърaны ёкъ экен.
Нарик шимди эвине келе, атыны багълай.
Азбар ичинде о якъкъа, бу якъкъа джурьмеге башлай.

Хан эфенди:

— Къана не кетмединъ? — дей.

Нарик:

— Мен барып кельдим, — дей.

Хан:

— Кимни таптынъ? — деп сорай.

Нарик:

— Хан эфенди, туварчынынъ къызыны, — дей.

Хан:

— Алла-алла, чорам, таптынъ-таптынъ да, туварчынынъ къызыны таптынъмы, гузель бир къыз ёкъмы эди? — дей.

Нарик:

Хан эфенди, гузель-гузель дегильдир, джан севгени гузельдир, — дей.

Хан:

— Айса, озю йыкъылгъан агъламаз, эвленинъиз, — дей.

Хан той этип, туварчынынъ къызыны Нарикке алып бере.

Нарик шимди эвли-баркълы бир киши ола.

Ана энди Нарик агъасына кетеджек ола.
Аткъа минип кете.
Агъасына кетип бараяткъанда, ёлда бир къой къошу коре.
Бир къозу да бу къойларны эмип, бир башындан бир башына чыкъа, кене де манъырай экен.
Ондан да кетеяткъанда, ёл янында бир къанджыкъ копек ята, бу къанджыкъ индемей, лякин ичинде балалары уре экен.
Ондан да кетип бараяткъанда, бир девени бир сычан джетип джуре экен.
Ондан да кетеяткъанда, учь къазан асувлы тура: экисинде эт къайнай, ортадаки къазанда сув, о бир бетте къазандаки эт ортадаки къазаннынъ устюнден сачрап о бир четтеки къазангъа тюше экен.

Ана, Нарик шимди агъасына келе, бу шейлерни айта.

Агъасы:

— О сенинъ корьген къойларынъ — бизден сонъ халкълар арасында оладжакъ зенгинлердир, олар алай халкъны ашайджакълар да, кене тоймайджакълар, бу шунынъ мисалидир, — дей.
— О сенинъ корьген къанджыгъынъ — бизден сонъ оладжакъ халкъларнынъ бабасындан эвель балалары сёйленеджектир, ана о къанджыкъ шунынъ мисалидир, — дей.
— О сенинъ корьген къазанларынъ — эки якъында эки зенгиндир, эки зенгин бири-бирини сыйлар, фукъаре халкълар арада ач къалыр демектир, — дей. — Ана о къуру сув къайнаяткъаны да шунынъ мисалидир, — дей.

Ана, акъшам ханнынъ одасына яшлар джыйылгъанлар, ханнынъ огълу Нарикнинъ апайыны макътай.
Онынъ янында отургъан яшлар:

— О Нарикке ляйыкъмы эди, о сиздай бир хан огълуна ляйыкъ эди, — дейлер.

Сонъ, ханнынъ огълу Нарикни насыл джойсам да, шу къысаякълыны алсам, дей.

Сонъ яшлар:

— Эгер шундай гонълюнъ олса, о къолай да, — дейлер. — Эки тулуп алтын алып барырсынъ, бирини Нарикнинъ озюне берирсинъ, бирини де: «Мынавы тулуп алтыныны Кефеге алып кет де анда бир кишиде бир айгъыр бар, шуны алып кель», деп джиберирсинъ, — дейлер.

Бунданъ сонъ, ханнынъ огълу Нарикке:

— Мен санъа бир исим берейим, мына сен бу экип тулуп алтыннынъ бирисини озюнъе, бирисини де Кефеге алып кет де, анда бир кишиде бир айгъыр бардыр, шуны ал да кель, — дей.

Сонъ Нарик де:

— Алып келейим даа, — дей.

Ханнынъ огълу Нарикке эки тулуп алтыныны бере, бир де кягъыт язып бере.

— Мынавы кягъытны косьтерсенъ, санъа о айгъырыны берир, — дей.

Нарикнинъ къарысы:

— Къана, берчи, шу кягъытны окъуп бакъайым, — дей, окъуп бакъа.
— Ханнынъ огълу сени ольдюрмеге азырланып ятыр да, — дей.
— Сен шимди кет де, джылгъанынъ ичинде бир ерге сакълан, акъшам къайт да кель, — дей.

Нарик акъшамдан сонъ къайтып келе, амамнынъ ичинде сакъланып тура.
Шимди пейджере драм-драм къакъыла.
Нарикнинъ апайы:

« Агъанъ эвде ёкъ, сен мында не ишлейджексинъ?» — дей.

Ханнынъ огълу:

— Ёкъ олса-олсун, сен къапунъны ач, — дей.
Нарикнинъ апакъайы къапуны ача, ханнынъ огълу янындаки сакълавларгъа:

— Сиз энди къайтынъыз, мен мында къаладжагъым, — дей.
Сакълавлар къайталар.
Ханнынъ огълу ичери кире, олар отуралар.

Нарикнинъ апайы:

— Эфендим, мен сизге бир мае ал айтайым, —дей.
— Бир заманда сиздай эткен бир хан олгъан, джылкъысы пек чокъ олгъан.
Онынъ джылкъы сюрюсинден куньде бир ат джоюла экен.
Джоюлгъан атларнынъ сайысы юз данеге бара.
Хан эфенди джылкъыджыларына ачувланып:
«Не ичюн джоябересинъиз?» — дей.
Озю де джылкъыджыларнен берабер джоюлгъан атларны къыдырып кете.
Бир юксек къырнынъ тёпесине чыкъалар.

Анавы атларнынъ лешлерини анда корелер.
Шу ерде бир арслан ята экен.
Хан арслангъа: «Сен айванларнынъ, мен инсанларнынъ падишасыман, санъа хырсызлыкъ эт ашамакъ ляйыкъмы?
Санъа куньде бир дане бие берейим, тек хырсызлыкъ этме!» — дей.
Арслан разы ола.
Олар къайталар.
Куньде бир бие джибере.
Бир кунь семиз бир бие бере, арслан алмай.
Не ичюн, деп сорагъанда: «Тай экенде, онынъ аягъындан джанавар тишлеген, манъа джанавардан къалгъан шей керекмей», — дей.
Арслан олса да, джанаварнынъ агъзындан къалгъан биени ашамагъа истемей.
Сен бир ханнынъ огълу олып да, санъа халкътан къалгъан бир сэмтыкъ керекми?» — дей.

Ханнынъ огълу кене Нарикнинъ апайына уджюм эте.
Нарик шу арада амамдан чыкъа, хан огълунынъ башыны балтанен кесе.
Онынъ башыны тандыргъа коме, кевдесини бир терен къуюгъа ата.

Шимди бир кунь, эки кунь кече, амма ханнынъ огълу ёкъ, аслы ханнынъ огълу къайда экенини эшиткен биле кимсе ёкъ.
Ханнынъ янында булунгъанлар:

— Бу иш Нариктен кельди, — дейлер.

Хан:

— Нарик ойле шей этмез, — дей.

— Этмез эди амма, хан эфендим, сизнинъ огълунъыз онынъ намусына токъунды: этсе, шу себептен эткендир, — дейлер.

Хан:

— Нарик эрдир, эткен олса, о айтыр.
Чагъырынъыз оны мында, — дей.
Нарикни чагъыралар.

Хан:

— Сен бизим огъланны не яптынъ? — дей.

Нарик:

— Башыны кестим де, тандыргъа комьдим, — дей.

Хан:

— Сенинъ меним бир йымыртама биле зарарынъ тиймей эди де, насыл олды да, меним огълума токъундынъ? — дей.

Нарик:

— Ырызыма, намусыма токъунды да, сабырым къалмады, — дей.

Хан:

— Айса, сен мындан кет, энди бизим арамызда достлукъ олмаз, — дей.

Нарикнинъ бир асрав къазакъ чорасы бар экен.
Бир атлы арабасы бар экен.
Нарик Чорагъа арабаны ектире, апайыны отурта, арабаны Чорагъа айдата, бирден-бир сыгъырыны да арабанынъ артына тиркей.
Озю де атына минип, огге тюше.

Ёлдан кетип бараяткъанда, апакъайы толгъата, локъса ола.
Баласы догъгъан вакъытта, бала атеш олып догъа.
Сонъ аягъы тийген ерден сув чыкъып, сувнен атешни сёндюре.
Ана Чоранынъ эджели сувдан олгъаны шунынъ ичюн экен.
Нарикнинъ къазакъ Чорасы онынъ артындан Кокушли Тамагъа келип, Нариктен мужде истей.
Нарик Чорасына:

— Азат ол, — дей.
Шимди Нарик къазакъ Чорасыны азат эте де, бу чорадай джаны пек олсун деп, огълунынъ адыны Чора къоя.

Сонъ Чораны окъумагъа берелер.
Чоранынъ Къылынчакъ деген бир къомшусы бар экен.

Онынънен берабер достлашып оселер.
Оджада берабер окъуп джурелер.
Оджа окъувы биткен сонъ, алай балалар бузав бакъмагъа кетелер.
Куньлерден бир кунь бир атлы келе амма, къолунда бир атеш бар, дюньяны якъаджакъ.
Балалар къоркъуп къачалар, ялынъыз Чоранен Къылынчакъ экиси къалалар.

Анав киши:

— Селям алейкум, — деп келе.
Чора:

— Алейкум селям, хош кельдинъ къартбабай, — дей.
Оны котерип ала, чадыргъа кетирип отурта.
(Олар обанынъ тёпесинде чадыр къургъан экенлер).
Атыны да джувшангъа тартып байлайлар.

Мусафир Чорагъа:

— Чора, ач къойнунъны, — дей.

Онынъ анавы къолунда атеш корюнген шей аждера экен.
Оны Чоранынъ къойнуна джибере.
Къойнундан бир йылан даа чыкъарып, Къылынчакъ батырнынъ къойнуна джибере, сонъ къарт:

— Чора, санъа бир тай алып кельдим, онъа нишанынъ сал, — дей.

Чора бу ерде аягъындаки коселе къайыштан бир тасма тилип ала да:

— Бунынъ ады «Тасмалы кер» олсун, — деп тайнынъ бойнуна багълай.

Шимди балалар да келелер, къартнынъ къолуны опелер.
Сонъ Чора:

— Ана, балалар, бизге бугунъ мусафир кельди, бир бузав соймакъ керек, — дей.
Балаларнынъ биреви «анам дарылыр», биреви «бабам дарылыр», дейлер.

Озь бузавларыны соймагъа къоркъалар.

Чора:

— Тутып меним бузавымны союнъыз, — деди.
Чоранынъ бузавыны тутып соялар.
Чора балаларнынъ биревине «къазан кетир», биревине «тезек кетир», биревине де «сув кетир», — дей.
Эр шей азыр ола.
Бузав этини пиширмеге башлайлар.
Еткени къадар ашайлар.
Анда бир бузав дегиль, он бузав олса биле, етмейджек экен.

Ана, къарт о ерден турып, ёлуны девам эте.
Чорагъа:

— Сен йигит чагъынъа кельген сонъ фелян денъиз кенарына кельсенъ, бу тайны санъа берирлер, — деп, тайны да алып, козьден гъайып олып кете.

Беш-он йыл кечкен сонъ, Чора деген бир пельваннынъ намы чыкъа:

«Онъа кимсе акъран кельмей», — дейлер.

«Къара» деген бир ерде бир Къара хан олгъан.
О, Чораны чагъырта.
Чора кете, анда бара.
Анда отура, мусафир ола.
Аш-сув ашала, ондан сонъ Къара хан:

— Чорам, къач кишиге олурсынъ? — деп сорай.
Чора:

— Озюмдай бир кишиге олурман, — дей.
Къара хан:

— Айса Чора дегиль, бир шей де дегиль экенсинъ, — дей.

— Сенинъ адынъны от эттилер, — дей.
— Меним юз кишиге къаршы тургъан пельваным да бар, — дей.

Чоранынъ айткъанына ханнынъ къафасы етмей.

Чора:

— Озюмдай бир кишиге олурман.
Амма ойле киши бутюн Къырымда бармы? — дей.
Сонъ олар ятып юкълай ве саба туралар.
Хан Чорагъа бир торба алтын бере:

— Шимди, Чорам, къайт, — дей.

Озю исе артындан пельванларыны джибере.

— Барынъыз, Чорагъа бир торба алтын берип джибердим.
Ёлда оны тёпеле де, алтынларны ал да келинъиз, — дей.

Ана, пельванлар баралар.
Чорагъа къыркъ къамчы уралар.
Чора аттан секирип тюше, оларны тутып атларынынъ къуйругъына багълай.
Эписини хангъа айдап келе.

Ханнынъ Али бей деген бир пельваны даа бар экен, о мыйыгъыны джелькесине багълайтургъан экен.
Эгер анавы къыркъ пельван Чоранен тутушмагъа ярагъан олса, о да бараджакъ экен, амма анавылар чул туттурып оламагъаныны корьген сонъ, о еринден къыбырдамай.

Чора:

— Хан эфендим, сен чагъырдынъ, мен кельдим, ашынъ-сувунъны ашадым, берекет берсин, я бу копеклеринъе талаттырманънынъ себеби не, я? — дей.

Хан:

— Я сен бир кишиге олурман деген эдинъ де, — дей.

Чора:

— Алла-алла, хан эфендим, мен «озюмдай бир кишиге олурман» деген эдим де, — дей.
Сонъ шу ерде тургъан Али бейни косьтерип, Чора:

— Мен бундай эткен бинъ данесине олурман, — дей.

О ерден къайта.
Коюне бара, нишанлана, тою ола, эвлене.

Кокушли Тамада Али бейнинъ бир досту бар экен.
Али бей онъа бир кунь:
«Чора бир ерге кеткенде, манъа хабер эт, мен анда барып, онынъ бабасындан лаф аладжакъман ве къорантасына бираз аскъы чектиреджекмен», — дей.

Досту:

— Чора фелян куню киев чагъырылып кетеджек, ана шу куню етиширсинъ, — дей.

Али бей шу куню къыркъ сакълавджыны алып, анда бара.
Сейир эте, бал ясата.

Ашарына дёнен къойлар сойдура,
Сувсунына ракъы баллар сюздюре,
Нарик къартны башкъа-козьге тарта,
Менълислу анасына яман сёзлер айта,
Ханикей къардашына къаде сюздюпе.

Ана о кете, Нарик де бир ат минип огълуна чапа:

— Меним Чорам къайда экен?
Ракъы билен балда экен,
Бал басылгъан тойда экен,
Къызлар тургъан эвде экен, — дей.

Сонъ Чораны коре:

— Акътачылы Али бей,
Джан ичинде дели бей,
Авансырай берип кельди, — дей.
Тёгерекке джав салды,
Къунан, дёнен къойларымны сойдурды,
Сувсусына бал бузалар сюздюрди,
Алтмыш яшар бабанънынъ, баш-козюне тартты, — дей,

Къарындан къапташ къардашынъа,
Шерияттан тыш сёз айтты, — дей,
Къой айдарны бердим, алмады,

Джылкъы айдарны бердим, алмады,
Деве айдарны бердим, алмады,
Къуш етмезни бердиим, алмады.
Сарымсакъдай азувлы,
Сакътияндан къулакълы,
Тостыкъайдай туякълы,
Ойнай тургъан сийракълы,
Джалыны, къуйругъы къайтандай,
Джувургъаны шайтандай,
Савурысы къара тёпедай,
Онъгеги къара копчекдай,
Азавгъа башын къараткъан,
Бейге сачын тараткъан,
Тасмалы керни лав минип кетти, — дей.

Чора эшитти бу сёзни,
Усанды да бусанды,
Буздай темир къушанды,
Чаларына къылыч алып,
Сансарына сюнгю алып,
Къуш етмезни минди, — дей.
Али бейнинъ артындан Авлай берип кетти, дей.
Али бей артына къарады,
Кесек-кесек булут чыкъты,
Булут дер екеч, тоз чыкъты,
Тоз дер экеч, бей чыкъты.
Азраильдай арс бетли,
Кок джюббели джан чыкъты.

Али бей артына айланып, янындаки сакълавларындан:

— Артынъызгъа бакъынъыз киши келеми? — деп сорай.

— Бир атлы келе амма, ташны бурчакъдай ягъдырып келе, — дей.

Экинджиси бакъа:

— Бир атлы келе, амма атнынъ тобугъына тоз къондурмай келеятыр, — дей.

Учюнджиси бакъа:

— Чора келе, — дей.

О, «Чора келе» дегенинен, Али бей:

— Танърынынъ талавы келе де, къайт, деп ялвармасанъ олмаз, — дей.

Чора якъынлашып кельгенде, Али бей:

— Къайтсана, Чорам, къайтсана,
Атынънынъ башыны тартсана,
Атынъа джанынъ агъырса,
Атынъны алып къайтсана.

Чора:

— Къайтмам да,
Али бей, къайтмам да,
Атымнынъ, башыны тартмам да,
Атыма джаным агъыргъанчюн,
Атымны алып къайтмам да.

Али бей:

— Къайтсана, Чорам, къайтсана,
Атынънынъ башыны тартсана,
Атынъны миндим, одейим,
Къоюнъны сойдым, тёлейим.

Чора:

Къайтмам да, Али бей, къайтмам да,
Атымнынъ башыны тартмам да,
Атымны миндинъ, одерсинъ,
Къоюмны сойдынъ, тёлерсинъ.
Алтмыш яшар атамны
Башкъа-козьге тарткъансынъ,
Къарындан къапташ къардашыма
Бал, бузалар сюздюрип,
Шерияттан тыш сёз айткъансынъ,
Оны насыл одерсинъ?

Али бей:

Къайтсана, Чорам, къайтсана,
Атынънынъ башыны тартсана,
Атынъа джанынъ агъырса,
Атынъны алып къайтсана.
Атынъны миндим, одейим,
Къоюнъны сойдым, тёлейим.

Чора:

Къайтмам да, бейим, къайтмам да
Атымнынъ башыны тартмам да,
Экимизнинъ арамызда къан салмай
Атымны алып къайтмам да.

Али Бей:

Къайтсана, Чорам, къайтсана,
Атынънынъ башыны тартсана,
Ат иеси сен олсанъ,
Атынъны алып къайтсана.
Къоюнъны сойдым, одейим,
Озюнъни де сары алтыннен
Акъ кумюшке комейим.
Ат иеси сен олсанъ,
Атынъны алып къайтсана.

Чора:

— Атымны миндинъ, одерсинъ,
Къоюмны сойдынъ, тёлерсинъ,
Озюмни де сары алтыннен
Акъ кумюшке комерсинъ,
Алтмыш яшар атамны
Башкъа-козьге тарткъансынъ,
Менълислу анама
Яман сёзлер айткъансынъ.
Ханикей къардашыма
Бал, бузалар сюздюрип,
Къапу артына къыстырып,
Шерияттан тыш сёз айткъансынъ,
Къарындан къапташ къардашым,
Анда агълай тургъан, дей,

Оны насыл одерсинъ?

Бундан сонъ Али бей:

— Айса, Чора, сен ат, — дей.

Чора Али бейге:

— Башта мен атсам, сонъ санъа атмагъа сыра тюшмез
Башта сен ат, — дей.

Бу ерде:

Акътачылы Али бей,
Джае ичинде дели бей,
Джаврында менъли бей,
Онъ янына къарады.
Эки тюрлю окъ алды,
Сол янына къарады,
Эки сырлы окъ алды,
Джая берип тутты, — дей,
Тарта берип атты, — дей,
Ель етмезнинъ сарсувындан,
Къуш етмезнинъ астындан,
Оте берип кетти, — дей
Шимди невбет Чорагъа:
Чора онъуна къарады,
Эки тюрлю окъ алды.
Чора солуна къарады,
Эки сырлы окъ алды.
Джая берип тутты, — дей.
Тарта берип атты, — дей.
Эгерининъ къашындан,
Юрегининъ башындан,
Али бейге сокъты, — дей.
Али бей атындан тюшти, — дей.
Къамчысына таянып,
Къан тюкюре къалды, — дей.
Янындаки къыркъ черкесни
Борю чапкъан къойдайын
Больгюч, джаргъыч этти, — дей.
Азавгъа башыны къараткъан,
Къуйругъын джалынын тараткъан,
Тасмалы керны алып къайтты, — дей.

Кокушли Тамагъа кельди, — дей.
Бабасыны сонъ сёзюни айтты, — дей.
— Ал энди, бабам, ал энди,
Савлыкъман биле къал энди!
Акътачылы Али бейни ольдюрдим,
Али бейнинъ башына
Кельмез хорлукъ кетирдим.
Къара ольдюрген туралмаз,
Йигит мында къалалмаз.
Еди ханлы Къазангъа,
Къазакъ чыкъып кетемен.

Нарик къарт айтты, дей:

— Кет сен, огълум, кет, огълум,
Кеткен ёлунъ урь олсун.
Шу ерде Менълислу анасы
Эвден чыкъып кельди, — дей.

Чора анасына айтты, дей:

— Ал энди, анам, ал энди,
Савлыкъман биле къал энди!
Али бейни ольдюрдим,
Али бейнинъ башына
Келъмез хорлукъ кетирдим.
Нарикнинъ огълу мен олсам,
Мен Къазангъа кетем, — дей.

Анасы Чорагъа айтты, дей.

— Къайтсана, балам, къайтсана,
Атынънынъ башыны тартсана,
Сенинъ бабанъ Нарик къарт,
Докъуз султан ольдюрди,
Къырымдан чыкъып кетмеди,
Сен бир бейни ольдюрдинъ,
Къырымдан чыкъып кетесинъ, — дей.

Чора бир даа:

— Ал энди, анам, ал энди,
Савлыкъман биле къал энди!
Он ай мени котердинъ,

Он ай мени эмиздинъ.
Алкъалы бешик яптырдынъ,
Танъ юкъусын дёрт больдинъ,
Тартып эмчек эмгенде,
Бавырынъа, ай, анам, синъгенмен.
Бундай бир кунь корьгенде,
Эмген сютюм элял эт!
Нарикнинъ огълу мен олсам,
Мен Къазангъа кетем, — дей.

Бу вакъыт анасы айтты, дей:

— Аякъ, аякъ аш бердим,
Элял олсун балайым!
Айры эмчектен сют бердим,
Элял олсун балайым!
Ала кет, балам, ала кет,
Ат янына сала кет,
Майгъа увулгъан къурмачны
Джеплеринъе сала кет.
Елда отурып ашарсынъ,
Буны берген анайым,
Артымдан агълай къалды деп,
Мени де бир анъарсынъ, — дей.
— Сен Къазангъа киргенде,
Тар сокъакъта джурьгенде,
Аягъынъны увалап,
Бек сынап бас, эй, Чорам.

Ханикей арув къардашы,
Ал явлыкъны япынып,
Джувурып эвден чыкъты, — дей.
Агъасынынъ бойнуна сарылып,
Шу сёзлерни айтты, дей.

— Кер тор аткъа мингенсинъ,
Къуйругъыны джалыныны
Ипек билен тюйгенсинъ,
Агъам, къайда кетесинъ?
Окъунъ, джыйынъ такъкъансынъ,
Окъ батмагъан къуббенъни
Онъ янынъа салгъансынъ,
Агъам, къайда кетесинъ?
Болат, къылыч байланып,

Къара баш сюнгю котерип,
Агъам, къайда кетесинъ?
Чора кьардашына айтты, — дей, —
Кер тору аткъа мингенмен
Къуйругъын, джалынын.
Ипек билен тюйгенмен.
Чонкъаймасын, деп эткенмен,
Окъ батмагъан къуббенъни,
Терс буклеп онъ янына
Пеките берип салгъанман.
Душманлар корип къачсын, деп,
Болат къылыч багъланып,
Къара баш сюнгю котерип,
Окъалы чекмен кийинип,
Онъ къолума къуш алып,
Мен Къазангъа кетем, — дей.

Джевапны алгъан сонъ, Ханикей Чорагъа айтты, — дей, —

Кетмесе, агъам, кетмесе,
Бизни оксюз этмесе.
Агъам, сен Къазангъа кетесинъ,
Бабамнен анамны, Кимге эманет этесинъ?
Чора джевап берди, — дей,
Агълама, къардаш, агълама,
Сен агъласанъ, Ханикей,
Джолума насыл кетермен?
Мен анамны бабамнен,
Аллагъа эманет этермен.

Бундан сонъ Чора апайынен савлыкълаша:

Ал энди, арув, ал энди,
Савлыкьман биле кьал энди!
Али бейни ольдюрдим,
Али бейнинъ башына
Кельмез хорлукъ кетирдим,
Еди ханлы джат ерге,
Къазакъ чыкъып кетемен.

Бу вакъыт Чоранынъ апайы айтты, дей:

— Ала кет, мени, ала кет,
Атынънынъ артына сала кет.

Атынъа агъырлыкъ этсем,
Азизлер, беклер ёлуна,
Мени къурбан сала кет.

Бу вакъыт Чора айтты, дей:

— Аламам да, ару в, аламам да,
Ат артына саламам да,
Мен Къазангъа кеткенчюн,
Хан олмагъа кетмеймен,
Бей олмагъа кетмеймен,
Хан этселер, ич олмам,
Бей этселер, ич турмам.
Алмам да, ару в алмам да,
Ат артына салмам да,
Ерли джаным сагъа олса,
Мен джат ерде къалмам да.

Шундан сонъ Къылынчакъ батырнен экиси кетелер.
Баарьлик экен.
Булар бир койнинъ ичинден кечип бараятыр экенлер.
Бакъсалар, къартлар когетнинъ устюнде ятыр экенлер.
Къартлардан бириси:

— Мынавы келе яткъанлар кимлер экен? — деп сорай.

Шу арада, бу ерде булунгъан Таз огълан:

— Шеэрге баргъанда, аягъыма бир къызыл чызма алып кельмеге сёз берсенъиз, мен онынъ ким экенини билип келирмен, — дей.

Къартлар разы олалар.
Таз огълан оларнынъ алдына чыкъа:

— Кери торы ат минип,
Къыл-къуйругъын шарт туйып,
Окъ алы чекмен онъ кийип
Онъ къолунъа окъ алып,
Сол къолунъа къуш алып,
Тёрем, къайда кетесинъ?

Чора джевап бере:

— Тёре дегиль, къараман
Коюмнинъ адыны сорасанъ,
Кокушли кок Тамалыман.
Атамнынъ адын сорасанъ,
Нарик огълу Чораман.
Кер торы атымны минип,
Къыл-къуйругъын шарт тюйип,
Окъалы чекмен онъ кийип,
Онъ къолума къуш алып,
Сол къолума окъ алып,
Мен джат ерге кетемен, — дей.

Чора Къылынчакъ батырнен бу ерден де кете.
Ёлда бир ханда къонакъ олалар.
Хан буларнынъ пельван олгъанларыны анълап:

— Эй, улу пельванлар, меним пельванларымнен бир окъ атышсанъыз, насыл олур эди? — дей.
Чора:

— Алла-алла, хан эфенди, пельванларнынъ аткъан окъу къайда бараджакъ?
Мен окъ атсам, окъум тап Къазан къалесининъ мермер ташына барып къадалыр, — дей.

Хан:

— Къайда барып къадалса-къадалсын, сен ат, — дей.

Чора:

— Мен окъ атсам, тап эки къатлы эв тёпесинде кираметлер къуюлыр, ичли биелер ич ташларлар, къысаякълылар да балаларыны тюшюририрлер, — дей.
— Айса, хан эфенди, сен менип окъ аткъанымны корьмек истесенъ, чёльге чыкъайыкъ, анда атарман.
Аякин сен менден беш чакъырым иракъ турарсынъ, ондан башкъа отюнь патлап олерсинъ, — дей.

Ана, чёльге чыкъалар.
Чора бир окъ ата, амма хан эфендининъ башындан тап акъылы кете.

Ана, Чоранен Къылынчакъ бу ерден догъру кетелер.

Булар Къазан ханынынъ эвини сорап баралар.

— Селям алейкум, эвинъе яхшылыкъ! — дейлер, Хан эфенди:

— Алейкум селям!
Хош кельдинъиз, джурюнъиз эвге, — дей.

Атларны байлап, ашханеге кирелер.
Аш-сув ашагъан сонъ, эвге кирип яталар.
Хан эфенди: «Ярын окъ тартарсынъыз», — деп акъшамдан пельванларына бал япкъан.
Пельванлар саба турып баралар, Чора да бара, Къылынчакъ да бара.
Къазаннынъ халкъы да джыйылып кельгенлер.
Къаленинъ къалавына бир окъ келип къадалгъан, пельванлар шуны тартаджакъ экенлер.
Пельванлар окъны тартып башлайлар.
Бириси тартып чыкъарып аламай: окъ мермер ташкъа къадалгъан.
Къара батыр да тарта, о да чыкъарып аламай.
(Къара батыр юз кишине къаршы тура экен).
Къыркъы да тарталар, кене аламайлар.
Чорабатыр окъны тартып ала, белине къыстыра.
Хан къарап тура ве онынъ Чора экенини анълай.
Хан Чорагъа:

— Сен Чорасынъ, дей.

Чора:

— Догъру, мен Чораман,— дей.

Ханнынъ Сары ханым адында бир къызы бар экен.
Сары ханым талдай майышып, къонъравлы алтын табалдырыкънен къыркъ мердивенден тюшип келе.
Пельванларнынъ алайына къылыч туттыра.
Чорагъа кийиз чувал бере, Къылынчакъкъа бир шей бермей.
Чора бу якъта озь башына бир одагъа чыкъа.

Чора:

— Озь батырларындан кимине ат, кимине кийим, кимине къылыч багъышлады, манъа бу кийиз чувал тийдими? — деп джаны агъыра.

Чувалны ат пышкъысы ичерисине быракъа.

Чора:

— Къылыч-къама берген пельванларынъыз кеттилер де, — дей.

Сары ханым:

— Оларгъа бердим де, санъа бермедимми ёкъса, санъа берген къылычымны махсус сенинъ ичюн яптырдым, къыркъ аршын ерден чала, о чувал къайда? — деп сорай.

Чора:

— Мен оны ат пышкъысына быракътым, — дей.

Сары ханым эмир эте.
Къыркъ къыз ат пышкъысы ичинден чувалны къыдырып тапалар.
Сары ханымгъа берелер.
Сары ханым Чорабатырнынъ огюне келип, чувалнынъ агъзыны ача, онынъ ичинден секиз къат букленген бир къылыч чыкъа.
Чорабатыр къылычны къолуна ала, пек къувана.

Чора атына минип кете.
Пельванлар къачып келеятыр экенлер.

Шимди Чора оларны токътатып, оларгъа бир сёз айта:

Терекнинъ тепренмеси ельдендир.
Кийикнинъ джурьген ери — мейдандыр.
Ашагъаны, къавдандыр.

Тёпеси алтпын борк кийген тёрелернинъ кечинмеси халкътандыр.

Ай, йигитлер, Алла билир эджелинъиз недендир.

Золпын пельван айта:

— Сен Чора дегиль, ким олсанъ ол, мен сенинъ богъазынъдан тутар, богъазынъны къопарыр алыр эдим, — дей. — Сенден

бир аллы-ешилли атеш чыкъты да, шу козюмни яман якъты, — дей.

Чора:

— Къылынчакъ батыр, Золпын атешни корьгенде, отю патлагъаны ёкъ.
Бунынъ юреги чаталдыр.
Оны бир бой, бир де конделен кес де, юрегини бутюн кетир, — дей.

Чора окънен ура, Къылынчакъ батыр да Золпын пельванны, Чоранынъ айткъаныдай этип чала, юрегини алып келе.

Чора:

— Юреги чатал экен, эгер чагъына еткен олса, бизни де енъеджек экен, — дей.
Золпын пельванны да ольдюрип къайталар.

Сары ханым Чорабатырнынъ алдына чыкъып:

— Къайтарып джаныны, къайтарып,
Къара ерге саплангъан
Къазан деген шеэрде
Чорабатыр къан джалгъан.

Къара батыр пельван дегиль экен, сен экенсинъ пельван,

Къара батыргъа бараджакъ эдим, о батыр дегиль экен, батыр Чора экен, — дей де Чорагъа бара.
Чора Сары ханымны ала.
Сонъ айырылшалар.
Сары ханым душманлар тарафына кече.
Арадан он беш-йигирим йыл кечкен сонъ, душманлар арасында намлы бир батыр етишкени эшитиле.
Бир кунь ола, Чорабатыр бу батырнен расткелише ве эки батыр къаршылашалар.
Ич бири енъалмай.
О вакъыт Чорабатыр:

— Алай да достлар, стай да,
Алдангъанман малайгъа.
Къатып отьсин къылычым,

Озюждеп тувгъан балайгъа.
Энди бизге ал къайда
Къазан деген шеэр къайда?
Шу Къазаннынъ алдында
Войлакъ, бойлакъ сув къайда? — дей.

Шу ерден эки батыр бири-биринен къавгъалаша-къавгъалаша, озьлерини бир джардан сувгъа аталар.

АРЗЫ ВЕ ГЪАМБЕР

Бир вакъытлар бир падишанынъ Арзы деген къызы олгъан.
О къыз бой-постунынъ тюзгенлиги ве бет-сымасынынъ дюльберлигинен нам чыкъаргъан.
Бу къызны бабасы Темирбек ве анасы Бек Султан джанларындан зияде севелер.
Яман козьлерден сакъынып, оны эки къатлы сарайнынъ айры бир козюнде туталар.

Арзы оськен сайын даа зияде дюльберлеше, чырайы айнынъ он дёртюни анъдыра.
Бу дживан къызнынъ намы тыш мемлекетлерге де даркъай.
Кемалына етишип кельген бу къыз артыкъ янъгъызсырап башлай ве къафестеки къуш киби къайда урунмасыны бильмей.
Бу чагъларында одасынынъ чильтерлери арасындан онынъ козьлерине асма къуюю башында огърашкъан дызман бир яш чалына.
О исе, хызметчилик япкъан Гъамбер деген корюмли бир яш экен.
О, бутюн вакъыт шу падишанынъ сарайында хызмет эте ве онынъ йылкъыларыны бакъа экен.
Ойнакъ къунан-дёнен айванларны огюне алып, сюрюнен къулан чёллерге айдай, вакъытынен оларны сарай къаршысындаки къуюдан сувара экен.
Гъамбернинъ чевик арекетлери Арзынынъ бакъышларындан къуртулмай, татлы сесли эзгилери исе къулакъларына хош келелер.
Арзы оны динълемеге, йигитнинъ арекетлерини козетмеге севе.
Бойле бир табиий дуйгъунынъ пейда олмасы ичюн сед ве сынъыр деген шей олмай экен.

Гъамбер, хызметчи олса да, Арзынынъ козюне баарь кунешининъ алтында чёллерде осип-ачкъан чечекдай дюльбер ве муляйим олып корюне.
Бу дуйгъуны енъалмагъан къыз хызметкяр къадынны ёллап, Гъамбернинъ къолларынен къуюдан чыкъарылгъан къопкъадан тазе ве салкъын сув алдырта ве оны буюк зевкънен бал-шербет киби иче.

Арзыны сарып алгъан бу дуйгъу яваш-яваш Гъамберге де кече.
Бир кунь хызметкяр къадын къолундаки алтын мешребенен сув алмагъа кельгенде, Гъамбер:

— Вай, джаным анай, балкъ-балкъ эткен мешребеден мен де сув ичер эдим, — дей.

— Ёкъ, — дей хызметкяр къадын. — Арзы дан изин алмайтура бу алтын мешребени кимсенинъ къолуна туттурмагъа джесарет эталмайым.

Къадын Арзыгъа сув кетирип бергенде, Гъамбернинъ деминки истегини бильдире.
Буны эшиткен Арзы:

— Вай, не бар онда, барсын ичсин даа, — деп къаршы чыкъмагъаныны анълата.
Эртесине Гъамбер сув янына йылкъыны айдап кетиргенде, о ерге хызметкяр къадын да келе, Арзы озь мешребесинен онъа сув ичмеге мусааде эткенини айтып, мешребени онъа узата.
Гъамбер мешребени толдурып, сув иче.
Дудакъларыны ондан зорнен ала.
Къадынгъа дуйдурмайып, озь пармагъындаки юзюгини мешребенинъ тюбюне ташлай.
Хызметкяр къадын, мешребени сувнен толдурып, Арзыгъа алып кете.
Арзы сув ичкенде, онынъ тюбюндеки юзюкни эслей.
Гъамбернинъ тюсю деп, оны пармагъына такъа.
Экинджи кересинде исе Арзы да озь пармагъындаки эльмаз таитлы алтын юзюгини мешребенинъ тюбюне ташлап, хызметкяр къадынгъа узата ве салкъын сув кетир, деп эмир бере.
Къадын ич бир шей абайламай.
Къую янында йылкъыларыны суваргъан Гъамбер кене де бу мешребеден сув иче ве ичиндеки юзюкни алып сакълай.

Бойлеликнен, Арзынен Гъамбер арасында эки тарафлы севги багълана.
Къызынынъ гуль киби ачып, дживан чагъына кельгенини корьген Темирбек озюне ляйыкъ ве мунасип бир киев сайламакъ ичюн, чет падишалыкъларгъа хабер ёллай.
Белли бир куньде ханзаделер ве тёрелерден энъ корюмли йигитлернинъ сарайгъа чагъырылгъаныны илян эте.
Озь севдалыгъыны енъалмагъан Гъамбер исе, йылкъыларыны сувармакъ ичюн, къую янына айдап келе ве татлы сеснен йырлай:
Къара тайлар, ала тайлар,
Май тогъайда отлайлар.
Айырма мени Арзы досттан Эй, джаным, Бек Султан!
Гъамбернинъ бу эзгиси Арзынынъ къулакъларына чалына ве юрегинде Гъамберге олгъан севги учкъунлары алевлене.
Арзы бу йылкъыджыгъа аш-сув ве бувулдыкънен къатыкъ кетирген къадын вастасынен, сарайда отькериледжек «киев сайлав» мерасими акъкъында хабер ёллай ве «азырлансын», деп айттыра.
Гъамбер эрте ярыкъ чобанларгъа чапа, олардан бир къой алып соя, этини оларгъа къалдыра,ココересини исе озюне ала.
Оларнен урбасыны да денъише.

«Киев сайлав» мерасими оладжакъ куню къыркъ падишалыкътан, мына санъа, деген корюмли йигитлер, янларында къудалары ве векиллеринен бирликте, Темирбекнинъ къоджаман сарайы огюндеки буюк мейданлыкъны толдуралар.
Эвеллери бойле шенъ-шераметлик, оюн-кулькю корьмеген бу мейданлыкътан этрафкъа зурна ве давул сеслери янгъырамагъа башлай.
Мусафирлер къавалты башында сыйлашмакъталар.
Гъамбер исе йылкъы ичинден озюнинъ энъ зияде бегенген атына — къотуртайгъа атланып, шу мерасим ерине келе ве козьге чарпмагъан бир чет ерде беклеп тура.
Арзыгъа озюнинъ мында олгъаныны къамыштан ясалгъан къавалыны чальш бильдире.

Чагъыртылгъан йигитлерге къавалты зияфети биткен арада, Темирбек бу яшларгъа мураджаат этип: — Озюне ишангъан йигитлер сарай огюнден ат устюнде учь кере кечсинлер.
Ким де Арзынынъ козюне арув корюнсе, «алтын алма»ны онъа атаджакъ ве о йигит севги къазанаджакъ.

Ким де «алтын алма»ны манъа кетирсе, киевим де о оладжакъ!
Айды, арекет этинъиз! — дей.
Озьлерине буюк бахт сынагъан бу йигитлер йылтыравукъ ве зийнетли урбалар ичинде, ойнакъ атлар устюнде бирер-бирер сарайнынъ огюнден кечелер.
Лякин бу къыркъ яштан ич бири Арзынынъ козьлерине арув корюнмей, ич олмаса, онынъ юзюнде азачыкъ кулюмсирев алямети догъурмай.
Бу яшлардан ич бири «алтын алма»ны къазанмай.
Йигитлер асабийлешелер ве озьара давалашалар.

Шу арада къотуртайны ойнакълатып, мейдангъа Гъамбер чыкъмасынмы?!.
Арзы онынъ ким олгъаныны шу саат таный, текрар отьмесине биле ёл къалдырмай, бу йигитке «алтын алма»ны багъышлай.
Гъамбер алманы ерге тюшюрмей, авада тутып ала, багъырына баса.
Усть-башы корюмсиз бу йигитнинъ ким олгъаныны кимсе танымай.

Бу вакъианы корьген Темирбек ачувлана.
Къызнынъ анасы Бек Султан бике да козьяшларыны тутып оламай.
Ондай ёкъсул ве онъмайджакънынъ биреви бизим киевимиз оладжакъмы, деп алекет котерелер.
Темирбек исе:

— Тут да кетиринъиз оны манъа!
Энъ къатты джезагъа укюм этеджекмен.
Ким де оны тутып кетирсе, онъа къызымны берем ве яры падишалыгъымны багъышлайым, — деп эмир бере.

Гъамбернинъ пешинден къувмакъ истеселер де, о энди чокътан къулан чёльнинъ бир четине барып етишкен, убаларыны денъиштирип, не бар, не ёкъ, йылкъы пешинден юре.
Оны эльге кечирамайлар.
Бир кунь йылкъы бакъып юргенде, Гъамбернинъ янына юксек къаядан энип бир къартанайчыкъ келе ве:

— Огълум, мына сынъа менден бир наралманен бир нарармут, оларны джойма.
Сенинъ усть-башынъны йылтыратып косьтерирлер.

Къазангъан «алтын алма»нъны пек тут, юзюкни де сакъла.
Башынъа буюк девлет келеджек.
Лякин эр локъманы агъызынъа къапма ве ашама, — деп тенбие эте.
Бу сёзлерни айткъан къартанай кене къаялар арасына синъип кете.
О яшны араштырып тапмакъ ве ким олгъаныны бильме к ичюн, шу орталыкъта айтувлы къурткъаны сарайгъа чагъыралар.
Онъа шу белли олмагъан йигитни тапып, дюнья юзюнден ёкъ этмекни авале этелер.
Къурткъа исе:
— О-о!
Бу айтыладжакъ киби къыйын иш дегиль, — дей.

Къурткъа тюшюне-ташына, сарайда олып кечкен сонъки вакъиаларны башындан сонъуна къадар ольчештире ве, «бу йигит Гъамберден башкъа ич кимсе дегильдир», деген къараргъа келе.
Буны падишагъа бильдирип, о, йылкъыджа яшны гизлиден ольдюрмек чаресини коре.
...Экинджи куню Гъамбернинъ огюне пешкир тёшеп, устюне майгъа къызартылгъан къатламалар, къавурмалар кетерип къоялар.
Къаядан энген къартанайнынъ тенбиесини акълындан чыкъармагъан Гъамбер, оларны ашамагъа джесарет этмей.
Янында тамшана берип тургъан кучелекке бир къатлама бере.
Бу айванчыкъ оны ашагъаны киби, шу ерде юварланып олип къала.
Гъамбер бу ашларнынъ зеэрли хамырдан азырлангъаныны, ве бу иш оны ольдюрмек макъсадынен япылгъаныны, анълай.

Бойлеликнен, къурткъанынъ бу мерамы чул тутмай.

Артыкъ Темирбек шу йылкъыджы яшны узакъ ве ят мемлекетке ёллап ве онынъ ёкълугъындан файдаланып, янъы баштан къудалар чагъырта.

Гъамбер узакъта олса да, бу меселеден хабери ола.
О куню кене де етишип кельмек ве сарай огюндеки мейданда чыкъышта булунмакъ, акъикъий йигитлигини исбат этмек къарарына келе.

Гъамбер сарайгъа бара ве бир талай яшлар ве къудалар кене де азбарны толдургъанларыны коре.
Олар сарай огюнде джильве ве форса сатып юрелер.
Азбардаки о зенгинлер Гъамберни корип мыскъыллай ве, «бу аякъ астында къарышып юрген де ким экен», деп итеклей, оны тепменен ураджакъ олалар.
Буны корьген Арзы: «Онъа тийменъиз!» — деп къычыра ве янындакилерге чевириле де:
— О ким экен, я?
Бир корьсем окюнчли кетмез эдим.
Лякин тек устюндеки урбаларыны денъиштирсин, — дей.

Бу сёзлерни эшиткен ве пек яхшы анълагъан Гъамбер исе:

— Мен урбаларымны атымнынъ янында денъиштирем.
Эгер Арзы мени корьмек истесе, атымнынъ янына кельсин, — деп бильдире.
Арзы озюнинъ бу истегини бильдирип, изин сораткъанда, бабасы:

— Барсын, бакъсын даа...
Санки меним къызымнынъ чуллу-чубурлыгъа бараджагъы бар, — дей.
Арзы атнынъ янына баргъанда, Гъамбер къойнундан наралманен нарармутны чыкъара.
Аман онынъ усть кийимлери йылым-йылым йылтырайлар.
Арзыны да ат устюне ала, къотуртай исе дюльдюль киби учып кете.
Олар чёльнинъ узакъ бир четине келип тюшелер.
Гъамбер севимли атыны отламагъа йибере.
Озю де башыны Арзынынъ тизлерине къойып, бираз юкъламагъа истей ве:

— Меним, севимли достум, бахт йылдызым, эгер мен юкъуда олгъанда, тоз-думан котерип къурткъа келе къойса, сен мынавы ханджернинъ уджлу тарафыны меним кокюсиме догърултып тут, токъал тарафыны исе озюнъе догърулт, — деп тенбиелей.

Къыз исе ернен кокни къаплагъан думанны корьгенде, ханджернинъ уджлу тарафыны озюне тараф тута ве оле.

Юкъудан уянгъан Гъамбер бу этнеджи къурткъанен чокъ тартыша.

Ахыр-сонъу онынъ мийини урып патлатмакътан башкъа чаре тапмай.
Лякин озю де Арзынынъ янында джансыз серилип къала.
Айткъанларына коре, бири-бирине джандан севда бу эки яшнынъ ян-янаша къабирлери устюнде лялелер ве замбакълар ача экен.
Араларында исе, къурткъанынъ мийи тюшкен ерде, балабан бир обур осип чыкъкъан ве Арзынен Гъамберни эбедий бири-биринден айырып тура экен.
</doc>